

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI'DA SUÇ VE CEZA: XIX. YÜZYILIN
İKİNCİ YARISINDA HALEP VE KONYA

ABDULVAHAP ALICI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. CANER ARABACI

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdulahap ALICI		
	Numarası	16810503003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		Doktora
		Doktora		
Tezin Adı	Osmanlı'da Suç ve Ceza: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep ve Konya			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Abdulahap ALICI
İmzası

ÖZET

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdulvahap ALICI		
	Numarası	16810503003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		Doktora
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Caner ARABACI		
Tezin Adı	Osmanlı'da Suç ve Ceza: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep ve Konya			

Bu tez, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında geçirdiği hukuki değişimleri ceza kanunnameleri ve pratiği bağlamında incelemiştir. Bu dönemde keskin idarî, hukukî ve iktisadî değişimlere maruz kalan Osmanlı toplumu, bu durum karşısında Müslümanların siyasi ve idari olarak egemen olduğu yapısını kaybetmiştir. Bunun sonucunda ekonomik olarak zenginleşen gayrimüslimlerin toplumda siyasî ve idarî olarak farklı statü talepleri siyasî suçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinin şekillendirdiği siyasî suçların yanı sıra savaş, kıtlık, salgın ve ekonomik kriz dönemlerinde adi suçların arttığı görülmektedir. Bu durum, Osmanlı arşiv belgeleri, Fransız ve İngiliz konsolosluk kayıtları, dönemin basılı ve süreli eserleri ile seyahatnameler kullanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Halep ve Konya vilayet örnekleri seçilerek coğrafi konum, demografi, ticari etkinlik ve sosyal yapı gibi faktörlerin suç ve suçlu pratikleri üzerinde ne derece etkili olduğu gösterilmiştir. Halep Vilayeti'nin ticari etkinliği, göç hareketleri, heterojen nüfus yapısı ve demografisi daha yoğun bir siyasi suç niceliğine neden olurken, Konya Vilayeti'nde ise daha homojen nüfus yapısının, sınırlı göç hareketlerinin ve ekonomik kapalılığın adi suçların yoğunlaşmasına neden olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, belirtilen faktörlerin mahkeme kararlarındaki etkinliği ve kararların bölgesel farklılıkları bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Halep, Konya, Suç, Ceza, Hürriyet

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Abdulahap ALICI		
	Student Number	16810503003		
	Department	HISTORY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		Doctoral Degree (Ph.D.)
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Caner ARABACI		
Title of the Thesis/Dissertation	Crime and Punishment in the Ottoman Empire: Aleppo and Konya in the Second Half of the 19th Century			

This thesis aims at investigating the juridical reforms in the Ottoman Empire during the second half of the 19th century in context with the penal laws and practices. The Ottoman society, which was exposed to sharp administrative, legal, and economic changes in this period, lost its Muslim dominant structure whose authority is superior in political and administrative areas. Therefore, the demands of non-Muslims inaugurated for a new political and administrative status in the society which unearthed the political crimes. In addition to political crimes set in due to the Muslim and non-Muslim tension, it is demonstrated that ordinary crimes increased during periods of war, famine, epidemic and economic crisis. This situation has been attempted to be revealed by using Ottoman archive documents, French and British consular records, contemporary journals, and published materials, and travel books. The patterns of Aleppo and Konya Vilayets have been chosen to display to what extent geographical location, demography, commercial activity and social structure effective on crime, and criminal practices. While the heterogeneous population structure, migration movements, commercial activity and demography of the Vilayet of Aleppo cause a more intense amount of political crime, it has been observed that the more homogeneous population structure, limited migration movements and economic closure in the Vilayet of Konya precipitated the intensification of ordinary crimes. The cogency of the mentioned factors in court decisions and the regional differences in the trial results were evaluated in this context.

Keywords: Ottoman Empire, Aleppo, Konya, Crime, Liberty.

ÖN SÖZ

Bu Doktora tez çalışması, Osmanlı Devleti'nin yaptığı hukuki reformların toplum düzleminde görülen etkilerini suç ve ceza olguları bağlamında incelemektedir. XIX. yüzyılın getirdiği güçlü siyasi, sosyal ve ekonomik değişimler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin temel dayanaklarını oluşturan ve ulemanın asırlardır taşıdığı ve koruduğu geleneksel bilginin etkisini kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca devletin varlığını korumak için bu boşluğun, Batılı merkezden kaynağını alan hukukî, iktisadî ve sosyal reformlarla doldurulduğu tespit edilmiştir. Toplum katmanında gerçekleşen dönüşüm, altı asırdır devletin varoluş aklına anlam veren bilgi evreninin yok olmasıdır. Bununla birlikte bu süreçte Batılı güçlerin etkisi de oldukça fazladır. Bu bilgiler ışığında tez çalışmasının ana hedeflerinden biri, bu değişimi ve değişimin etkilerini hukuki bağlamda ortaya koymaktır. Birleşik Krallık ve Fransız diplomatik temsilcilerinin ilgileri ve çıkar ilişkilerini bu anlamda değerlendirilmiş ve toplumsal ilişkilere müdahale etmenin ne gibi etkiler doğurduğu üzerinde durulmuştur. Halep, Maraş, Mersin, İskenderun gibi şehirlere ait Fransız Konsoloslugu belgeleri ve Konya İngiliz Konsoloslugu'na da ait derlenmiş veriler bu çalışmanın özgün yanını oluşturmuştur.

Fransa Büyükelçiliği'nin L'EHESS, le Centre d'études turques, ottomanes, balkaniques et centrasiatiques (CETOBaC) ve Ministère des Affaires Étrangères Archives Diplomatiques'te araştırma yapabilmem için verdikleri burs bu çalışmaya yeri doldurulamaz bir destek sağlamıştır. Tez yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Caner ARABACI, Prof. Dr. Kemal ÖZCAN, Doç. Dr. Hasan Ali POLAT, Dr. Öğr. Üyesi Ümit ESER ve bilgi alış-verişi yaptığım tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim. Çalışmanın, bu alanda bir boşluğu doldurmasını ve araştırmacılara faydalı olmasını temenni ederim.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	10
İSLAM HUKUKU VE OSMANLI HUKUKU ARASINDAKİ İLİŞKİ	10
1.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Batı ile İlişkiler...	10
1.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik ve Hukuki Yapısı.....	18
1.2.1. Ekonomik Yapı	18
1.2.2. Hukuki Yapı	25
1.2.3. Osmanlı Hukuku'nda Adalet Kurumu, Suç ve Ceza İlişkisi	44
1.2.4. Tanzimat Fermanı Öncesinde Adalet Anlayışı ve Unsurları.....	45
1.2.5. Tanzimat Döneminde Hukuk Anlayışı.....	60
İKİNCİ BÖLÜM	83
KLASİK DÖNEMDE SUÇ TÜRLERİ VE NİTELİKLERİ	83
2.1. Kargaşa ve Suçun Nedenleri	83
2.1.1. Soruşturma	85
2.1.2. Şuhudü'l-Hâl	87
2.2. Suçların Türleri ve Sınıflandırılması.....	88
2.2.1. Klasik Dönem Suç Türleri.....	88
2.3. Klasik Dönem Cezalar ve Ceza Türleri.....	103
2.3.1. İdam.....	105
2.3.2. Nefy.....	106
2.3.3. Falaka	107
2.3.4. Hapis	108
2.3.5. Müsadere	110
2.3.6. Kürek.....	110
2.3.7. Kalebendlik	111
2.3.8. Teşhir.....	112
2.3.9. Kat-ı Yed.....	114
2.3.10. Tazir	114

2.3.11.Siyaseten Katl.....	115
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	118
HALEP ve KONYA'DA SUÇLAR.....	118
3.1. Halep'in Sosyal Yapısı.....	119
3.1.1. Nüfus	121
3.1.2. Yabancı Temsilcilikler	127
3.2. Halep'in İdari Yapısı.....	130
3.3. Halep'in Ekonomik Yapısı.....	137
3.4. Konya'nın Sosyal Yapısı.....	143
3.4.1. Nüfus	144
3.4.2. Yabancı Temsilcilikler	147
3.5. Konya'nın İdari Yapısı.....	148
3.6. Konya'nın Ekonomik Yapısı.....	149
3.7. Konya ve Halep'te Asayiş, Suç ve Ceza Türleri.....	151
3.7.1. Yol Kesme.....	154
3.7.2. Darp ve Gasp.....	156
3.7.3. Katl.....	160
3.7.4. Irza Saldırı.....	175
3.7.5. Eşkıyalık (Hirabe)	177
3.7.6. Toplumsal Kargaşa.....	214
3.7.7. Yaralama (Cerh).....	219
3.7.8. Hırsızlık (Sirkat).....	221
3.7.9. Bagy (Rejimin Reddi)	224
3.7.10. İrtidat (Dinden Çıkmak).....	226
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	228
HALEP VE KONYA'DA YARGILAMA USULÜ VE CEZALAR.....	228
4.1. İdam Cezası.....	230
4.2. Mahalleden Çıkarma	233
4.3. Kısas	235
4.4. Kalebendlik – Prangabendlik	238
4.5. Sürgün (Nefy).....	240
4.6. Kürek.....	242
4.7. Para Cezası	244
4.8. Teşhir.....	245
4.9. Tazir	246
4.10. Hürriyetin Sınırlandırılması	247
4.10.1. Karakol Teşkilatı	249

4.10.2. Hapishane	253
4.11.1. Hastalık Nedeniyle Af.....	263
4.11.2. Padişahın ya da Hükûmetin Affetmesi	265
4.11.3. Hükümlünün Af Talebi	266
SONUÇ	268
KAYNAKÇA	274
EKLER	292

KISALTMALAR

- a. g. e.:** Adı Geçen Eser
a. g. m.: Adı Geçen Makale
a. g. t.: Adı Geçen Tez
Bk: Bakınız
BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.: Editör
H. : Hicri
Haz. : Hazırlayan
HŞS: Halep Şeriyeye Sicilleri
HVS: Halep Vilayet Salnamesi
İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi
KŞS: Konya Şeriyeye Sicilleri
KVS: Konya Vilayet Salnamesi
M.: Miladî
MAEAD: Ministère des Affaires Étrangères Archives Diplomatiques
N. : No
Ö: Ölüm
s.: sayfa
S.: Sayı
ss.: sayfadan sayfaya
TTK: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Doktora tezi olarak hazırlanan çalışma, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde asayiş, suç ve ceza konusunu, Halep ve Konya vilayetleri örneklemini üstünden değerlendirmektedir. Tez çalışmasına kaynaklık eden bu konu, sağlıklı toplum oluşturmada toplumsal süreklilik göz önünde tutulduğunda dikkate değer bir önem arz etmektedir. Güven ortamı, adaletin sağlandığı suç kabul edilen fiillerin cezalandırıldığı ve böylece toplumda adalet duygusunun oluşturulduğu bir çevrede gerçekleşir. Bu gerçekleşme durumu da sosyal bütünlük ve gelişmenin, kamu huzurunun sağlanabilmesinin vazgeçilmez esasıdır.

Tez çalışması dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın dönemini oluşturan XIX. yüzyılın siyasi tarihi konu çerçevesinde anlatılmış takiben idari, iktisadi ve hukuki gelişmeler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde çalışmanın konusunu oluşturan asayiş, suç ve ceza mefhumlarının tanımları ve uygulamaları Tanzimat Fermanı (1839) öncesi dönem esas alınarak çerçeveselendirilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın örneklemini oluşturan Konya ve Halep vilayetlerinin sosyal, iktisadi ve demografik özellikleri üzerinde durulmuş, benzerlik ve farklılıkları nicel ve nitel olarak sıralanmıştır. Her iki vilayette Tanzimat reformları ile başlayan hukuki düzenlemelerin uygulamaları ve modern suç biçimleri adli suçlar merkezli olarak incelenmiştir. Dördüncü bölüm ise modern yargılama ve ceza usulü üzerine odaklanmıştır. Klasik dönemden ayrılan ve benzeşen boyutlar üzerinde durulmuş, cezaları etkileyen sosyal ve kültürel farklılıklar belirtilmiştir. Bunun yanı sıra hapisane, karakol teşkilatı ve polis teşkilatı gibi modern kurumların işlevleri ve işleyişleri betimlenerek, her iki vilayetteki uygulamalar teorik ve pratik düzlemde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte son bölümde ayrıca hukuk anlayışı çerçevesinde asayiş, suç ve ceza mefhumlarındaki değişim ve bunun her iki vilayetteki etkileri çalışmanın kapsadığı dönem özelinde açıklanmıştır.

Araştırmanın Konusu

Çalışmada, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu, Kanun-ı Esasi ve Nizamiye Mahkemeleri gibi reformlar neticesinde meydana gelen hukukî nizam ve bu dönemde gerçekleşen suç ve ceza uygulamaları

Halep ve Konya vilayetlerinden seçilen vakalar esas alınarak incelenmiştir. İlâveten klasik dönem suç ve ceza anlayışı ile Tanzimat Fermanı sonrasında oluşan suç ve ceza algısının da mukayesesi yapılabilecek şekilde, iki dönem arasındaki farklılıklara dikkat çekilmiştir. Klasik dönem Osmanlı hukuk anlayışı çerçevesinde şer'iyye sicillerinde ortaya konan; modern dönemde ise Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve 1858 Ceza Kanunnamesi ile nihai şeklini bulan hukuki nizam ve bunların sonucunda gerçekleşen suç ve ceza uygulamaları bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri başta olmak üzere **Ceride-i Mehakim** ve konsolosluk arşivleri kullanılarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Fransız konsolosluk kayıtları ve İngiltere kaynaklı belgeler vakalar karşısında yabancı temsilciliklerin tutumunu ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Toplumun yapısını ortaya koymak ve iki farklı sancak merkezi arasındaki idari, ekonomik ve demografik farklılıkları somutlaştırmak için Konya ve Halep salnamelerinden faydalanılmıştır. Araştırmada suç ve ceza olgusu bağlamındaki örnekler Osmanlı arşiv belgelerinden elde edilmiş, iki farklı vilayet seçilerek kanunların icra süreçleri değerlendirilmiş; siyasi, iktisadi ve sosyal farklılıklar incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bütün vakaları toplumsal bir bakış açısıyla ortaya koymak ve değerlendirmek için toplumun iktisadi, sosyal ve hukuki işleyişi hakkında bilgiler içeren şer'iyye sicillerinin önemi büyüktür. Bu bağlamda toplumun yapısını ve sosyal farklılıklarını nitelemek için şer'iyye sicilleri kritik öneme sahiptir. Faroqhi, Osmanlı tarihi kaynaklarını değerlendirdiği çalışmasında kadı sicillerini, sosyal hayatı anlamak açısından oldukça faydalı bulmuştur. Öte yandan bu kayıtlarda tecavüz, hırsızlık ve cinayet vakalarına nadiren rastlandığını, bu tür davaların diyet ödemek için mahkeme dışında sulh yoluyla çözüme kavuşturulduğunu ifade eder¹. Bu noktada şer'iyye sicillerinin sadece mahkeme sürecine mahsus kayıtlar olduğunu ve kişilerin kendi aralarında çözdükleri meselelerin mahkemeye yansımadağını göz önünde bulundurmak elzemdir. Diğer yandan mahkemeye başvuran kişilerin muhtemel

¹ Suraiya Faroqhi, **Approaching Ottoman History an Introduction to Sources**, Cambridge University Press, 2003, s. 56.

olumlu bir sonuç düşüncesinde oldukları gibi bir ön kabul, mahkemelerin tahmin edilebilirlik ve güvenirlilik derecelerini de ortaya koyacaktır.

Araştırmanın kapsadığı zaman dilimi, şeri mahkemelerin yetkilerinin azaldığı ve nizamiye mahkemelerine yetki aktarımı yapıldığı döneme denk gelmektedir. Bu bağlamda şeri mahkemelerin ve nizamiye mahkemelerinin benzer vakalara verdiği cezaların ortaya konulması ve bu sayede yaklaşım farklılıklarının açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Bütün bunların yanı sıra, çalışmanın merkezinde yer alan bir diğer amaç ise, Konya ve Halep vilayetleri özelinde uygulamada ve idari tepki noktasında herhangi bir farklılık olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır. Bununla birlikte her iki vilayette meydana gelen suçların mahiyetleri ortaya konularak, sosyal ve iktisadi yapının, suçun niteliği ve niceliği üzerindeki etkilerinin açığa çıkarılmasına çaba gösterilmiştir.

Çalışma çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden alınan şeriye sicilleri ve arşiv belgeleri, Osmanlı Devleti'nin konumunu ve hukuki yaklaşımını ortaya koymak için kullanılmış, bununla birlikte konuyla ilgili yazılmış ikincil kaynaklar da irdelenmiştir. Ayrıca Fransız ve İngiliz konsoloslukları tarafından kaydedilen ve aynı vakaların farklı bir düzlemde ele alınmasını sağlayan diplomatik belgeler de, vakaların çok boyutlu bir yansımasını vermesi amacıyla çalışmanın çerçevesine dâhil edilmiştir. Bu bağlamda bölgedeki Fransız nüfuzu ve İngiliz etkisi arasındaki mücadeleyi, asayiş, suç ve ceza denklemi çerçevesinde görmek de mümkün olmuştur.

Kadı defterleri, mahkeme sürecinin yazıya geçirilmiş hâlidir; mahkeme dışında cereyan eden olaylardan bahsetmez ve en sonda müspet ya da menfî bir karar vardır. Bu kararda, verilen hükmün fikhi temelleri ve cezanın ne olduğu açıklanmaz. Diğer yandan bu defterlerde sadece mahkeme sürecinin bulunması ve mahkeme esnasında verilen ifadelerin yanıltıcı olması, insanların otoriteye karşı yaptıkları manevraları ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Ancak bu tür bulgular, kesinlik taşımaz. Kadı defterlerinin mahkeme esnasında değil, daha sonra kâtip tarafından yazıya geçirilmiş olması, muhtemel bilgi kaybının artmasına neden olsa da mahkemede yer alan taraflardan haberdar olmak, sosyal ilişkilerin ortaya çıkarılması

için önemli veriler sunmaktadır. Defterlerde müdahil tarafların meslekleri, dinî unvanları, nerede yaşadıkları, sahip oldukları mallar ve şikâyet konuları anlatıldığı için Osmanlı sosyokültürel hayatını birebir görmek mümkündür. Osmanlı hukukunun uygulayıcısı olan kadıların kararları, teorik konularda hükümler veren müftüler tarafından desteklenmiş ya da değiştirilmiştir. Neticede son karar, her zaman kadıya aittir. Bu bağlamda, bizzat uygulayıcıların bıraktığı belgeler ışığında, suç ve ceza uygulamalarının tarihî süreç içerisindeki peyderpey değişimi ortaya konulacaktır.

Araştırmanın Geçmişi

Sosyal bilimler, deney mefhumunun kullanılarak kesin bilginin yinelenmesi imkânından yoksundur. Zaman, mekân ve uzayın yeniden şekillendirmesine maruz kalan bu bilim dalında mevcut çalışmalar, yeni teorilerin oluşturulmasında belirleyici, yol gösterici ve aynı zamanda sınırlandırıcı bir rol oynamaktadır. Sınırlandırıcılık noktasında bir konunun tüm yönleriyle değil, belirlenen ve tarih olarak kısıtlanan bir ölçekte ele alınması önem arz etmektedir. Tarihin ve zamanının bir sonucu olan tarihçi, kendi inşa edilmiş gerçekliğinden yola çıkarak, tarih metodolojisi, belgeler ve mevcut yazın literatürünü kullanır. Tarihçi kendi zamanından bakarak geçmişi yazarken daha önce üretilmiş telif eserlerin bakış açısına ve yöntemine başvurmak zorundadır. Bu yolla, yönetici-yönetilen arasındaki olağan ve tarihsici anlayışın sonucu ve tekdüze yaklaşımını bozarak, suçluluk, delilik gibi kavramlarla tarihselliklerin de değiştiğini ortaya koymak mümkündür².

Araştırmanın konusunu meydana getiren asayiş mefhumu, insanlığın var oluşundan beri toplumun bir konusu olmuş ve toplum düzenini sağlamak noktasında önem arz etmiştir. Asayişin unsurlarından olan suç ve ceza, Braudel'in *événements* olarak nitelediği neden-sonuç ilişkisi içerisinde cereyan eden kısa süreli olaylar olmasına rağmen nedensellik ilişkisi, bu denklemin zamanın ötesine taşınmasına yol açar³. Diğer yandan bu suçların niteliğini ve niceliğini geçmişten koparan ve onların sosyal yapı içerisinde yeniden anlamlandırılmasını sağlayan ise **longue durée** olarak tanımlanan kopuş zamanlarıdır. Böyle zamanlarda yeni sorular ve yeni anlamlar

² Ruhi Can Alkın, "Popper ve Foucault'daki Muhalif Bilim/Tarih Perspektifinin Karşılaştırmalı Analizi", **Folklor/Edebiyat**, C. XV, S. 59, 2009, s. 15.

³ Fernand Braudel, **Ecrits sur l'Histoire**, Flamarrion, 1969, s. 45.

ortaya çıkar⁴. Bu anlamda Sanayi Devrimi ile başlayan üretim çağı asayiş, suç ve cezaların nitelik ve nicelik olarak değişmesine neden olmuştur. Örneğin, gece ışıklandırmasından yoksun cadde ve sokakların olduğu modern öncesi dönemde suçların büyük bir kısmı gece işlenmiştir⁵.

İnsanlığın varoluşuyla ortaya çıkan olgular olan asayiş, suç ve ceza; günümüz Türkiye coğrafyası, Avrupa ve Kuzey Afrika’da etkili bir güç olan Roma İmparatorluğu’nun ana temalarından biri olmuş ve Antik çağlardan günümüze kadar bu hususta ana metinler üretilmiştir. Roma hukukunun en önemli metni olan **Corpus Juris Civilis**, hem kilise kanunlarının hem de Fransız İhtilali’ne kadar devam eden süreçte dünyevi otoritenin düzenleyici kurallarını meydana getirmiştir⁶.

İslam Hukuku ise, kaynağını Kur’an-ı Kerim’den alan ve meseleci bir boyutta düzenlemelerin getirildiği özlü bir yapıya sahiptir. Gerek teorik gerekse de Osmanlı Devleti pratiğinde hukuk uygulamaları, birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu konuda şarkiyatçı Joseph Schacht, **An Introduction to Islamic Law** eseriyle keskin bir metin ortaya koymuş ve İslam Hukuku’nun durağanlığı, gelişimi ve somutluğu noktasında eleştirilerde bulunmuştur⁷. Bunun yanında Uriel Heyd, yaptığı çalışmalar ile İslam Hukuku’nun durağan ve rastlantısal olmadığını ortaya koymuş ve bu yöndeki çalışmalara antitez üretmiştir⁸. Haim Gerber, **State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective** isimli çalışmasında Max Weber’in “**kadı adaleti**” (kadijustiz) mefhumu üzerinden yaptığı eleştirilere cevap üretmiş ve bunun mümkün olmadığını ortaya koyarak Osmanlı hukukunu, çağdaş kıstaslar üzerinden değerlendirmiştir⁹. Çağdaş araştırmacılardan Rudolf Peters eserleriyle teorik ve pratik düzeyde İslam ve Osmanlı ceza hukukunu incelemiş ve

⁴ a.g.e., s. 54.

⁵ Avner Wishnitzer, **As Night Falls: Eighteenth-Century Ottoman Cities after Dark**, Cambridge University Press, 2021, s. 19.

⁶ François Guizot, **Essais sur l’histoire de France**, Charpentier, 1841, s. 169.

⁷ Joseph Schacht, **An Introduction to Islamic Law**, Clarendon Press, Oxford, 1982, s. 35, 202, 205.

⁸ Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Clarendon Press, Oxford, 1973; Uriel Heyd, “Some Aspects of the Ottoman Fetvā”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, S. 32-1, 1969, 35-56; Uriel Heyd, **Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615: A Study of The Firman According to the Mühimme Defteri**, Clarendon Press, 1960.

⁹ Haim Gerber, **State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective**, Suny Press, 1994.

sistematik bir şekilde ortaya koymuştur¹⁰. Avi Rubin ise, özellikle XIX. yüzyıl Osmanlı hukuk düzeni ile ilgilenmiş ve daha çok yüzyılın ikinci yarısındaki Nizamiye Mahkemeleri ile ilgili eserler üretmiştir¹¹.

Türkiye’de ise bu alanda Mustafa Avcı, Ekrem Buğra Ekinci, Gülnihal Bozkurt, Mustafa Şentop ve Bülent Tanör çalışmaları ile öne çıkmaktadır. Avcı, birebir Osmanlı Ceza Hukuku’nu, İslam hukuku bağlamında incelemekte ve bu alanda eserler üretmektedir. Avcı’nın 2004 yılına tarihlenen, **Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler**¹² isimli eseri, bu bağlamda değerlendirilebilir. Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri** isimli eserinde Osmanlı hukuk uygulamalarında Tanzimat döneminde gerçekleşen yenilikleri incelemiş, mahkemelerin türleri ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgileri ortaya koymuştur¹³. Bozkurt, Osmanlı hukukunu tarihî bağlamda bir resepsiyon süreci olarak değerlendirmiş ve bu süreci Müslüman-gayrimüslim perspektifinden incelediği eserler üretmiştir¹⁴. Şentop, Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeleri kanunlaştırma süreci olarak nitelmiş ve bunları siyasi ve teknik boyutlarıyla karşılaştırmalı olarak incelemiştir¹⁵. Son olarak Tanör, bu dönemi anayasal bağlamda ele almış ve bu yönde önde gelen eserler vermiştir¹⁶.

¹⁰ Rudolph Peters, **Crime and Punishment in Islamic law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first century**, Cambridge University Press, 2005.

¹¹ Avi Rubin, **Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity**, Springer, 2011; Avi Rubin, “Legal Borrowing and its Impact on Ottoman Legal Culture in the late nineteenth century”, **Continuity and Change**, S. 22-2, 2007, 279-303; Avi Rubin, “Ottoman Judicial Change in the Age of Modernity: A Reappraisal”, **History Compass**, S. 7-1, 2009, 119-140.

¹² Mustafa Avcı, **Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Mimoza, Konya, 2010; Mustafa Avcı, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Konya, Mimoza, 2013; Mustafa Avcı, “İslam’ın Ceza Hukukuna Katkısı”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 8, 2006, s. 113-148; Mustafa Avcı, “Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 25-1, 2017, 11-71.

¹³ Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁴ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci 1839-1939**, TTK Basımevi, 1996; Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu 1839-1914**, TTK Basımevi, 1989; Gülnihal Bozkurt, “The Reception of Western European Law in Turkey (From the Tanzimat to the Turkish Republic, 1839-1939)”, **Der Islam**, S. 75, N. 2, 1998, 283-295.

¹⁵ Mustafa Şentop, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, S. 5, 2005, 647-672; Mustafa Şentop, “Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 1, 2006, 87-105.

¹⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Der Yayınları, 1992; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Osmanlı ceza hukukunun temel kaynaklarından olan şer'iye sicilleri, farklı disiplinlerden birçok araştırmacının çalışma kaynaklarını oluşturmaktadır. Doktora düzeyinde yapılan çalışmalarda asayiş, suç ve ceza, sosyal hayat ve yenileşme konuları, ana konular olarak seçilmiştir. Çalışılan konu ve yaklaşımlar farklılık gösterse de şer'iye sicilleri ve arşiv materyalleri temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Temel materyallerin ortak kullanıp farklı disiplinlerde farklı bakış açılarıyla tezler üretildiği görülmektedir. Şer'iye sicillerinin sosyal, iktisadi ve kültürel hayatı yansıtması bakımından Tarih, İlahiyat, Kamu Yönetimi ve Kamu Hukuku disiplinlerinde çalışan araştırmacılar bu kaynakları ziyadesiyle kullanmaktadır.

Tarih disiplini, olayların yer ve zaman temelinde neden-sonuç ilişkisi bakımından değerlendirilmesi ilkesi üzerine inşa edilen bilginin üretimi noktasında kimi zaman şer'iye sicillerini merkeze alır. Bu bağlamda Tarih alanında yapılan tezlerden, Duygu Tanıdı, “Şer'iye Sicilleri'ne göre “XVIII. yüzyılda Rusçuk'ta Suç ve Ceza” isimli doktora çalışmasında sicil ve arşiv yoğunluklu bir yöntem benimsemiş ve örnek olaylar üzerinden hukuk pratiğini ortaya koymuştur¹⁷. Ercimet Sarıay, şer'iye sicillerinin yanı sıra arşiv materyallerinin derlenerek suç ve ceza pratiğinin istatiki olarak ortaya konduğu bir doktora çalışması yapmıştır¹⁸. Diğer kayda değer bir çalışma ise Nezif Çıkay'ın ahkâm defterleri temelli suç ve ceza mefhumlarına değindiği ve örnek olaylarla hukukun işleyişi ve sosyal çatışmaları incelediği doktora çalışmasıdır¹⁹. Son yirmi yılda suç ve ceza mefhumları, tarihçilerin ilgisini ziyadesiyle celbetmiş ve farklı perpektifleri benimseyen doktora tezleri de üretilmiştir²⁰.

¹⁷ Duygu Tanıdı, **Şer'iye Sicilleri'ne göre XVIII. yüzyılda Rusçuk'ta Suç ve Ceza**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2020.

¹⁸ Ercimet Sarıay, **II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2019.

¹⁹ Nezif Çıkay, **Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı**, Harran Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2019.

²⁰ Harun Çoban, **Osmanlı Devleti Sivil Bürokrasisinde Suç ve Ceza (1892-1900)**, Sakarya Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2020; Ahmet Erdoğan, **Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559-1609)**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2019; Ufuk Adak, **The Politics of Punishment, Urbanization, and Izmir Prison in the Late Ottoman Empire**, University of Cincinnati, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2015; Melike Karabacak, **Osmanlı Modernleşmesinde Kadın ve Suç**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2015; Erdal Kurğan, **The Concept of "Meşrutiyet" in the Context of the Secularization of Legal and**

İlahiyat ve İslam Tarihi disiplinleri, suç ve ceza mefhumunu teorik ve tarihî olarak inceleyen diğer disiplinlerdendir. İslam hukuku çalışan araştırmacılar, Osmanlı Hukuku'nun teori ve pratik olarak değerlendirilmesinin yanı sıra İslam Hukuku'nun temel kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerim ve hadis atıflarıyla Osmanlı Devleti'nde uygulanan ve hüküm getirilmeyen hususların aydınlatılmasının önünü açmaktadır. Rifat Uslu²¹ ve Mehmet Koç'un çalışmaları bu bağlamda değerlendirilebilir²². Said Nuri Akgündüz'ün "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması" isimli çalışması, Osmanlı Ceza Kanunlarını kıyaslaması ve cezaları sistematik bir biçimde ele alması, mevcut çalışmaya benzerlik taşımaktadır²³. Bunların yanı sıra İslam hukukunun, köken, ilke ve tarihî bağlamda incelendiği birçok doktora çalışması da yapılmıştır²⁴.

Political Knowledge in the Ottoman Empire (1860-1911), Boğaziçi Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktora Tezi, 2022; Yeliz Kantar, **Mekân, Mahkûm ve Memurlarıyla Sivas Vilayeti Hapishaneleri (1868-1918)**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Yakınçağ Tarihi Doktora Tezi, 2021; Deniz Dölek Sever, **War and Imperial Capital: Public Order, Crime and Punishment in Istanbul, 1914-1918**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2015; Banu Yılmaz, **Trabzon Vilayeti'nde Asayiş, Suç, Suçlu ve Hapishaneler (1876-1915)**, Uşak Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2020; Erhan Taş, **1914-1923 Yılları Arasında Dersim'de (Tunceli) Asayiş**, Fırat Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2021; Çiğdem Ülker, **II. Meşrutiyet Dönemi İstanbul'unda Adi Suçlar (1908-1918)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2021; Yasin Kozak, **Osmanlı Devleti'nde Önleyici Polislik ve Asayiş (1908-1912)**, Gazi Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Yakınçağ Tarihi Doktora Tezi, 2018; Hakan Yaşar, **II. Meşrutiyet'in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkiyalık (1908-1919)**, Ankara Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Doktora Tezi, 2015; Buket Çelik, **Ahkâm Defterlerine göre 18. yüzyılda Sivas eyaleti (1742-1774)**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2020; Kurtuluş Demirkol, **II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri**, Sakarya Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2012; Osman Kimya, **Osmanlı Devleti'nde Göç, İskân ve Sürgün (XVII. yüzyıl örneği)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Yeniçağ tarihi Doktora Tezi, 2021; Hakan Akköz, **XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halep Vilayeti'nin Ekonomik ve Sosyokültürel Durumu (İngiliz-Amerikan Kaynaklarına Göre)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Tarih Doktora Tezi, 2016; Hasan Ali Polat, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler (1908-1918)**, TTK Yayınları, Ankara, 2021.

²¹ Rifat Uslu, **İslam Hukukunda Devlet Başkanının Suç ve Ceza Belirleme Yetkisi**, Selçuk Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış İslam Hukuku Doktora Tezi, 1998.

²² Mehmet Koç, **Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış İslam Hukuku Doktora Tezi, 2017.

²³ Said Nuri Akgündüz, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması**, Marmara Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış İslam Hukuku Doktora Tezi, 2010.

²⁴ Bayram Demir, **İslam Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesi**, Atatürk Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Temel İslam Bilimleri Doktora Tezi, 2001; Kübra Nugay, **XIX. Yüzyıl Ortak Ceza Hukuku Dilinin Oluşumu: Osmanlı'da Ta'zir'in Kalkması**, Marmara Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış İslam Hukuku Doktora Tezi, 2020; Kanaan Mahdi Yaqoob Yaqoob, **Osmanlı Ceza Kanunname-i Hümayunu (1858) Esaslarıyla Irak Ceza Kanunundaki (1969) Genel İlkelerin Hanefi Mezhebine Göre Mukayeseli Tetkiki**, Gaziantep Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış İslam Hukuku Doktora Tezi, 2019; Hadi Sofuoğlu, **İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa**

Kamu Hukuku'nun çalışma alanlarından olan Ceza Hukuku, Osmanlı Devleti özelinde birçok hukukçu tarafından çalışılmış ilkeler, yöntem ve uygulama noktasında değerlendirilmiştir. Doktora düzeyinde üretilen tezlerden mevcut çalışma ile ilişkilendirilebilecek ve ceza hukukuna odaklanan çalışmalar mevcuttur. Bunlar arasında hâlihazırda Müge Vatansever Öztürk, Saliha Okur Gümrükçüoğlu, Ahmet Kılınç, Ali Âdem Yörük ve Melikşah Aydın'ın tezleri önem arz etmektedir²⁵.

Osmanlı Devleti'nin idari mekanizmasında önemli bir rol oynayan hukuk sistemi, aynı zamanda siyaset bilimi disiplinin de çalışma alanına girmiş ve bu düzlemde teorik ve kurumsal yapıyı irdeleyen doktora tezleri üretilmiştir²⁶. Son olarak hukuk sisteminin cezalandırma kurumlarından hapisaneler, mimarlık tarihçisi Sezin Dirihan tarafından incelenmiş ve Osmanlı hapisanelerinin fiziki değişimi Konya Vilayeti de dâhil olmak üzere tarihî değişim bağlamında incelenmiştir²⁷.

Şer'iyeye Sicilleri (1625-1650), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış İslam Hukuku Doktora Tezi, 2010; Murat Polat, **İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge**, Atatürk Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Temel İslam Bilimleri Doktora Tezi, 2015; Yasin Taş, **Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat**, Marmara Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış İslam Tarihi Doktora Tezi, 2013.

²⁵ Müge Vatansever Öztürk, **Osmanlı Ceza Hukukunda Adil Yargılama İlkesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Kamu Hukuku Doktora Tezi, 2018; Ahmet Kılınç, **Osmanlı Ceza Hukukunda Yaptırım Türü Olarak Teşhir**, Gazi Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Kamu Hukuku Doktora Tezi, 2013; Ali Adem Yörük, **II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı**, İstanbul Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Kamu Hukuku Doktora Tezi, 2019; Melikşah Aydın, **Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık**, Selçuk Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Kamu Hukuku Doktora Tezi, 2020; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, **Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)**, Marmara Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Kamu Hukuku Doktora Tezi, 2010.

²⁶ Devrim Burcu Eğilmez, **Justice as the Requirement of Toleration: Contemptuous Tolerance and Punitive Intolerance in the sixteenth-century Ottoman Empire**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Siyaset ve Sosyal Bilimler Doktora Tezi, 2011; Ayşe Özdemir Kızıllan, **Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkûmlar (1839-1922)**, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE Yayınlanmamış Kamu Yönetimi Doktora Tezi, 2011.

²⁷ Sezin Dirihan, **Geç Osmanlı Dönemi Hapishaneleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, FBE Yayınlanmamış Mimarlık Tarihi Doktora Tezi, 2020.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKU VE OSMANLI HUKUKU ARASINDAKİ İLİŞKİ

İslam hukuku, kaynağını Kur'an-ı Kerim'den alan dinî esaslı ve meseleci bir sistemdir. Bu hukuk sistemini benimseyen ve fethettiği yerlere uygulayan Osmanlı Devleti, kesin hüküm getirilen konular dışında örf ve âdet hukukunu benimseyerek fetholunan yerlerin yeni nizama uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır²⁸. Ziya Gökalp'e göre âdet, seleften kalma toplumsal kurallar bütünüdür. Örf, nasça makbul ve merdûd olan kaideleri temyiz ve takdir edebilme kabiliyetidir. Örf, bu bağlamda nasa göre değerlendirilen toplumsal kurallardır. Bu kurallardan makbul olanlara maruf, merdûd olanlara ise münker denir. Bu mefhumları “**emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker**” anlayışıyla²⁹ ilişkilendiren Gökalp, toplumun bu kurumlarla karşılıklı ilişkisini ortaya koymuştur³⁰. Bu bağlamda Osmanlı hukukunda zamanın aklına göre şekillenen örf ve âdet anlayışının benimsendiği görülmektedir. Bunun yanında özellikle, Tanzimat devrinde danışma anlayışı ön plana çıkmıştır. Sorunları çözmeye ve nizam getirme konusunda meclisler önemlidir. Musa Kazım, meşveretin konumunu belirleme hususunda yapılan tartışmalara ise “**ve emrühüm şûrâ beynehüm**” ile karşılık vermiş, meşveretin³¹ aslında İslam'ın temel düşüncelerinden biri olduğu fikrini dile getirmiştir. Diğer yandan dile getirdiği “emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker” ayeti ise meşveretin sınırlarını ortaya koymakta ve otoriteye uyulmasının beklendiğinin altını çizmektedir³². Örf, adet ve meşveret mefhumları, Osmanlı devlet adamlarının siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları çözmek için başvurduğu aygıtların başında yer almış, XIX. yüzyılda bu çerçevede bir anlayış benimsenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin politikasını dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal şartları belirlemiş, idareciler bu doğrultuda reformlar yapmıştır.

1.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Batı ile İlişkiler

Üretim çağıyla birlikte başlayan ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte etkisi gözlemlenen uluslararası ticaret, aynı zamanda kültürel, siyasi

²⁸ Mansurizade Said, **Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. I, S. 6, Kanun-ı Sani 1332, s. 532.

²⁹ **Kur'an-ı Kerim** 3; 110.

³⁰ Ziya Gökalp, “Örf Nedir?”, **İslam Mecmuası**, 24 Recep 1332, s. 291.

³¹ **Kur'an-ı Kerim** 42; 38.

³² Musa Kazım, **Sırat-ı Mustakim**, 11 Temmuz 1324, s. 70.

ve hukuki değerlerin de taşıyıcısı olmuştur. Üretim çağı, geleneksel emek-yoğun dokuma tezgâhlarının yerini dokuma makinelerinin almasıyla zirveye ulaşmıştır. Böylece ihtiyaç fazlası mallar için yeni pazar ihtiyacı hâsıl olmuştur. Zanaat ve ticari alandaki büyüme soyluların siyasi gücünün özellikle kıta Avrupası'nda azalmasına neden olmuş, yeni bir siyasi ve hukuki düzen ihtiyacı belirlemiştir³³. 1756-1763 yılları arasında gerçekleşen Yedi Yıl Savaşı, Amerika³⁴ kıtasındaki kolonilerin bağımsızlık yönündeki etkinliklerini artırırken, savaştan yenik çıkan Fransa, Hindistan'daki ticari haklarından İngiltere lehine vazgeçiyordu³⁵. Savaşın getirdiği ekonomik yıkım ve toplumsal talepler, Fransa ve tüm dünyayı etkilemeye devam etti. Ekonomik krizin etkilediği Fransa'da ihtilal olurken, Fransız İhtilali neticesinde ortaya çıkan, yeni hukuki kavramlardan olan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik (*liberté, égalité, fraternité*) gibi değerler, Napolyon tarafından idealize ve kodifiye edilmiş, aynı zamanda zor kullanarak bu fikirlerin yayılması amaçlanmıştır. Bu amaç, Avrupa monarklarının Fransız Krallığı'na kaybettiği otoritesini yeniden vermek için ortak hareket etmesine neden olmuş, Fransız Devrimi'nin kendisini savunma refleksi sonucunda daha da güçlenmiştir. Nihayetinde monarklar, sadece kendilerine ait olan eski nizamı (**ancien régime**) güvenceye almayı tek hedef olarak benimsemek durumunda kalmışlardı³⁶. Bu nizam, monarkların ve soyluların mutlak otoritesi, tüccarlar ve zanaatkârların boyun eğmesi üzerine kuruludur.

Ticaretin uluslararası hâle gelmesi ve toprağın önemini kaybetmesiyle bu nizam, değişime mecbur hâle gelmiştir. Tüketimin hızla artması ve paranın bollaşması ülkeleri çeşitli önlemler almaya zorlamış, toprağının bir kısmını elden çıkaran soylular, aynı zamanda tüccarlara ve şehirlilere (**bourgeoisie**) bazı yetkilerini yasalar yoluyla devretmiştir. Montesquieu'ye göre ticari yasalar insan ahlakını mükemmelleştirir ve aynı nedenle saf ahlakın da kaybolmasına neden olur. Karşılıklı bağımlılık, tarafların birbirine benzemesine neden olur³⁷. Bu benzeme ülkedeki tüm

³³ Adam Smith, **Hukuk Üzerine**, (Çev. Ahmet Celiloğlu), Pinhan Yayınları, İstanbul, 2018, s. 81.

³⁴ Niall Ferguson, **Civilization: The West and the Rest**, Penguin, 2012, s. 160.

³⁵ Niall Ferguson, **Empire: How Britain Made the Modern World**, Penguin, 2012, ss. 63-76.

³⁶ Charles Esdaile, **Napoleon's Wars: An International History 1803-1815**, Penguin, 2008, ss. 93-96; Fransız İhtilali öncesi monarkların hâkim güç olarak yer aldığı dönemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu rejim tipi mutlak gücün egemen olduğu geleneksel yönetimdir ve yerini halkın egemen olduğu Cumhuriyet rejimine bırakmıştır.

³⁷ Montesquieu, **De l'Esprit des Lois**, İkinci Baskı, Garnier, Paris, s. 8.

unsurların eşitlik esasına göre değerlendirilmesi ve özgürlük inancının eski nizama rağmen korunması ilkesine göre inşa edilmiştir. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında önde gelen düşünce adamlarından Musa Kazım, hürriyet-i mutlakiye ve müsavat-ı mutlakiye olmadığı hususu üzerinde durmuş, eşitlikten anlaşılması gerekenin “**kanunda ve hukukta müsavat**” olduğunu ileri sürmüştür³⁸. Bu noktada Batılı hürriyet anlayışının somut ve pratik temellere dayandığı görülürken, Osmanlı Devleti'nin hürriyet anlayışı en iyiyi tarif eden soyut ve teorik temellere dayanmaktadır.

Eski Dünya'da bunlar olurken Amerika kıtasında, 1776 yılında Amerika Birleşik Devletleri, “can, hürriyet ve mal” güvenliğini sağlamak üzere Bağımsızlık Bildirisi'ni ilan ediyordu. Temelini İngiliz Hukuku'ndan alan ve John Locke'ın fikirlerinden esinlenen bu kavram, Fransız Kıta Hukuku'ndan daha keskin olması noktasında ayrılıyordu³⁹. İngiltere'de Mill, Bentham ve Locke, Fransa'da ise Voltaire, Rousseau ve Montesquieu gibi filozoflar, hürriyet fikrini sıklıkla dile getirmiş ve monarkların yetkilerinin sınırlandırılmasını esas alan söylemler üretmişlerdir. Bu yazılar, Avrupa basınında da yer bulmuş ve Osmanlı Devleti özellikle hürriyet fikri bağlamında eleştirilmiştir. Liberal-insancıl fikirlerin savunucusu olan yazarlar, Hristiyanların haklarının sağlanmasını, Osmanlı reform hareketlerinin hedefi olarak göstermişlerdir⁴⁰.

İlerleme (**progress**) fikri ve sonrasında gelen ulus bağıllığı, burjuva kimliği ile birleşince belli mefhumların öncelendiği bir tarih yazımının ortaya çıkmasına neden oldu. İktisadi büyüme ile tarih yazımının “beyaz adama” yüklediği hürriyet fikri Osmanlı ülkesine de ulaştı⁴¹. Batı merkezli fikirlerin etkisiyle, Osmanlı aydınları hürriyet fikrinin ne olduğu hususunda tartışmalara girmiştir. Dönemin önde gelen figürlerinden Namık Kemal (Ö. 1882), **Terakki** gazetesinde ifade edilen hürriyet tanımını benimsemiştir. Buna göre “**hürriyet bir ferdin her istidadını (diğer bir**

³⁸ Musa Kazım, **Sırat-ı Müstakim**, 11 Temmuz 1324, s. 117.

³⁹ Charles E. Shattuck, “The True Meaning of the Term “Liberty” in Those Clauses in the Federal and State Constitutions Which Protect “Life, Liberty, and Property”, **Harvard Law Review**, S. 4, N. 8, 1891, s. 368.

⁴⁰ Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, Princeton University Press, 1963, s. 6.

⁴¹ Carlo Ginzburg, John Tedeschi, Anne C. Tedeschi, “Microhistory: Two or three things that I know about it”, **Critical Inquiry**, S. 20-1, 1993, s. 21.

ferdin veya umumun istidadını ihlal etmemek şartıyla) icraya muktedir olmasına itlak olunur. Bu bağlamda her bireyin diğerinin sınırlarını ihlal etmemek şartıyla istediğini yapabilmesi hürriyetin sağlanmasıdır. Osmanlı eski sisteminin sembolü olan ihtiyar-ı mutlak durdukça husul-i adalet mümkün değildir. Bir milletin adalete mazhariyet hakkı ise usul-i meşveret hakkıdır. Meşveret terk edilmiştir. Hürriyet mefhumunun gerçekleşmesi için öncelikle meşveret yeniden tesis edilmelidir”⁴². Namık Kemal’e göre hürriyet ve meşveret birbirinin tamamlayıcısıdır, bireylerin fikirlerini serbestçe dile getirmesi ile ideal hürriyet durumuna erişmek mümkündür. Devrin önde gelen ilim ve devlet adamlarından Ahmed Cevdet Paşa (Ö. 1895), İslam dininin gerekli hürriyeti sağladığı için hürriyet tartışması olmadığını, fesad ve zulmün şer-i şerife uygun davranmakla sona ereceğini ifade etmiştir. Milliyet fikrine bir hastalık gibi bakan Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlılık mefhumunu kavmiyet düzleminde farklı unsurların birlikteliği olarak görmüştür. Vatan yerine dinî birlikteliği tercih etmektedir⁴³. Diğer önemli düşünürlerden, Musa Kazım (Ö. 1920), hürriyeti şöyle ifade etmektedir: “**Kanun-ı Esasimizin ilanı üzerine nail olduğumuz hürriyeti tekid eden şeylerden biri de “âdet-i kavmiye ve milliyemizdir.” Âdet ise Müslümanlar nezdinde muteber olan umurun tekrar edilmesidir**”⁴⁴. Buna göre Musa Kazım, hürriyet mefhumunu gelenek ve teamüllerle ilişkilendirmiş, mevcut durumda uygulanan nizamın Müslümanların istediği şekilde biçimlenen millî ve kavmi bir durum olduğunu ileri sürerek bu durumun en ideal durum olduğunu belirtmiştir.

Namık Kemal, hürriyeti adaletin öncülü olarak görmüş, hürriyet ve meşveret olmadan ihtiyaçların ortaya konulamayacağını ileri sürmüştür. Hürriyet ile insanlar toplumsal ihtiyaçları dile getirecek böylece adalet sağlanmış olacaktır. Adalet, ifrat ve tefrit arasında bir denge kurmaya yarayan bir araçtır. Adalet, her durumda ülkede hâkim olması gereken bir konudur⁴⁵. Batılı güçlerin baskıları neticesinde Osmanlı Devleti, başta hukuki olmak üzere çeşitli reform hareketleri başlatmak zorunda kalmıştır. Bu reformlar sonrasında dahi hürriyet kelimesinin dinî ve dünyevi anlamlar taşıdığı görülmektedir. Tanzimat fikirlerinden etkilenen Musa Kazım’a göre, Müslümanlar da istediklerini yapabilirler ancak bu hürriyet İslamiyet’in çizdiği

⁴² Namık Kemal, **Hürriyet**, Londra, 08 Mart 1869, s. 1.

⁴³ Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Akif Aydın, “Cevdet Paşa”, **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, ss. 444-445.

⁴⁴ Musa Kazım, **Sırat-ı Müstakim**, 11 Temmuz 1324, s. 99.

⁴⁵ **a.g.e.**, s. 98.

sınırlar içindedir. Burada, Batı tipi bir eşitlik anlayışının teorik ve hukuki olarak mümkün olmadığı, şeri hükümlerin düzenleyici etkisinin Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi gibi radikal reformlardan sonra da devam ettiği görülmektedir⁴⁶.

Hürriyetin sınırları, edep ve terbiye ile belirlenmektedir. Bu mefhumların belirleyicisi dinî kurallardır ve sınırlar böyle belirlenir. Musa Kazım, kadınlar istedikleri yere gidebilirler ancak giderken yanlarında mahremlerinden birisinin bulunması da gerekmektedir diyerek dinî sınırlar içinde oluşacak bir hürriyet anlayışına vurgu yapmıştır⁴⁷. Hürriyet algısının şekillenmesinde Batı merkezli fikirlerin etkili olduğu görülmektedir. Namık Kemal, daha Batılı tarzda bir hürriyet anlayışını benimsemiştir. Ona göre, hürriyet serbestlikle ulaşılabilecek bir idealdir ve ancak bu yolla nihai şekline ulaşılabilir. Diğer yandan Muza Kazım, hürriyetin sınırları çizilebilir bir mefhum olduğunu, bu sınırların ise dinî esaslar ve kurallar ile belirlendiğini ifade etmiştir.

Napolyon'un yenilgisiyle sonuçlanan Koalisyon Savaşları (1803-1815) ertesinde toplanan Viyana Kongresi, diplomatik ve siyasi olarak birçok farklı uygulamanın ortaya çıkmasına neden oldu. Büyük devlet temsilcilerinin tamamının katılımıyla gerçekleştirilen Viyana Kongresi, gayri resmi oturumlar şeklinde yapıldı. Kongrenin amacı, Fransa'yı cezalandırmaktan ziyade, kalıcı bir barışın sağlanması ve benzer sorunlarla karşılaşılması hâlinde önde gelen güçlerin temsilcilerinin ortak görüşleri yoluyla çözüm bulunması oldu. Castlereagh'a göre, bu durum diplomatik bir meseleden ziyade bir görev olarak görülmeliydi. Metternich, "Avrupa Uyumu"nun (**European Concert**) ne anlama geldiğini şöyle açıklıyordu: Uluslararası krizler, konferans diplomasisi yoluyla çözülecek ve Avrupa'daki toprak kazanımları büyük devletlerin denetiminde olacaktır. Bu iki madde ise Avrupa Uyumu'na dâhil olan devletlerin korunması ve savunulması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktaydı. Bu nedenle Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere'nin kurucu olduğu bu sisteme Osmanlı Devleti'nin de katılmasını elzem görmüş ve Avrupa'nın genelini ilgilendiren konularda ülkeler, Osmanlı Devleti ile "uyum diplomasisi" yürütme yoluna gitmişlerdir. Son olarak da uyum diplomasisinin tarafı olan devletler, çıkarları

⁴⁶ Musa Kazım, *Sırat-ı Müstakim*, 4 Eylül 1324, s. 53.

⁴⁷ a.g.e., s. 53.

ve saygınlıkları söz konusu olduğunda birbirlerinin faydasını gözeticekti⁴⁸. Burada devletlerin idari alanda birbirleriyle ilişki kurmak zorunda oldukları ve birbirlerinin çıkarlarını etkileyecek hususlarda bireysel hareket etmenin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir. Diplomasi, sorunların çözülmesi ya da yeni sorunların ortaya çıkmamasının sağlanmasında başvurulacak birinci yoldur.

Osmanlı Devleti hem kendi iç meseleleri hem de Avrupa’da yaşanan gelişmeler dolayısıyla diplomatik ilişkilerini artırmak durumunda kalmıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilanında Mustafa Reşid Paşa (Ö. 1858) aracılığıyla gerçekleşen diplomatik misyon etkisi, Islahat Fermanı’nın ilanından önce İngiliz elçi Lord Stratford’un Fransız ve Avusturyalı meslektaşlarıyla düzenli buluşması ve daha sonrasında Âli (Ö. 1871) ve Fuad (Ö. 1869) paşalar ile istişarelerde bulunması denge politikasının bir yansımasıdır⁴⁹. Bu tür görüşmelerde üzerinde en çok durulan konulardan biri şeri hukuk ve reayanın durumudur. Ziya Paşa’ya (Ö. 1880) göre, Tanzimat Fermanı ile Reşid Paşa şeri hukukun Batılılar nazarında yenilenebilir ve değişime açık olduğunu ispatlayarak katı algıyı kırmıştır. Avrupalılar, şeriatın ilerlemeyi engellediğine inanıyordu ve bu anlayış, Tanzimat Fermanı ile kırılmaya başladı⁵⁰. Bu politika, Osmanlı Devleti’nin de peyderpey ilerleyen bir değişim geçirmesinin de öncüsü olmuştur. Islahat Fermanı, Kırım Savaşı sırasında hazırlanmış ve sonrasında ilan edilerek Osmanlı Devleti’nin Avrupa Uyumu’na dâhil olunması hedeflenmiştir. Fermanda, Müslüman ve gayrimüslimleri kapsayan şeri hükümlerin yer almadığı ve Batılı tarzda bir eşitliği esas alan bakış açısı olduğu görülmektedir. Zira 1858 yılında çıkarılan Toprak Kanunu ile klasik toprak düzeni değiştirilmiş, miras bırakma hakkının esas olduğu özel mülkiyet yöntemi benimsenerek ciddi bir şekilde uygulanmış ve bütün topraklar merkezi idarenin denetim ve idaresi altına girmiştir⁵¹.

Yine zikredilen yüzyılda gerçekleşen demografi ve ulaştırma gibi alanlardaki değişimler, idari ve ekonomik düzenlenmelere neden olmuştur. Eric J. Hobsbawm,

⁴⁸ Richard B. Elrod, “The Concert of Europe: A Fresh Look at an International System”, **World Politics**, S. 28-2, 1976, ss. 163-166.

⁴⁹ Davison, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁰ Christiane Czygan, “Reflections on Justice: A Young Ottoman View of the Tanzimât”, **Middle Eastern Studies**, S. 46-6, 2010, s. 947.

⁵¹ Attila E. Aytakin, “Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesi’ne Yönelik Yaklaşımlar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, S. 5, 2005, s. 735.

1789 ve 1848 yılları arasında meydana gelen üç değişimin dünyayı yeniden biçimlendirdiğini iddia eder. Bunlardan ilki hızlı nüfus artışıdır, neredeyse Batı Avrupa ülkelerinin hepsinin nüfusu, iki katına çıkmıştır. İkinci değişim, özellikle demiryolları vasıtasıyla iletişimin çok hızlı artmasıdır. Son olarak da ticaret ve göçün daha önce görülmemiş derecede artmasıdır⁵². Nüfus ve ulaşımın artması, ticareti önemli ölçüde artırmış, uluslararası düzeyde ticari alanda yeni hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı ülkesinde ise ticari ilişkiler, “**ahidnameler**” vasıtasıyla kurulmuş ve 1850 yılında yapılan ve Code de Commerce çevirisi olan Kanunname-i Ticaret’e kadar münferid ahidnameler belirleyici olmuştur⁵³. Bu metinler, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ticari ilişkileri düzenleyen tek taraflı belgelerdir. Egemen Osmanlı otoritesi, gayrimüslimlerin belirli şartlar dâhilinde Osmanlı ülkesinde ticaret yapmasına izin vermektedir. Ahidnameler, ticari ilişkinin niteliğine dair kurallar içermektedir ve yabancı tüccarlara, mallarını kadıya kaydettirmelerini öğütlemiştir. Böylece herhangi bir yanlışlık olması hâlinde, ellerindeki hüccet ile durumlarını ispatlayabileceklerdi⁵⁴. Hüccet, yabancılar ve Osmanlı tebası arasındaki ticari ilişkilerin kayıt edildiği standart bir noter belgesine dönüşmüş, sözleşmenin miktarı ve anlaşmazlığın nerede çözüleceği konusunda belirleyici olmuştur. İsveç, Danimarka, Sardunya gibi ülkelerle yapılan ahidnamelerde eğer anlaşmazlık toplamı dört bin akçayı aşarsa Asitane’ye iletilerek şer-i serif üzere görülmeleri maddesi yer almıştır⁵⁵. Bu bağlamda ticari davalar, daha önce verilen hüccetlerde belirlenen hususlara göre görülmelidir⁵⁶.

Uhud-ı kadime, imtiyazat-ı mahsusa ya da **kapitülasyon** olarak bilinen bu tür metinler, Osmanlı iktisadi gücünün zayıflamasıyla birlikte yetersiz hâle gelmiş ve devletin ekonomik olarak Avrupa’nın pazarı hâline gelmesine ve iç siyasetin bu tür ticari ilişkilerin aracı olmasına neden olmuştur. Buna karşılık, Osmanlı Devleti iç politikada merkezileşme ile taşrada (**periphery**) artan karışıklıkların önüne geçmeye

⁵² Eric Hobsbawm, **The Age of Revolution 1789 – 1848**, Vintage Books, 1996, ss. 169-171.

⁵³ Barış Sipahi, İsmail Küçük, “Türk Ticaret Kanunları ve Muhasebenin Gelişimine Etkilerinin 160 Yıllık Öyküsü”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 2011, s. 183.

⁵⁴ Maurits H. Van den Boogert, **The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Berathis in the 18th Century**, Brill, Leiden, 2005, s. 44.

⁵⁵ Hakkı Paşa, “Kapitülasyonlar yahud Uhud-u Kadime”, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, S. 23-24, İstanbul, 1327, s. 836.

⁵⁶ **a.g.m.**, s. 837.

çalışmış ve hızlı bir bürokratikleşme süreci başlamıştır. Dış ilişkileri yürütmekle görevli bürokratlar, Batılılaşmanın taşıyıcıları olmuş ve bürokrasi gücünü artırmıştır⁵⁷. Avrupa Uyumu'nun tarafı olan devletlerin hedefinde olan Osmanlı Devleti, yeni sisteme “denge politikası” uygulayarak bağlı kalmıştır. Bu politika Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve idari zorunluluklarından kaynaklanmıştır. Bu nedenle bağımsız bir ajanda yerine, belirli güçlerin etkisiyle oluşan bir dış politika çizgisi benimsenmiştir.

Eric Hobsbawm, XIX. yüzyılın ikinci yarısında dünyada göreceli olarak siyasi istikrarın olduğunu ifade etmektedir. Amerikan İç Savaşı, İtalyan Birliği ve Alman Birliği'nin kurulması dışında etkili bir politik olay gerçekleşmemiştir. Bahsedilen olaylar, siyasi çatışmaların sona ermesine neden olmuştur. Diğer yandan bu dönemde, bahsedilen asrın ilk yarısına göre hızlı bir ekonomik büyümenin gerçekleştiği görülmüştür. Zira 1800-1840 yılları arasında dünya ekonomisi iki kat büyüme göstermişken, 1850-1870 yılları arasındaki yirmi yıllık süre zarfında büyümenin %260 seviyelerine ulaşması söz konusudur⁵⁸.

Batı dünyasında özel sermayenin anayasa ile güvence altına alındığı bir zamanda Osmanlı Devleti'nde de dolaylı da olsa benzer gelişmeler yaşanmaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nin klasik anlayışında Padişah hariç hiçbir kul mal sahibi olamaz⁵⁹. İslam fıkıhçıları arasında görüş birliği olmamakla birlikte, rakabe mülkün aynı hakkını devretme yetkisini kapsamaktadır ve sahiplik hakkının devri söz konusu değildir. Miras bırakma hakkı yerine menfaat hakkının vakıflar yoluyla aktarılması mümkündür. Menfaatin devri söz konusu olsa da miras yoluyla sahiplik devri mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde uygulamada görülen kadın, erkek özel mülkleri ve vakıflar menfaatin devri üzerine kurulmuştur⁶⁰.

Mülk, toplumda hem mutlak hem de zaruri bir haktır. Eşref Edip, bu konuyu irdeleyen makalesinde⁶¹ mülkün medeniyetin gelişmesine yaptığı etkileri

⁵⁷ Carter Findley, **Ottoman Officialdom A Social History**, Princeton University Press, New Jersey, 1989, s. 21.

⁵⁸ Eric J. Hobsbawm, **The Age of Capital 1848-1875**, Abacus, Londra, 1975, ss. 46-49.

⁵⁹ Findley, **a.g.e.**, s. 42.

⁶⁰ Halit Çalış, “Rakabe”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 427-428.

⁶¹ Eşref Edib, “Amele, Hukuk, Mülk, Arazi Meselelerine Dair Maddeler”, **Sırat-ı Müstakim**, C. XXIII, S. 594, 1340, ss. 340-344.

vurguladıktan sonra miri arazilerin sadece rakabesinden yararlanma hakkı olduğunu ve bu noktada burada sahip olunan şeyin mülk değil mülkten kazanılacak menfaat olduğunu dile getirmiştir⁶². Bu mülklerin tüm haklarıyla satılması ve miras bırakılması mümkün değildir. Klasik şeri anlayışın yerine, yeni bir toprak kanunu yapılarak ticari ilişkiler yeniden düzenlenmiştir. 1856 Toprak Kanunnamesi ile mülkiyetin reforma tabi tutulduğu, bununla beraber yeni hukuki ve sosyal ilişkilerin doğmasına neden olacak düzenlemelerin önünün açıldığı görülmektedir. Bahsedilen düzenlemelerin yapılmasında ve yürütülmesinde İngiliz diplomasisi etkindir. 93 Harbi'ne kadar Osmanlı Devleti'nin yaşayabileceğini düşünen İngiltere, bu savaştan sonra fikrini değiştirmiş ve Anadolu'nun Rusya tarafından olası bir işgaline karşı Kıbrıs'a yerleşmiştir⁶³. Bu tarihten sonra Anadolu'da şekavet artıp özellikle Arap topraklarında ve Doğu Anadolu'da anarşi etkili olmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin otoritesini kaybetmesiyle, aşiretler hem kendi aralarında hem de zabıtlere karşı çatışmalara girmiştir⁶⁴. İngiltere ise olası bir Rus işgaline karşı Türkiye'nin birçok vilayetine konsolosluk açmaya başlamıştır⁶⁵.

1.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik ve Hukuki Yapısı

1.2.1. Ekonomik Yapı

Osmanlı toplumu, yönetenler anlamına gelen askerî ve yönetilenler olan reaya olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Ekonomik ilişkiler bu iki grup arasında cereyan etmiş, vergi vermeyen askerî kesim, vergi veren reayanın güvenliğinden sorumlu tutulmuştur. Reaya devletin sahiplik hakkını elinde tuttuğu toprağı, işleme hakkına haizdir. Bu hak, çocuklarına geçer. Rakabe hakkı üzere şekillendirilmiş toprak sisteminde köylü, toprağı istediğı zaman ve istediğı biçimde satamadığı için özel mülkiyet söz konusu değildir⁶⁶. Toprak menfaatinin⁶⁷ mültezim adı verilen araçlar suretiyle aktarılması, tam sahiplik hakkının oluşmasının önüne geçmiştir. Niteliğı tartışmalı olsa da tarımla uğraşan Müslüman köylüler “öşür”, Hristiyanlar ise “haraç”

⁶² a.g.m., s. 343.

⁶³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 137-141, 8 Aralık 1880.

⁶⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 207, 12 Eylül 1881.

⁶⁵ Musa Şaşmaz, “İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2002, ss. 229-230.

⁶⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 51.

⁶⁷ Hacı Mehmet Günay, , “Vakıf”, *DİA*, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 476.

vergisini ödemekle mükelleftir. Devlet büyüklerine ait “has” toprakların ve vakıfların, vergiden muafiyetinin olduğunu söyleyen Baber Johansen, verginin büyük kısmının köylülerden toplandığını iddia eder⁶⁸. Bu yapı, toplumun tüm katmanlarını ekonomik sisteme dâhil etmeyi amaç edinen serbest pazar ekonomisinin istemediği bir durumdur. Dönemin ekonomik anlayışı, Batı merkezlidir ve bu anlayış ham maddeye kolayca erişmeyi temel edinmiştir. Toprak sahipliği olmadığı ve ticari ilişkiler geleneksel olarak korunduğu için Osmanlı Devleti, yüzyılın başında Batılılar için kapalı kutudur. Ticaretin artması ve serbest piyasanın Osmanlı ülkesinde etkisini artırmasıyla nakit kıtlığı yaşayan Osmanlı tüccarları, dezavantajlı bir duruma düşecek ve ekonomik darboğazlar yaşanacaktır.

Mülkiyetin ve nakitin sınırlı olduğu Osmanlı ekonomisi, büyüyen dünya ekonomisinden etkilenmektedir. Özellikle Balkanlar’da tarım üretiminin artmasıyla, Avrupa’dan gelen bir talep söz konusudur. Niyazi Berkes, Rumeli’de haydut ve eşkıyaların engellenmesi durumunda sermaye birikimi ile kapitalist bir yapının ortaya çıkabileceğini iddia etmiştir. Bu durumda sermayenin önündeki en büyük engel, güvenlik teminatının olmamasıdır⁶⁹. XIX. yüzyılda Avrupa ile ticaret, on beş kat artarken aynı dönemde buradan ithal edilen pamuklu tekstil ürünleri miktarı, 1820 - 1914 yılları arasında hacim olarak yüz kattan fazla artmıştı. Bahsi geçen dönemde İngiliz kumaşı, o kadar yaygınlaştı ki Diyarbakır, Halep ve Şam bölgesinde en çok kullanılan kumaş hâline geldi. XIX. yüzyılın başından beri artan dış ticaret nedeniyle, devletlerin diplomatik ve siyasi ilişkilerinde de ekonomi, belirleyici oldu. Özellikle 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile gümrüklerde yeni düzenlemeler yapıldı. Daha önce hem ihracat hem de ithalat için %3 seviyesinde olan vergiler, ihracatta %12’ye çıkarılırken, ithalatta ise %5 seviyesi belirlendi. Diğer yandan yabancı tüccarlar, iç gümrük muafiyeti elde ederken, iç gümrük sorumlulukları devam eden Osmanlı tüccarları ise dezavantajlı bir süreçle karşı karşıya kaldılar. Mısır Meselesi arefesinde politik destek arayan Osmanlı Devleti’nin, İngiltere’ye ekonomik tavizler vermek zorunda kaldığı görülmektedir.

⁶⁸ Baber Johansen, **The Islamic Law on Land Tax and Rent: The Peasants' Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods**, Croom Helm, Londra, 1988, s. 7, 99.

⁶⁹ Berkes, **a.g.e.**, s. 367.

Yine benzer şekilde 1860 yılında gerçekleşen Cebel-i Lübnan karışıklıkları sırasında Batılı devletler, politik baskı neticesinde ekonomik kazanım elde etmeyi başarmış ve ithalattaki gümrük vergileri %1 seviyesine düşürülmüştür⁷⁰. Osmanlı Devleti'nde klasik iktisadi anlayışın değişmesi ve yerel tüccarların aleyhinde düzenlemeler yapılması tepkiyle karşılanmıştır. Daha önce yapılan serbest ticaret anlaşmalarının yanı sıra 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması yapılmış, bu anlaşma ile Osmanlı ülkesindeki ticari rekabet artmıştır⁷¹. 1858 yılında yapılan Toprak Kanunu ile mülkiyet anlayışında fiziki olarak yapı değişikliğine gidilmiş ve bu durum sosyal alanda önemli hadiselerin meydana gelmesine neden olmuştur. Yapılan düzenlemeler Osmanlı Devleti'nde hukuki yapıyı etkileyecek bir tüccar sınıfının oluşmasını sağlamamış, Müslüman ticari etkinliği gayrimüslimlere göre sınırlı kalmıştır.

Mısır Meselesi ve Cebel-i Lübnan örneklerinde ise Büyük Güçler'in, Avrupa Uyumu kavramını kendi lehlerine kullanmaları söz konusudur. Burada yapılan hukuki ve askerî düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesini engellememiş, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Büyük Güçler, Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmeye ve zayıf olarak kalmasını sağlamaya çalışmıştır. 1827 yılında meydana gelen ve Osmanlı Devleti'nin donanmasının yanmasıyla sonuçlanan Navarin Baskını, diplomatik ilişkilerin tek taraflı olarak değerlendirildiğini göstermektedir⁷². Bu tür askerî yenilgiler karşısında yeterli tepki veremeyen Osmanlı Devleti, reformlar yapmak istediğinde eski nizamın temsilcisi olan ulema, yeniçeriler ve ayanların tepkisi ile karşılaşmıştır. Ancak, II. Mahmud döneminde (1808-1839) bu gruplar alınan yenilgiler ve iç karışıklıkların son bulması amacıyla şeri esaslardan ayrılmayan ve ümmetin birliğini sağlayacak devlet aygıtının reforme edilmesinden yana tavır almıştır⁷³. Ayanlık kurumunun ortaya çıkışına yol açan vergilendirme ve mülk sistemlerinden olan iltizam ve malikâne usulü, bu noktada önem arz etmektedir. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı bozulmuş ve ticaret gerilemiştir. Bunun nedenleri arasında hükûmetin zayıflığı, idarecilerin rüşvet

⁷⁰ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 98-100.

⁷¹ Reşat Kasaba, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları**, (Çev. Banu Büyükkal), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 52.

⁷² Savaş Açikkaya, "Türkiye'nin Garb Meselesi–Yunan Gaillesi", **Tarih Dergisi**, S. 54, 2011, s. 184.

⁷³ Frederick F. Anscombe, "Islam and the Age of Ottoman Reform", **Past & Present**, S. 208-1, Ağustos 2010, ss. 175-176.

alması ve en başta ülke içindeki güvenlik ve emniyet sıkıntısı gelmektedir. Halep Vilayeti, derebeyliğe dönüşmüş, önde gelen aşiret liderlerinin hâkimiyeti altına girmiştir⁷⁴.

1.2.1.1. İltizam

İltizam, mültezim olarak adlandırılan yararlanıcılara, belirli bir zaman dilimi için toprağı işleme hakkının kiralanmasıdır. Kiralama hakkı, nakdi değil her hasat döneminde aynı olarak vergilendirilir. İltizam sistemi ve angarya usulü, Tanzimat Fermanı ile kaldırıldı. Orantılı vergi usulüne geçildi. Bununla birlikte tekke ve zaviye gibi İslam kurumlarının vergi muafiyetinin devam ettiği görülmektedir⁷⁵. XVI. yüzyılda merkantilist politikaların güçlenmeye başlamasıyla birlikte devletler “banka, kambiyo, sigorta” gibi uluslararası ticarete yönelik girişimleri teşvik ettiler ve bu tür girişimlerin koruyucusu oldular⁷⁶. Böylece sermayenin korunması sağlanacaktı. Ülke içinde dolaşımda olan paranın başka ülkelere geçmesini engellemek amacıyla gümrük bariyerlerini yükseltmeye başladılar. Tüccarlar ve yöneticiler arasındaki bu ilişki devletin dönüşmesini hızlandırdı. Ticaretin gelişmesini isteyen yöneticiler, verimli bir bürokratik sisteme, ticaret kanununa, işlevsel bir ulaşım ağına, güçlü bir para ve banka sistemine bunların hepsinden öte uluslararası ticareti kendi lehine düzenleyecek milletlerarası anlaşmalara ihtiyaç duymaktaydı⁷⁷. Osmanlı Devleti ise, bunların aksine “iaşecilik” ilkesini benimsemişti ve devletin en önemli ekonomik görevlerinden birisi, şehirlerin ihtiyaçlarının sağlanmasıydı. İstanbul gibi büyük şehirlerde üretimi yapılmayan ürünlerin ithalatının sağlanması üzerinde hassasiyetle durulmuştur⁷⁸.

Geleneksel iktisat anlayışının en büyük kısmını oluşturan iltizam usulü, Tanzimat ile terkedilmiş ancak perderpey tekrar uygulanmaya başlamıştır. Dûyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla vergi toplama noktasında iyileşmeler yaşanmıştır.

⁷⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1900, N. 104, 1901.

⁷⁵ İlber Ortaylı, **Türk İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010, s. 444.

⁷⁶ Aylin Yonca Gençoğlu, “Ticari Kapitalizminden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 7-13, 2013, s. 83-84; Ticarete korumacı politikaların izlenmesini öngören, ülkenin zenginliğinin ihracat ve kıymetli maden sahipliğiyle ölçülebileceğini iddia eden iktisat modeli.

⁷⁷ Berkes, **a.g.e.**, s. 173.

⁷⁸ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 43.

Bu kurumun ihdasına kadar reayanın temel yapı olduğu bir sistem mevcuttur. Vergi veren bu grup, tamamıyla köylülerden müteşekkil bir grup değildir. Zira şehirde yaşayıp toprakla uğraşan kişiler de reaya sınıfından kabul edilmiştir. Bunun yanında yöneticilerin dâhil olduğu askerî sınıf dışında, tüccarlar ve ilim adamlarından oluşan ulema sınıfı vardır. Ulema, vergiden muaftır ve yönetici konumundadır. Şeri hukuk ve kanunlar bir bölgenin yönetiminde belirleyicidir. Kanunlar, bir bölge fethedildikten sonra nişancı tarafından tespit edilir ve ele geçirilen bölgedeki hukuk sistemi ile Osmanlı hukuk anlayışı bir süre eş zamanlı olarak uygulanır. Buralarda şeri hukukun yanı sıra padişah nizamı anlamına gelen kanunlar yani örf hukuku da geçerlidir. Kanunların geçerlilik süresi, padişahların ömürleriyle sınırlıdır. Eğer aksi yönde bir kanun yapılmamışsa daha önce ihdas edilen kanunlar geçerli kabul edilir⁷⁹. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı, Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle sona eren kanun koyma uygulamasının modern hâli olarak değerlendirilebilir. Devlet toplumsal ihtiyaçlar neticesinde hukuki ve idari düzenlemeler yapmış, kadim adalet anlayışı olan adalet dairesini yeniden tesis etmeye çalışmıştır.

Uluslararası ticaretin hızla arttığı XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak büyük zorluklar yaşadığı görülmektedir. Şevket Pamuk, vakıf kayıtları ve saray mutfağının harcamalarını temel alarak yaptığı çalışmalar sonucunda 1780-1850 yılları arasında İstanbul bölgesinde fiyatların on kattan fazla arttığını tespit etmiştir⁸⁰. Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk banka, Galata bankerleri tarafından 1847 yılında açılrsa da banka, kalıcı olamadı ve Kırım Savaşı sonrasında İngiliz temelleri üzerine atılan ve 1863 yılında Fransızların ortak olmasıyla neticelenen Osmanlı Bankası kuruldu. Bu banka, Osmanlı Devleti'nin finansal hayatında oldukça etkili oldu⁸¹. XIX. yüzyılın son yirmi yılında bankanın %80'i Fransızlar tarafından yönetilmeye başlandı ve Osmanlı Devleti'nin ekonomi merkezi dolaylı olarak Paris olmuştu. Bu, aynı zamanda siyasi bağımsızlığı da sorgulanır hâle getirdi⁸². 1873-1896 yılları arasında süren “Uzun Depresyon” Avrupa borsalarında çöküşe neden olmuş, bu durum liberalist politikaların son bulmasına neden olurken

⁷⁹Berkes, **a.g.e.**, s. 93.

⁸⁰ Şevket Pamuk, **A Monetary History of the Ottoman Empire**, Cambridge University Press, 2000, s. 193.

⁸¹ Pamuk, **a.g.e.**, 2014, s. 117.

⁸² Pamuk, **a.g.e.**, 2000, s. 221.

aynı zamanda koruyucu ekonomik politikalar da ön plana çıkmıştır⁸³. Osmanlı Devleti bütün bu gelişmelere karşın ekonomik olarak bağımlı kalmayı sürdürdü ve millî bir iktisadi yapı kurmayı başaramadı ve klasik yöntemler kullanmayı bırakmadı. İltizam usulü teorik olarak kaldırılrsa da vilayetler bazında farklı uygulamalar olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti bazı senelerde vergileri kendi toplamayı seçerken bazı seneler iltizama vermeye devam etmiştir⁸⁴.

Modern bankacılık faaliyetlerinin başlamasından önce Osmanlı Devleti'nde "esham" adı verilen ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar uygulanan tahvil sistemi benimsenmiştir. Vatandaşlara muaccele (peşin) karşılığında satılan sehimler daha sonra nakde dönüştürülebilirdi⁸⁵. Bu tür uygulamalara zaman zaman başvurulmuş ancak kalıcı bir yapı oluşturulamamıştır. Batı'nın serbest pazarı hâline gelen Osmanlı Devleti, iktisadi anlamda varlık gösterememiş; XIX. yüzyılda ekonomik iflasını açıklamış ve bu nedenle politik manevra kabiliyetinin zayıfladığı bir yüzyıl olmuştur.

1.2.1.2. Malikâne Sistemi

XVII. yüzyıl ateşli silahların ve paralı askerlerin askerî alanda öne çıktığı bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda ilk merkez bankaları kurulmuş, savaşlar ve ticari girişimler bu yolla finanse edilmiştir. Tarihin görmüş olduğu en büyük ticari girişim olan Doğu Hindistan Şirketi'nin kreditorlerinden olan merkez bankası, bu tür nakit destekleriyle hem siyasi hem de iktisadi olarak varlık göstermiştir⁸⁶. Bu tür kredi verebilecek bankalara sahip olmayan Osmanlı Devleti kredi ihtiyacını karşılamak için farklı yollara başvurmuştur. İltizam sistemi, devletin nakit para ihtiyacını karşılayamadığı için Osmanlı Devleti 1695 yılından itibaren malikâne sistemine geçmiştir. Bu sistemde vergilendirme hakkı, en yüksek teklifi verene ömür boyu (**kayd-ı hayat**) verilmiştir. Böylece menfaatin sürekliliği sağlanarak verimin

⁸³ Deniz T. Kılınçoğlu, **Economics and Capitalism in the Ottoman Empire**, Routledge, 2015, s. 43.

⁸⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 099, 11 Haziran 1880.

⁸⁵ Genç, **a.g.e.**, ss. 184-187.

⁸⁶ Broz J. Lawrence, Richard S. Grossman, "Paying for Privilege: the Political Economy of Bank of England Charters, 1694-1844", **Explorations in Economic History**, S. 41-1, 2004, s. 54.

artırılması amaçlanmıştır. İltizamdan en büyük farkı, üç ya da beş yıl gibi belirsiz bir süre kapsamında olmamasıdır⁸⁷.

İltizamın aksine malikâne sistemi, mültezimler tarafından sıkıştırılan köylülerin topraklarının ömür boyu (kayd-ı hayat) kiralanarak verimliliğini artırmayı amaçlamaktadır. Bu hakkını çocuklarına devredebilen hak sahibi, topraktan uzun vadede maksimum kârı almaya çalışacak ve verimlilik artacaktır⁸⁸. Bunun neticesinde bölgesel güç odaklarının oluştuğu ve merkezi otoriteden bağımsız davranmaya başladıkları görülmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Bozok bölgesini malikâne olarak elinde tutan Çapanoğlu Süleyman Bey'in, Osmanlı Devleti ile ekonomik konularda pazarlık yapabilir hâle gelerek yeni kazanımlar elde etmesi; Bozok, Sivas, Adana ve Konya bölgelerinde etkinliğini devam ettiren Çapanoğulları'nın politik varlıklarının ulaştığı seviyeyi göstermektedir⁸⁹.

Özel mülkiyetin gelişmesi yolunda 1858 Arazi Kanunnamesi ile adımlar atılırken, Osmanlı Devleti'nin politik yapısında sarsılmalar meydana gelmektedir. Geleneksel toprak anlayışının dışında gerçekleşen bu düzenleme ile köylünün toprağa bağlanması ve vergi artışı hedeflenmiştir. 1867 yılında ihdas edilen yabancıların Osmanlı ülkesinde tarım arazisi alabilmesine dair kanun da yine bu yöndedir. Köylünün toprağını devredebilmesi, hızlı nüfus hareketlerine neden olmuş Osmanlı Devleti bu durumdan olumsuz etkilenmiştir⁹⁰.

Osmanlı toprak düzenini şekillendiren şeri hukuk, aynı zamanda sosyal hayatta da belirleyici olmuştur. Stefanos Yerasimos, dar sokaklarla birlikte girişteki sınırlar ve çıkmaz sokakların İslam kentinin önde gelen özelliklerinden olduğunu ifade eder. Bu yapı tipi, modern anlayışa zıttır ve modern bir şehirle zıtlık teşkil etmektedir. Öncelikle, İslam kentinde kamusal alan yoktur. Ayrıca, sınırlar son derece bulanıktır ve kamu arazilerinin eksikliği sayesinde insanlar topraklarını daha da genişletebilirler. Sınırların belirsiz olması, kamu ve özel hukuk noktasında yenileşme ve uzmanlaşmanın sınırlı kalmasına neden olmuştur. Özel mülkiyete ait

⁸⁷ Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* S. 18-29, 1996, ss. 41-44.

⁸⁸ Genç, *a.g.e.*, s. 101.

⁸⁹ Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, 2016, s. 84.

⁹⁰ Pamuk, *a.g.e.*, 2014, s. 152.

arazilerin önünde bulunan topraklar, İslam'da “**finâ**” (şehrin dış bölgeleri) olarak kabul edilir ve uzun vadede özel mülkiyet, bu alana doğru genişler. Özel mülkiyet mefhumunun belirsizliği, Osmanlı toprak sisteminin değişmesini ve toprağın sermaye araçlarından biri hâline gelmesini zorunlu kılmıştır⁹¹. XIX. yüzyılda gerçekleşen siyasi ve ekonomik değişimlerin, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne yol açtığı varsayımı, yapılan çalışmalar sonucunda geçersiz kılınmıştır. Zira Osmanlı Devleti, yapılan reformlar marifetiyle etrafındaki dünyaya eklemlenmeye çalışmış ve bunun sonucunda 1856 Paris Antlaşması ile Batılı devletler tarafından Avrupa Uyumuna kabul edilerek, göreceli bir barış sürecine girmiştir⁹². Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupa hukuk-ı umumiyesine dâhil olacak ve böylece siyasi ilişkiler “**Cemiyet-i Düveliye**” (Avrupa Uyumuna) ile eşdeğer olarak kurulacaktır. Esas amaç kapitülasyonların tedrici olarak kaldırılmasıdır. Bu yönde bir ilerleme sağlanamayınca 1863 (H. 1280) yılında ecnebi konsolosluklarına yönelik bir düzenleme yapılarak⁹³ buralarda görevlendirilerek tercüman ve kavas sayıları ile muafiyetlerinin dereceleri belirlenmiştir. Osmanlı tabiiyet kanunu (vatandaşlık) ile beratlı gayrimüslimlerin (mühimmi) çoğunluğunun Osmanlı vatandaşlığına geçmesi sağlanarak kapitülasyonlar fiili olarak işlevsiz hâle getirilmeye çalışılmıştır⁹⁴.

1.2.2. Hukuki Yapı

Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısını tebaanın hukuki statüsü belirlemiştir. Toplumunu hukuki statüsüne göre dörde ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki hür Müslümanlardır. Diğerleri, zimmi statüsü altında yaşayarak Müslüman hükümdarın egemenliğini kabul etmiş ve bu çerçevede aldığı koruma hakkı için cizye ödeyen “**ehl-i kitap**” grubundan Hristiyan ve Yahudilerdir. Üçüncüsü ise ticari gerekçelerle Osmanlı ülkesinde bulunma hakkı verilen gayrimüslimlerdir. Bunlara “**müstemin**” denir ve ülkede kalma hakları bir yıl ise sınırlandırılmıştır. Son grup ise Osmanlı

⁹¹ Stefanos Yerasimos, “Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, ss. 516-518.

⁹² Pamuk, **a.g.e.**, 2000, s. 229.

⁹³ İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu bir modernleşme örneği olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 29, 2011, s. 199.

⁹⁴ Hakkı Paşa, “Kapitülasyonlar yahud Uhud-u Kadime”, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, S. 16, İstanbul, 1326, ss. 245-252.

ülkesinde bulunan diplomatik temsilciliklerin görevlileridir ve bunların statüleri münferid ahidnameler ile düzenlenmiştir⁹⁵. Osmanlı tebaasından olmayan gayrimüslimlerin statülerini düzenleyen ahidnameler örfî hukuk ürünü (ferman) tek taraflı metinlerdir. Bu durum ilk kez 1802 tarihinde Napolyon Bonapart ile yapılan ahidname ile değişmiştir. Buna göre Osmanlı tebaasının “**en ziyade nail millet**” muamelesi göreceği maddeler arasında yer almış ve mütekabiliyet esasına geçilmiştir⁹⁶.

Osmanlı Devleti'nin son döneminin önde gelen hukukçularından Ebül'ulâ Mardin, Batılı bir hukuk tanımı yaparak, hukuku; insanın topluma karşı olan görevlerinin sorgulanabilir olmasından doğan kurallar bütünü olarak nitelemiştir⁹⁷. Bu tanım, klasik şeri yapının tersine özellikle Tanzimat'tan sonra toplumcu bakış açısının benimsendiğini göstermektedir. Bu çerçevede hukuk kuralları, toplum-devlet ilişkisi düzleminde şekillenmektedir. Diğer yandan klasik dönem Osmanlı hukuk anlayışı, şeri hukukun hükümlerine göre tebaanın görevinin ne olması gerektiği düşüncesi bağlamında şekillenmiştir. Tanrı-kul ilişkisi çerçevesinde ortaya çıkan anlayışın değiştiği, toplum-devlet ilişkisinin merkeze oturduğu görülmektedir.

Bernard Lewis, Osmanlı Devleti'ni, İslam devletleri arasında şeriatın etkili bir kanun aygıtı olarak öne çıktığı en önemli yapı olarak nitelemektedir. Bunun dışındaki kanunlar etkili değildir. Şeri yapı, en uzak topraklarda bile hukuki ve idari olarak mevcuttur. Bu bağlamda kırılmanın, 1840 Ceza Kanunnamesi'nin kabul edilmesi sonrasında, tüm vatandaşların kanun önünde eşit değerlendirilmesi ve artık uygulanabilecek bir kanunun varlığı ile gerçekleştiğini iddia eder⁹⁸. Lewis'in kanun yapımının 1839'da tekrar başladığı tezi, doğru olsa da idari ve sosyal hayatta bu tarihten önce tek belirleyicinin şeri hukuk olduğu varsayımı, ispattan ve tarihî metodolojiden uzaktır. Bu kanunların şeriliği ulema tarafından sorgulanmış, karşı tavrı alan Reşid Paşa, görevinden uzaklaştırılmıştır⁹⁹. Ulemanın karşı çıkışının

⁹⁵ Colin Imber, **Şeriatın Kanuna: Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 77-78.

⁹⁶ Hakkı Paşa, “Kapitülasyonlar yahud Uhd-u Kadime”, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, S. 14, İstanbul, 1326, ss. 5-6.

⁹⁷ Ebül'ulâ Mardin, “Hukuk Müessesesi Tarihi”, **Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. II, S. 13, 1340, s. 229.

⁹⁸ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, 1968, s. 109.

⁹⁹ Lewis, **a.g.e.**, s. 110.

nedeni, varoluş aklını oluşturan bilgi evreninin kaybolması ve bunun yerine Batılı fikirlerin ikame edilmesidir.

Tanzimat; can, mal ve namus güvenliğinin din ayrımı yapılmadan sağlanmasını öngören ilk metin olsa da yerleşik dinî otoriteden tepki görmüş ve uygulama sınırlı kalmıştır. Tanzimatın düzenlediği can, mal ve namusun korunması hususu, özel mülkiyetin olmayışı, ticari ve hukuki ilişkilerin uygulama düzeyinde devlet tarafından idare edilmesinin devamını getirmiştir. Batı'da burjuva, kanunlar yoluyla kendine devlet içinde yer bularak yönetimde meşru bir söz sahibi olurken, Osmanlı Devleti'nde ise ayanlar, devlete rağmen var olmaya çalışmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde karşılıklı ilişkiler çerçevesinde oluşan bir kanunlaşma süreci yaşanmamış, kanunlar devlet erkini elinde tutan elitler tarafından Batılı tarzda düzenlenmiş ve iktisadi, sosyal ve idari yapının bu kanunlara göre işlemesi zaman almıştır¹⁰⁰.

Osmanlı bürokrasisindeki güçlü haneler birbirleriyle mansıp için mücadele hâlinde olmuş, bu mücadele diğer hanenin sistemin dışına atılmasını amaçlamıştır. Sistemde meşru sınırlar dâhilinde kalması mümkün olmayan haneler, akrabalık ilişkileri kurarak varlıklarını sürdürmeye çalışmıştır¹⁰¹. Bu nedenle sadakat ve uyum, Osmanlı bürokrasisinde her zaman aranılır olmuş, fiili olarak sembolleştirilmiş ve kurallaştırılmıştır¹⁰². Bu idari anlayış içerisinde yetişen Osmanlı aydını, eğitim hayatı boyunca dinî eğitim, tekke eğitimi, bilimsel eğitim ve edebiyat bilgisi edinmiştir. Bu farklı alanlardan oluşan biçimlenme, onu sürekli bir kültürel çatışma hâlinde bırakmıştır¹⁰³. XIX. yüzyılın ikinci yarısında açılan modern mekteplerde öğrenim gören Harbiye ve Tıbbiye öğrencileri, modern dünyadan haberdar olmuş, yabancı dil bilmelerinin etkisiyle modern fikirlerden etkilenmiş ve bu fikirlerin taşıyıcısı olmuşlardır. İdari, iktisadi ve hukuki alanlarda yapılan reformlar Batı ile iletişim hâlinde olan bürokratlar tarafından taşınmış, Batılılaşma fikrinin önde gelen savunucuları bu dönemin üst düzey bürokratları olmuştur. Bu gelişmelere karşın

¹⁰⁰ Fatma Müge Göcek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire*, Oxford University Press, 1996, s. 14.

¹⁰¹ Göcek, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁰² Ehud R. Toledano, *State and Society in Mid-Nineteenth Century Egypt*, Cambridge University Press, 1990, s.100.

¹⁰³ Findley, *a.g.e.*, s. 174.

çıkar gruplarının eşitlik esasına dayalı hukuki meşruiyeti sağlanamamış, Kanun-ı Esasi dâhil olmak üzere yapılan kanuni düzenlemeler bu gruplar arasındaki çatışmanın önüne geçememiştir.

1.2.2.1. Örfi Hukuk

Örfi hukuk, şeri hukukun hüküm getirmediği konularda, İslam devletinin başkanına verilen kanun koyma yetkisidir. Örfi hukukun Osmanlı Devleti'ndeki temsilcisi olan nişancı, müftü-i kanun olarak adlandırılmıştır. Buna göre “tazir, tekâlif-i örfiyye ve miri arazi” gibi kesinlik olmayan konularda yetki, devlet başkanındadır¹⁰⁴. Diğer yandan, Montesquieu, Osmanlı ülkesinde dinî ve dünyevi alanlar arasında idari ayırım olmadığını ve padişahın ikisinin de hâkimi olduğunu söyler. Hukuki konularda kararlar hızlı alınsa da şeref, hayat ve mülkiyet gibi kavramlara önem verilmez. Örf hukuku ve şeri hukukun aynı anda varolması ve birbirini dengeleyici rolü tartışmalı olsa da padişahın keskin bir idari gücü olduğunu söylemek mümkündür. Örfi hukuk, siyaseten katl gibi keskin noktalara varabilir. Önemli olan, usulün yerine getirilmiş olmasıdır ve vakaya göre yargı esnetilmez. Adaletin yerini bulmasının önemi yoktur¹⁰⁵. Montesquieu, bu sözleriyle padişahların ihdas ettiği kanunlardan ve yerel yargı uygulamalarından habersiz olduğunu göstermektedir. Osmanlı dönemi fihri üzerine birincil kaynaklardan çalışmalar yapan Guy Burak, bağımsız yetki ve akıl yürütme yoluyla yeni kurallar ortaya koyma anlamına gelen “**ıçtihad**” kurumunun İslam hukukunun her döneminde mevcut olduğunu iddia eder. Halkın suallerine cevap veren müftüler, müçtehitlere benzer bir görev ifa etmiştir¹⁰⁶. Aynı şekilde Haim Gerber de istihsan, örf, zaruret ve maslahat gibi nedenlerle İslam hukukunun esnetilebildiğini söyler¹⁰⁷.

İslam hukukunun en önemli özelliği, “sözlü şahitlik” müessesesinin çok güçlü olmasıdır¹⁰⁸. Bununla birlikte şahitlik kurumunun daha çok kamu davalarında

¹⁰⁴ Mehmet Akman, “Örf”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 93-94.

¹⁰⁵ Michael Curtis, **Orientalism and Islam Thinkers on Muslim Government in the Middle East and India**, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 91.

¹⁰⁶ Guy Burak, **The Second Formation of Islamic Law**, Cambridge University Press, 2015, s. 7, 25.

¹⁰⁷ Haim Gerber, **Rigidity versus Openness in Late Classical Islamic Law: The Case of the Seventeenth-Century Palestinian Mufti Khayr al-Din Ramli**, Islamic Law and Society, S. 5-2, 1998, ss. 192-194.

¹⁰⁸ Haim Gerber, **State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective**, SUNY Press, 1994, s. 37.

belirleyici olması nedeniyle ticari davalarda kullanılmadığı görülmektedir. Örneğin, İngiltere ile yapılan muahadenamede hücceti bulunmayanların, şahitleri olsa bile davasının görülmemesine hükmedilmiştir¹⁰⁹. Bu vakada şeri esasların örfi uygulamalara nazaran ticarete tercih edilmediği görülmektedir.

Tanzimat Fermanı ile daha öngörülebilir ve hukuki olarak daha bağlayıcı metinlerin olduğu bir döneme girilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın uygulanması için Padişah ve devlet yetkililerinin yemin etmesi, fermanın Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilmesi ve fermanın yasakladığı fiillerin men edilmesi bu metne kanunilik esasını kazandırmaktadır¹¹⁰. Kanunsuz suç ve ceza olmaz prensibi, Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nin hukuk anlayışına getirdiği yeniliklerden biridir¹¹¹. İslam hukukuna göre sorunlara daha pratik ve **ad hoc** çözümler getiren kanunnameler, güçlü padişahlar döneminde etkili iken, padişahın otoritesinin zayıfladığı dönemlerde şeri hükümler tek başvuru kaynağı hâline gelmiştir¹¹². Tanzimat Fermanı ile sistematik olmayan kanun uygulamalarının tek bir metin hâline getirilmesi ve toplum içinde kaybolan adaletin yeniden tesisine yönelik ilk adımlar atılmıştır. Bu durum idari ve hukuki alandaki süreklilik ve uzmanlaşma ihtiyacının bir sonucu olarak zorunluluk hâline gelmiştir.

Ortaylı, **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye** gibi yüksek yargı kurumlarının ortaya çıkmasını, Osmanlı Hukuku'nda laikleşme sürecinin başlangıcı olarak görmektedir¹¹³. 1840 yılında çıkarılan Ceza Kanunu, Müslüman ve gayrimüslimlerin mahkeme önünde eşitlik esasını kabul etmiştir. Bu kanunla birlikte kurulan karışık mahkemeler, Müslümanlarla yabancıların dâhil olduğu davalara bakacaktı. Böylece Müslüman ve gayrimüslim şahitliğinin eşitliği, fiili olarak tanınmıştır¹¹⁴. 1840 ve 1850 yılları arasında Divan-ı Zaptiye, Meclis-i Tahkik gibi çeşitli mahkeme denemeleri olmuştur. Bu mahkemelerde dikkat çeken husus, gayrimüslim millet

¹⁰⁹ Hakkı Paşa, "Kapitülasyonlar yahud Uhud-u Kadime", **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, S. 23-24, İstanbul, 1327, s. 838.

¹¹⁰ Bülent Tanör, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 92.

¹¹¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 406.

¹¹² Elyse Semerdjian, **Off the Straight Path: Illicit Sex, Law and Community in the Ottoman Aleppo**, Syracuse University Press, 2008, s. 137, Kişiselleştirilmiş ya da duruma mahsus anlamında kullanılan hukuki terim. [<https://www.dictionnaire-juridique.com/definition/ad-hoc.php>].

¹¹³ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 412.

¹¹⁴ Davison, **a.g.e.**, s. 44.

temsilcilerinin bu mahkemelerde üye olarak bulunmasıydı¹¹⁵. Bu mahkemelere yardımcı olmak amacıyla zaptiye ve daha sonra polis teşkilatı kurulmuştur. Bu tür kurumlar daha önce kabul görmüş uygulamayı devam ettirmiş ve reaktif hareket etmişlerdir. Benzer düzlemde Ferdan Ergut, Osmanlı polisinin doğrudan suçun azaltılmasından ziyade asayişin sağlanmasına öncelik verdiğini ifade etmektedir¹¹⁶. Ergut, bu iddia ile suç ve asayiş arasındaki karşılıklılık ilişkisini ortaya koymuş ve suçun engellenmesini asayişe önceliklemiştir.

Islahat Fermanı, Batılı devletlerin etkisiyle oluşturulmuş bir metindir ve Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesi bu fermana atıf yapmaktadır¹¹⁷. Tanzimat Fermanı'nın öncüsü olan Mustafa Reşid Paşa dahi Islahat Fermanı'nın, zimmilere verilen haklar noktasında sınırları aştığını ve bu hakların Osmanlı Devleti tarafından düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir¹¹⁸. Reşid Paşa, gayrimüslimlere verilen hakların peyderpey tanınmasından yanaydı ve Islahat Fermanı'nın ilanından önce takınılan tavrın, devletin “onurunu, bağımsızlığını ve birliğini” zedelediğini düşünüyordu¹¹⁹. İdareciler katında fikir anlaşmazlıklarının olması, modernleşme ve Batı hukukuna eklenme hususunda reformların yapılmasını engellememiş, Islahat Fermanı'ndan sonra 1858 yılında Ceza Kanunu ve Toprak Kanunu, Batılı tarzda düzenlenerek yeni devlet anlayışının önü açılmıştır. Kanunnamelerin yanı sıra gayrimüslim harbilere çeşitli ayrıcalık tanıyan ahidnameler ve beratlar da örfî hukuk çerçevesinde değerlendirilebilir.

1.2.2.1.1. Kanunnameler

Örfî hukukun sistematik bir şekilde ifade edildiği düzenlemelere, kanun denir. Osmanlı Devleti, şeri hukukun yanında yerel kanunlar yaparak nizamı sağlamaya çalışmıştır. Kanun ve şeriat arasındaki farkı Mansurizade Said, dinî ve dünyevi ilişkiler bağlamında açıklamıştır. Buna göre kanun, şeriattan farklıdır. Kanun, şeriatın hüküm getirdiği ahkâm-ı diyâniyyeyi içermez. Şeriatın bilim

¹¹⁵ Avi Rubin, **Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity**, Palgrave Macmillan, 2011, s. 25.

¹¹⁶ Noemi Lévy, “19.Yüzyılda Osmanlı'da Kamu Düzeni Konusunda Çalışmak: Bibliografya Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Ed. Naomi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 59.

¹¹⁷ Tanör, **a.g.e.**, s. 97.

¹¹⁸ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci 1839-1939**, TTK Basımevi, 1996, s. 61.

¹¹⁹ Davison, **a.g.e.**, s. 57.

ahkâm-ı kazaiyyesini de içermesi gerekmez. Hatta kanun, bütün ahkâmı şeriatın ahz ve ictibas olursa dahi yine şeriat demek olmayıp ancak emri ulu-l emrden ibarettir. Bununla beraber aralarında muhaliflik ya da muvafıklık ilişkisi bulunabilir. Şeriat ve kanun arasındaki ilişki, önde gelen fıkıhçı Serahsi'nin öne sürdüğü gibi “Şeriatın men etmediği şeyi men etmek şer’an caizdir. Şeran caiz olmayan ancak şeriatın men ettiği şeyi emr etmektir” kuralı üzerinden kurulmuştur¹²⁰.

Osmanlı ülkesinde XVII. yüzyılın ikinci yarısında elçilik yapmış olan Rycout'a göre kanunlar, İslam hukukunun daima üstünde yer almıştır¹²¹. Özellikle yerel anlaşmazlıklarda kanunlar kayda alınmış ve uygulanmıştır. Örneğin, kadimden beri kullanılan yolu kapatan kişinin adet-i kadim olduğu üzere bu yolu açmasına hükümlenmiştir¹²². Osmanlı kanunları, Hristiyanlık ve Roma izleri taşıyan kanonik metinlerle karıştırılmamalıdır. Bu tür metinler, Fransız İhtilali'ne kadar kullanımda kalmış ve kilise yasalarının temelini oluşturmuştur. Bu nedenle monark, bu tür hukuki metinlerde başvuru merkezi olarak kiliseyi göstermiştir¹²³. Batılı tarzdaki modern hukuk metinleri ise, Roma hukuku ve kanonik yasaların karşısında yapılsa da onlardan da izler taşıyan ve monarkların uygulamalarını devam ettiren örf ve adet hukuku metinleridir¹²⁴. Bu bağlamda kanunlar toplum-devlet merkezli metinlerdir ve şeri otoriteden bağımsızdır.

Ömer Lütfi Barkan, Kur'an-Kerim'de devlet idaresine yönelik hükümlerin oldukça sınırlı olduğunu ve mevcut uygulamaların sonradan ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bu bağlamda yapılagelen uygulama ya da teamül, sultanların şeri hükümlere mugayir olmamak şartıyla kanun koyma ve uygulama noktasında yetkili olduğunu göstermektedir¹²⁵. İslam hukukunun açıklık getirmediği mali hukuk, toprak hukuku, devlet ve ceza hukuku konularında ise, “kanunname”ler yoluyla hükümler konmuştur. Rudolf Peters, bu yolla Osmanlı Devleti'nde “tazir” olarak nitelendirilen

¹²⁰ Mansurizade Said, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S. 6-1, Kanun-ı Sani 1332, s. 532.

¹²¹ Paul Rycout, *The history of the present state of the Ottoman Empire: Containing the maxims of the Turkish polity, the most material points of the Mahometan religion, their sects and heresies, their convents and religious votaries...: In 3 books*, Starkey, 1670, s. 6.

¹²² *KŞS* 99: 111.

¹²³ Alan Harding, *Medieval Law and the Foundations of the State*, OUP Oxford, 2002, s. 111.

¹²⁴ *a.g.e.*, s. 197.

¹²⁵ Ömer L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S. 11-3. 4, 1945, ss. 204-205.

suçların somutlaştırılmaya çalışıldığını iddia etmektedir¹²⁶. Diğer yandan Osmanlı kaynaklarına göre, kanun terimi şu dört anlama gelmektedir.

- 1- Şüphesiz uygulanacak kuralları tanımlayan şeriat kanunu.
- 2- Sultanların hukuki konulardaki beyanları.
- 3- Kanun olarak adlandırılan bir kitapta bu tür kararların toplanması.
- 4- Düzenlemelerin uygulama ve kavram olarak bütünlüğü¹²⁷.

Uriel Heyd'in belirttiği üzere, şeri metinlere ve padişahın beratlarına eş zamanlı olarak kanun denilmiştir. Erken dönem Osmanlı ceza hukuku ile ilgili çalışmalar yapan Heyd, kanunları yeni fethedilen bölgelerin ihtiyaçlarına göre oluşturulan ve daha önce uygulanmakta olan hukuk kurallarını esas alan seküler hukuk metinleri olarak nitelemektedir¹²⁸. Bahsi geçen sekülerlik, toplum işleyişi ve teamüllerin devamını belirtmektedir. Fethedilen bölgelerde yeni kanunlar ihdas edilmesi, kanunların “bölgesel, değiştirilebilir ve akıl ürünü” olduğunu ortaya koyarken, şeri hükümler ise “evrensel, dokunulamaz ve ruhani” bir içerik taşıyordu¹²⁹.

Modern kanunların öncülü olan gelişmeler XIX. yüzyıl öncesinde görülmüştür. Bunlardan ilki sultanın, kapı halkı ve askerî adı verilen kalem ehli arasındaki ayrışmadır. İkinci olarak bazı kalemlerde zamanla gerçekleşen uzmanlaşma ve öne çıkma, sonuncusu ise uzun yıllardır var olan kayıt tutma ve arşiv kültürünün varlığıdır. Bu somut yapılar, modern kanun sistematığının ortaya çıkmasında öncü rol oynamıştır¹³⁰. Örfî hukuk, olağanüstü dönemlerde ilk tercih olmuş, yerel uygulanageliş veba gibi sıradışı zamanlarda dahi göz önünde tutulmuş ve halkın uygulamaları karar aşamalarında kayda değer bir rol oynamıştır¹³¹.

¹²⁶ Rudolph Peters, **Crime and Punishment in Islamic law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first century**, Cambridge University Press, 2005, ss. 72-74.

¹²⁷ Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Clarendon Press, Oxford, 1973, s. 167.

¹²⁸ a.g.e., s. 24.

¹²⁹ Cornell H. Fleischer, **Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)**, Princeton University Press, 1986, ss. 290-291.

¹³⁰ Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Power and Social Order: The Uses of Kanun”, **The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order**, Ed. A. Bierman, R. A., Abou-El-Haj, D. Preziosi, C. III, Aristide D. Caratzas Publisher, 1991, s. 85.

¹³¹ Micheal. W. Dols, **The Black Death in the Middle East**, Princeton University Press, 2019, s. 199.

1.2.2.1.2. Beratlar ve Ahidnameler

Osmanlı hukuk sisteminde yaptığı özgün tedvin faaliyetleriyle ilk Batı tipi kanunun mimarı olan Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti ile Batılılar arasında artan ticaretin Osmanlı ülkesinin aleyhinde hukuki gelişmelere neden olduğunu ve Batılıların bunu araç olarak kullandığını söylemiştir¹³². Büyük güçler, Osmanlı Devleti'nin topraklarında gerçekleşen ticari faaliyetlerini, gayrimüslim tebaa aracılığıyla yürütmüşlerdir. Gayrimüslim tebaa, Müslümanlar ve Avrupalı tüccarlar arasında aracı rolündeydi¹³³. Elçiliklerin, aracı kişilere verdikleri berat adı verilen belgeler vergi ve ceza muafiyeti sağlamıştır. Üner Turgay, beratlı olmanın siyasi önemini kaybetmesi neticesinde büyük devletlerin zimmileri korumalarına alarak politik baskı aracı olarak kullandıklarını ileri sürmüştür¹³⁴. Halep Fransız Konsolosluğu, din farkı gözetmeksizin kendi çıkarlarını gözeten himaye (protégé) gruplarına XIX. yüzyılın başından itibaren pasaport vermektedir¹³⁵.

Beratlılara yabancı ülke tabiyeti tanınması ve yabancı ülke pasaportu verilmesi, Osmanlı Devleti'nin uğradığı ekonomik zaafı nedeniyle, karşı önlem almak için harekete geçmesini sağlamıştır¹³⁶. Bu amaçla 1869 yılında “Tabiiyet Kanunu” çıkarılmış, tebaa Osmanlı tabiiyeti ya da ecnebilik arasında birini seçmiştir. Buna göre ebeveynleri Osmanlı olanlar Osmanlı tabiiyetinde kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra izinsiz tabiiyet değiştiren ve askerlik yapanlar ecnebi kabul edilecekti. Böylece İslami esasların dışında bir yaklaşımla devlet-toplum merkezli bir tabiiyet anlayışına geçilmiştir¹³⁷.

Özellikle Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim tüccarların uğradığı zararlar, hem ticari hem de hukukiydi. Musa Çadırcı, bu denklemin “**müstemin**” olarak adlandırılan Osmanlı tebaası olmayan gayrimüslim tüccar ve “beratlı” olarak adlandırılan Osmanlı tebaası gayrimüslim olmak üzere iki grubun ortaya çıkmasına

¹³² Rubin, **a.g.e.**, s. 30.

¹³³ Charles Issawi, “The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, C. I, Holmes & Meier Publishers, Londra, 1982, s. 261.

¹³⁴ A. Üner Turgay, “Trade and Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, C. I, Holmes & Meier Publishers, Londra, 1982, ss. 305-306.

¹³⁵ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, H. Pognon, N. 91, 4 Aralık 1900.

¹³⁶ Davison, **a.g.e.**, s. 73.

¹³⁷ Serbestoğlu, **a.g.m.**, s. 205.

neden olduğunu ifade etmektedir¹³⁸. İbrahim Hakkı Paşa (Ö. 1918), ahidnamelerin kanuni olarak geçmişten beri düzenlediğini ve bahsi geçen ilişkilerin buna göre belirlenmesi gerektiğini ifade eder. Konsolos ve elçilerin bu iki gruptan kendi mandasına mensup kişiler üzerindeki hukuki yetkilerine dair uhud-ı kadimde kesin bir uygulama olmamakla birlikte Rusya ile yapılan H. 1240 (1828) tarihli Edirne Muahadenamesi, bu hususta bazı düzenlemeler barındırmaktadır. Antlaşmanın yedinci maddesinde “Rusya tebaa ve sefain ve emval ve emtiası her türlü duhul ve taarruzdan masun olarak tebaa-ı merkuma münhasıran Rusya elçisi ve konsoloslarının taht-ı hükmü ve zabtında ola” şeklinde ifade edilen hükümler sarihlikten yoksundur¹³⁹. Bunun yanında Osmanlı ülkesinde yaşayan yabancılar, kendi iç hukuklarına tabiiyetlerini sürdürmektedir. Her ecnebi, memalik-i sairede mukim olsa bile kendi kanunundan ayrılamaz¹⁴⁰.

Faroqhi, XVII. yüzyıl kadı sicilleri üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda, sıklıkla olmasa da ticaretin iki şahitle kadı tarafından kayıt altına alındığını tespit etmiştir. Ahidnameler benzer şekilde bu ilişkinin kadı tarafından kayıt altına alınmaması halinde hukuki bir niteliği olmadığını belirtmektedir¹⁴¹. Bu tür hukuki uygulamalar olsa da Müslümanların, Hristiyan tutum ve yöntemlerine mesafeli yaklaşması, onların özellikle Batı dillerini öğrenme konusunda Hristiyanlardan geri kalmalarına neden olmuştur. Sanayileşme ve ticaretle hızla zenginleşen gayrimüslim tebaa karşısında Müslüman loncaları, Batı kökenli mamul mallara karşı kendilerini koruma yoluna gitmiştir¹⁴².

Diğer yandan Osmanlı Devleti, yaptığı ahidnameler ile Fransızların %5 gümrük vergisi dışında serbest ticaret yapmasını sağlayacak antlaşmalar yapıyordu. Bu tür antlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tek taraflı olarak kanunnameler çerçevesinde izin verdiği antlaşmalardır. Her ne kadar Osmanlı tüccarlarının da anlaşmaya taraf olan ülkelerde vergi muafiyeti kazanması söz

¹³⁸ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 7.

¹³⁹ Hakkı Paşa, **a.g.m.**, s. 784.

¹⁴⁰ **a.g.m.**, s. 785.

¹⁴¹ Suraiya Faroqhi, **Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, 2002, s. 10.

¹⁴² Suraiya Faroqhi, **Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople under the Ottomans**, C. XVII, IB Tauris, 2009, s. 20.

konusu olsa da fiili olarak Osmanlı tüccarının böyle bir varlığı söz konusu olmadığı için Osmanlı Devleti'nin bu tür antlaşmaları, siyasi ve ekonomik sorunlara kısa vadeli çözümler olarak gördüğü düşünülmelidir. Zira 1535 yılında François ile Kanuni arasında yapılan anlaşma böyle bir nitelik taşımaktadır. Diğer yandan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi; İstanbul, İzmir ve Halep'te çok büyük kârlarla baharat, Levant Şirketi ise kumaş satıyordu. Bu kumaşların İstanbul'daki en büyük alıcısı devlet ricali idi¹⁴³. Görüldüğü üzere bu tür karmaşık ticari ilişkiler, gelişmiş bir hukuk sistemini zorunlu kılmaktaydı. Osmanlı ticareti, tek taraflı idi ve uluslararası aşamaya ulaşamadı. Yabancı tüccarların Osmanlı ülkesinde daimî ya da muvakkat ikameti olması fark etmeksizin vergiden muaf tutulması, yerleşik tüccarın peyderpey gücünü kaybetmesine neden oldu¹⁴⁴.

Elçiliklerin verdiği beratlar neticesinde, 1848-1861 yılları arasında Halep'te 19 Yahudi, İngiliz vatandaşlığı almışken, bu sayı 1881 yılında 40'a ulaştı¹⁴⁵. 1895 yılında Fransızlar beratlılar yoluyla siyasi, ticari ve kültürel menfaatlerini korumak ve devam ettirmek niyetindedir. Beratlıların iktisadi ve hukuki muafiyetleri devam etmektedir. Tercümanlık süresi bitince muafiyetler de sona ermektedir¹⁴⁶. Beratlıların davalarına müdahil olan konsoloslar ceza davalarını yakından takip etmiştir. 1875-1878 yıllarında Halep'te bulunan İngiliz Konsolosu, birçok yağma ve cinayet vakası aktarmış ve Kraliyet Donanması'nın Suriye'ye gelerek korku vermesinin elzem olduğunu ifade etmiştir¹⁴⁷. II. Mahmud döneminde bürokratik modernleşme başlamış, kul anlayışı terk edilerek hiyerarşik bir yapılanmaya gidilmiş, maaşlar düzenlenmiş, ilk seküler okullar açılmış ve memurların hakları iyileştirilmiştir¹⁴⁸. Bu yolla çağın gerektirdiği düzenlemelerin yapılarak sorunların çözülmesi hedeflenmiş, Batılıların sorun olarak gördüğü Müslüman gayrimüslim ayrımı sonlandırılmaya çalışılmıştır. Fakat büyük güçlerin artan ekonomik etkisine karşı, çeşitli yöntemlere başvuran Osmanlı devlet adamları arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Âli Paşa, sanayide mümkün olduğunca özel teşebbüsü teşvik ederken, Fuad ve Cevdet Paşa ise

¹⁴³ Niyazi Berkes, *Türk İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 174.

¹⁴⁴ *a.g.e.*, ss. 184-185.

¹⁴⁵ Charles Issawi, *An Economic History of the Middle East and North Africa*, Columbia University Press, 1982, s. 273.

¹⁴⁶ *MAEAD*, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 96, 5 Şubat 1895.

¹⁴⁷ Issawi, *a.g.e.*, s. 275.

¹⁴⁸ Findley, *a.g.e.*, s. 26.

devletin ekonomik etkinliklerde bulunmasını destekliyordu¹⁴⁹. Bu tür tartışmalar tabiiyet kanununa giden yolu hazırlamış, siyasi ve idari gelişmeler ekonomik kaygılardan daha fazla pratiğe dökülmüştür.

Hakkı Paşa, tabiiyetin dinî seçimlerle belirlendiğini iddia etmektedir. Eğer bir ecnebi Müslüman olursa, konsolosların kavanin-i şahsiye tesiratından kurtulmuş olur¹⁵⁰. Bu nedenle konsoloslar ve Osmanlı bürokratlarının üzerinde en çok durduğu konuların başında, din değiştirme meselesi yer almaktadır. Eğer iki ecnebi, Osmanlı ülkesinde nizâ yani kavga ederse tabii oldukları ülkenin mukim elçi veya konsolosu davalarını görebilir. Her iki taraf talep etse dahi Osmanlı adli makamları yetkili hâle gelemez¹⁵¹. Ecnebi konsoloslar, kendi tebaaları arasında zuhur eden ticaret, ceza ve hukuk davalarına katıyen hâkimdir ve bu tür davalara Osmanlı Devleti hiçbir şekilde dâhil olamaz. Her iki taraf razı olsa dahi Osmanlı mahkemesine müracaat edemezler¹⁵². İki farklı tabiiyette bulunan yabancılar arasındaki hukuki ve ticari uzlaşmazlıkları, konsoloslar görebilir. Dava, bu hususta yapılan protokole göre icra edilir. Eğer protokol yoksa dava müdde-i aleyhinin mahkemesinde görülür. Kazalarda ise, kaza mahkemesine başvurabilirler¹⁵³.

Eğer ceza davalarında konsoloslar, mücrim hakkında zabıta gücünün kullanılmasını talep etmişlerse yine Osmanlı ülkesi davaya taraf olur. Bu hususta protokol, sadece Rusya ve Fransa devletleri ile yapılmıştır¹⁵⁴. İki Fransız arasında nizâ olmuş ve kadı huzuruna tercüman gönderilmemiş ise, kadı bu davayı görmez¹⁵⁵. Yine Fransız vatandaşlarının taraf olduğu davalarda, elçi ve konsolosa haber verilmeden müttehimin evinde arama yapılamaz¹⁵⁶. Konsolosluk izni olmadan Fransız tebaasından bir şahsın evine giren zaptiyeler, 8 Nisan 1868 tarihinde yapılan protokolün üçüncü ve beşinci maddeleri uyarınca cezalandırılmıştır¹⁵⁷. Osmanlı ülkesinde yaşayan ecnebilerin statüsü hususunda, tekil bir uygulama yoktur. Fransa

¹⁴⁹ Kılınçoğlu, **a.g.e.**, ss. 131-132.

¹⁵⁰ Hakkı Paşa, **a.g.m.**, s. 786.

¹⁵¹ **a.g.m.**, s. 811.

¹⁵² **a.g.m.**, s. 812.

¹⁵³ **a.g.m.**, s. 828.

¹⁵⁴ **a.g.m.**, s. 829.

¹⁵⁵ **a.g.m.**, s. 831.

¹⁵⁶ **a.g.m.**, s. 832.

¹⁵⁷ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Rée, N. 027, 29 Mayıs 1893.

ve Rusya ile yapılan ahidnameler yürürlükte ve bunlarda birçok hukuki boşluk vardır. Bu durum, 1869 yılında **Osmanlı Vatandaşlık Kanunu (tabiiyet)** ihdas edilinceye kadar devam etmiştir.

1.2.2.2. Şeri Hukuk

Batılı toplumlarda eşitlik, bütün unsurların hukuk önünde eşitliği olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı münevverlerinin önde gelen isimlerinden ve eşitlik, hürriyet fikirlerinin tanınan figürlerinden Namık Kemal'e göre, "**müsavat**" (eşitlik) iki şeyin bir hususta beraber olması demektir. Ona göre, "**müsavat fi'l-hukuk**" şeri hukuk imkânları dâhilinde kişileri haiz oldukları muameleyi eşit şekilde görmesi, "**müsavat fi's-şeref**" ise kişilerin toplumdaki konumları fark etmeksizin aynı muameleyi görmesidir. Şeri hukuka göre şekillenmiş bu anlayışta, şeri hükümlerin öngörülen şekilde uygulanması eşitlik anlamına gelmektedir. Millet sisteminden anlaşıldığı üzere her bir din, farklı bir kavimdir ve eşit değerlendirilmelerinin olanağı yoktur. Namık Kemal'e göre müsavat, efrada ait bir şey olup kavmiyet meydana çıktığı gibi eşitlik son bulur. Kişiler seviyesinde uygulanması mümkün olan kanun önünde eşitlik ilkesi, milletler söz konusu olduğunda uygulanamaz¹⁵⁸.

Diğer yandan Musa Kazım da benzer şekilde bireylerin eşit olamayacağını, kişilerin kanun önünde eşitliğinin söz konusu olduğunu dile getirmiştir. Burada dinî hiyerarşinin getirdiği eşitsizliğinin, sosyal hayatta devam edeceği vurgulanırken kanunların herkes için aynı şekilde uygulanacağı ortaya konmuştur¹⁵⁹. Islahat Fermanı ile cizyenin kaldırılması ve 1868 yılında Osmanlı vatandaşlık sistemi ve Kanun-ı Esasi gibi düzenlemeler, münevverlerin idealize ettiği mefhumlarla aynı değildir. Münevverlerin eşitlik esası, zimmi statüsünün korunduğu ve ferdi manada eşitliliğin mümkün olması üzerinedir. Batılı tarzda özgürlük, eşitlik gibi fikirler Osmanlı ülkesinde halk desteği görmeden benimsenirken, 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi, ulemeden ve medrese öğrencilerinden tepki çekmiştir. Tepki gösteren bu grup anayasanın Müslümanları, gayrimüslimlere köle yapacağını iddia etmiş, Midhat Paşa'nın (Ö. 1884) II. Abdülhamid'i (1876-1909) kandıran bir kâfir olduğunu ileri sürmüştür. Diğer yandan anayasa sonrası açılan mecliste konuşan

¹⁵⁸ Namık Kemal, "Mesele-i Müsavat", **Hürriyet**, S. 15, 05 Ekim 1868, Londra, ss. 2-4.

¹⁵⁹ Musa Kazım, **Sırat-ı Müstakim**, 11 Temmuz 1324, s. 117.

Halep mebusu Manok Efendi ise, Ermenilerin ve Hristiyanların büyük devletlerin korumasına ihtiyacı olmadığını söylüyor ve koruma bahanesiyle başlatılan askerî tehditlere karşı çıkıyordu¹⁶⁰. Bu bağlamda reform ve yenileşme hareketinin, Müslüman ya da gayrimüslim farketmeksizin Osmanlı unsurlarından tepki gördüğü ileri sürülebilir.

Bülent Tanör, Meşrutiyet fikrinin temelinde, “dışa güven verme, dış baskıları yatıştırma” kaygılarının yer aldığını iddia etmektedir¹⁶¹. Kanun-ı Esasi’nin başarılı olması, bu anayasayı destekleyen Batılı ülkeleri endişelendirmişti¹⁶². Diğer yandan Meşrutiyet fikrinin önde gelen isimlerinden Mithat Paşa, 1881 yılında II. Abdülhamid korkusundan İzmir Fransız Konsolosluğu’na sığınmıştır¹⁶³. Bu durum, padişah ve bürokratik yapı arasındaki fikir uyuşmazlığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Meşrutiyet rejiminin askıya alınmasından sonra özellikle yüzyılın son on yılında Osmanlı ülkesinde meydana gelen karışıklıkların ve hukuki sorunların kaynağı olarak II. Abdülhamid görülmüştür¹⁶⁴.

1.2.2.1.1. Suç Kavramı

Kavram, bir kanun metninde ilk kez Türkiye Cumhuriyeti’nin 1924 Anayasası’nda kullanılmış ve kanun koyucunun ana mefhumlarından biri hâline gelmiştir. Osmanlı hukuk metinlerinde, suç kelimesi yerine “**cürm**” (جرم) kelimesi kullanılmıştır. **Kamus-i Türki**’de, cürm kelimesinin karşılığı olarak “kabahat, günah, suç” anlamları verilmiştir. Çoğulu olarak “ceraim” kelimesinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu tanımdan sonra, “**kanun-ı cezanın emr ettiğini yapmamak ve nehy ettiğini yapmak suretiyle edilen hareket ki cinayet, cünha ve kabahat**” olmak üzere üç kısma ayrıldığı ifade edilmektedir¹⁶⁵. Halil Rifat ise cürmü, kanuna mügayir fiil olarak nitelemiştir¹⁶⁶. Bu tanımlar Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, toplum-devlet ilişkisi içerisinde bir yaklaşım benimsendiğini

¹⁶⁰ Enver Ziya Karal, “Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, C. I, Holmes & Meier Publishers, Londra, 1982, ss. 391-396

¹⁶¹ Tanör, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁶² Tanör, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁶³ François Georgeon, **Sultan Abdulhamid**, (Çev. Ali Berktaş), İletişim, 2018, s. 540.

¹⁶⁴ Georgeon, **a.g.e.**, s. 423

¹⁶⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-i Türki**, Çağrı Yayınları, 2010, s. 474.

¹⁶⁶ Halil Rifat, **Külliyyat-ı Şerh-i Ceza**, Mihran, İstanbul, 1312, s. 5.

göstermektedir. Diğer yandan şeri hukuk ilişkisinde Tanrı-kul anlayışı mevcuttur ve cürmlerin sınıflandırılmasında, yaratıcıya karşı yapılan yanlış hareketler yaklaşımı benimsenmiştir¹⁶⁷. Şeri hukuk en iyiyi, kanunlar ise olması gerekeni irdelemektedir.

Teokratik hukuk sistemleri, Tanrı-kul denkleminde gerçekleşen suç ve ceza eylemleri üzerinde inşa edilmiştir. Bu anlayışa göre, suçtan kaçınmak ve iyi olanı yapmak bütün kitabi dinlerin emrettiği bir husus olmuştur. Yahudilik, “Tanrı nazarında iyi olanı yap”¹⁶⁸ ve Hristiyanlık, “İyi olanı yap ve kötülükten kaçın”¹⁶⁹ diyerek bu kuralı dile getirmiştir. Müslümanlıkta, “Allah iyilikleri emreder, kötülüğü ve azgınlığı yasaklar”¹⁷⁰ ayetinde belirtildiği gibi, kötülük yani suç işlemek Allah tarafından yasaklanmıştır. Müslümanlığın aksine Hristiyanlıkta, ilk günahın varlığıyla şekillenen teokratik hukuk anlayışı, Thomas Aquinas’ın ortaya attığı rasyonel insan ve insan aklıyla betimlenen dünyanın ortaya çıkmasıyla sarsılmaya başladı. Ona göre insan doğası, iyiliği gerektiriyordu ve rasyonel bir canlı olan insan, her zaman iyilik yapma eğilimdeydi¹⁷¹.

Hukuk disiplininde, bir olayın suç olarak tanımlanabilmesi için bazı şartları karşılaması gerekmektedir. İlk olarak suçun, maddi unsurunu teşkil eden bir fiil, bu fiilin irade ile işlenmesi ve fiziki değişiklik meydana getirmesi lazımdır. Failin bir fiilden etkilenerek zarar görmüş olması gerekmektedir. Bu fiil, kanuna mugayir bir hareketi yapmak yoluyla “**icrai**” olabileceği gibi, kanunda yapılması gereken bir fiili yapmama olarak “**ihmali**” de olabilir¹⁷². Diğeri ise manevi unsurdur. Buna göre faille fiili arasında irade ilişkisine dayalı bir bağ olmalıdır. Bu bağ suçun niteliğinde niyetlerin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Şeri hukukta **amd** (kasıt), **hata** (taksir) ve **şibh-i amd** (kastın aşılması) gibi durumlar temel alınarak suçun ağırlığı ve derecesi failin niyetine göre belirlenmiştir¹⁷³. Üçüncü unsur ise suçun kanuniliği ya da hukukiliğidir. Suç, işlenmeden önce mevcut hukuk kurallarına ve kanunlarına

¹⁶⁷ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 176.

¹⁶⁸ **Torah** Deuteronomy 6: 18.

¹⁶⁹ **İncil** Psalm 37: 27-29.

¹⁷⁰ **Kur’an-ı Kerim** 16: 9.

¹⁷¹ Anthony Kenny, **Aquinas**, Macmillan International Higher Education, London, 1970, s. 327.

¹⁷² Uğur Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, N. 372, Ankara, 1975, ss. 8-10.

¹⁷³ Mustafa Avcı, **Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Mimoza, Konya, 2014, ss. 62-76.

aykırı olmalıdır¹⁷⁴. Son unsur olarak ise fiilin hukuka uygun olmaması sayılabilir. Bu bağlamda fiilin hukuk dışı olması bölgeler arasında farklılık gösterir. Diğer yandan bir doktorun görevi gereği, hastasına cerrahi müdahale uygulaması ve hastanın bundan zarar görmesi suç değildir. Bu durum doktorluğun görev tanımı içerisinde yer almaktadır¹⁷⁵.

Tanzimat ile başlayan hukuki dönüşüm üzerine, Osmanlı Devleti suçlarda, Batı tarzı hukuk anlayışını ve sınıflandırmasını benimsemiştir. Nitekim 1858 Ceza Kanunu'nda da cürmler üçe ayrılmış ve 1810 yılında kabul edilen Fransız Ceza Kanunu olan Code Pénal'de olduğu gibi ağırlık derecesine göre “**cinayet, cünha ve kabahat**” olarak sıralanmıştır. Sırasıyla “**crime, délit ve contravention**” ayırımına karşılık gelen bu suçlar, ağırlık derecelerine göre sınıflandırılmış ve nasıl cezalandırılacakları ifade edilmiştir¹⁷⁶. Bu sınıflandırma içinde cünha, “**mücazat-ı tedbiyyeye müstelzem**” hareketlerdir ve en hafif suçları nitelemek için kullanılmıştır. Bu tür suçlara, bir haftadan fazla hapis ya da sürgün cezası verilebilir. **Cinayet** ise “**mücazat-ı terhibiyye**” belirten fillerdir. Bu tür suçlar, ağır suçlardır ve geneli şeri hukuktaki hadd suçlarına denk gelmektedir. Ağır suç anlamına gelen cinayetin cezası idam, kürek ve sürgün gibi ağır cezalardır. En sonda ise kabahatler yer almaktadır. Literatürde “**mücazat-ı tekdiriyye**” adıyla anılmış fillerdir, bunlara bir haftaya kadar hapis ve yüz kuruşa kadar para cezası öngörülmüştür¹⁷⁷. Suçun tahkikatından, “**zabıta-i adliye**” memurları görevli tutulmuş görev alanları Usul-i Ceza Kanunu ile düzenlenmiştir¹⁷⁸. Osmanlı Ceza Kanunu'nu İngilizce'ye çeviren S. Bucknill, cinayeti caydırıcı (deterrent), cünhayı edeleştirici (corrective), son olarak kabahati uyarıcı (admonitory) cezalara örnek olarak tanımlamıştır¹⁷⁹. Klasik dönemde bu suçların soruşturması kadı tarafından yetkilendirilen görevliler tarafından yapılmaktadır. Daha sonra 1854 yılında Meclis-i Tahkik komisyonlarının

¹⁷⁴ Avcı, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁷⁵ **a.g.e.**, s. 29.

¹⁷⁶ J.A. S. Bucknill, H. A. S. Utidjian, **The Imperial Ottoman Penal Code: A Translation from the Turkish Text**, Oxford University Press, 1913, ss. 1-6.

¹⁷⁷ **İlm-i Hukuk**, 21 Mart 1320, s. 27; 1858 Ceza Kanunu; 1, 2, 3.

¹⁷⁸ Toma Andonyadi, **Kamus-ı Kavanin**, C. I, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1892, s. 268.

¹⁷⁹ John Alexander Strachey Bucknill, Haig Apisoghom S. Utidjian, **The Imperial Ottoman Penal Code. A Translation from the Turkish Text, with Latest Additions and Amendments Together with Annotations and Explanatory Commentaries... and Containing an Appendix Dealing with the Special Amendments in Force in Cyprus and the Judicial Decisions of the Cyprus Courts**, Oxford University Press, 1913.

açılarak cinayet ve yaralama vakalarının bir kurul tarafından soruşturulmaya başlanması modern soruşturma tekniklerinin Osmanlı ülkesinde uygulanmasının ilk örneklerinden biridir¹⁸⁰.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan dönemde suç kavramı, tartışmaların odağında yer almış ve sık sık yeniden tanımlanmıştır. Dönemin önde gelen düşünürlerinden Gabriel Tarde'a göre suç, çevrenin saldırı olarak algıladığı bir eylemdir. Bu durum, kişinin hâkim yapı tarafından konulan iradeye karşı çıkan bir irade ortaya koyması sonucunda oluşur¹⁸¹. Émile Durkheim, 1895'te yazdığı makalesinde suç kavramının toplumsallığını ortaya koymuş, normal ve anormalin suçun ne olduğunu belirlediğini ve bunun da toplum sağlığı ile ilgili olduğunu iddia etmişti. Toplumlar kendilerini yenilemeden var olmayacakları için, normalin ne olduğu da dönem dönem yeniden tanımlanmalıdır¹⁸². Dressler, suçu kanunların çiğnenmesi sonucunda ortaya çıkan toplumsal zarar olarak nitelendirmektedir¹⁸³. Weber'e göre, modernleşme ile bilimin ve aklın hayatın bütün unsurlarına uygulanması, sihirli ve akıl-dışı olan her şeyin hayatın dışına atılması, dinî değerlerin dahi sekülerleşmesi ve normalliğin akıl üzerinden inşa edilmesidir. Bu bağlamda suç, akıl-dışı bir durumdur¹⁸⁴.

Dönemin Osmanlı suç anlayışını yansıtmaları bakımından önemli olan Ahmet Mithat'ın roman karakterlerinden Paşalı Ahmet, eşini ve bir yeniçeriye evinde yakaladıktan sonra ikisini de öldürmüştür. Tüm bunlara şahit olan Behram Ağa'ya, en büyük korkusunun, böyle bir suçu işlemiş olmak değil, olayın duyularak "**toplum gözünde şerefının rencide edilmesi**" olduğunu söylemişti¹⁸⁵. Bu durum, toplumdaki suç algısının nasıl şekillendiğini ve toplumun suçun önlenmesinde ve cezalandırılmasında ne derece etkili olduğunu ortaya koymak bakımından önemlidir. Günümüzde tanımı üzerinde bir görüş birliği olmamakla birlikte bir eylem, ancak

¹⁸⁰ A. Heidborn, *Droit Public et Administratif de l'Empire Ottoman*, C. I, CW Stern, Leipzig, 1908, s. 220.

¹⁸¹ Gabriel Tarde, "Qu'est-ce que le crime?", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, S. 46, 1898, s. 344.

¹⁸² Émile Durkheim, "Crime et santé sociale", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, S. 39, 1895, ss. 522-523.

¹⁸³ Joshua Dressler, F. R. Strong, E. Michael Moritz, *Understanding Criminal Law*, Lexis Nexis, 2015, s. 32.

¹⁸⁴ Bryan S. Turner, *Orientalism, Postmodernism & Globalism*, Routledge, 2003, s. 171.

¹⁸⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Dolaptan Temaşa*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 55.

kanun koyucu tarafından belirlenmiş hâllerde suç olur. Kolluk kuvvetlerinin, suç daha önceden önleme ya da delilleri açık olan fakat kanunda belirlenmemiş bir olayı suç olarak nitelendirmesi gibi bir durum söz konusu değildir¹⁸⁶.

1.2.2.2.2. Ceza Kavramı

Arapça kökenli kelimenin, Osmanlı Türkçesindeki karşılığı olarak ceza ifadesi yer almaktadır. Sözlük anlamı “**Arapçada gerek iyiliğe gerek kötülüğe karşılık manasına gelip mükâfaten yerine dahi isti’ mal olunursa da lisanımızda yalnız kötülüğe karşılığına hasr olunmuştur**” şeklinde ifade edilmiştir¹⁸⁷. Bir olgu ve onun karşılığı olan cezanın anlamı ve derecesi zaman içinde değişmiş ve hukuki tartışmalara konu olmuştur. XIX. yüzyılda ceza ve özgürlük tartışmaları, Batı’da önemli bir yer tutmaktadır. Bu konunun önde gelen düşünürlerinden Jeremy Bentham, kişilere yönelik saldırıları, bahsedilen dönemin tartışılan kavramları olan “kişilik, onur, özel mülkiyet ve statü” ile ilişkilendirmiş ve cezaların da bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu noktada cezanın en önemli iki amacı, ileride gerçekleşebilecek benzer olayları engellemek ve oluşan zararı tanzim etmek olmalıdır¹⁸⁸. Benzer düzlemde, dönemin ceza kavramının ve anlayışının şekillenmesinde etkili olan düşünürlerden Stuart Mill, 1859 yılında kaleme aldığı **Özgürlük Üzerine** isimli eserinde, toplumun bireyleri kontrol, zor ya da caydırıcılık gibi aygıtlarla denetim altında tuttuğunu ifade eder. Ona göre herhangi bir uygar toplumda, bireyin iradesine rağmen bireye karşı güç kullanmanın tek amacı “diğer bireylerin zarar görmesini engellemek” olmalıdır¹⁸⁹.

İslam anlayışında ise cezalandırmanın amacı, intikam ve zulmetmek olmamış, caydırma ve ıslah etme yaklaşımları benimsenmiştir. Suçun önlenmesinde caydırıcılık ne kadar önemliyse tekrarının önüne geçmede de ıslah etmek o kadar önemlidir¹⁹⁰. İnsanın işleyeceği fiilden dolayı çekeceği cezalar nedeniyle içine

¹⁸⁶Andrew Ashworth, Jeremy Horder, **Principles of Criminal Law**, Oxford University Press, 2013, s. 9.

¹⁸⁷Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 475.

¹⁸⁸Jeremy Bentham, **The Rationale of Punishment**, R. Heward, 1830, ss. 17-19.

¹⁸⁹J. Stuart Mill, **On liberty and Other Essays**, Oxford University Press, Oxford, 1998, s. 14.

¹⁹⁰Mustafa Avcı, “İslam’ın Ceza Hukukuna Katkısı”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 8, 2006, s. 121.

düşeceği acılar ve azap, bu fiili işlemekten vazgeçmesine neden olur¹⁹¹. Ceza vermenin amacı, “**ıslah-ı nefis**”i temin etmektir. Suçun tekrarı, bunun mümkün görülmediğinin ve ağır ceza verilmesinin gerekli olduğunun bir göstergesidir¹⁹².

Tanzimat dönemi, Osmanlı hukuk düşüncesinin Batılı bir tarzda dönüştüğü bir dönemdir. Ceza mefhumu bağlamında, gerek Code Pénal gerekse de 1858 Osmanlı Ceza Kanunu’nun teorik olarak birbirleriyle benzeştiği ve suç ayrımlarının çağdaş Batı’da kabul gören normlara göre şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Seküler (toplum-devlet merkezli) kanunların yanında şeri hukukun da uygulanması, teorik ve pratik olarak ikili bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ceza kanununa göre idam cezası gerektiren suçların, bazı hâllerde şeri hukuka göre idam cezası almadığı durumlar vakidir. Bu durumda şeri mahkeme, kısas ilamı vermediği için idam cezası uygulanmamıştır¹⁹³. Diğer yandan şeri ve nizami mahkemelerin en üst derece başvuru noktası Divan-ı Ahkâm-ı Adliye olup bu yolla hukuk birlikteliği sağlanmıştır¹⁹⁴. Osmanlı Devleti’nde cezalar, sosyal statüye göre farklılık göstermektedir. Heyd, çalışmaları neticesinde XVI. ve XVII. yüzyılda kazığa vurmak, boynunu vurmak, ikiye biçmek, denize atmak gibi cezalar tespit etmiştir. Ulema ve askerî sınıfa mensup suçluların kanı akıtılmaz, boğulur ya da yakılırdı¹⁹⁵.

Osmanlı Devleti’nde yargının başı kadıdır. Allah’ın adaletini yeryüzünde uygular ve bu yüzden dokunulmazdır. Ancak uyması gereken çeşitli teamüller vardır. Kadı, yargılama sürecinde şüphelilerin toplum içindeki statülerini dikkate almak zorundadır ve daha önce bilinmeyen olası cezalar, statüye göre değişmektedir. Batılı hukuk normlarının Osmanlı ülkesinde kabul görmesi toplumdaki statünün yargı sürecinde bir etken olmasını tamamen ortadan kaldırmakta, suçun ve cezanın kesin bir tanımını yapmaktadır. Mısır’da, gerçekleşen reform sürecinden daha önce işkence uygulanmayacaklar listesinde belirtilen Nakibü’l-Eşraf’a devlet büyükleri de eklenmiştir. Bu durum bürokratik yapının, dinî yapı ile eşdeğer bir seviyeye geldiğini

¹⁹¹ Abdulahad Nuri, **Maarif**, 17 Eylül 1308, s. 194.

¹⁹² Kirkor Zohrab, **İlm-i Hukuk**, 21 Mayıs 1325, s. 179.

¹⁹³ **İlm-i Hukuk**, 21 Mart 1320, s. 53.

¹⁹⁴ **Ceride-i Mehakim**, S. 2, 1 Rebiülevvel 1290, s. 11.

¹⁹⁵ Heyd, **a.g.e.**, ss. 262-263.

göstermektedir¹⁹⁶. Bu hususta sık sık hatırlatmalar yapılmış ve eşrafın “**meclis-i şere ihzâr ve habs ve tedibleri ve hukûk-ı şeriyye tahsili**” lazım geldiğinde, durumla eşraf kaymakamı ilgilenmeli, ehl-i örf müdahil olmamalı ve dava süreci kaymakam tarafından vekâleten takip edilmelidir¹⁹⁷.

1.2.3.Osmanlı Hukuku’nda Adalet Kurumu, Suç ve Ceza İlişkisi

Suç ve ceza kavramları, adalet adı verilen bütünün parçalarıdır. Teorik olarak Arapçada adalet, “bir şeyin olması gereken yerde olması” anlamına gelmektedir. Adaletin zıttı olan zulüm ise, bir şeyin olmaması gereken bir yerde olmasıdır. Buradan İslam hukuk anlayışının, öngörülen çizginin dışına çıkmamak üzerine inşa edildiği söylenebilir¹⁹⁸. Şeri hukukta suçu nitelemek için cerime ve cinayet kelimeleri kullanılmıştır¹⁹⁹.

Osmanlı Devleti’ni XVI. ve XVII. yüzyıllarda ziyaret eden gezgin ve diplomatlar, “Gran Signor” olarak adlandırdıkları padişahın isteklerinin kanun yerine geçtiğini söylemektedir. Yine bu aktarıcılar, padişahın yetkilerinin divan vasıtasıyla kısıtlanabildiğini ifade etmektedir. Teorik olarak ulemanın başı olan şeyhülislam, padişah iradesi karşısında bir görüş bildirebilirdi. Diğer yandan şeyhülislam, padişah tarafından tayin edildiği için böyle bir durumda görevden alınabilmesi mümkündür²⁰⁰.

Osmanlı ülkesinde XVI. ve XVII. asırlar boyunca kanun koyucu konumunda olan padişah otoritesinin zayıflaması, ulemanın güçlenmesinin önünü açmıştır. Heyd bu tezi doğrular şekilde kanun gücünün varlığına, ulema ve askerî sınıfın karşı çıktığını, bahsi geçen dönemde ulemanın etkisinin arttığını ifade etmektedir²⁰¹. Takip eden XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın ilk yarısında kadılıklar arpalık olarak dağıtılmaya başlamış, görevlerin naipler tarafından icra edilmesi, adalet kurumunu sekteye uğratmıştır²⁰². Üretim çağı sonrasında ortaya çıkan modern toplumun “akılcı,

¹⁹⁶ Khaled Fahmy, “Justice, Law and Pain in Khedival Egypt”, **Standing Trial: Law and the Person in the Modern Middle East (No. 6)**, Ed. Badouin Dupret, IB Tauris, 2004, ss. 102-103.

¹⁹⁷ KŞS 70: 129.

¹⁹⁸ M. Safa, Saraçoğlu, “Economic Interventionism, Islamic Law and Provincial Government in the Ottoman Empire”, **Law and Legality in the Ottoman Empire and Republic of Turkey**, Ed. K. Schull, M. F. Saraçoğlu, Indiana University Press, 2016, s. 75.

¹⁹⁹ Avcı, **a.g.e.**, s. 15-16.

²⁰⁰ Curtis, **a.g.e.**, ss. 41-50.

²⁰¹ Heyd, **a.g.e.**, s. 156.

²⁰² Çadırcı, **a.g.e.**, s. 86.

öngörülebilir ve bağlayıcılığı olan” hukuk sistemini zorunlu kılması neticesinde, İslam hukuku, Osmanlı Devleti nezdinde büyük değişimlere uğramış ve büyük ölçüde medeni hukuk alanı ile sınırlandırılmıştır²⁰³.

Osmanlı Devleti’nde, şeri hukukun örfi hukukla iç içe geçtiği görülmektedir. Şeri hukuk, statik olduğu için değişimler kanunlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Kanun yapımı XVI. yüzyıldan itibaren zayıflamış XIX. yüzyılda Batılı güçlerin etkisiyle ve onların istedikleri yönde tekrar ortaya çıkmıştır. Osmanlı hukuk anlayışının değişimini yansıtan ilk metin, Sened-i İttifak’tır. Bu metin, merkezin çevrede yükselen yeni gruplarla anlaşma yapması zorunluluğundan doğmuştur ve mutlak hükümdarın yetkilerinin sınırlandırılarak, karşılıklılık esasının Osmanlı ülkesinde ilk kez benimsenmesi açısından önemlidir. Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi olan Osmanlı sultanı, meşruiyetini dünyevi anlaşmalara dayandırarak, “beşerileşmeye” başlamıştır²⁰⁴. Bu noktada Tanör, padişahın teokratik meşruiyet araçlarının yanı sıra bağlayıcı hukuki metinlerine de ihtiyaç duyduğunu öne sürmüştür. Burada bahsedilen metinlerin daha önce gerçekleştirilen kanunlaştırma faaliyetlerinden farkı iki taraflı olmasıdır.

Diğer yandan Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren fethedilen yerlerin tahrirlerini tutan ve bu bölgelerde fetih öncesinde geçerli kanunlarla ilgili çalışmalar yapan nişancı, örfi hukuk sisteminin başı konumundadır. Aynı zamanda yeni kanunların sisteme aktarılması ve uygulanması noktasında etkindir. Ferman ve beratlarla tuğra çekmekle görevli olması ve bazı hâllerde kaleme alması nişancının, örfi hukukta yetkin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle nişancı, müfti-i kanun olarak da adlandırılmıştır. Bu bağlamda nişancı, idari mekanizmanın başı olma rolünü, dış ilişkilerin artmaya başladığı XIX. yüzyıla kadar korumuştur²⁰⁵.

1.2.4. Tanzimat Fermanı Öncesinde Adalet Anlayışı ve Unsurları

Tanzimat öncesi, Osmanlı hukuk sistemini anlamak için devleti oluşturan yapıları analiz etmek gerekmektedir. Öncelikle Osmanlı Devleti’nde hâkim sınıfın Müslüman ve Sünni görülmektedir. Tebaa ise, birçok dine mensup milletlerden meydana

²⁰³ Gerber, **a.g.e.**, s. 26.

²⁰⁴ Tanör, **a.g.e.**, ss. 51, 57.

²⁰⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 214.

gelmektedir. İslam dininin öngördüğü şeri hukuk, Müslüman olmayanlar için zimmet esasını kabul eder. Buna göre ehli kitap olan dinlerin inananları, cizye adı verilen baş vergisini ödemekle yükümlüdür. Bu bedel ise, devletin sağladığı güvenliğin karşılığıdır. Uygulamada yekşümül bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Yere ve zamana göre yeni düzenlemeler yapılmış, özel durumlar karşısında hususi (ad hoc) düzenlemeler ihdas edilmiştir²⁰⁶. Gayrimüslimler, zimmi hukuku tarafından belirtilen sınırlar içinde hareket etmek zorundadır ve şeri hükümlere göre Müslümanların suçlamalarını mutlaka cevaplandırmaları gerekmektedir²⁰⁷. Bazı dönemlerde, gayrimüslimlerin çan çalması ve ibadethaneye haç koyması yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra, belirtilen renkte kıyafetler giymek ve sadece eşeklere binmek zorunda kalmışlardır. Müslüman yöneticiler tarafından uygulanmakta olan bu durumdan memnun olmayan Hristiyanlar, özellikle XIX. yüzyılda memnuniyetsizliklerini dile getirmeye başlamıştır²⁰⁸. Diğer yandan Müslümanların, bu tür uygulamalardan muaf olduğu görülmektedir. Eğer saygınlığı ile bilinen kişiler kabahat etmişse kadı, durumdan hoşnutsuzluğunu ve durumun tekrarlanmamasını isterdi²⁰⁹.

Tanzimat dönemi ile birlikte bu keskin ayırım ortadan kalkmaya başlamış, şeri hukukun üstünlüğü fiili olarak sorgulanmıştır. Fermanın, can ve mal güvenliğini sağlayarak, doğal haklar hususunda düzenlemeler getirmesi, geleneksel Osmanlı idaresinin en büyük denetim aygıtlarından biri olan “**müsaderenin**” terkedilmesi, sosyal sonuçları itibarıyla da oldukça etkili olmuştur. Tanzimat Fermanı, nizamın bozulmasının en büyük nedenlerinden birisi olarak “**harâbiyet-i mülkün sebeb-i a'zâmı olan**” diye tanımladığı rüşveti işaret etmiştir²¹⁰. Şeri hukukun öngördüğü toplumsal düzen ve hiyerarşi, meşveret meclisleri ile kırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra Meclis-i Hass-ı Vükela, Darü-ş Şura-ı Bab-ı Ali, Darü'ş-Şura ve Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye gibi yapılara sınırlı oranda güç devri gerçekleşmiş ve bu

²⁰⁶ Benjamin Braude, Bernard Lewis, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a Plural Society**, C. I, Holmes & Meier Publishers, 1982, Londra, ss. 12-13.

²⁰⁷ Ronald C. Jennings, “Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System”, **Studia Islamica**, S. 48, 1978, s. 252.

²⁰⁸ Donald Quataert, **The Ottoman Empire, 1700-1922**, Cambridge University Press, 2005, s. 37.

²⁰⁹ Peters, **a.g.e.**, s. 33.

²¹⁰ Lewis, **a.g.e.**, s. 109; “Kavânîn-i mukteziyyenin mevâdd-ı esâsiyyesi dahi emniyet-i can ve mahfûziyyet-i ırz u nâmûs u mal ve tayîn-i vergi ve asâkir-i mukteziyyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı kazıyyelerinden ibâret” (3 Kasım 1839, Orijinal Metin).

yapılar da yasama sürecine dâhil edilmişlerdir²¹¹. Diğer yandan ehl-i örf mensubu valilerin yerel meclislerde etkinliği sınırlandırılmış ve ceza kanunları 1852 yılına kadar meclislerde uygulanarak doğrudan merkeze iletilmiştir²¹².

Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye, Divan-ı Humayun'un adli ve idari yetkilerinin bir kısmının devredildiği yetkili bir kuruldur. 1854 yılında Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlı olarak kurulan Meclis-i Ali-i Tanzimat'ın üç görevi vardı. Bunlar kanun yapmak, vükelayı yargılamak ve kanun ile nizamın uygulanmasında bir yolsuzluk görürse bunu bir müzekkere ile sadarete bildirmektir²¹³.

Batılı tarzda reformların yanı sıra Osmanlı devlet geleneğine uygun olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan Mecelle bu dönemdeki kanunlaştırma faaliyetlerinin önde gelen uygulamalarından biridir. Mecelle, şeri hukukun “**tedvin**” (kanunlaştırma, kodifiye) edilmesini sağlayarak kadıların sınırlarını belirlemiş ve daha sonra gelen idari düzenlemeler, Divan-ı Hümayun yerine Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin en üst itiraz mercii olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mecelle, şeri hukuk esaslı ilk ve tek kanunlaştırma faaliyetidir ve bunun öncesinde hükümler, kadının takdir yetkisi altındadır. Ceza hukuku alanında ise ceza kanunları ile bu belirsizlik ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat öncesi yargı kurumunun en mercii olan Divan-ı Humayun'ın haiz olduğu yetkiler, II. Mahmud döneminde nazırlıklara devredilmiş ve bu alanlarda uzmanlaşma yoluna gidilmiştir. Bu durum, idari konularda şeri etkinin sınırlanmasını gösterirken diğer yandan Padişahın etki alanında meydana gelen daralmayı ortaya koymaktadır²¹⁴. Ariel Salzmänn²¹⁵, bu tür yenileşme çabalarını **ancien regime**'den

²¹¹ Stanford J. Shaw, “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement before 1876”, **International Journal of Middle East Studies**, S. 1-1, 1970, ss. 52-24.

²¹² Moshe Maoz, “Syrian Urban Politics in the Tanzimat Period between 1840 and 1861”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, S. 29-2, 1966, ss. 286-288.

²¹³ Cevdet Paşa, **Tezakir 1-12**, Haz. Cavid Baysun, C. II, N. 22, TTK Basımevi, 1953, s. 36.

²¹⁴ Molly Greene, “Goodbye to the Despot: Feldman on Islamic Law in the Ottoman Empire”, **Law & Social Inquiry**, S. 35-1, 2010, ss. 221-222.

²¹⁵ Ariel Salzmänn, “An Ancien Régime revisited: “Privatization” and Political Economy in the Eighteenth-century Ottoman Empire”, **Politics & Society**, S. 21-4, 1993, s. 409.

modern döneme başarılı bir geçiş olarak tanımlarken Albert Hourani, ayanlar ve Bab-ı Ali arasında kalıcı fikir ayrılıkları olduğunu vurgulamaktadır²¹⁶.

Batı'da hukuki ve idari reformlar yapılırken, Osmanlı âlimleri ise özellikle halifeliğin Osmanlı Devleti'ne geçmesinden sonra kanunları sorgular olmuştur²¹⁷. Kanunnamelerde sıkça yer verilen para cezası uygulaması, bu tür tartışmaların ana başlığıdır. Osmanlı fukahası, para cezasını tehlikeli bir bidat olarak tanımlasa da Osmanlı kanunnamelerinde “cerime” adı altında bu uygulama devam etmiştir²¹⁸. Devlet bu yolla şeri hukukun dışında bir uygulamaya gitmiş ve cezaları, gelir kaynağına dönüştürmüştür. Kabahat kapsamına giren suçlar için öngörülen para cezası, cüzidir ve kısastan farklıdır. Kısastan farkı, davalıya değil devlete ödenmesidir. Bu cezayı kişinin kabilesi değil bizzat kendisi ödemelidir²¹⁹. Bu ilişki dahi Osmanlı Devleti'ne özgü karakteristikleri ortaya koymaktadır. Kabile anlayışının olmadığı Anadolu coğrafyasında para cezasının bireyselleşmesi, kanunların işlevsel olduğunun en önemli göstergesidir. Diğer yandan şeri hukuk ile örfi düzenlemelerin sürekli bir mücadele halinde olduğu görülmektedir. Örfi hukukun kanun yapıcısı nişancının; bazı belgelerde, “emr-i şer muteberdir; kanunu yoktur” gibi ifadeler kullanması, bu durumu doğrulamaktadır. Örfi hukuk temsilcileri ile şeri hukuk uygulayıcıları arasındaki mütemadi mücadelenin galibi, şeri hukuk olmuştur²²⁰.

Benzer şekilde İslam hukukunun Anadolu coğrafyasında görülen farklı uygulamalarından biri de vakıf kurumudur. İslam hukukunda bir yıl ile sınırlandırılan vakfetme süresini Osmanlı Devleti, vakfedenin hayatı ile sınırlandırmış ancak bu durum da vakfiyelerde dile getirilen mütevellilik müessesesi ile aşılmıştır²²¹. Wael Hallaq, Osmanlı fetva kayıtlarına inceleyip çok yönlü bir çalışma yapamadığını belirtse de para vakıflarının durumu ile ilgili sorun çıktığında kaynakların azlığına rağmen Ebussuud Efendi'nin olumlu yönde görüş belirterek içtihat yaptığını kabul

²¹⁶ Albert Hourani, “Ottoman Reform and the Politics of Notables”, **Beginnings of Modernization in the Middle East: the Nineteenth Century (No.1)**, Ed. Wiliam R. Polk, R. L. Chambers, University of Chicago Press, 1968, s. 47.

²¹⁷ Akman, **a.g.m.**, s. 94.

²¹⁸ Heyd, **a.g.e.**, s. 276.

²¹⁹ Peters, **a.g.e.**, s. 33.

²²⁰ Akman, **a.g.m.**, s. 94.

²²¹ Gerber, **a.g.e.**, s. 108.

eder²²². Osmanlı Devleti'nin hukuk doktorları olan ulema sınıfı, şeri hukukun hüküm getirmediği hususlarda içtihad yoluna gitmiş ancak bu durum ulemanın gücü ve Padişahın güçsüzlüğü ile orantılı olarak ilerlemiştir. Şeri hiyerarşinin başında şeyhülislam vardır. Fıkıh alanını temsil eden şeyhülislam, İstanbul müftüsüdür ve Osmanlı ülkesindeki ulemanın başıdır. Hukuk kurallarının uygulamasını ise, merkezden atanan ve birçok muafiyete haiz olan kadılar yapmaktadır.

1.2.4.1. Kadının Görev Alanı ve Yetkileri

Ortaylı, kadıların yargı ve idari olmak üzere iki görevi olduğunu ve hukuk alanına giren görev sınırlarının ise tamamen bağımsız olduğunu belirtir. Kadılar idari anlamda ise merkeze bağlıdır. Diğer yandan ehl-i örf, hukuki anlamda vakalara dâhil olarak kadının bağımsızlığını etkilemeye çalışmaktadır²²³. Bu noktada kadıların etki alanlarının kişisel kabiliyetleri ölçüsünde olduğu görülmektedir. Örneğin Dersaadet'in önde gelen kadılarından Feyzullah Efendi, şeyhülislam olarak bir etki alanı yaratmış ve bunu da maddi kazanımlara dönüştürmüş, daha sonra ehl-i örf tarafından öldürülmüştür²²⁴.

Divan-ı Hümayun, ehl-i örfün müesseseseleşmesi olup yüksek mahkeme olarak örfi ve şeri davaları karara bağlamıştır. Divan-ı Hümayun'a dini ve dili fark etmeksizin tüm Osmanlı tebaası başvurabilirdi²²⁵. Şeri hukuk, anlaşmazlıkların çözümü için sulh, tahkim ve kaza olmak üzere üç farklı yöntem sunar. Kaza, kadılar tarafından yerine getirilen mahkeme sürecini ifade etmektedir²²⁶. Sulh hariç iki yöntem mahkeme sırasında icra edilirken, sulh ise yargı süreci başlamadan tarafların gayri resmi bir çözüme ulaşma çabasıdır. Amy Singer, kadıyı askerî sınıf (sipahi) ve yönetilenler (reaya) arasında bir arabulucu olarak tanımlamaktadır²²⁷.

²²² Wael B. Hallaq, "Was the Gate of Ijtihad Closed?", *International Journal of Middle East Studies*, S. 16-1, 1984, s. 31.

²²³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik, 2016, ss. 30-32.

²²⁴ Michael Nizri, *Ottoman High Politics and the Ulema Household*, Palgrave Macmillan, 2014, ss. 63-64.

²²⁵ Maurits Van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beratlis in the 18th Century*, Brill, 2005, ss. 47-48.

²²⁶ Metin M. Coşgel, Boğaç A. Ergene, "The Selection Bias in Court Records: Settlement and Trial in Eighteenth-century Ottoman K astamonu", *The Economic History Review*, S. 67-2, 2014, s. 520.

²²⁷ Amy Singer, *Palestinian peasants and Ottoman officials: Rural administration around sixteenth-century Jerusalem*, Cambridge University Press, 1994, s. 127.

Modern dönemde yerel otoritelerin ihtilal dönemlerinde, yani olağanüstü hâllerde tam yetkili kılındığı görülmektedir. Böyle hâller idare-i örfiye olarak nitelendirilir ve tüm idari yetki, yirmidört saat için merkezden valiye geçer²²⁸. Klasik dönemde ise kadı ve ehl-i örf eş zamanlı olarak sorunları çözmek durumundadır. Uygulamada ise özellikle “kamusal hukuk ve toprak” konusunda örfi hukukun, şeri hukukun yerini aldığı görülmektedir²²⁹. Esasında merkezi otoritenin etkili olduğu dönemlerde yerel uygulamaların zayıfladığı, merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde ise yerel uygulamaların güçlendiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda XIX. yüzyılda gerçekleşen kanunlaştırma çalışmaları, merkezi otoritenin yeniden etkinlik kazanma denemesidir. Ancak ehl-i şer mensubu olan kadılar, sadece hukuki meselelerle ilgili konularda yetkili olmalarına rağmen yürütme ve yönetim alanlarında da görüş belirtmiş ve bu alanlara da dâhil olmuşlardır. III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) dönemlerinde bu konuda düzenlemeler yapılmış, kadılara cezalar öngörülmüşse de ehl-i şer ve ehl-i örf mensuplarının alan çatışması devam etmiştir. Halkın en çok şikâyet ettiği kadıların rüşvet alması ve arpalıklarını naiplere vermesi hususu, “Tarik-i İlmiyyeye Dair Ceza Kanunnamesi” ile 1838 yılında yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, rüşvet alanlar ve kayırmacılık yapanlar meslekten tard edilecekti²³⁰.

Her ne kadar kadı, teorik olarak merkezi otorite tarafından sorgulanamaz ise de yaşanan siyasi dönüşümler adalet alanında da etkiler yapmıştır. Hukuk alanında yaşanan gelişmeler, Osmanlı ülkesinde cereyan eden olaylar ve ihtiyaç duyulan reformların bir sonucudur. Bu reformlar, teorik olarak şeriatın toplumsal anlamda Osmanlılaşmasını sağlamış ve devletin modern dünyaya eklemlesinde öncü rol oynamıştır²³¹. Batılı reformlar sonucunda ortaya çıkan eşitlik ve hürriyet fikri, Tanzimat döneminde etkilidir. Diğer yandan şeri uygulamaların etkisini bu dönemde de keskin bir şekilde görmek mümkündür. Örneğin XVIII. yüzyılda kişilerin

²²⁸ İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye, m. 28.

²²⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, 2009, s. 109.

²³⁰ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Selda Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 24-38, 2005, ss. 41-45.

²³¹ Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I. B. Tauris, 1999, ss. 50-51.

mahalleden çıkarılması için namaz kılmamak bir delil olarak öne sürülebilirdi²³². XIX. yüzyılda ise yeni düzenlemelerle bu yönde esneklik sağlanırken, kadıların otoritesi sınırlandırılmıştır. Tanzimat döneminde başlayan yenileşme süreci, dinî ibadetlerini yerine getirmeyenlere yönelik hiçbir düzenleme içermez. Bu durum, devlet ve din kurumları arasında bir ayırımın varlığını ve dinî otoritenin etkisinin zayıflamaya başladığını ortaya koymaktadır²³³. Osmanlı klasik döneminde kanunlar huzurun bozulması hâlinde ehl-i örfü yetkili kıldığı hâlde, silahlı olaylar dışında tüm davaları kadılar görmüştür²³⁴.

Osmanlı Devleti, Sünni İslam'ın Hanefî mezhebine bağlıydı ve her bir kadı sadece bir mezhepte yetkindi. Bu nedenle kadılar, bağlı oldukları mezhebin kurallarına göre davaları sonuçlandırmış ve cezalar, bu çerçevede belirlenmiştir. Şeri hukuk tek kaynak olarak görülmemiş; bir davayı yürütürken, şeri hukuk ve örf birlikte kullanılmıştır²³⁵. Şeyhülislam Hayri ve Sadrazam Mehmet Said imzalarıyla 5 Ramazan 1332 tarihinde yayımlanan ve altında nizamnamede, kadı olabilmek için aranan şartlar şöyle sıralanmıştır. Birincisi aday yirmi yaşından büyük olmalı, ikincisi bir haftadan fazla hapis cezası almamış olmalı, üçüncüsü Mecelle'nin 1792 ve 1793. maddelerinde belirtilen kadılık vasıflarına haiz olmalı ve son olarak da medrese-i kudattan mezun olmalıdır²³⁶.

Devlet yapısının önemli bir ögesi olması ve devleti temsil etmesi nedeniyle kadı ve kadı mahkemesinin üyeleri, hükümdarlar tarafından hürmet görmüştür. Buna rağmen devletin yönetimiyle ilgili sorun teşkil eden noktalarda padişahın otoritesi devreye girmiş ve tazir suçları kapsamında siyaset cezası uygulanmıştır. Şeyhülislamlık makamının XVI. yüzyıldan itibaren önem kazanmaya başladığı Kemalpaşazade ve Ebussuud gibi İstanbul müftüleri ile etkinliğini artırdığı görülmektedir. Bu dönem öncesinde şeyhülislamlar, Divan'da bulunmaz ve örfi

²³² Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1-18, 2005, s. 157.

²³³ Gabriel Baer, "The Transition from Traditional to Western Criminal Law in Turkey and Egypt", **Studia Islamica**, S. 45, 1977, s. 154.

²³⁴ Gerber, **a.g.e.**, s. 172.

²³⁵ Amira Sonbol, "Women in Sharia Courts: A Historical and Methodological Discussion", **Fordham Int'l**, C. XXVII, 2003, s. 234.

²³⁶ **Ceride-i İlmiyye**, Şevval 1332, s. 157.

hukuk meselelerine müdahalede bulunamazlardı. Bu dönemde Mısır ve Hicaz'ın fethiyle birlikte halifelik kurumunun Osmanlı padişahları tarafından temsil edilir olması, bahsedilen etkinliğin artmasında önemli bir rol oynamıştır²³⁷.

Kadı, Batı'daki gibi “mantık sınırları çerçevesinde tutarlı maddelerden oluşan hukuki bir metni” uygulama görevinden ziyade şeri hukuk tarafından belirlenmiş rollerin dışına çıkanları eski hâllerine getirme görevini yapmıştır. Kadılar, standart kanun maddelerini uygulamamakla beraber, dava sonucunun toplum üzerindeki etkilerini hesap etmek zorundadır. Zira toplumun kabul etmekte zorlanacağı kararlar, kadının ve ehl-i örfün tepki çekmesine neden olacaktır²³⁸. Peters kadının edilgen olduğunu ve olayın sebebini araştırmaktan ziyade mahkemenin usul olarak yerine getirilmesinden ve mevcut iddiaların değerlendirilmesinden sorumlu olduğunu iddia etmiştir²³⁹. Bu noktada kadının toplumsal statüyü ve şuhud'l-hâl kurumlarını dikkate alması bu iddiayı çürütmektedir. Zira sınırlı bir nüfusun olduğu ve insan ilişkilerinin bu çevrede geliştiği düşünülürse kadının ve toplumun baskısı kişileri kurallara uymak yönünde zorlayıcı olacaktır.

Kadıların suç işlemleri ya da görevi suistimal etmeleri durumunda bir üst otoriteye şikâyet edilmeleri teknik olarak oldukça zordur. Zira şikâyet edebilmek için kadıdan bir ilam ya da maruz almak lazımdı. Kadıların böyle bir belgeyi sağlama imkânı oldukça azdır. Fazladan haraç ve bahşiş almak, kadıların en çok yaptığı usulsüzlükler arasındadır²⁴⁰. Kadılara sabit maaş ödemesi yapıldı ve baş gelir kaynakları, mahkeme sürecinden sonra alınan ücretlerdi²⁴¹. Kadılar yapılan işlemde sonra ortaya çıkan yekûnun bir kısmını harç olarak alır ya da bu hakkını devredebilirdi²⁴². Bu oran XIX. yüzyılda yapılan düzenlemelerle binde iki olarak belirlenmiştir²⁴³.

Son olarak klasik dönemde kadının sabit bir gelirinin olmaması ve reaya ile kurduğu müşteri-tüccar ilişkisi kararlarının güvenilirliği konusunda kuşkuyla yer

²³⁷ Ortaylı., **a.g.e.**, 2010, s. 202.

²³⁸ Gerber, **a.g.e.**, s. 99.

²³⁹ Peters, **a.g.e.**, s. 9.

²⁴⁰ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 25, 81.

²⁴¹ Heyd, **a.g.e.**, s. 283.

²⁴² Jun Akiba, “Kadılık Teşkilatında Tanzimat'ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'limname-i Hükkam”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 29-29, 2007, s. 12.

²⁴³ Fezyioğlu, Kılıç, **a.g.e.**, s. 46.

birakmaktadır²⁴⁴. Bu bağlamda kadılık kurumu, “öngörülebilirlik ve güvenilirlik, kadının keyfiliği, etik endişelerin yaygınlığı, devlet yetkililerinin davayı yönlendirmesi ve şahitlik yönteminin birincil derecede önemli olması” noktasında Max Weber’in eleştirilerine maruz kalmıştır. Ancak toplumsal bağların güçlü ve şehirleşmenin zayıf olduğu Osmanlı toplumunda, “şahitlik” uygulamasının hem caydırıcı hem de cezalandırıcı bir rolü olması toplumsal ilişkilerin bir gereğidir²⁴⁵. Zira şahit olarak herhangi bir kişi kabul edilmemiş, sadece çevresinde saygı duyulan Müslüman erkekler şahit olarak kabul edilmiştir²⁴⁶. XIX. asırda yeni idari ve hukuki düzenlemeler yapılmasıyla beraber, kadı mahkemelerinin yapısı da değişmiştir. Buna rağmen bu mahkemelerin, “açık kapı politikası ve sosyal adalet hassasiyeti” gibi prensipler kalıcı olmuştur²⁴⁷.

1.2.4.1.1. Mahkemede Yardımcı Olan İdari Görevliler

Şeri hukuka göre kadılar, tüm idari birimlerden daha üstündür ve hukuki konularda kararları sorgulanamaz. Kadılar karar verdikten sonra, kararların uygulanması noktasında yardımcı birim ehl-i örf olarak bilinen bölgenin en üst düzey idari yetkilisidir. İdari olarak bağımsız ve direkt olarak merkeze bağlı²⁴⁸ kabul edilen kadıların yargı bağımsızlıkları, Ebussuud tarafından vurgulansa da ehl-i örf ve kadı arasında tartışmalar vaki olmuştur²⁴⁹.

Asesbaşı (güvenlikten sorumlu görevli), asayişin gece denetlenmesinden sorumluydu. Suçluları hapse atabilir ya da falakaya yatırabilirdi. Para cezalarının ise onda birini kendisi alırdı. Bununla birlikte önleyici tedbirler alındığı ve böcekbaşı adı verilen bir görevlinin hırsızlık ve soygunları önlemekle yetkilendirildiği görülmektedir²⁵⁰. Modern dönem öncesinde kesinleşen cezalar, subaşı veya asesbaşı tarafından tatbik edilmiştir. Cezaların ne tür olduğu hakkındaki bilgiler, cezalandırma

²⁴⁴ Heyd, **a.g.e.**, ss. 213-214.

²⁴⁵ Gerber, **a.g.e.**, s. 29.

²⁴⁶ Peters, **a.g.e.**, s. 12.

²⁴⁷ Avi Rubin, “Legal Borrowing and its Impact on Ottoman Legal Culture in the Late Nineteenth Century”, **Continuity and Change**, S. 22-2, 2007, s. 295.

²⁴⁸ İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994, s. 18.

²⁴⁹ Heyd, **a.g.e.**, ss. 221-222.

²⁵⁰ Glen W. Swanson, “The Ottoman Police”, **Journal of Contemporary History**, S. 7-1, 1972, ss. 248-249.

kurumunun kayıt bırakmaması dolayısıyla sınırlıdır. Falaka ve zindana atma en sık görülen cezalardandır²⁵¹.

Kadılar, aynı zamanlarda şehirlerde mülki idarecidir, yeniçerilerin yardımıyla şehirde asayiş sağlayan kadınların bu görevi, II. Mahmud döneminde İhtisab Nezareti'nin kurulmasıyla sona erdi. Kadılar gidemeyecekleri yerlere naip atarlardı. Naipiler, kadınların yetkilerine haizdir. Kadınların vakıfları kurma, denetleme ve yönetimini sağlama ile ilgili görev alanı ise 1836 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla sona erdi. Diğer yandan Osmanlı hukukunda yaşanan modernleşme ve Batı tipi mevzuatın idare hukuku, ceza hukuku (**ukubat**) ve ticaret hukuku gibi alanlara iktibas edilmesiyle kadının yetkisi azaldı. Bununla birlikte Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulması, kadının görev alanını aile ve miras hukuku (**muamelat**) ile sınırlandırmıştır. Bu değişimle beraber kadılar, Nizamiye Mahkemeleri'nde hâkimlik yapmaya devam etmiş, bu yönde kadro sağlamak amacıyla 1854 yılında Muallimhane-i Nüvvab kurulmuştur²⁵².

Tanzimat öncesinde halk, ehl-i örfen şikâyetçi olduğu zaman padişaha şikâyetlerini iletebilirdi. Şikâyet, kadı tarafından ilam olarak kayıt altına alınır, ancak daha sonrasında merkeze iletilirdi. Bu bağlamda ehl-i örf ve ehl-i şer mensuplarının idari olarak birbirlerini denetleyici rolü olduğu görülmektedir²⁵³. Bu tür yazışmalar, kâtipler tarafından yapılırdı. Kadı sicilleri, görülen davanın kısa bir özetidir ve davadan sonra kâtipler tarafından kaleme alınmıştır. Sicillerde, davanın usulüne uygun bir şekilde görüldüğünü ve hangi tarafın haklı olduğunu açıklarken, suçlunun ne ceza aldığı açıkça belirtilmez²⁵⁴.

1.2.4.1.2. Müftü

İlmiye sınıfı tedris, ifta ve kaza görevlerini yerine getirmekle mükelleftir. Tedris görevi, müderrisler tarafından medreselerde ders verilmesi yoluyla gerçekleşirdi. İfta, müftülerin görevidir ve halkın ya da idarenin şeri konulardaki suallerine yeni çözümler getirmesidir. Kaza görevi ise, kadılar tarafından yerine

²⁵¹ Peters, **a.g.e.**, s. 97.

²⁵² Ortaylı, **a.g.e.**, 2010, s. 268.

²⁵³ Çadircı, **a.g.e.**, s. 25.

²⁵⁴ Leslie Pierce, **Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab**, University of California Press, 2003, s. 331.

getirilir ve kadılar şeri hukukun kaza olarak anılan idari yapılarda uygulanmasını sağlardı²⁵⁵. Kadının yardımcı karar mekanizmalarından biri de fetva makamıdır. Fetva yardımcı ve tavsiye niteliğindedir, kabul edilmese de olur ancak kaza kurumunun kararları kesindir ve itiraz edilmez²⁵⁶.

Müftüye soru soranlara “müstafti” denir. Norman Calder’e göre bu kişiler tarafından “mesele” adı verilen sorulara “cevab” başlıklı yanıtlar veren müftüler, değişen hayat şartlarıyla birlikte ortaya çıkan yeni biçimlere adaptasyon sürecinde etkili bir rol oynardı²⁵⁷. Bazı durumlarda halk, müftüden aldıkları fetva ile ortak hareket etmiştir. Boğaç Ergene, halkın ortak hareket ettiği davalarda ekseriyetle kazançlı çıktığını tespit etmiştir²⁵⁸. Davalarını destekleyen fetva almayı başaran taraf, davayı her zaman kazanmıştır²⁵⁹. Vital Cuinet, müftünün kadı ile halk arasında arabulucu rolü oynadığını iddia etmiştir²⁶⁰.

Diğer yandan halkın, mahkemeye gitmeden önce soruları ile ilgili birtakım hukuki bilgilere haiz olduğu görülmektedir. Agmon, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Filistinli aileleri konu alan çalışması ile halkın “**hiyâr-ı bulûğ**” kuralı gibi bir takım hukuki bilgilere sahip olduğunu ve bu bilgileri vakti geldiğinde kullandıklarını ortaya koymuştur²⁶¹. Örneğin, bu bilgi ile kocasından boşanmak isteyen kadınlar tek taraflı olarak yaşından önce evlendirildiğini iddia ederek evliliğin geçersiz sayılmasını sağlamıştır.

1.2.4.1.3. Muhtar

Osmanlı Devleti’nde 1833-36 yılları arasında ihdas edilen muhtarlık müessesesi, idari anlamda dinî otoritenin sınırlandırılmasının ilk denemeleridir²⁶². Muhtarlık teşkilatı, merkezi otoritenin temsilcisidir ve mahkemenin aldığı kararların

²⁵⁵ Ortaylı., **a.g.e.**, 2010, s. 230.

²⁵⁶ İzmirli İsmail Hakkı, **Şebirü’l reşad**, C. XIV, 13 Zilhicce 1334, s. 107.

²⁵⁷ Norman Calder, **Islamic Jurisprudence in the Classical Era**, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 116.

²⁵⁸ Boğaç A. Ergene, **Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)** (Vol. 17), Brill, 2003, s. 72.

²⁵⁹ Gerber, **a.g.e.**, , s. 40.

²⁶⁰ Vital Cuinet, **La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure**, C. I, E. Leroux, 1892, s. 805.

²⁶¹ Iris Agmon, **Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine**. Syracuse University Press, 2006, s. 181; Kadınların ve erkeklerin evlenecek erişkinliğe ulaşması..

²⁶² Çadırcı, **a.g.e.**, s. 38.

mahalle düzeyinde uygulanmasını sağlar, mahkeme kararlarından mahalleliyi haberdar eder. Muhtarlık mühürlerinin Bab-1 Ali tarafından yaptırılıp gönderilmesi, bu kuruma verilen önem ve kurumun merkezle ilişkisini göstermesi açısından önemlidir²⁶³.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kadının yetki alanına dâhil olan mahallelerde güvenlik sorunu ortaya çıktı. Bu noktada merkezi otorite tarafından yeni birimler kuruldu, bunların en başında zaptiyeler gelmektedir. Muhtar ise, bu birimlerle iletişim hâlinindedir. Bir mahallede doğum-ölüm kayıtlarını tutmak ve insanların güvenliğini sağlamak muhtarların temel görevi idi. Muhtarlığın ihdas tarihi tam olarak bilinmemektedir, ancak kayıtlar 1830'ların başlangıcına tarihlenmektedir. Muhtarlar, güvenilirliği ve dürüstlüğü ile tanınan insanlar arasından seçilirdi²⁶⁴. Çadircı, başkent dışındaki yönetimlerde muhtarlık sisteminin 1833 ve 1836 yılları arasında kurulmaya başlandığını ifade etmektedir²⁶⁵.

İslam toplumunda sosyal hayatta rol model olarak alınması beklenen imam, müftü gibi kişiler aynı zamanda toplumsal uyumsuzluklarda da yol gösterici olmuştur. Mahalle sakinlerinin birbirini tanıması ve cami etrafında gelişen sosyal hayat, “fesad” olarak nitelendirilen kişilerin mahalleden uzaklaştırılmasını ya da mahalleye alınmamasını sağlamıştır. Bu bağlamda kişisel saygınlık, Osmanlı hukukunda kayda değer bir etmen olarak değerlendirilmiştir. Kadı sicillerinde ismi verilen muhtar, efendi ve ağalar mahallenin saygın kişileridir²⁶⁶. Muhtar ve mahallede saygın olarak bilinen kişiler, kadı mahkemesinde görüşleri ve şahitlikleri etkili olan kişilerdir. Bu nedenle devlet görevinden el çektirilenler mahalle muhtarı ve ihtiyar heyeti dâhil olmak üzere resmî görevlerden imtina kılınır, mebus olamaz ve esnaf arasında riyaset etmekten mahrum edilir, davalarda vekâlet edemez ve silah taşıyamaz²⁶⁷.

Herhangi bir sokakta bulunan cesetten, eğer faili belli değilse, o sokağın yer aldığı mahalle sorumludur. Cesetle ilgili suçun faili bulunamazsa, mahalleli diyet

²⁶³ Elise Massicard, “The Incomplete Civil Cervant”, **Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia (SEPSMEA)**, Ed. Dale. F. Eickelman, 2015, s. 260.

²⁶⁴ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, TTK Yayınları, 2000, ss. 107-108.

²⁶⁵ Çadircı, **a.g.e.**, s. 38.

²⁶⁶ Pierce, **a.g.e.**, s. 113.

²⁶⁷ Mehmed Şerif, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kevanin**, N. 13, Mart 1326, ss. 52-53.

ödemek zorundadır²⁶⁸. Bu usul, “kasame” olarak adlandırılmaktadır²⁶⁹. Heyd, Müslümanlar arasında öldürülen kişinin cesedini, Hristiyan mahallesine bırakarak diyet almanın çok yaygın olduğunu, kapitülasyonlar sonrasında bu tür faaliyetlerin önünün alınabildiğini iddia etmektedir²⁷⁰. Kapitülasyonlarla gayrimüslimlere verilen statü neticesinde, kasamenin kime ait olduğu noktasında yabancı temsilciliklerin yetkisi artırılmıştır.

1.2.4.1.4. İmam

Kadınların, mahalle ve köylerdeki yardımcısı imamlardır. Mahallede dine uygun olmayan hareketler, dinî ibadetlerin yerine getirilmesi, din dışı kıyafetlerin engellenmesi gibi durumlar imamlar tarafından takip edilir ve muntazaman uygulanması sağlanırdı. Mahalledeki hane sayısı, mahalleye yeni taşınanlar, mahalleden başka bir yere taşınanlar ve mahalledeki doğumlar, ölümler imamlar tarafından kayıt altına alınmaktadır. Yine nikâhın uygunluğuna imamlar karar verir ve daha sonrasında nikâhı kıyarlardı. II. Mahmud döneminde muhtarlık teşkilatının kurulmasıyla imamlar, idari görevlerini muhtarlara devretmiştir²⁷¹.

Diğer yandan kadı gibi padişah beratı ile tayin olunan imamların, fiili olarak yargı görevini yerine getirdiklerini söylemek mümkündür. Zira bir mahalleye taşınmak isteyen kişiler, önce imam ve mahalle sakinlerinden birisinin kefaletini almakla mükellefti. Bu bağlamda imamın mahalleli üzerinde izleyici ve önleyici bir etkisinin olduğu görülmektedir²⁷². İmam, bir mahallede kadının temsilcisiydi ve padişah tarafından görevlendirilirdi. İmam güvenlik, vergilerin toplanması, nüfus kayıtları ve mahallenin temizliği ile ilgili konulardan da sorumluydu. Rahipler ve kocabaşlar, gayrimüslim mahallelerde imam yetkisine sahipti²⁷³.

²⁶⁸ Schacht, **a.g.e.**, s. 184.

²⁶⁹ Said Nuri Akgündüz, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması**, Rağbet Yayınları, 2017, s. 158.

²⁷⁰ Heyd, **a.g.e.**, s. 311.

²⁷¹ Kemal Beydilli, **Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, Yitik Hazine Yayınları, 2013, ss. 17-22

²⁷² Ortaylı, **a.g.e.**, 2010, s. 305.

²⁷³ **a.g.e.**, s. 286.

1.2.4.2. Kadı Mahkemesinin İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde kadı mahkemesinin mahkeme süreci; başvuru, yargılama ve sonuç olarak sınıflandırılabilir. Klasik dönemde kadının takdir yetkisi çerçevesinde şekillenen bu süreç, Tanzimat döneminde kanunlarla belirlenmiştir. 1879 yılında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun ihdas edilmesiyle kesin usullerle ortaya konmuştur.

1.2.4.2.1. Başvuru

Kadının yargılama yapabilmesi için davacı taraflardan birinin başvurması gerekmektedir ve kadı, resen hareket edemez. Dava açılabilmesi için, şikâyetçinin mahkemeye başvurması gerekmektedir. Kadı, bir suçun isnadı durumunda suçun ispatlanmasını talep eder ve böyle durumlarda tevatürler de dikkate alınmıştır. Yine de davacı taraf, şüpheli kişilerin suçlarını ispat etmek zorundadır. İspat yoksa davalılar, kişinin çevrede zaten iyi biri olarak bilinmediğini ve daha önce de benzer olaylara karıştığını dile getirebilirlerdi. Kadı bu iddiaları dikkate alarak, kişinin çevrede soruşturulmasını ve nasıl bir kişi olarak tanındığının öğrenilmesini talep ederdi. Eğer bu yönde bir kanaat oluşursa kadı, şüphelilerin suçlu olduğuna kanaat getirebilirdi. Osmanlı mahalle kültürünün bir yansıması olan bu uygulama, hukukun genel ilkelerinden “masumiyet karinesi” prensibine zıtlık teşkil etmektedir²⁷⁴. Ebussuud makul şüphe varsa, hırsızlık gibi suçlarda şüpheliye işkence edilerek itiraf ettirilmesini caiz görmüştür²⁷⁵. Bu uygulama 1856 Islahat Fermanı'na kadar benimsenmiş, bu tarihten itibaren işkence kanunen kaldırılmıştır.

Osmanlı yönetimi, kadılar arasında mezhebine göre bir hiyerarşik sıralama yapmamış olsa da, Hanefi mezhebine mensup kadılar, bütün şehirlerde bulunmuştur ve diğer mezheplerin takipçileri de Hanefi kadısının hükümlerini kabul ederdi²⁷⁶. Bununla birlikte yabancıların statüsü, ahidnameler yoluyla belirlenirken belli hâllerde masumiyetleri tanımlanmıştır. Buna göre, “muahadat-ı atikedede” ecnebiler (müstemin) için **“kendi hallerinde ticaretleriyle kâr-u kesbleriyle meşgul iken bilamucib dahl ve taarruz olunmaya”** şeklinde ifade ile masumiyet karinesinin

²⁷⁴ Gerber, a.g.e., s. 30.

²⁷⁵ Peters, a.g.e., s. 83.

²⁷⁶ Pierce, a.g.e., s. 100.

sınırları ortaya konmuştur. Böylece masumiyet karinesinin (masuniyet-i şahsiye) tanımı yapılmış ve tarafların yetkileri belirlenmiştir. Eğer mahkeme, Osmanlı makamlarınca yapılmıyorsa suçlu konsolosa teslim edilir. Eğer cürm bir diğer ecnebi ya da Osmanlı hakkında ise, mücrim Osmanlı hapisanesinde tutulurdu²⁷⁷. Daha sonra modern soruşturma tekniklerinin benimsenmesiyle, bu uygulamanın tersine, keşf ve istintak gibi uygulamalar; kanıtlar ve şahitlere dayalı olarak suçun yaşandığı bölgenin incelenmesi yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöndeki soruşturmalara ise kâtipler başkan olarak atanmıştır.

1.2.4.2.2. Yargılama

Yargılama, Tanzimat öncesinde kadının konağında yapılırken daha sonra hükûmet konağında bunun için ayrı bir oda tahsis edilmiştir. Yargılamaya taraflar, şahitler ve şuhudu'l-hâl katılır. Taraflar davalı ve davacıdan oluşur. Şahitler, sözüne güvenilir Müslüman erkeklerden olmalıdır. Şuhudu'l-hâl ise yargılamayı izleyen ve karar sonrasında kararın uygulanmasına ve mahallede duyurulmasına yardımcı olan kişilerdir.

Şahitlerin yargılamada tanıklık yapması, şüpheli suçu reddetse bile bu inkâr, daha sonra yaşadığı bölgede kendisine yönelik bir baskı aracı işlevi kazanacaktır. Zira mahallede işlenen bir suçtan tüm mahalleli sorumludur²⁷⁸. İlk bakışta makul bir yöntem gibi görünmese de mahkeme sırasında suçu işlemediğine dair yemin etmeyi reddeden ve bunun sonucunda suçlu bulunan kişilere kayıtlarda rastlanmıştır. Diğer yandan suç karmaşık ve birçok kişi suça dâhilse yemin, sıklıkla başvuru bir yöntem değildir²⁷⁹. Davanın zaman aşımına uğraması, “**mürur-ı zaman**” olarak adlandırılmıştır ve başvuru süresi on yılı aşkın davalar görülmezdi²⁸⁰. Mürur zamanı cürmün cinayet, cünha ve kabahat olmasına göre değişiklik göstermektedir²⁸¹.

Şahitler, tarafların en büyük kanıtlarıydı ve şahitler, mahkeme için aynı değerde değildi. Bazı şahitler, diğerlerinden daha müspet kabul edilir ve mahkeme bu

²⁷⁷ Hakkı Paşa, **a.g.m.**, s. 845.

²⁷⁸ Gerber, **a.g.e.**, s. 52.

²⁷⁹ James Grehan, “The Mysterious Power of Words: Language, Law, and Culture in Ottoman Damascus (17th-18th centuries)”, **Journal of Social History**, S. 37-4, 2004, s. 1004.

²⁸⁰ Ekrem B. Ekinçi, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 89.

²⁸¹ Abdulahad Nuri, **Maarif**, 22 Teşrinievvel 1308, s. 226.

yönde kararlar alırdı. Usul yönünden hatalı olmayan bir mahkemede, eğer taraflardan birinin imam ya da hafız olan şahitleri varsa, mahkemenin sıklıkla bu tarafın lehine sonuçlandığı görülmektedir. Eğer suça başka bir kadının bölgesinden birileri karışmışsa oradan da şahitler çağrılırdı. Suçun tekerrür etmesi hâlinde kişi, fitne ve fesatçı olarak tanımlanır ve tekerrür sayısına göre cezası katlanırdı. Suçluyu yakalamak amacıyla ilk önce mübaşirler gönderilir, eğer sonuç alınamazsa asker sevk edilirdi. Halk arasında huzursuzluk çıkararak bu tür suçlular, “şaki” olarak adlandırılmıştır. Şakiler, ilk olarak sürgün ile cezalandırılırdı. Suçun tekrarı hâlinde, hapis ve idam cezası verilirdi²⁸².

Ergene, XVIII. yüzyılın ilk yarısını konu alan Kastamonu ve Çankırı kadı sicilleriyle yaptığı çalışmalar sonucunda, davalıların ekseriyetinin şahitler yoluyla, daha sonra ise “yemin etmek” marifetiyle iddialarını ispatladıklarını tespit etmiştir. Buna göre dava tarafları, ekseriyetle itiraf ve ikrar yolunu seçmiştir²⁸³. Eğer davacı, iddiasını şahitler vasıtasıyla ispatlayamazsa, davalı masum olduğuna dair yemin ederek davayı kazanırdı²⁸⁴.

1.2.4.2.3. Karar

Kadı mahkemesinde yargılamanın sonucu, davanın türüne göre belirlenmiştir. Ceza davalarında suçlu bulunan taraf belirtilmiş ancak cezasının ne olduğu açıklanmamış, ceza uygulaması ehl-i örf tarafından icra edilmiştir. Ticari davalar, boşanma, miras, tereke ve evlilik gibi hususlarda ise durum, bir ilam ile belirlenerek kayıt altına alınmış, taraflara ilamların bir kopyası verilmiştir.

1.2.5. Tanzimat Döneminde Hukuk Anlayışı

III. Selim döneminde başlayan yenileşme hareketleri, ayanlar ve ulemanın karşı duruşu nedeniyle istenen başarıya ulaşamadı. II. Mahmud döneminde ise eski idari yapının sarsılması, yeniçeriliğin kaldırılması ve Avrupa mallarının Osmanlı piyasasını ele geçirmesi, değişiklik yapılmasının gerekliliği konusunda karşı fikirlerin azalmasına neden olmuştur. Rum Patrikhanesi'nin bağımsız Yunanistan'ı

²⁸² KŞS 70: 106.

²⁸³ Boğaç A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, C. XVII, Brill, 2003, ss. 64-65.

²⁸⁴ Gerber, a.g.e., s. 49.

gelirleri ve yetkisi azalacağı için geç tanınması örneğinde de görüldüğü üzere ekonomik çıkarlar, her zaman milliyetçi eğilimlerin önünde olmuştur²⁸⁵. Ulusçuluk hareketleri ve Batılı güçlerin baskılarının nihayete varması ve Mustafa Reşid Paşa'nın girişimleriyle Tanzimat Fermanı, 1839 yılında ilan edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde Batılı tarzda reformların kırılma noktası başlamış oldu.

Fransız İhtilali ile birlikte etkili olmaya başlayan eşitlik, özgürlük ve kardeşlik (fraternite) gibi düşünceler, Osmanlı ülkesine millet liderleri aracılığıyla ulaştı. Örneğin, Rum milletinin uluslaşma hareketi tüccar ve din adamları tarafından başlatılmıştır. Bu amaç için organize edilen Filiki Eteria'nın nihai hedefi, Ortodoks Hristiyan temelli bir devlet kurmaktır²⁸⁶. Farklı milletlerden unsurları barındıran Osmanlı Devleti için unsurların eşitliği şeri hükümlere göre mümkün değildir. Buna rağmen Batılı devletlerin siyasi baskıları ve İngiltere'nin öncülüğü ile kodifikasyon (tedvin) faaliyetlerine Batılı ülkeler ile beraber eş zamanlı olarak başlandı. Hukuki düzenlemeleri nitelemek için kullanılan “kodifikasyon” terimi, yeni nizama ait kanunlaştırma hareketlerini belirtmek için ilk kez İngiliz düşünürler tarafından kullanılmıştır. Jeremy Bentham, terimi kullanan ilk düşünürdür ve anlam itibarıyla yeni hükümler getirmesi yönünden diğer kanunlaştırma hareketlerinden ayrı kullandığı terim, daha sonra kıta Avrupası'nda yaygınlaştı. Bu bağlamda Rubin, Tanzimat Fermanı'nın bir kodifikasyon belgesi değil şeri atıfların yapıldığı ancak sınırlı da olsa otoritenin gücünün sorgulandığı önemli bir metin olduğunu ifade etmektedir²⁸⁷. Bu dönemle birlikte özellikle Ahmed Cevdet Paşa'nın rol aldığı tedvin faaliyetleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Tanzimat dönemi Kanuni Sultan Süleyman'dan beri unutulmuş kanunlaştırma çalışmalarının yeniden ortaya konulma çabasıdır. Kamu hukuku alanında yapılan düzenlemeler, Batı'dan iktisap yoluyla aktarılırken, medeni hukuk noktasında Mecelle gibi özgün metinler ortaya konmuş

²⁸⁵ Quataert, **a.g.e.**, s. 189.

²⁸⁶ Eleni Andriakaina, “The Promise of the 1821 Revolution and the Suffering Body. Some Thoughts on Modernisation and Anti-Intellectualism”, **Synthesis: An Anglophone Journal of Comparative Literary Studies**, N. 5, 1 Mayıs 2013, s. 51.

²⁸⁷ Avi Rubin, “Modernity as a Code: The Ottoman Empire and the Global Movement of Codification”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, S. 59-5, 2016, ss. 830-831.

ve bunların uygulanması sağlanmıştır. 1858 Kanunname-i Hümayunu'nun dört bin kopyası derhal uygulanmak üzere idari birimlere iletilmiştir²⁸⁸.

Tanzimat Fermanı, şeri alıntıları itibarıyla dinî temellere vurgu yapan bir metindir. Kanun ve liyakate dayalı sistem bozulmuş ve nizamın yeniden sağlanması için bazı “**kavânîn-i cedide**” (yeni kanunlar) elzem görülmüştür. Buna göre devlet düzeninin bozulmasının nedeni, Kur'an-ı Kerim'in getirdiği hükümlerin artık uygulanmamasıdır. Bunun için Ku'ran-ı Kerim'in hükümlerinin halk tarafından tekrar benimsenmesini sağlayacak genel düzenlemelere ihtiyaç vardır. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler, karakter itibarıyla kozmopolit olup, kapsayıcı bir niteliktedir. Diğer yandan tüm kararlarda son sözü söyleyecek kişi olarak padişah, konumunu korumuştur. Hristiyanlara tanınan eşit haklar, özellikle Müslümanları rahatsız etmiş ve şeri kuralların Hristiyanlar için görmezden gelinmesi geleneksel millet anlayışını değiştirmeye zorlamıştır. Tanzimat Fermanı'nda tebaanın eşitliği vurgulansa da, bu durumun tatbik edilmesini sağlayacak kanuni düzenlemeler ve ilkeler henüz mevcut değildir²⁸⁹. Tanzimat Fermanı, II. Mahmud'un hem Müslümanları hem de reayayı (gayrimüslimler) memnun etme fikrinden doğmuş ve ölümünün üzerinden çok geçmeden Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinde ilan edilmiştir. Bu nedenlerle Müslüman ve gayrimüslimleri eşit statüde değerlendiren bu ferman, şeri hükümleri Batılı tarzda reforme eden ilk metin olması açısından önemlidir²⁹⁰.

Hukuk, hâkimlerin kararlarını dayandırmak için kullandıkları bir kurallar yığıdır ve her bir devlet için farklılık arz etmektedir²⁹¹. Bu kurallar, her bir millete göre farklılık arz etmektedir. Batılı devletlere göre, farklı milletleri barındırması ve farklı bir kültüre sahip olması yönüyle ayrılan Osmanlı Devleti için eşitlik temelli yeni düzenlemeler, hukuki kırılmanın önünü açmıştır. Hâkim milletin Müslümanlar olduğu Osmanlı Devleti'nde kaynağını Kur'an-ı Kerim'den alan İslam hukuku

²⁸⁸ Bucknill, a.g.e., s. 13.

²⁸⁹ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale, 1996, s. 101; “...Cümleye ma'lûm olduğu üzere Devlet-i Aliyyemiz'in bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celîle-i Kur'âniyye ve kavânîn-i şer'iyyeye kemâliyle riâyet olduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ve miknet ve bi'lcümle teba'asının refâh u ma'mûriyyeti rütbe-i gâyete vasıl olmuş iken...”.

²⁹⁰ Edouard-Philippe Engelhardt, **La Turquie et le Tanzimât; ou: Histoire des Réformes dans l'empire Ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours**, C I, A. Cotillon et cie, 1882, ss. 35-37.

²⁹¹ Gerber, a.g.e., s. 8.

uygulanmış ve bu görevi kadı yerine getirmiştir. Ulema sınıfına mensup olan kadı, doğrudan padişaha bağlı olması hasebiyle görevinde otonom olarak hareket etmiştir. Bunun yanında ekonomik kabiliyetlerini olumlu olarak etkileyen şeri ve örfi vergilerden muafiyeti de vardı²⁹². Fakat kadıların dokunulmaz konumu Tanzimat Fermanı ile sarsılmış, şeri hukukun hâkim otoritesi kırılmış, Osmanlı ülkesinde yaşayanlar dil, din ve ırk farkı gözetilmeksizin kanun önünde eşit sayılmıştır. Bu ifade, doğrudan doğruya Fransız kanunu Code Civil'in "**L'exercice des droits civils est indépendant de la qualité de Citoyen**" (Medeni kanunların uygulanması vatandaşların niteliğinden bağımsızdır) şeklindeki yedinci maddesiyle eşdeğer olup, doğrudan eşitlikçi anlayışı benimsemektedir²⁹³.

İdari yeniliklerin yanı sıra, Tanzimat süreci kamu hukuku alanında da modern soruşturma ve inceleme yöntemlerinin benimsendiği bir dönem olmuştur. 1840 yılında çıkan ve Tanzimat Fermanı'nın temel ilkelerini içeren ceza kanununda ırz ve namusa saldırı, adam öldürme gibi fillerin çözülmesinde hekimlerden yararlanılması öngörülmüştür. Bu tür davalarda bilimsel teknikler kullanılması ehl-i örfün rastgele cezalandırma uygulamalarını engellemeye yöneliktir. Diğer yandan 1841 yılında Avusturyalı hekim Bernard, ilk otopsiyi gerçekleştirirken Müslümanlara otopsi yapılması dinen caiz olmadığı için yasaktı²⁹⁴. Gayrimüslimlerin modern soruşturma ve araştırma teknikleriyle tanışmasında Batılılarla iletişimi sağlamaları ve bu yeniliklerin ülkeye taşınmasında aracı olmaları etkili olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın esas amacı, rastgele ve tekil uygulamalara son vererek sistematik ve düzenli bir işleyiş sağlamaktır. Yeni sisteme göre suçlar, davacının ortaya çıkmasıyla birlikte değerlendirilmeye başlanacak ve kanunda hükmolunan cezadan başka bir ceza verilmeyecektir. Böylece suçun kanuniliği ilkesi, Osmanlı ülkesinde tekrar uygulanmaya başlanmıştır²⁹⁵. Kanunlar, ihdas edildikten sonra

²⁹² Ortaylı, **a.g.e.**, s. 141.

²⁹³ **Code Civil**, m. 7.

²⁹⁴ Alexander Toumarkine, "Adli Doktorlar, Ruh Doktorları ve Şeyhler: Kummerau Olayı (1880) ve Bilirkişilik Meselesi", **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Ed. Naomi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 106-107.

²⁹⁵ Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Ed. Naomi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 183-184; "Her cinayet ve cünha ve kabahatin taraf-ı hükümetten zahire ihrac olunduğu veya müddeisi zuhur eylediği zamanda mer'i olan kanun ve nizam ile te'dibi icra olunub mu'ahhar olan kanun ile mücazati icra olunamaz".

işlenen suçları kapsar. Bu ilke, Osmanlı Devleti tarafından topluma nizam vermek amacıyla kullanılmıştır. Bu dönemde cezalandırmak, kaybolan merkezi otoritenin yeniden tesisi için gerekli olan gücün dışa vurulması ve bu sayede bölgesel güç merkezlerinin uyarılmasıydı. Bu bağlamda II. Mahmud'un ayanlar ve yeniçeriler ile olan mücadelesi, bu güç merkezileşmesinin erken dönemde görülen yansımasıdır²⁹⁶.

Halifenin, sadece meşruluk ve adaletin olmadığı hâllerde, ümmet tarafından sorgulanabilir olması, Osmanlı iktidarına geniş bir politik manevra alanı sağlamaktaydı. II. Mahmud, merkezi otoriteyi güçlendirmek için hem halifelik makamının hem de siyasi otoritenin tüm güçlerine sahipti ve siyasi gereklilikler şeri daire içinde de meşruydur²⁹⁷. II. Mahmud, aynı zamanda vakıfların statüsünü yeniden düzenlemiştir. Bununla birlikte şeri niteliğini yitirdiği belirtilen tüm vakıflar yeni kurulan Evkaf Nezareti'ne bağlanmış, vergi muafiyetleri iptal edilmiştir. Tanzimat Fermanı ise, **“her ferdin emlâk ve kudretine göre vergi-i münâsib tâyin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması”** hükmü ile gelire göre vergi alınmasını öngörmüştür²⁹⁸. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin dünya sistemine eklemlenmesinin ilk basamağını oluşturmaktadır ve bu alanda yapılan değişiklikler iki yönlü ve birbirini tamamlayan zıtlıklardan oluşmaktadır. Burada belirtilen yeni dünya düzeni, genişleyen kapitalist sistemin diğer ülkeleri koloni ya da yarı-koloni hâline getirmesiyle sağlanmaktadır. Ekonomik kolonizasyonun yanı sıra siyasi, kültürel ve hukuki bir kolonizasyon ve kendi sistemine dâhil olmayanın yeniden düzenlenmesi ve istenilen şekilde biçimlendirilmesi anlayışı mevcuttur. Eski sistem ve yeni sistem değişiminin gerektirdiği farklılıkların birleşmesiyle ortaya farklı bir yapının çıkacağı muhakkaktır. Eski sistem, yeninin önünde dururken güçlü bir oligarşi ortaya çıkma fırsatı bulamamış, bu da bilginin sermaye tarafından tekelleştirilmesinin önüne geçmiştir²⁹⁹. Ulemanın ve yeniçerilerin sistemin dışına atılmasıyla bilginin taşıyıcısı olan bürokrasi ve idarenin rolü artmıştır. Bürokrasi

²⁹⁶ Michel Foucault, **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**, Vintage, 2012, s. 49.

²⁹⁷ K. A. El Fadl, **Rebellion and Violence in Islamic Law**, Cambridge University Press, 2006, s. 2.

²⁹⁸ J. R. Barnes, **An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire**, Brill Archive, 1986, s. 48.

²⁹⁹ Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli, Reşat Kasaba, “The incorporation of the Ottoman Empire into the World-Economy”, **Historical Systems and Civilizations**, State University of New York at Binghamton, 1979, s. 93.

aygıtı bilginin taşınması ve yayılmasında oligarşi merkezine benzeyen bir rol oynamıştır.

Tanzimat döneminin idari, siyasi ve ekonomik düzenlemeleri, önde gelen bürokrat ve devlet adamlarının girişimleriyle gerçekleşmiştir. Mustafa Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Âli Paşa en etkili kişiler olarak politikaları belirlemiş, tartışmış ve bu yönde adımlar atmıştır. Diğer bir önemli figür olan Mithat Paşa, her ne kadar siyasi kariyeri tartışmalı olsa da keskin fikirleri ve yapıcı devlet adamlığı ile etkili biri olarak ön plana çıkmaktadır. Mithat Paşa'nın gerçekleştirdiği en kapsamlı idari düzenleme olan Vilayet Nizamnameleri, huzur ve asayişin temelleri olarak hürriyet, adalet ve müsavata atıf yapması, Fransız hukukunun Osmanlı hukuk düşüncesi üzerindeki etkisini göstermek açısından elzemdir³⁰⁰. Buradaki hürriyet fikri, şeri sınırlar içindedir. Zira millet nizamnameleri bu bağlamda oluşturulmuştur. Şeri hükümlerin bütünüyle uygulanması, Osmanlı münevverleri için hürriyet demektir³⁰¹. Sırasıyla 1862 yılında Rum Nizamnamesi, 1863 yılında Ermeni Nizamnamesi ve 1865 yılında Yahudi Nizamnamesi çıkarılarak din adamlarının meclislerdeki etkisi azaltılmış ve sıradan vatandaşların etkisi artmıştır³⁰². Dönemin hürriyet anlayışına göre Müslümanlar da istediklerini yapabilirler ancak bu hürriyet, İslamiyet'in çizdiği sınırlar içindedir. Edeb-i dinîyye ve terbiye-i dinîyye, hürriyetin sınırlarını çizmektedir. Bu çizgiler toplum-devlet ilişkilerinin değerlendirilmesinden doğan güncel değerler değil, şeri esasların belirlediği geleneksel hareket alanlarıdır ve bunların dışında cerayan eden her şey hürriyet değil aşırılıktır³⁰³.

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte hukuki ve idari alanda çeşitli reformlar yapılmış, yerel meclislere yetki devri gerçekleştirilmiştir. Dönemin önemli devlet adamlarından Sadrazam Âli Paşa, şeri hukuka zıtlık oluşturmamak üzere karışık mahkemelerde kullanılmak için Batı tipi medeni hukuk ihdas edilmesinden yana olmuştur³⁰⁴. Bütün çalışmalara rağmen yerel hukuk uygulamaları farklılık

³⁰⁰ **İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye**, m. 22.

³⁰¹ Namık Kemal, "Fransa'nın En Meşhur Gazetelerinden "La Liberte" ki Hürriyet Demektir", **Hürriyet**, Londra, 09 Kasım 1868, s. 5.

"Onların nice masum kanlar dökerek hâsıl ettikleri usul-i hürriyeti biz hüküm-ü şeriat ile ele geçiririz".

³⁰² Davison, **a.g.e.**, s. 114.

³⁰³ Musa Kazım, **Sırat-ı Müstakim**, 4 Eylül 1324, s. 53.

³⁰⁴ Davison, **a.g.e.**, s. 87.

göstermiştir. Şehir merkezlerinde şeri hukukun baskın olduğu daha homojen bir dinî yapı görülürken, şehir dışındaki köy ve zaviyelerde Bektaşilik, Bayramilik gibi tarikatlara mensub kişilerin takip ettiği ve gelenekselliğini koruyan bir yaşantı ve hukuk anlayışı mevcuttur. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve XIX. yüzyılda yaşanan modernleşme süreciyle bu tür yapılar etkinliklerini yitirecektir³⁰⁵. Tutuklu ve hükümlülerle ilgili şartların Tanzimat'a uygun bir şekilde yerine getirilmesi ve uygulanmasından yine meclisler sorumludur³⁰⁶. Bu dönemde soruşturma süreci merkezden yürütülmeye başlanmış, davaların usule uygun olup olmadığının incelenmesi bir protokole bağlanmıştır. Meclislerde görülmeye başlanan davalarda meclis üyeleri, aktif olarak yer almıştır. Üyeler tarafları tehdit ya da şahitlik yerine somut delillerle davaları sonuçlandırmaya çalışmış, kararlar oy çokluğu ile alınmıştır³⁰⁷.

1.2.5.1. Islahat Fermanı ve Vatandaşlık

Osmanlı toplumunu oluşturan reaya ve askerî ilişkisi idari, ekonomik ve hukuki düzenlemelerin de belirleyicisi olmuştur. Reaya terimi, Batılılar tarafından Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimleri nitelemek için kullanılmıştır. Benzer şekilde Henry Skeene de reaya tanımının içine sadece Hristiyanları almış ve bu kişileri belli bir bedel (haraç) karşılığında yaşama hakkını sürdürenler olarak tanımlamıştır³⁰⁸. Hamlin de reayadan, genellikle gayrimüslimlerin anlaşıldığını belirtmektedir³⁰⁹.

Islahat Fermanı, Kırım Savaşı sonucunda ortaya çıkmış siyasi araç olarak kullanılan bir hukuk metnidir. Paris Antlaşması'ndan (1856) iki hafta önce, fermanın ilan edilmesi sebep-sonuç ilişkisini ortaya koymaktadır. XX. asrın başında Osmanlı Devleti'nde iki tür hukuk vardır. Bunların ilki fiili olarak işleyen hukuk, diğeri ise Batının taleplerini karşılamak için çıkarılmış olan, fakat işlemeyen hukuk

³⁰⁵ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı, 2010, ss. 61-62.

³⁰⁶ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 221, 226.

³⁰⁷ Omri Paz, "Documenting Justice: New Recording Practices and the Establishment of an Activist Criminal Court System in the Ottoman Provinces (1840-late 1860s)", **Islamic Law and Society**, S. 1-1. 2, 2014, ss. 109-111.

³⁰⁸ James Henry Skene, **Anadol; the Last Home of the Faithful**, Richard Bentley, 1853, s. 123; Esme Scott-Stevenson, **Our Ride through Asia Minor**, Chapman & Hall, 1881, s. 23.

³⁰⁹ Cyrus Hamlin, **Among the Turks**, Robert Carter and Brothers, 1877, ss. 55-56.

kurallarıdır³¹⁰. Islahat Fermanı, Batılıların desteğini alarak Avrupa Uyumu'nun bir parçası olmak amacıyla ihdas edilmiş, hazırlık aşamasında İngiliz ve özellikle Fransız elçisinin doğrudan müdahalesi olmuştur³¹¹. Tanzimat Fermanı ilan edilmesine rağmen, özellikle taşrada uygulanmamış; eski düzenleme ve uygulamalar devam etmiştir. Islahat Fermanı ile Ubcini'nin reaya olarak gördüğü gayrimüslimler ve Müslümanlar arasındaki ayrımı kaldırmak amacıyla inanç farkı gözetmeksizin tüm Osmanlıların tebaa olarak nitelendirilmesi uygun görülmüştür. Bu sayede Tanzimat Fermanı'nın uygulamasında devam eden verimsizlik, keskin bir metinle kırılmaya çalışılmıştır³¹².

Kırım Savaşı sonrasında kurulan yeni uyumun bir parçası olmak için ihdas edilen Islahat Fermanı, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki farklı uygulamaları yeniden düzenlemesi bakımından Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık kavramının oluşmasını sağlayan önemli bir metindir. Tanzimat Fermanı'nın aksine şeriata hiçbir şekilde değinmeyen bu ferman, haraç ve cizyeyi kaldırarak gayrimüslimlerin dinî ve idari konularda haklarını geliştirmiştir³¹³. Ubcini, Islahat Fermanı'nın Batı'nın taleplerini karşılamak amacıyla çıkarıldığını iddia eder. Bu çerçevede ibadet özgürlüğü, kanun önünde eşitlik ve yeni vergi düzenlemeleri yapılmıştır. Ayrıca fermanın getirdiği en büyük yenilik ise irtidad etmenin cezasının ölüm olmaktan çıkarılmasıdır³¹⁴. Bu düzenlemelerin amacı, Osmanlı unsurları arasında hukuki ve siyasi farklılıkları kaldırarak eşitliğin sağlanmasıdır. Böylece Batılı devletlerin Osmanlı ülkesindeki reayayı kontrol etmesinin önüne geçilmiş olacaktır. Mithat Paşa'ya göre Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin iç işlerine

³¹⁰ R.K. Wilson, "Modern Ottoman Law", *Journal of the Society of Comparative Legislation*, C. VIII, S. 1, 1907, s. 41.

³¹¹ Musa Gümüş, "Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", *Bilig*, S. 48, 2008, s. 218.

³¹² A. Ubcini, A. P. de Courteille, *État présent de l'empire ottoman: statistique, gouvernement, administration, finances, armée, communautés non musulmanes, etc., etc. D'après le Salnâmeh (annuaire impérial) pour l'année 1293 de l'hégire (1875-76) et les documents officiels les plus récents*, J. Dumaine, 1876, s. 6.

³¹³ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, ss. 548-550.

³¹⁴ A. Ubcini, A. P. de Courteille, *a.g.e.*, s.5.

karışmasını istemiyorsa tüm unsurları vatandaşlık temelinde birleştiren eşitlikçi bir anayasa ihdas etmelidir³¹⁵.

Buna göre daha önce Tanzimat Fermanı'nda ifade edilen hususların Islahat Fermanı'nda da tekrarlandığı görülmektedir. Uygulamada olan eşitlik esasının yanı sıra gayrimüslimler, idari ve askerî görevler alacak, kendilerine ait mektepler açabilecekler ve askerlikten bir bedel ödeyerek muaf olabileceklerdi. Mahkemelerde Hristiyanlar ve Müslümanlar için şahitlik eşitliği getirilmiş olup eğer taraflar isterse mahkemeyi kendi mezhep mahkemelerine taşıyabilirlerdi. Bunun yanında mahkemeler açık görülecektir. Daha önce yapamadıkları kilise inşası ve tamiri kolaylaşacak, ayinler açıktan icra edilebilecektir³¹⁶. Fakat pratikte bu tür uygulamaların karşılık bulmadığı görülmektedir. Örneğin, padişah fermanı ile Diyarbakır'da yapımına izin verilen Keldani Kilisesi, müftünün emriyle durdurulmuştur³¹⁷.

Islahat Fermanı'nda hapisanelerin durumunun iyileştirilmesi, keyfi cezalandırma, işkence ve eziyetin yasak olduğuna dair ifadeler bulunsa da bunların herhangi bir kanuni düzenleme ile garanti altına alınmaması, bu konuda belirsizliklerin daima var olmasına neden olmuştur. Dinî hukuk anlayışına göre sorgu ve yargı süreci yürütülmüştür. Hukuki sürecin başı olan “kadı”nın, suçun ispatlanması noktasında kanıt toplama yetkisinin olmaması, bu sürecin ehl-i örf tarafından yürütülmesine yol açmıştır. Kadı sadece suçun kabulü ya da iki erkek şahidin varlığı hâlinde suçun kesin tespitine yetkili kılınmıştır³¹⁸. Islahat Fermanı, millet meclisleri kurularak gayrimüslim tebaanın yönetime dâhil olmasını hedeflemiştir. Kurulacak bu meclislerin başkanları, “kayd-ı hayat” şartıyla metropolit ve patrikler olacak, bunlara devlet hazinesinden maaş bağlanacaktır. 1864 yılında Millet Meclisleri'nin hayata geçirilmesi ve kanuni düzenlemeler yapılması dahi,

³¹⁵ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2010, s. 116.

³¹⁶ Gümüş, *a.g.m.*, s. 218; Memâlik-i mahrusâ-i şâhânemde bulunan Hristiyan ve sair tebea-i gayr-i müslime cemaatlerine ecdad-ı izâmım taraflarından verilmiş ve sinin-i ahirede itâ ve ihsan kılınmış olan bil-cümle imtiyazât ve muafiyet-ı rûhaniye bu kerre dahi takrîr ve ibkâ kılınmalıdır.

³¹⁷ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 249, 19 Aralık 1881.

³¹⁸ Fahmy, *a.g.m.*, s. 92.

Osmanlı milletlerini memnun etmemiş ve azınlık olarak Batılı devletlerin politik desteğini arama girişimlerine devam etmişlerdir³¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin özellikle Tanzimat döneminde emniyet, nizam ve fesat gibi kelimeleri kullandığı görülürken isyanlar ve sıradan suçlular arasında terminolojik bir ayırım yapılmamış, iki grup da eşkıya olarak nitelendirilmiştir³²⁰. Ceza kanunları ve anayasanın ihdas edildiği XIX. yüzyılın ikinci yarısında, suçlular için klasik dönemde kullanılan eşkıya tanımının kullanılması idari ve siyasi anlamda yaklaşım değişikliğinin gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan Islahat Fermanı ile başlayan keskin reform süreci, sosyal hayatta merkezi otoritenin doğrudan etkili olduğu muazzam bir etki yaptı. Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerine yönelik yapılan düzenlemeler, Osmanlı kayıtlarında etkisini açıkça göstermektedir. Bu düzenlemeler neticesinde gayrimüslimlerin devlet hizmetinde görev alabilmesi sağlanmıştır. Gayrimüslimlerin zenginleşmesi ve siyasi olarak güçlenmesi, Müslümanların nefretine ve özellikle Suriye bölgesinde karşılıklı çatışma ve saldırılara dönüşmüştür³²¹. II. Abdülhamit döneminde merkezi otoritenin etkinliğinin fazlasıyla arttığı³²² ve yerel derebeyliklerin çıkar ilişkilerinin kaybolması nedeniyle merkezden gelen emirleri dinlemedikleri görülmektedir. Örneğin, bu durum yerel eşrafın egemen olduğu Halep'te hissedilmiş, devlet görevlileri dâhil ileri gelenler Vali'nin emirlerini ya aksatmış ya da yolsuzluğa başvurmuştur³²³.

Her ne kadar teorik bir eşitlik sağlansa da mahkemelerde hâkimler Hristiyan şahitleri muteber görmemiş ve Müslüman egemenliği fiili olarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancılar arasında cereyan eden her türlü davalar konsoloslukta görülürken, Osmanlı tebaası ile yabancılar arasında gerçekleşen uyuşmazlıklar Osmanlı mahkemeleri tarafından çözümlenir. Bu tür mahkemelere, "mahkeme-i muhtelite" denilir. Bu mahkemeler sırasında konsolos ve tercüman

³¹⁹ Hanioglu, **a.g.e.**, s. 76.

³²⁰ George Gawrych, **The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913**, Bloomsbury Publishing, 2006, s. 119.

³²¹ Moshe Maoz, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumuna Üzerindeki Etkisi", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, ss. 283-285.

³²² Benjamin Fortna, "The reign of Abdulhamid II", **The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World**, Ed. Reşat Kasaba, C. IV, Cambridge University Press, 2008, s. 53.

³²³ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Christian, N. 111-113, 16 Ağustos 1880.

bulunabilir. Konsoloslar, kendi tebaalarından biri yargılandığı zaman mahkemede hazır bulunarak muavenet-i şehbenderi (**assistance consulaire**) sağlar³²⁴.

1.2.5.2. Kanun-ı Esasi

Kanun-ı Esasi, Osmanlı Devleti'nin, teamülleri ve adetleri³²⁵ de dikkate alarak dinî hükümlerin sosyal hayatta kesin olarak uygulanmasının kanunlaştırılarak üst bir metin hâline getirilmesidir³²⁶. Islahat Fermanı ile yapılan toplum merkezli düzenlemelerin nihai atıf olarak ortaya çıkması ve toplumsal ilişkilerin öncelenmesi ve bunların hukuki metin hâline getirilmesi Kanun-ı Esasi ile gerçekleşmiştir. Kanun-ı Esasi'de yapılan düzenlemeler için, dinî atıflardan ziyade “milletin bugünkü kabiliyet ve ihtiyacatına” vurgu yapmıştır, memurların ise “ehl ve müstehak” esasına göre seçilmesini uygun görmüştür³²⁷. Kanun-ı Esasi'ye göre Patrikler, heyet-i ayana seçilebilir. Ayrıca Kanun-ı Esasi özgürlüğün bireyselliği, din hürriyeti, eğitim hakkı, dilekçe hakkı, özel mülkiyetin dokunulmazlığı konularında düzenlemeler yaparak bu hususların devlet güvencesi altına girmesini sağlamıştır. Ancak hürriyetin kısıtlanacağı hâller ayrı bir kanunla düzenlenmiştir³²⁸.

Kanun-ı Esasi'nin ilanını bildiren top atışlarını, Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olmadan Osmanlı Devleti'nin kaderini belirlemek üzere Tersane Konfreansı için Bahriye Nezareti'nde toplanan Avrupalı diplomatların duyması, Osmanlı idari anlayışında yeni bir dönemin haberini veriyordu. Zira asıl niyet, konferanstan önce belirli düzenlemeleri Osmanlı Devleti'nin siyasi avantaj kazanması için ortaya koymaktı³²⁹. Bu noktada Osmanlı hukuki düzenlemelerinin yapılmasında Batılı güçlerin tesirinin olduğunu açıkça görmek mümkündür.

Kanun-ı Esasi, adalet konusunda daha önce ilan edilen fermanlar ile düzenlenen konuları onayladıktan sonra, o güne kadar en çok şikâyet edilen hususlarda da yeni düzenlemeler getirmiştir. Örneğin, Müslüman ve gayrimüslimlerin mahkeme önündeki eşitliği, ehl-i örfün müdahaleleri neticesinde

³²⁴ Hakkı Paşa, **a.g.m.**, s. 830.

³²⁵ **İlm-i Hukuk**, 30 Haziran 1320, s. 318.

³²⁶ Semerdjian, **a.g.e.**, s. 158; Fransız ceza kanununa göre hiçbir hüküm pazar yahut dini tatil günlerinde infaz olunamaz.

³²⁷ **Kanun-ı Esasi**, m. 4

³²⁸ **Kanun-ı Esasi**, m. 8-9.

³²⁹ Georgeon, **a.g.e.**, s. 85.

uygulanamamış ve ferdi uygulamaların hukuka aykırı olduğu ilan edilmiştir³³⁰. Zira Ubicini, Tanzimat'tan önce ehl-i örf mensuplarının takdirlerine göre falaka attıklarını, kulak ve burun kestiklerini ve hatta kafa kestiklerini ifade etmektedir³³¹.

Kanun-ı Esasi, meşveret yoluyla sorunlara daha uygun çözümler bulmak fikrinden ortaya çıkmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın **Hürriyet** gazetesinde dile getirdikleri fikirleri, Mithat Paşa somutlaştırmış ve Kanun-ı Esasi meydana gelmiştir. Musa Kazım, İslam'da meşrutiyet ve meşveretin yerlerini belirleme hususunda yapılan tartışmalara ise “ve emrühüm şûrâ beynehüm” ile karşılık vermiş, meşveretin aslında İslam'ın temel düşüncelerinden biri olduğu fikrini dile getirmiştir. Diğer yandan dile getirdiği “emri bi'l maruf nehyül ani'l münker” ayeti ise meşveretin sınırlarını ortaya koymakta ve otoriteye uyulmasının beklendiğinin altını çizmektedir³³². Görüldüğü üzere Batı'dan alınan fikirler, İslami temeller ile beslenerek dönüşüme meşruiyet kazandırılmıştır.

Padişahların halifelik makamının da sahibi olması, onların şeri hükümleri korumalarını zorunlu kılmış; şeri hükümlere aykırı bir yenilik ihtiyacı hâsıl olduğunda onların daha temkinli davranmalarına neden olmuştur. Bu anlamda XIX. asrın başından itibaren yaşanan hukuki ve cezai gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin dünyada yaşanan gelişmelere uyma zorunluluğu olarak algılanmıştır³³³. Bu durumun tescil edilmesini sağlayan belge, seküler vurgularıyla ön plana çıkan Kanun-ı Esasi'dir. Osmanlı ülkesinde yaşayanların din ve mezhep farkı gözetmeksizin “Osmanlı” tabir edilmesini öngören metin, aynı zamanda padişahın yaptıklarından dolayı sorgulanamayacağını da düzenler³³⁴.

1.2.5.3. Osmanlı Devleti'nde Ceza Kanunnameleri

Şeri hukuk vasıtasıyla belirlenen modern öncesi Osmanlı hukuk anlayışı, Tanzimat Fermanı ile birlikte değişmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra çıkarılan 1840 Ceza Kanunnamesi ve yine benzer nitelikteki 1851 Ceza

³³⁰ **Kanun-ı Esasi**, m. 4.

³³¹ Jean Henri Abdolonyme Ubicini, **La Turquie actuelle**, L. Hachette, 1855, s. 248.

³³² **Sırat-ı Müstakim**, 11 Temmuz 1324, s. 70.

³³³ Kent F. Schull, “Comparative Criminal Justice in the Era of Modernity: A Template for Inquiry and the Ottoman Empire as Case Study”, **Turkish Studies**, S. 15-4, 2014, ss. 626, 631.

³³⁴ **Kanun-ı Esasi**, m. 5.

Kanunnamesi'nden sonra istenilen sonuçların alınamadığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin politik ve hukuki reformlarındaki en büyük kırılma, 1856 Islahat Fermanı ile gerçekleşmiştir. Müslüman-gayrimüslim ayrımı üzerinden düzenlenen hukuki yapı, Islahat Fermanı ve daha sonrasında Kanun-ı Esasi ile “Osmanlı” vatandaşlığı tanımlamasının yapılmasıyla değişmeye başlamıştır. Buna göre Osmanlı topraklarında yaşayan tüm gayrimüslimler, Osmanlı vatandaşdır ve hepsi de devlet nezdinde aynıdır. Tanzimat Fermanı ile başlayan eşitlik ve adalet anlayışı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi ile resmileşmiştir. Bürokratik uzmanlaşma ve farklılıklara dikkat etmenin önemsendiği dönüşüm sürecinde Batı örnek alınmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin rol modeli olan Fransa'da zikredilen hukuki değişim ve dönüşüm yaşanırken, eski rejimin izlerinden olan kutsal günlere dikkat edilmiştir. Bu günlerde ceza infazı gerçekleştirilmediği görülmektedir. “**Aucune condamnation ne pourra être exécutée les jours de fêtes nationales ou religieuses, ni les dimanches**” ifadesinde vücut bulan bu uygulama “ulusal ve dinî bayram” terimlerini bir arada kullanarak keskin bir geçiş yaşanmadığını göstermektedir³³⁵. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de Kanun-ı Esasi'de dinî ve millî atıflar yapmıştır. Şeri hükümlerin kamu hukuku (droit public) ile ilgili hükümlerinin 1839 yılından itibaren esaslı şekilde değiştiği görülürken özel hukuk (droit civil) ile ilgili kısımlar büyük ölçüde korunmuştur³³⁶. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde ilki 1840 yılında ihdas edilen ceza kanunnameleri büyük ölçüde Fransız ceza kanunu ile benzerlik taşımaktadır.

1.2.5.3.1. 1840 ve 1851 Ceza Kanunnameleri

Tanzimat Fermanı, Padişah tarafından ilan edilmesine rağmen ulema nezdinde tepki çekti. Tebaanın mahkemeler önünde eşit olması, şeri esaslara aykırı bir durumdu. 1840 Ceza Kanunu'nu imzalayan Hüsrev Paşa'nın ulema tarafından hain olarak görülmesi, pratik seviyede fermanın etkisini yansıtmaktadır³³⁷. 1840 (H.1256) tarihli Ceza Kanunnamesi bir mukaddime, on üç bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime, Tanzimat Fermanı ilkelerinden emniyet-i can ve mal, mahfuziyet-i ırz ve namusa atıf ile başlar. Cürm işleyenler **sai bi'l fesad** olarak

³³⁵ Code Penal; 1810, m. 25.

³³⁶ Heidborn, a.g.e., s. 38.

³³⁷ Engelhardt, a.g.e., s. 41.

tanımlanmış, kanun metninde suçun ne olduğu ile ilgili kesin bir tanım verilmemiştir. İslam ceza hukukunda bazı genel ilkeler (kısas) ve bir kısım suçların cezaları belirtilmiştir. Örneğin, adam öldürene vezir ya da çoban farketmeksizin kısas cezası verilmelidir. Kanunilik esasının ilk kez görüldüğü metinde, bazı suçların cezaları sarih bir biçimde ortaya konmamış, cezaların alt ve üst limitleri açıklanmamıştır. Katl, ırza saldırı, devlete isyan davaları meşveret meclislerinde görülecektir³³⁸. Zaptiye, asker ya da ulema sınıfından herhangi bir kimse bir gayrimüslime söver ya da itibarına dokunacak bir harekette bulunursa yargılaması Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de görülecek ve suçunun derecesine göre beş gün ile yirmi beş gün arasında hapis olunacak, daha hafif hâllerde tekdir ve tevbih edilecektir³³⁹. 1840 tarihli Ceza Kanunu katl, cerh, sirkat, kat-ı tarik gibi şeri hukukun genel esaslarının kullanıldığı ve bunlara kürek, hapis gibi cezaların tanımlandığı bir metindir. Kısas ve diyet uygulaması ise aynen korunmuştur.

Bir mukaddime ve üç bölümden oluşan 1851 tarihli (H. 1267) Ceza Kanunu, daha önce yapılan kanunlardaki eksiklikleri gidermeyi amaçlamıştır. 1840 tarihli kanundan farkı, genel bölümlerden oluşması ve azmettirmek, iştirak gibi suçun oranını belirten yeni terimler kullanmasıdır³⁴⁰. Osmanlı klasik döneminin hukuk yapısının yansımalarını, 1840 ve 1851 ceza kanunlarında görmek mümkündür. Kanun maddelerinde yargılamaların unvanlara göre yapılmaması üzerinde durulması ve bunun için en yüksek yargı kurumunun yetkili kılınması bu anlayışın kırılmasına yönelik verilen önemi göstermektedir. Suçlamaların sübutu hâlinde on beş günden üç aya kadar hapis cezası verilecektir. Kimsenin malı haksız yere alınmayacak, alınmış ise iade edilecek, alan memur meslekten ıskat edilip, nefy olunacaktır³⁴¹. 1851 Kanunnamesi’nde “**ulema-ı fiham**” (büyük âlimler) ya da “**ahad-ı nas**” (halk tabakası) arasında kabahat işlenmesi hâlinde ayırım yapılmış ulema meclis-i valaya sevk edilirken, halka yetmişdokuz değnek vurulması belirtilmiştir³⁴². Bu durum, teorik eşitliğin pratikte toplumun tüm katmanları için geçerli olmadığını

³³⁸ Ahmet Gökçen, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri**, İstanbul, 1989, ss. 95-97.

³³⁹ Gökçen, **a.g.e.**, s. 98.

³⁴⁰ Gökçen, **a.g.e.**, s. 23.

³⁴¹ Gökçen, **a.g.e.**, ss. 98-99.

³⁴² Gökçen, **a.g.e.**, s. 109.

göstermektedir. Katl nedeniyle idam cezası kesinleşmiş olan vakalar, ilam-ı şeri ve meclis mazbatası ile Dersaadet'e iletilmelidir. Kat-ı tarik edenler, adam öldürmemişse yedi sene kürek, eğer öldürmüşse şeran iktiza eden ceza verilmelidir³⁴³. 1851 Kanunnamesi'nin getirdiği en büyük yenilik, kamu davası kavramının ortaya çıkmasıdır. Taraflardan biri mahkemeye başvurmasa bile kadı, kamu adına hareket ederek dava açabilirdi. Devlet çalışanlarının rüşvet alması hâlinde kadı kendiliğinden harekete geçmiştir³⁴⁴. 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde suçlara karşı sabit cezalar öngörülürken, 1851 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde bazı suçların cezalarına alt ve üst sınırlar getirilmiş ve bu şekilde hâkimin takdir yetkisi sınırlandırılmıştır³⁴⁵.

Tanzimat Fermanı'nın temel ilkelerinden olan can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması için çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan en önemlisi ceza kanunnameleridir. Kanunname yoluyla suç ve cezada kanunilik sağlanacak, tüm tebaa mahkemede eşit sayılacak ve kimse yargılanmadan ceza almayacaktı. 1840 ve 1851 yılında oluşturulan kanunnameler yine şeri mahkemelerde kadılar tarafından uygulanmış ve geleneksel uygulamalar büyük ölçüde korunmuştur. Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimlerin yargılamaları şeri mahkemelerde yapılırken, yabancıların yargılaması ise 1847 yılında ihdas edilen hâkimleri eşit sayıda Osmanlı ve Avrupalıdan oluşmak üzere kurulan karışık asliye ve ceza mahkemelerinde yapılmıştır. Bu mahkemelerin en önemli özelliği, soruşturma ve mahkeme usullerinin şeri hukuktan ziyade Batılı hukuk normlarına göre yürütülmesiydi³⁴⁶. Rubin, bu mahkemelerin tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere kurulduğunu belirtmiştir. Bu tür mahkemeler on yıl içerisinde Halep, Şam ve Beyrut gibi merkezlerde de tesis edilmişti³⁴⁷.

1.2.5.3.2. 1858 Ceza Kanunnamesi

Osmanlı Devleti'nde 1858 (H. 1274) yılında çıkarılan kanunname, Code Penal'in (Fransız Ceza Kanunu) çevirisidir ve çağdaş hukuk ilkelerini benimsemiştir.

³⁴³ Gökçen, **a.g.e.**, ss. 106-107.

³⁴⁴ Gökçen, **a.g.e.**, s. 113.

³⁴⁵ Mustafa Şentop, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku**, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 2004, s. 35.

³⁴⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 114.

³⁴⁷ Rubin, **a.g.e.**, s. 26.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan kanunnamede suçların ve cezaların tanımları verilmiş, ceza alt ve üst sınırları belirlenerek hâkimin takdir yetkisi sınırlandırılmıştır. Birinci kısımda kamuya, ikinci kısımda şahıslara ve son kısımda kabahatlere yönelik maddeler sıralanmıştır³⁴⁸. Bu kanunla beraber Osmanlı ceza hukukunun Batı tipi bir sistemi benimsediği söylenebilir. 1840 ve 1851 kanunlarının aksine daha sistematik ve detaylı olan bu kanun, Fransız sistemi ve yapısını birebir benimsemiştir. Belirli bazı suçlar ve cezalar ise, doğrudan doğruya 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan tercüme edilmiştir³⁴⁹. Öte yandan kişi ve devlet ayrımının ilk kez 1858 Ceza Kanunu'nda yapıldığı görülmektedir. Bu noktada cezaların diyetle uygulanageldiği üzere toplumsal değil bireysel olarak değerlendirilmesine yönelik bir adım atıldığı da görülmektedir³⁵⁰.

Cevdet Paşa, 1858 yılında çıkarılan Ceza Kanunu'nda etkin bir rol oynamış, Batı hukuku ve şeri hukuku zıtlık teşkil etmeyecek şekilde bir araya getirmiştir³⁵¹. 1858 Ceza Kanunu'nda suçlar tansif edilmiş; cinayet, cünha ve kabahat olarak üçe ayrılmıştır. Bu suçlara ise idam, kürek, kalebendlik, nefy, “medeni haklardan mahrumiyet”, rütbenin düşürülmesi ve memuriyetten tard cezaları öngörülmüştür. Örneğin, teşhir cezasının icrası usul olarak açıklanmış mahkûmun boynuna kararın özeti asıldıktan sonra meydanda ibreti âlem için gösterilmesi ve daha sonra prangaya vurulması gerektiği belirtilmiştir³⁵². Bu kanunda “**cinayet**” terimi ağır suçları tanımlar. Bir haftadan üç seneye kadar hapis, muvakkaten nefy ve memurluktan tard ve ceza-ı nakdi ise “**cünha**” tipinden suçlar için öngörülmüştür. Ceza kanununun altıncı maddesi mucibince bu cezalar bazen beraber ve bazen yalnız olarak hükmü icra olunur³⁵³. Yerel meclisler, kabahat türündeki suçları görüşecek ve mahkeme esnasında kadı ve müftü de hazır bulunacaktı³⁵⁴.

Bireysel haklar 1858 Ceza Kanunu'nda tanınmasına rağmen, şeriatı kanunlarla beraber bu hakların diğer koruyucusu olarak tanımlamış ve burada düalist

³⁴⁸ Gökçen, **a.g.e.**, s. 26.

³⁴⁹ Peters, **a.g.e.**, ss.130-131.

³⁵⁰ Kerim İlker Bulunur, “An Honour Killing in Aintab: The Issue of Killing Fornicators in the Ottoman Empire”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S. 69-3, 2016, s. 240.

³⁵¹ Davison, **a.g.e.**, s. 98.

³⁵² Akgündüz, **a.g.e.**, s. 85.

³⁵³ Mehmed Şerif, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin**, N. 13, Mart 1326, s. 53.

³⁵⁴ Peters, **a.g.e.**, s. 128.

bir yapının doğmasına neden olmuştur³⁵⁵. Devlet (idare) ve kişi ayrımı yapılarak suçlar tasnif edilmiş, kanun metinlerinde suçlar tanımlanmış ve cezaları kesin olarak ifade olunmuştur. Bu yöndeki ayrımlar ilk kez 1858 Ceza Kanunnamesi ile ortaya çıkmıştır³⁵⁶. Davalar hukuk-ı umumiyye ve hukuk-ı şahsiyye olarak ikiye ayrılmıştır. Kişiler davalarını açmakta serbestken kamu davalarını savcılar açmak zorundadır. Kamu davaları kişinin ölümüyle sona ererken, şahsi davalar mirasçılara devreder³⁵⁷. Bu bakımdan kısas davalarından maktülün yakınları, sulh ya da af yoluna gitse de kamu davası devam eder ve fail cezalandırılır.

1.2.5.3.3.Nizamiye Mahkemeleri Öncesi ve Sonrası

Nizamiye Mahkemeleri, Tanzimat ilkelerinin uygulanmasına yönelik hukuk alanında yapılan düzenlemelerdendir. Bu mahkemelerde kadıların yargıçlık görevi devam etmiş ancak suç, ceza ve infaz uygulamalarında toplum-devlet ilişkisi çerçevesinde şekillenen 1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi uygulanmıştır. Nizamiye mahkemeleri, Batı'da oluşan yeni cezalandırma anlayışının, Osmanlı ülkesine yansımalarıdır. Fiziki olarak cezalandırmanın insanlık dışı kabul edilerek tartışılmaya başlandığı ve daha ziyade acının derecesinin belirleyici olduğu Batılı aydınlanma sonrası Batı tipi hukuk anlayışı, işkenceyi adli sürecin dışına çıkarmıştı. Osmanlı Devleti'nde de benzer gelişmeler teorik düzeyde gözlemlenmiş ve bu durum imparatorluk topraklarında benzer reformların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yaptığı seküler reformlar sonucunda ortaya çıkan hukuki sorunlar "eşitsizlik, adalet ve hukuki sürecin uygulanabilirliği" aynı zamanda Mısır ülkesinde de mevcuttu³⁵⁸. Bu yönde yapılan benzer düzenlemeler Osmanlı ülkesinde en son hâlini Kanun-ı Esasi ile almıştır. Kanun-ı Esasi'de hürriyet, adalet ve müsavet olarak sıralanan ilkelerin adalet anlayışının temel dayanakları olduğunu yinelemiştir³⁵⁹.

³⁵⁵ Tobias Heinzlmann, "The ruler's Monologue: The Rhetoric of the Ottoman Penal Code of 1858", **Die Welt des Islams**, S. 54-3. 4, 2014, s. 319.

³⁵⁶ Said Nuri Akgündüz, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 4-8, 2016, s. 8.

³⁵⁷ Gökçen, **a.g.e.**, s. 27.

³⁵⁸ Dupret, **a.g.e.**, ss. 87-90.

³⁵⁹ **Kanun-ı Esasi**, m. 4.

Kanun-ı Esasi ile bu ilkelerin teminat altına alınmasından önce anayasal güvence olmadan kanunların uygulanmasına geçilmiştir. Diğer yandan şeri anlayışın devam ettiği ve ulema sınıfından yeniliklerin tepki gördüğü de unutulmamalıdır. Nizamiye Mahkemeleri ve **Mecelle**, şeri hukukun etki alanını kısıtlasa da, yeni mahkemelerde görev alanlar yine İslam hukuku eğitimi almış olan kadılardır. Davaların hangi mahkemeye gönderilmesi gerektiğini yine kadılar belirlemiştir. Bu durum seküler (toplum-devlet merkezli) ve şeri hukukun birbirine karıştığı şeklinde algılansa da Miller³⁶⁰, bunun geçiş döneminin bir yansıması olduğunu ve iki yapının birbirini tamamladığını ifade etmektedir³⁶¹.

Nizamiye Mahkemeleri'nin getirdiği kurallar, Osmanlı hukuk sisteminde büyük etkiler yaptı. Hâkimlerin azledilmesi için tek yol ağır ceza gerektiren suçlamalardı, mahkemeler yasa ile kısıtlananlar dışında herkese açıldı ve devletle bireyler arasında görülen davalarda mahkemeler tam yetkili ve bağımsızdı. İdari otoritenin, yargı sürecine dâhil olması yasaklanmış ve savcılar için atanma sistemi kurulmuştu³⁶². Bu tür düzenlemelerin yer aldığı ilk anayasa metni Kanun-ı Esasi'dir. Kanun-ı Esasi yargılamaların beratlı hâkimler tarafından yapılmasını, her türlü dava hakkının serbest olmasını, mahkemelerin özgür olmasını ve müdde-i umumilik makamını ihdas etmiştir³⁶³. Savcılar devletin ve kamuoyunun huzurunun bozulması, hâkimler ve yargılama sürecinde hüküm-dışı uygulamalar ve gözaltında tutulanların durumları ile ilgili resen hareket edebilirlerdi³⁶⁴. Bütün bu yöntemler yeterli olmamış ve aksaklıklar devam etmiştir. İdari suçlar ise ihtar, maaş kesintisi, sınıf tenzili ve tekdir gibi cezalar ile neticelenebilirdi. İdari tahkikat süreci adliye müdürü, müdde-i umumi ya da müfettiş tarafından araştırılırdı. Polis ve jandarma ise, valiye bağlı alt birimler olarak güvenlikten sorumludur³⁶⁵.

Kadı hukukunda, suç ve cezanın belirlenmemiş olması, eleştirilere neden olmuş ve Fransız mahkeme sistemi örnek alınarak düzenlenen Nizamiye

³⁶⁰Ruth A. Miller, "Apostates and Bandits: Religious and Secular Interaction in the Administration of late Ottoman Criminal Law", **Studia Islamica**, S. 97, 2003, s. 156.

³⁶¹Ekinci, **a.g.e.**, s. 201.

³⁶²Rubin, **a.g.e.**, 2011, ss. 30-31.

³⁶³**Kanun-ı Esasi**, m. 23-25.

³⁶⁴Rubin, **a.g.e.**, s. 139.

³⁶⁵**Ceride-i Mehakim**, N. 4, 22 Rebiülevvel 1290, s. 40, **İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye**; m. 13-16.

Mahkemeleri ile suç ve cezanın sınırları çizilmiştir. Bu sınırların belirli hale gelmesi, yeni bir hareket alanının ortaya çıkmasını sağlamış böylece “**müdde-i umumilik**” yani savcılık makamı ihdas olunmuştur³⁶⁶. Bu noktada şeri hukuk tarafından daha önce tanımlanmamış olan tazir ve hadd suçlarının sınırları çizilmiş ve kurumların yetki alanları belirlenmiştir³⁶⁷. Şeri hukuk sınırları içinde yer alan hadd suçları aynı zamanda “hukuk-ı Allah” olarak anılmış ve zina, zina iftirası, hırsızlık, şarap içmek ve haydutluk olarak sıralanmıştır. Diğer yandan 1858 Ceza Kanunnamesi ile bu suçların devlete ve kişilere karşı olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir³⁶⁸.

Bu düzenlemeler Osmanlı hukuk sistemindeki çift başlılığı teorik olarak ortadan kaldırırsa bile, kapitülasyonlarla yabancılara tanınan ayrıcalık, ayrı haklara tabi bir sosyal grubun kendisini korumasına neden olmuştur³⁶⁹. Dilekçe hakkı getirilmeden önce halkın şikâyetlerini merkezi otoriteye iletebildikleri görülmektedir. Arizaları dilekçeye örnek olarak kabul eden Cemal Kafadar, bu tür belgeleri sosyal tarihi anlamakta faydalı bulmaktadır³⁷⁰. Bu bağlamda en detaylı ve birebir kurallar koyan düzenleme Vilayet Nizamnameleri’dir. Dilekçe (istida) hakkı 1864 yılından itibaren idari mekanizmada gerçekleşen aksaklıkların şikâyet edilmesi için getirilmiştir. Kimliğini açık bir şekilde belirten şikâyetçi, bizzat ya da ihbar yoluyla idari şikâyetlerde bulunabilirdi³⁷¹.

Ariza, dilekçelerden ayrı olarak kadı tarafından yazılır ve yazılması için halkın genel bir şikâyetinin olması gerekmektedir. Kanuni vurgulardan başlayıp, örf ve âdet ile olgunlaşan ve pratikten sonra teorileştirilerek Batı tipi hukuk metni hâline getirilen Mecelle, İslam dünyasının bu yöndeki ilk metnidir ve geçerliliğini birçok İslam ülkesinde ve hatta İsrail’de³⁷² göstermiştir³⁷³. Şeri bir metin olmaktan ziyade bağımsız ve gayriresmî geleneksel hukuk anlayışının resmî ve merkezi bir yapı

³⁶⁶ Rubin, **a.g.e.**, s. 20-22, **Kanun-ı Esasi** m. 91.

³⁶⁷ Heintelmann, **a.g.m.**, s. 312.

³⁶⁸ Gerber, **a.g.e.**, s. 59.

³⁶⁹ Dora G. Nadolski, “Ottoman and Secular Civil Law”, **International Journal of Middle Eastern Studies**, S. 8-4, 1977, s. 525.

³⁷⁰ Cemal Kafadar, **Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun**, Metis, İstanbul, 2007, 54.

³⁷¹ **İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevâd-ı Umumiye**, m. 17.

³⁷² Amil Artus, **İsrail’de Gördüklerim**, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1963, ss. 24-25.

³⁷³ Ayman Shabana, **Custom in Islamic Law and Legal Theory: The Development of the Concepts of Urf and Adah in the Islamic Legal Tradition**, Palgrave Macmillan, 2010, ss. 112-113.

kazanmasıdır. Bu bağlamda Mecelle, bir fıkıh metni değil hukuki muhakemelerin bir sonucudur³⁷⁴.

Nizamiye Mahkemeleri, ilk olarak 1864 ve 1871 yılları arasında yapılan kanunlar ile düzenlenmiştir. Bu kanunlar idari ve hukuki olarak daha merkezîyetçi bir anlayış getirmektedir. Vilayet Nizamnamesi'ne göre eyaletler, valilerin idare ettiği vilayetlere dönüştürülmüştür. Vilayetlerin alt birimi olarak sancaklar belirlenmiş ve bu birimlerin idaresinden mutasarrıflar sorumlu kılınmıştır. Sancaklar, kaymakamların yetkisi altında olan kazalara bölünmüştür. Kazalardan daha küçük yerleşim birimleri nahiye ve idarecisi nahiye müdürü olarak adlandırılmıştır. En küçük yerleşim yerleri kariye (köy) olarak adlandırılmış ve köylerin idaresinden muhtarlar sorumlu tutulmuştur. İdaredeki bu birliğe rağmen hukuki alanda şeri mahkemeler, ceza ve ticari meseleleri çözümleyen meclisler olmak üzere üç tür mahkeme aynı anda var olmuştur. Şeri kurumlar mahkeme, şeri olmayanlar “**meclis**” olarak anılmıştır. Her iki tip mahkeme de şeyhülislamın yetkisi altında kalmış, şeri kurumların otoritesi korunmuştur³⁷⁵. Şeri mahkemeler ve Nizamiye Mahkemeleri'nin hâkimlerini şeyhülislam tayin etmiştir. Cevdet Paşa, adalet bakanlığı sırasında çeşitli düzenlemeler yapsa da şeri mahkemeler ve nizami mahkemelerin yetki sınırları Kanun-ı Esasi ile birlikte açıklık kazanmıştır³⁷⁶. Vilayet Nizamnamesi, 1867 ve 1871 yılında yapılan değişikliklerden sonra son hâlini almıştır³⁷⁷.

İdari düzenlemelerin yanı sıra adalet alanında da uzmanlaşmaya gidilmiştir. 1868 yılında yapılan düzenleme ile Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin yerine Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet kuruldu³⁷⁸. 12 Nisan 1879 yılında yapılan bir düzenleme ile mahkemelerin isimleri değiştirilmiş, bunun yanı sıra daha önce mülki amirler yoluyla mahkemeye havalesi sağlanan dilekçelerin doğrudan

---

³⁷⁴ Samy Ayoub, “The Mecelle, Sharia, and the Ottoman State: Fashioning and Refashioning of Islamic Law in the Nineteenth and Twentieth Centuries”, **Law and Legality in the Ottoman Empire and Republic of Turkey**, Ed. Kent Schull, M. Safa Saraçoğlu, Robert Zens, Indiana University Press, 2016, ss. 133-134, 140.

³⁷⁵ Rubin, **a.g.e.**, ss. 28-29.

³⁷⁶ Davison, **a.g.e.**, s. 256.

³⁷⁷ **a.g.e.**, s. 159.

³⁷⁸ **a.g.e.**, s. 240.

mahkemeye verilebilmesi imkânı getirilmiştir³⁷⁹. Nizamiye Mahkemeleri'nde görev yapan hâkimler hem ilmiyye hem de kalemiyye sınıfına mensuptur. İdari ve adli kurumlar arasında geçişlilik görünmektedir³⁸⁰.

Osmanlı tarihinin ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-ı Esasi, aynı zamanda modern hukuk prensiplerinin Osmanlı Devleti'ndeki taşıyıcısı olmuştur. Buna göre hâkimler suç işlemedikçe görevlerinden azledilemeyecekti. Kanunda hususi olarak belirtilen durumlar dışında bütün davalar halka açık görülecek, mahkemeler sadece kendi yetki alanlarındaki davalara bakmak zorunda kalacaktı. Şeri mahkemeler ve Nizamiye Mahkemeleri meşru müesseselerdir. Bu müesseselere dâhil olan hâkimler hukuk dışı görevler yapamaz ve bu kurumlara savcı atamaları merkezi otorite tarafından yapılacaktır. Mahkemeler başvuru sırasına göre bidayet, istinaf ve temyiz olarak üçe ayrılmıştır. Her üç mahkemenin hâkimleri, 1855 yılında kurulan Nüvvab Okulu ve 1878 yılında ihdas edilen Nizamiye Hukuk Mektebi mezunlarından oluşmaktadır³⁸¹.

Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın hukuki ve adli alanlardaki reformları, Fransız modelini örnek almış bu dönemin reformları Fransız devriyesi olarak nitelendirilmiştir³⁸². 1860 yılında çıkarılan bir kanunla ticaret meclisleri, ticaret mahkemelerine dönüştürülmüştür³⁸³. Osmanlı tebaası ve yabancılar arasındaki davalarda Osmanlı mahkemeleri yetkiliydi³⁸⁴. Vilayet Nizamnamesi ile Sulh Meclisleri, Kaza Mahkemeleri, Sancak Mahkemeleri ve Vilayet Mahkemeleri olmak üzere dört kademeli bir teşkilatlanmadan oluşturuldu³⁸⁵. Diğer yandan Islahat Fermanı ve Vilayet Nizamnameleri ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin yani reayanın devlet kademelerinde idari ve adli görevler alması, orduya kabulü ve mahkemede şahitliklerinin Müslümanlarla eşit olması gibi

³⁷⁹ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909)", **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Ed. Naomi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 191.

³⁸⁰ Jun Akiba, "Sharī'a Judges in the Ottoman Nizāmiye Courts 1864-1908", **Osmanlı Araştırmaları**, s 51.51, 2018, s. 223.

³⁸¹ Rubin, **a.g.e.**, ss. 31-33.

³⁸² Engelhardt, **a.g.e.**, s. 194; Ziya Paşa, **Hürriyet**, S. 68, 11 Ekim 1869, Londra, s. 6.; Âli Paşa Avrupalıların meşrebine herkesten ziyade hoş görünür.

³⁸³ Ekinci, **a.g.e.**, s. 105.

³⁸⁴ **a.g.e.**, s. 120.

³⁸⁵ **a.g.e.**, ss. 164-167.

maddeler yer alırken Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra dahi bu konularda tartışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, Halep Vilayeti'nde gayrümüslimlerin yoğun olduğu bölgelerde Ermeniler, bu kuralın uygulanmadığı konusunda itirazlarda bulunmuş ve Dersaadet'e komisyonlar aracılığıyla bunu iletmışlerdir³⁸⁶.

Şeri mahkemelerin yetki alanı 9 Ocak 1888 tarihinde çıkarılan bir tezkere ile "boşanma, kısas, gaib, nafaka, para cezaları, el koyma ve miras" gibi konularla kısıtlanmıştır³⁸⁷. Osmanlı Devleti'nin hukuki olarak ortadan kalkmasına kadar yargıçlık görevi İslam hukukunun uygulayıcısı olan kadıların görevi olmuştur. Modernleşme süreci neticesinde İslam hukukunun gerektirdiği kurallar yerine seküler kuralları uygulamışlar ve Cevdet Paşa gibi hukukçular bu tür uygulamaları, divan-ı mezalimleri örnek göstererek meşrulaştırmıştır. Osmanlı hukuk uygulamalarında esas kırılma ise Islahat Fermanı ile yaşanmıştır. Islahat Fermanı, zimmi hukukunu kaldırarak vatandaşlık esasının öncüsü olmuştur³⁸⁸.

Kanun-ı Esasi'nin "Osmanlı tabiyetinde olan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun Osmanlı tabir olunur" maddesi, vatandaşlığı hukuki olarak tanımlamıştır³⁸⁹. 1869 yılında çıkarılan Vatandaşlık Kanunu ile Osmanlı ülkesine tabi olanlar, Osmanlı vatandaşı kabul edildi. Din, belirleyici bir unsur olmaktan çıktı³⁹⁰. Dinine bakılmaksızın Osmanlı tabiyetinde olmayanlar Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmeyeceklerdi³⁹¹. Batı tipi hukuk uygulamalarının Osmanlı aydınları gözündeki yerini anlamak için Ahmet Mithat Efendi'nin görüşleri de önem arz etmektedir. Ahmet Mithat şeri hukukta kişilerin, özel hakları bir yana, tabii haklarını dahi elde etmekte zorlandıklarını iddia etmiştir. Bu durumun en büyük nedeni ise, kişilerin toplumdaki konularının davanın değerlendirilmesinde belirleyici rol oynamasıdır³⁹². Bu noktada hiyerarşik bir düzenleme yapılarak kişilerin sonuca etkisinin en az düzeyde tutulmaya çalışıldığı görülmektedir.

³⁸⁶ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 049, 21 Haziran 1879.

³⁸⁷ A. Refik Gür, **Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Müessesesi Ek: Refik Gür ve Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 59.

³⁸⁸ Bozkurt, **a.g.e.**, 1996, s. 70.

³⁸⁹ **a.g.e.**, s. 83.

³⁹⁰ Davison, **a.g.e.**, s. 262.

³⁹¹ Selim Deringil, **19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad**, İletişim, 2012, ss. 262-263.

³⁹² Ahmet Mithat Efendi, **Esrar-ı Cinayat**, Bilge Kültür Sanat, 2019, s. 39.

Tanzimatla başlayan hukuki yenileşme, Osmanlı Devleti'nin edilgen bir yapıdan etken bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Daha önce statik olan kadılık kurumu, kanıt noktasında sadece davacıyı sorumlu tutmak prensibini terk etmiştir. Merkezi otoritenin etkisi artmış, kadının yerel otoritesi azalmıştır³⁹³. Buradaki otorite devri modern soruşturma tekniklerinin devreye girmesiyle merkezi otorite tarafından sorgulanabilir olmuştur. Osmanlı Devleti, Batı tipi hukuk anlayışını benimseyerek Nizamiye Mahkemeleri'ni ülkenin en uzak vilayetlerinde ihdas etmiştir. Modern hukuk sisteminin ülkenin her yerinde aynı tepkiyi görmediğini söylemek mümkündür. Örneğin, Yemen'de Nizamiye Mahkemeleri'nin sorunları çözmediğini vurgulayan idareciler, bölgenin şeri hukuku asırlardan beri benimsediğini ve bu nedenle şeri hukuku iyi bilen kadıların bölgeye tayinini talep etmiştir³⁹⁴. Bu mahkemeler idari yetkililer karışmadığı sürece verimli çalışmış, yine de hukuk sistemi ile ilgili şikâyetler hep varolmuştur³⁹⁵.

---

³⁹³ Paz, **a.g.m.**, ss. 91-92.

³⁹⁴ Deringil, **a.g.e.**, s. 51.

³⁹⁵ Davison, **a.g.e.**, s. 167.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEMDE SUÇ TÜRLERİ VE NİTELİKLERİ

Hukuk, hakkı haksız olandan ayıran kurallar bütünüdür¹. Bu ayrımı yapmak için gereken kıstaslar her devirde değişmiş ve yeni düzenlemeler yapılmıştır. Toplumun nizamını sağlamak için hukuk-ı ceza ihdas edilmiş ve toplumun sükûnu hedeflenmiştir. Hukuk-ı ceza suçun ve cezanın tanımı yapan, memleketin asayiş ve düzenini sağlamak için devletçe yürürlüğe konulmuş kanunlara karşı verilecek cezaları düzenlemiş ve kargaşanın önüne geçmeye çalışmıştır². Belirlenen düzenin dışında cereyan eden fiiller suç olarak nitelendirilmiştir.

2.1. Kargaşa ve Suçun Nedenleri

Şeri hukuk, sosyal düzenin ve muayyen hayat tarzının idame ettirilmesi üzerine kuruludur³. İslam ceza hukuku, Batı'daki benzerlerinden farklı olarak, benzer durumlara aynı şartları uygulayan ve tayin eden, daha önceden belirlenmiş değerlerle her bir bireyin konumunu çizen sınırlarla uyumlu olacak şekilde tasarlandı ve bu doğrultuda tüm unsurların aynılığına dayanan modern manada eşitlik esası benimsenmemiştir. Batı hukukundaki yargı kararları, kamuoyunun davanın muhtemel sonuçlarına ilişkin kanaatine herhangi bir önem verilmeksizin alınır. Osmanlı hukukunda ise kadı, kamuoyunun beklentisini hesaba katmak zorundaydı ve hatta toplumla uyumlu olabilmek için halkın dava konusunda ne düşündüğünden haberdar olması gerekiyordu. Bir davanın genel içeriği, kadının toplumsal beklentilere uygun olarak adil kararlara ulaşmasına büyük katkı sağlamış ve kadının iradesindeki takdir yetkisini artırmıştır⁴. İslam hukukuna göre cezanın amaçları caydırıcılık, karşılık verme ve suçluları toplumdan izole etmektir böylece kargaşa ve dolayısıyla suç önlenecek muayyen toplum düzeni sağlanacaktır⁵. Bu noktada şeri hukukun, toplumla karşılıklılık esasına dayanan bir çizgi benimsediği görülmektedir. Cami ve cemaati etrafından şekillenen İslam toplumunun, uygunsuz davranışları

¹ Ahmed Ziya, **Mufassal Kanun-ı Ceza ve Teferruatı Şerhi**, Matbaa-ı Cihan, İstanbul, 1329, s. 4.

² Ahmed Ziya, **a.g.e.**, s. 5.

³ İlhan Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 52-1, 2003, s. 169.

⁴ Gerber, **a.g.e.**, s. 11.

⁵ Peters, **a.g.e.**, s. 30.

belirlemesi ve bunlara karşı hukuki cezalar uygulanmasının yanı sıra toplumsal müeyyidelerin etkisi de önemlidir.

XVIII. yüzyıl Üsküdar’ında cereyan eden darp, cerh ve katl vakalarını istatistiksel olarak derleyen Işık Tamdoğan, suçların çoğunun “**tarik-i âm**” olarak adlandırılan sokaklarda meydana geldiğini ifade etmektedir. Sokakları evler ve iskeleler takip etmektedir. Tarik-i âm olarak adlandırılan sokaklarda cinayetlerin yoğunlaşmasına neden olarak ise buralarda herhangi bir kişisel mülkiyet söz konusu olmadığı ve failden dolayı diyet talep edilebilecek kimse olmadığı için buraların bilinçli olarak seçildiğini ifade etmektedir⁶. Hristiyanların “kan iftirası” (**blood libel**) gibi dinî inanışları, Yahudilere yönelik pogrom ve işkencelerin kaynağını oluşturmuş ve zaman zaman kitlesel suç hareketlerine dönüşmüştür⁷. Bu tür kitlesel kargaşalar dinî nedenlerle olabileceği gibi iktisadi, siyasi ya da hukuki nedenlerle de olabilir. Hobsbawm, 1815-1848 yılları arasında gerçekleşen toplumsal kargaşa ve hızlı sanayileşme sürecinde yaşanan otorite karşıtı eylemleri, sosyal eşkıyalık sınıfına koymaktadır⁸.

Kargaşa, Osmanlı toplumunun bütün kesimlerini ilgilendiren bir konu olmuş, suçun ve suçlunun tanımı için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Maznunun suç ehliyeti çeşitli kıstaslar ile belirlenmiş ve suçun sınırlandırılması yoluna gidilmiştir. İslam hukukunda yetişkinlik **hıyâr-ı bulûğ** ile belirlenmektedir ve muayyen bir yaş sınırı yoktur. Batılı hukuk anlayışının benimsenmesiyle beraber cezaların kanuniliği ilkesi ortaya çıkmış, suç ehliyetine sahip olacak kişilerin kanunca belirlenmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur. 1858 yılında çıkarılan ceza kanunu, kişinin yirmi bir yaşında yetişkin olduğunu kabul etmiştir⁹. Schull ise 1911 yılında yapılan ek ile yetişkinlik yaşının on

⁶ Işık Tamdoğan, “Atı Alan Üsküdar’ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar’da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Ed. Naomi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 83-85.

⁷ Olga Borovaya, **Modern Ladino Culture: Press, Belles Lettres, and Theater in the Late Ottoman Empire**, Indiana University Press, 2011, s. 25.

⁸ Eric Hobsbawm, **Primitive Rebels: Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th centuries**, Manchester University Press, 1959, s. 137.

⁹ Dror Ze’evi, **Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900**, University of California Press, 2006, s. 73.

dört olarak belirlendiğini belirtmektedir¹⁰. Ceza uygulamalarında yetişkin ya da çocuk ayrımı yapılmadığı görülmektedir.

2.1.1. Soruşturma

Suçun aydınlatılması için somut delillerin kullanılması (**forensic evidence**), modern dönemde ortaya çıkmıştır. Soruşturma teknikleri, Kıta Avrupası hukukunda oluşmuş ve Napoleon kanunlarıyla sistematize edilmiştir. Code Penal'in ihdas edildiği 1810 yılından beri seküler soruşturma ve gözlem tekniklerinin anlaşmazlıkların çözümü için uygulanan yöntemlerden olduğu görülmektedir. Buna göre polis, şüphelileri suç öncesinde ve sonrasında önleme ve çözüm amaçlı gözlem altına tutabilme hakkına sahiptir¹¹. Bu anlayışın temelinde devlet-toplum merkezli yasaların ulaşılabileni iyi olarak tanımlaması yer alırken, dinî temelli yasalarda ise mevcut olan en iyi olarak görülür¹². Diğer yandan Osmanlı Devleti'nde seküler soruşturma teknikleri kullanılırken aynı dönemde seküler ve şeri hukuk bir arada uygulanmaya devam etmiş ve şeyhülislam adalet hiyerarşisinin en başı olarak kalmıştır. Sorgu süreçlerinde seküler yöntemler uygulanırken, şeri hükümler ve şeri görevliler, nihai karar mercii olarak görevlerine devam etmiştir¹³. Bir kişi 24 saatten fazla gözaltında tutulamaz, aksi halde müstantık ve müdde-i umuminin cezalandırılması gerekirdi. Kişi kendisine isnad olunan fiile yönelik sorulara cevap verip vermemekte özgürdür¹⁴. Sözlü şahitlik belirleyici olmuş, kadının takdir yetkisi dengeleri korumak üzerine kurulmuştur¹⁵. Şahitler sahih ve muteber olmalıdır¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde suç ve suçun nedenlerinden ziyade kararlar ve suçta karışan kişilerin dikkate alındığı görülmektedir. Tanzimat öncesi dönemin kritik olaylarının karara bağlandığı ahkâmlar kayda alınmıştır. Faroqhi, ahkâm defterlerindeki davaların çoğunun daha önce kadılar tarafından görüldüğünü ifade

¹⁰ Kent F. Schull, **Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity**, Edinburgh University Press, 2014, s. 175.

¹¹ **Code Penal**; 1810, 308, 316; "surveillance de la haute police pour cinq ans au moins et dix ans au plus"

¹² Montesquieu, **a.g.e.**, s. 169.

¹³ Miller, **a.g.m.**, s. 156, 169.

¹⁴ Kont Ostorog, **İlm-i Hukuk**, 21 Mayıs 1325, s. 339.

¹⁵ Ubcini, **a.g.e.**, s. 244.

¹⁶ **HŞS** 245; 287, 012.

etmektedir¹⁷. Batılı tarzda hukuk modernleşmesi neticesinde 1875 yılında avukatlık, 1879 yılında Teşkilat-ı Mehakim Kanunu ile savcılık kurumu ortaya çıktı¹⁸. Savcılar cinayet, cünha gibi suçları araştırmak, şüpheli belgelere el koymak ve şüpheli kişileri gözaltına almakla yetkili kılınmıştır. Savcı, bu görevlerini yerine getirirken resmi makamlardan yardım alabilir. Nizamiye Kanunu'na göre savcılar, dört halde yetkilidir. Bunlardan ilki kamu düzenini, devletin varlığını, toplumu ve kamu kurumlarını ilgilendiren durumlardır. İkincisi ise, hâkimlerin işini tanımlayan düzenlemelerin ihlali ve üçüncüsü hukuki koruma altına alınmış kişileri ilgilendiren hallerdir. Sonuncu olarak hukuki uyuşmazlık olduğu zamandır¹⁹.

Osmanlı klasik döneminde suçu engellemeye yönelik çeşitli önlemler alınmıştır. Ortaylı, kadıların asayiş görevleri arasında kahvehane ve meyhaneleri kapatmayı saymaktadır. Merkeze yapılan arz ve şikâyetler neticesinde gerçekleşen bu tür eylemler, kadıların yetki alanından ziyade bölge halkının isteğiyle gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kadılar, belirlenen yerlere baskın yapılmasını ve şüphelilerin tutuklanmasını isteyebilirler. Bu durum kadının, aynı zamanda soruşturma ve suçu engelleme süreçleri ile ilgili yetki alanı olduğunu göstermektedir. Bu tür uygulamaların Batı tipi hukuk biçimlerinin alınmasıyla beraber XIX. yüzyılda arttığı gözlenmektedir²⁰. Joseph Schacht, İslam hukukunda “savcılık” kurumunun olmamasının suçluyu bulma ve onu mahkemeye getirme görevlerini davacının yüklenmesine neden olduğunu iddia etmektedir²¹. Leslie Peirce'nin incelediği Antep kadı sicillerinden çıkardığı sonuca göre devlet görevlileri, suçu engellemekten ziyade bölgede asayişi sağlamaktadır. XVI. yüzyıl kadı sicillerinde görülen bu durum, XIX. yüzyılın ikinci yarısında modern soruşturma tekniklerinin benimsenmesine kadar devam etmiştir²².

¹⁷ Suraiya Faroqhi, “Bursa’da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Ed. Naomi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007 s. 71.

¹⁸ **Kanun-ı Esasi**, m. 91; Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 275-276.

¹⁹ Rubin, **a.g.e.**, ss. 138-139.

²⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, 2010, ss. 269-270.

²¹ Rubin, **a.g.e.**, s. 134.

²² Pierce, **a.g.e.**, s. 74.

2.1.2. Şuhudü'l-Hâl

Şuhudü'l-hâl, şeriyeye sicillerinde kaydın en altında yazılan ve davaya şahit olan kişilerdir. Standart formatta görülen davalarda, şuhudü'l-hâl her zaman yazılmıştır. Davison, İslam dininin toplumun en küçük birimlerinde dahi etkin olmasını, dinin sadece ibadet değil aynı zamanda bir yaşam biçimini de içeren yapısıyla açıklamaktadır. Bu nedenle sosyal ve ekonomik hayatla ilgili reformlar yapılacaksa, şeri hukukun temel esasları da değiştirilmelidir²³. Osmanlı hukuk sisteminde uygulanan bu usul, esasla ilgili olmasa da şeri hukukta yer almaz ve kadılar tarafından mahalleyi ilgilendiren yargılamalarda sıklıkla kullanılan bir yöntem olmuştur.

Kadınların şeri hukukun tek temsilcisi olması, onları sorgulanamaz kılmış ve mahallede kadının kararları şuhudü'l-hâl vasıtasıyla duyurulmuş; böylece uygulamaya geçilmiş ve suçun tekrarının önüne geçilmiştir. Merkezden gelen beratla atanan kadı, şuhudu'l-hâl kurumunu yardımcı bir organ gibi kullanmış ve ad hoc olarak içeriği ve uygulamaları değişmiştir²⁴. Mahalleyi ilgilendiren katl, sirkat ve gasp gibi durumlarda kadı suçluları tespit, önleme ve caydırma noktasında şuhudu'l-hâlden yardım almıştır. Zira kabile yapısının yok olmasıyla “**akile**” anlayışı, kabilenin yaptırım ve önlem noktasındaki etkisi de kalmamıştır. Arap toplumunun aksine Anadolu’da kabile değil mahalle birliği vardır. Aynı mahallede farklı dinlerden insanlar yaşasa dahi bu insanlar **şuhudü'l-hâlin** bir parçası olarak yerel karar mercilerinin içinde yer almış ve bunlara dâhil edilmiştir. Osmanlı mahkemeleri, herkese açıktır ve davacı iddiasını ispatla mükelleftir. Yargılamanın özeti, standart bir metin hâlinde kayıt altına alınmıştır. Bu metinler taraflara okunduktan sonra kayıt tutulmuş, durumun şahidi olarak en alta şuhudü'l-hâlin isimleri ve unvanları yazılmıştır²⁵.

Şuhudü'l-hâl olarak tanımlanan şahitler, genellikle dava konusunun geçtiği bölgeden olmak kaydıyla davanın çözülmesine fikirleri ile katkı sağlarlar. Bu sayede

²³ Davison, **a.g.e.**, s. 66.

²⁴ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 264.

²⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, 2016, s. 70.

kadının kamuoyunun düşüncesini öğrenme fırsatı olur²⁶. Her ne kadar şuhudü'l-hâl kısmında kadınlara yer verilmemiş olsa da XIX. yüzyılda sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte kadınların toplumsal etkinlikleri artmış ve mahkemelerde daha fazla taraf olmaya başlamışlardır. Gayrimüslim kadınlar bizatihi mahkemelerde bulunurken, Müslüman kadınlar vekilleri aracılığıyla taleplerini ifade etmiştir.

2.2. Suçların Türleri ve Sınıflandırılması

Osmanlı Devleti'nde suçlar, uygulanan hukuk anlayışına göre şekillenmiştir. Tanzimat Fermanı öncesi dönem, şeri hukuk ve kanunların içiçe uygulandığı dönemdir. Bu dönem klasik dönem olarak adlandırılabilir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra şeri hukuk anlayışının güç kaybettiğini ve Batı'dan esinlenen yeni fikirlerin Osmanlı hukuk sisteminde yer edinmeye başladığını görmek mümkündür. Tanzimat döneminin önde gelen hukukçularından Mardin, suçta niyetin önemi üzerinde durur. Fiillerin niyetini belirlemek için akıl ve nâkil kullanılabilir. Ahlaki nizama aykırı davranışların birçoğu dahi cürm olmayabilir. Ahlaka mugayir davranışın bir tanımı ve cezası olmalıdır. Bir kişinin kurallara göre belirlenmiş bir suç işlemesi durumunda ceza almasa bile adli mutlak hazretlerinin huzurunda cezaya uğrayacağını asla hatırdan çıkarmamalıdır²⁷. Mardin'in bu görüşü, hukuki düzenlemelerin yanı sıra kişi ahlakının, suçun niteliği ve niceliği noktasında belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2.1. Klasik Dönem Suç Türleri

Bu dönemde suç, şeri temeller çerçevesinde belirlenmiştir. Mehmet Şerif, bir kişinin suç işlemesinin zorunlu unsurları olduğunu ileri sürmektedir. Cürmü karşılayan bir kanun olmalıdır. Bahsi geçen fiil, “**emr**” ya da “**nehy**” edilmeli, gerçekleşmesi hâlinde belirlenmiş bir ceza olmalıdır. Cürmün neticesinde, örneğin sirkat gibi, malın ortadan kaybolması şeklinde bir fiil meydana gelmelidir. Bu fiilin “kasden” işlenmesi lazımdır ve bu suçun maddi unsurudur. Fail fikren, ihtiyaren ve teşebbüsen fiilin bilincinde olmalıdır. Fikri olarak da yaptığının farkında değildir. Bu da cürmün manevi unsurudur²⁸. Son olarak da cürmün hukuki olarak tanımlanmış

²⁶ Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki Şuhudü'l Hal Nasıl Değerlendirilebilir?”, **Billig**, Kış-2008, s. 38.

²⁷ Ebül'ulâ Mardin, **Sırat-ı Müstakim**, 11 Temmuz 1324, s. 183.

²⁸ Mehmed Şerif, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin**, N. 13, Mart 1326, ss. 53-54.

olması gereklidir. Cürmün belirleyici kıstaslarından birisi de orantılılıktır. Hem haksız fiile karşılıkta hem de cezada orantılılık esastır. Eğer orantılı bir karşılık varsa bu durum meşru müdafaa olarak kabul edilir. Meşru müdafaa dâhilinde olmayan ve resmi makamlardan bihaber gerçekleşen hakka makrun (yakışmayan) olmayan ve doğrudan doğruya kasd-ı şeni ile gerçekleşen fiiller, orantısız karşılık unsurunu oluşturmaktadır. İyi niyetle yapılan ancak kanun-dışı olan eylemler ise cüz-i hakki (orantılılık) olarak nitelendirilir ve meşru müdafaa çerçevesinde kabul edilir²⁹.

Şeri hukukta suçlar, ağırlık ve sarıhlik derecesine göre üç kısma ayrılır. Bunlar hadd, kısas ve tazirdir³⁰. İslam Hukuku'ndan kaynağını alan suç türleri, daha sonra yapılan düzenlemeler neticesinde değişime uğramış ve Tanrı-kul ekseninden çıkarak devlet-toplum ekseninde Batılı bir tarzla yorumlanmıştır. 1858 Ceza Kanunnamesi'nde belirtilen suçlar, 1810 Fransız Ceza Kanunu esas alınarak oluşturulmuştur. Burada suçlar ağırlık derecelerinde göre sırasıyla cinayet, cünha ve kabahat olarak taksim edilmiştir. Ağır suç olan cinayetin cezası; “idam, kürek, teşhir, kalebendlik, nefy, medeni haklardan mahrumiyet, rütbenin düşürülmesi ve memuriyetten uzaklaştırma” olarak sıralanmıştır³¹. Fransız hukukundan esinlenilerek müttehim (مُتَّهِم) kelimesi, suçluları nitelemek için kullanılsa da cinayet suçlarını nitelemek için fiil ve fail kelimeleri tercih edilmektedir. Müttehim kelimesi, itham olunanı edilgen bir pozisyona sokup suçu ön plana çıkarmaktadır. Fiilin merkeze alındığı fiil ve fail kelimeleri, işlenen suçun derecesini göstermesi açısından elzem görülmüştür³².

Suçlu, suçun işlendiği tarihte geçerli olan kanunlara göre cezalandırılır, sonra çıkarılan kanunlar suçlu için geçerli değildir³³. Şeri usulde, davacının sözlü olarak şikâyetini iletmesi Tanzimat ile birlikte değişmiş, yazılı dilekçeler (**istida**) kabul edilmiştir. Daha önce mülki amirlere verilen dilekçeler, 12 Nisan 1879 yılında çıkarılan bir kanun ile doğrudan mahkemeye verilebilir hale getirilmiş³⁴, böylece

²⁹ Mehmed Şerif, **a.g.e.**, ss, 55-56.

³⁰ Akbulut, **a.g.m.**, ss. 167-168.

³¹ Akgündüz, **a.g.m.**, s. 10.

³² Babikyian, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kevanin**, C. II-XII, s. 450.

³³ Saner, **a.g.m.**, s. 184.

³⁴ **Ceride-i Mehakim**, N. 1, 12 Recep 1296, s. 6.

şikâyetin yargılama mekanizmasına iletilmesi kolaylaşmış ve kanunların verimliliği artmıştır³⁵.

2.2.1.1. Hadd

İslam hukukunda hadd suçunun cezaları açık ve emredici bir şekilde belirtilirken, bunun dışında kalan ve cinayet olarak adlandırılan ağır suçların cezasının belirlenmesinde yetki kadının elindedir. Cinayet suçu katl, saldırı ve ciddi dinî ihlaller içerse de hadd suçu kapsamına girmez³⁶. Hadd suçları tanımı Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilen suç tipleridir. Allah'a karşı işlenmiş oldukları için her Müslüman ve kadı, bu tür suçlar için taraf olabilir. Bu tür suçların affedilmesi mümkün değildir³⁷. Hadd suçları kapsamına "**katl, sirkat, kat-ı tarik, şarap içmek, irtidad, zina ve kazf**" fiilleri girmektedir³⁸. Bu tür suçların ne olduğu ve cezası şâri tarafından kesin olarak ifade edilmiştir ve Allah hakkı olduğu için affı mümkün değildir³⁹.

Hadd suçlarının cezası her daim idam değildir. Bazı katl ve cerh hallerinde diyet bedeli alınır. Böyle durumlarda diyet bedeli suçlunun niyeti ve cerh derecesine göre değişir. Örneğin, ağır yaralamada, diyet bedelinin yarısının ödenmesi gereklidir. Bekârların zina etmesine seksen kırbaç cezası verilmiş, hırsızlık suçunun cezası şeri olarak uzuv kesmek olsa da Osmanlı Devleti'nde para cezası kesme yoluna gidilmiştir⁴⁰.

Bu tür suçlar kısmında değerlendirilen hirabenin durumu tartışmalıdır. Kutb ve Rida gibi düşünürlerin fikirlerinde de görüleceği üzere "**hirabe**"nin hadd suçu olup olmadığı konusunda ortak bir fikir henüz oluşmamıştır. Hirabe, eşkıyalık ve soygun suçlarını tanımlamak için kullanılmıştır ve isyan suçundan ayrı tutulmuştur. Bu suçun cezası ölümdür ve idareciler asla af uygulayamaz⁴¹.

Suçların 1858 yılında ihdas edilen Kanunname-i Ceza ile üç gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, ibret vermeyi hedefleyen cinayet suçlarıdır. Cinayet suçlarına kürek, sürgün ve müebbet hapis gibi cezalar verilir. İkincisi cünhadır ve

³⁵ Ekinci, **a.g.e.**, s. 191.

³⁶ Ze'evi, **a.g.e.**, s. 53.

³⁷ Peters, **a.g.e.**, s. 54.

³⁸ Akbulut, **a.g.m.**, s. 168.

³⁹ Avcı, **a.g.e.**, ss. 21-30.

⁴⁰ Gerber, **a.g.e.**, s. 35.

⁴¹ El Fadl, **a.g.e.**, ss. 130-132.

amacı, suçluyu kısa sürede disipline etmektir. Sonuncusu olan kabahat ise, para cezası ya da kısa süreli hapis gerektiren suçlardır⁴². Bu kanun öncesinde 1856 Islahat Fermanı ile mücazat-ı cismaniye, eziyet ve işkencenin yasaklanması, klasik vücudu konu edinen yaklaşımdan rehabilitasyona önem veren yaklaşıma geçildiğinin en önemli göstergelerindendir⁴³. Benzer şekilde Osmanlı münevverleri rehabilitasyon konusunu önemsemiştir. Şahıs cürm işlerken hür müdür, değil midir hususu tartışılmış ve Avrupa'da “şahsın cürm işlemesinden toplumun sorumlu olduğuna, hapisanelerin de suçluları rehabilite ederek topluma katmayı amaçlayan yerler olduğuna” vurgu yapılmıştır⁴⁴. Osmanlı Devleti'nde hürriyeti kısıtlayıcı cezaların artması ve bedeni cezaların kısıtlanması, Batı tipi ceza uygulamalarına geçişin en önemli göstergelerinden biridir. Bu yolla, toplum-devlet merkezli tanımlar yapılmış ve şeri esasa dayanan suç ve ceza usullerinin ceza hukukundaki rolü zayıflamıştır. Osmanlı ülkesinde kemiyet olarak en fazla gerçekleşen ve tartışılan suçlar kat-ı tarik, sirkat, katl, zina, şarap içmek, irtidad, kazf ve bagy olarak sıralanabilir. Bu suçlar, klasik dönem bakış açısı çerçevesinde incelenecektir.

2.2.1.1.1. Yol Kesme (Kat-ı Tarik)

Hirabe suçu, Osmanlı ülkesinde en çok görülen fiillerdendir. Bir yol üzerinde zor kullanarak yoldan geçenlerin can ve malını gasp etme fiilidir⁴⁵. Bu durum kat-ı tarik fiilinin süreklilik arz etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu kişilere eşkıya denir. Eşkîyalık, devlete karşı çıkmamanın organize olarak ifade edildiği en ilkel eylem biçimidir. Modernleşme öncesi geleneksel tarım toplumlarında görülen eşkıyalık, zengin-fakir, efendi-köle ayrımlarının keskin olduğu yerleşimlerde görülür. Toplumsal destek bularak “sosyal eşkıyalık” mefhumunun kapsamı içerisine girmesi ise sözlü kültür aktarımı neticesinde gerçekleşir⁴⁶. Batıda yaygın görülen bu özelliklerin aksine Osmanlı ülkesinde eşkıyalık faaliyetleri, siyasi ve dinî nedenlerle ortaya çıkmıştır. Eşkîyanın kontrol edilmesi, özellikle hac yolunun güvenliğinin sağlanması için önemliydi. Bu konuda merkezden gönderilen fermanlar ile valilerin

⁴² Ze'evi, a.g.e., s. 72.

⁴³ İbrahim H. Kalkan, “Between Medicine and Honor: The Legal Ban on Torture in the Ottoman Empire, 1840–1858”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, S. 4-1, 2017, s. 34.

⁴⁴ Rıza Tevfik, *İlm-i Hukuk*, 21 Mart 1320, s. 13.

⁴⁵ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *DİA*, C. XI, İstanbul, 1995, s. 463.

⁴⁶ Hobsbawm, a.g.e., 1959, s. 13, 23.

gerekli önlemleri almaları tembih edilmiştir. Diğer yandan ehl-i örf, sıklıkla nizama aykırı vergiler toplayarak huzuru bozmuştur⁴⁷.

Barkey, Pir Sultan, Köroğlu ve Dadaloğlu gibi isimleri sosyal eşkıyalar olarak belirtse de bu tür eşkıyalıklar, burjuva-halk ayırımından ziyade yönetici-halk ilişkisinde meydana gelen çatışmalardan doğmuştur⁴⁸. Bu tür sorunların Osmanlı Devleti tarafından, eşkıyalara mansıp verilerek çözülmeye çalışılması ilişkilerin bu iki taraf arasında cereyan ettiğini göstermektedir. Benzer şekilde XIX. yüzyılın ikinci yarısında toplumsal bir figür hâline gelmiş olan Çakırcalı Mehmet Efe'nin İzmir bölgesinde düzeni bozan faaliyetlerinin önüne geçmek amacıyla bazı eşkıya liderleri, "kır serdari" olarak aylık maaşa bağlanmıştır⁴⁹. Bu sayede hem mevcut sorun çözülmüş hem de olası eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçilmiştir. Halkın dağa çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi, düzensiz ve yüklü meblağ tutan vergi miktarlarıdır. Tanzimat süreciyle birlikte herkesten gelirine göre vergi alınması esası benimsenmiş ve böylece mali istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Kanun-ı Esasi'de yapılan düzenleme ile vergilerin kanunlara göre alınması ve kanunsuz vergi olamayacağı öngörülmüş bu sayede eşkıyalığın önüne geçilmesi hedeflenmiştir⁵⁰.

Osmanlı devlet yapısında eşkıyalık faaliyetleri, idari yapının dışına atılan eski unsurlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle idari ve sosyal alanda yapılan reformlar, bazı grupların tepkisine neden olmuştur. Örneğin, II. Selim döneminde kurulan Nizam-ı Cedid ordusunun dağılmasıyla sistemin dışına atılan "delil" adı verilen askerler ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla eski Yeniçeriler, Anadolu'ya giderek eşkıyalık etmişlerdir⁵¹. Benzer şekilde, Islahat Fermanı sonrasında mezhepler arasında çatışmalar meydana gelmiştir. 1860 yılında Cebel-i Lübnan'da Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında çatışmalar yaşandıktan sonra bölgeye tayin edilen Fuad Paşa, yabancı konsoloslarla beraber Hristiyanların kayıplarının nasıl giderileceğini belirlemeye ve Avrupa'daki Hristiyan kamuoyunu siyasi olarak tatmin etmeye

⁴⁷ KŞS 70: 109.

⁴⁸ Karen Barkey, **Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization**, Cornell University Press, 1994, s. 180.

⁴⁹ Şule Ş. Kişi, "Egenin Namı Eşkıyası Çakırcalı Mehmet Efe", **İzmir Araştırmaları Dergisi**, S. 6, 2017, s. 84.

⁵⁰ **Kanun-ı Esasi**, m. 10.

⁵¹ Çadırcı, **a.g.e.**, ss. 64-70.

çalabladı. Karşılıklı talepler arasında seçim yapmak zorunda kalan Fuad Paşa, daha “Doğulu” bir yöntem seçerek, bölgenin önde gelen Osmanlı ve Dürzi liderlerini göstermelik mahkemelerde yargıladı, göstermelik idamlar, hapis cezaları verilip sürgünler yapılarak olaylar yatıştırılmaya çalışıldı⁵². Burada görüldüğü üzere Tanzimat döneminde devletin eşkıya ile anlaşması usulü kısmen terk edilmiş eşkıyanın topyekûn ortadan kaldırılması yöntemi benimsenmiştir.

2.2.1.1.2. Hırsızlık (Sirkat)

Sirkat yetkisiz ve kasıtlı olarak bir malın alınmasıdır⁵³. Suçun maddi unsurunu malın sahibinden gizlice alınması oluşturur. Cezası, ilkinde sağ elin eğer tekrar ederse sol elin kesilmesidir⁵⁴. Suçun oluşması için belli bir değer üzerinde olup yabancıya ait olan malın, sahibinin haberi olmadan alınması lazımdır⁵⁵. Fatih ve Kanuni dönemlerinde şeri ve örfi mevzuatın aynı anda birbiri tamamlayıcı olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Fatih Kanunnamesi’nde, “eğer kat-ı yed olmazsa altın alına” maddesi bu durumu ortaya koymaktadır⁵⁶. 1858 Ceza Kanunu’nda tehditle organize bir şekilde hırsızlık yapanların müebbet kürek ile cezalandırılmasına hükmolunmuştur⁵⁷.

İslam fihkî sirkat suçunun cezalandırılması için mal değerinin 10 dirhem ya da daha fazla değerinde olmasını öngörür⁵⁸. Hırsızlığı adet hâline getiren kişilerin katli, caiz kılınmıştır⁵⁹. Osmanlı ceza uygulamalarında “**âdet-i müstemirre**” olduğu üzere, suç işleyen kişilere, eğer hırsızlık mevzu bahis ise suçun itirafı için, hafif şekilde şiddet uygulanması caiz görülmüştür. Diğer yandan Islahat Fermanı, işkenceyi kesin bir dille yasaklamıştır⁶⁰. Osmanlı Devleti, tarım ve hayvancılık kollarının ticarete nazaran daha güçlü olduğu bir ülke olmuştur. Bu nedenle bu hususların

⁵²Jens Hanssen, **Fin de Siecle: The Making of an Ottoman Provincial Capital**, Oxford University Press, 2005, s. 165.

⁵³ Imber, **a.g.e.**, ss. 233-234.

⁵⁴ Peters, **a.g.e.**, s. 56.

⁵⁵ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, **DİA**, C. XVII, İstanbul, 1998, ss. 386-387.

⁵⁶ Bardakoğlu, **a.g.m.**, s. 394.

⁵⁷ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 87.

⁵⁸ Imber, **a.g.e.**, s. 223.

⁵⁹ **a.g.e.**, s. 189.

⁶⁰ Mustafa Avcı, “Klasik Osmanlı Hukukunda Hâkim, Hâkimin Görevi İhmali ve Hukuka Aykırı Deliller Sorunu”, **Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, Ed. Ejder Okumuş, Ark, 2006, s. 165, 172.

düzenlenmesi, nizannamelerde sıklıkla dile getirilmiştir. Modern dönemde kaymakamlar, köylerin emniyet ve asayişinden sorumlu tutulmuştur. Bununla beraber sıklıkla karşılaşılan hayvan ve tarım ürünleri hırsızlıklarının önlenmesi hususunda kaymakamlar, tam yetkili kılınmıştır⁶¹.

Hırsızlık derecesi, niyet ve suçun tekrarına göre hadd cezası değişebilir. Bazı hırsızlık vakalarında, işlenen suçun niteliğine göre kadı tarafından belirlenen bir uzvun kesilmesi mümkündür. Eğer malın iadesi mümkünse bu yol tercih edilir⁶². Teamül olarak suçun işlendiği organın kesilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu tür cezalar hırsızlık için düzenlenirken, kol veya ayakların çaprazlama kesilmesi ise, haydutlara uygulanmıştır⁶³. Eğer malı çalınan kişi, kadıya gider çalınan malının hususi özelliklerini ve o anda nerede olduğunu söylerse kadı, suçlanan kişiyi çağırır ifade edilen ile durumun uyuşması hâlinde mallar sahibine iade edilirdi. Aynı şekilde yaralama, gasp veya adam öldürme durumlarında şahitler yoluyla durum ispatlanır ve eğer ihtiyaç varsa başında kâtabin olduğu zabıt ve doktordan oluşan bir keşif ekibi gönderilirdi.

Fransız hukuk felsefesinden etkilenen XIX. yüzyıl hukukçularının suç merkezli alan bir bakış açısı benimsediği görülmektedir. Zira şeri anlayışta suçlunun niteliği ve unvanı da önemlidir. Özellikle, Montesquieu bu konuda öne çıkan isimlerden biri olmuş kanunların toplumdaki rolü hakkındaki fikirleri Osmanlı aydınlarını etkilemiştir. Bu manada sirkat, sarık ve mesruk (hırsız) ayrımları yapılarak, sarık olan kişinin kanun dışılığı suç ve suçlu bağlamında değerlendirilmiştir⁶⁴. Suç merkezli bakış açısına göre, bilerek yataklık edenler, sarıklara hükmolunan ceza ile cezalandırılır. Yataklık eden için, hırsızın suretinin önceden bilinir olması gerekmektedir. Aksi bir halde bu durum yataklık olarak kabul edilmez. Burada durumun tespitinde istintak yönteminin kullanılması, Batı tipi soruşturma sisteminin benimsendiğini göstermektedir⁶⁵. Mücrimin niyetini bilerek ona fikri ve maddi olarak yardım edenler, yataklık etmiş sayılırlar. Yataklığın bilfiil bilerek işlenmesi ve mücrime ortak olunması hallerinde, cürm-i müşterek ortaya

⁶¹ **İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye**, m. 54.

⁶² Imber, **a.g.e.**, s. 234.

⁶³ Peters, **a.g.e.**, s. 36.

⁶⁴ Babikyan, **İlm-i Hukuk**, 31 Kanun-ı Evvel 1325, s. 315.

⁶⁵ Babikyan, **a.g.e.**, s. 319.

çıkar. Yataklık, duruma göre cinayet veya cünha olarak kabul edilebilir⁶⁶. Bir cürme bilerek yardım eden kişi, mücrimle aynı sınıftan olmak üzere benzer bir cezaya daha az süre ile çarptırılır. Eğer müttehim, cinayet ile suçlanıyorsa, azmettirici daha hafif suç olan cünha ile suçlanır. Mücrim, kürek cezası alırsa; azmettiren, kalebendlik cezası alır⁶⁷.

2.2.1.1.3. Zina

Zina, bir kadın ve erkek arasında nikâh olmadan gerçekleşen cinsel ilişkidir. Bu ilişkinin niteliği tartışmalıdır. Bu suç, Kur'an-ı Kerim'de dört erkek şahidin ikrarıyla kadul edilir⁶⁸. İspat etmesi zor olduğu için vakanın durumuna göre yüz kırbaçtan ölüme kadar farklı cezalar verilir. Kişinin evli olması hâlinde taşlanarak ölüm, yani recm cezası verilir⁶⁹. Semerdjian,⁷⁰ üç yüz yıllık bir zaman dilimini kapsayan Halep şeriyeye sicillerinde zinanın, sadece bir vakada taşlama ile cezalandırıldığını belirtmektedir. Taşlama, hadd ve tazir suçları için kullanılır. Zina suçu Kur'an-ı Kerim'de, Nisa suresi ikinci ayette ifade edilmiştir. Evli olmayanların yaptığı zinada, suçun derecesine göre deriden yapılmış bir kırbaç suçunun sırtına hafif ya da sert bir biçimde vurulur⁷¹. Kadınlar oturarak, erkekler ise ayakta cezasını çeker⁷². Sürgün cezası sıklıkla zina suçu karşısında uygulanan cezalardan biridir⁷³. Zinanın da içinde yer aldığı hadd suçlarında ya suçun ikrarı ya da muteber iki Müslüman şahidin varlığı gerekmektedir. Bu şahitlerin varlığı, zina durumunda dörde çıkar ve olayın görülmesi ve şahitlerin birbirleriyle ikrar hâlinde olması gerekmektedir⁷⁴.

2.2.1.1.5. Alkol İçmek (Şüreb-i Hamr)

İslam öncesi Arap toplumunda içki kullanmak ve ticaretini yapmak oldukça yaygın ve kârlı bir işti. Toplumun tartışması ve sahabeler arasında kavgaya neden

⁶⁶ a.g.e., ss. 307-313.

⁶⁷ **İlm-i Hukuk**, 30 Teşrin-i Sani 1325, s. 229.

⁶⁸ **Kur'an-Kerim** 24: 4-5.

⁶⁹ Peters, a.g.e., ss. 60-61.

⁷⁰ Semerdjian, a.g.e., s. 29.

⁷¹ **Kur'an-ı Kerim** 24: 2.

⁷² Peters, a.g.e., s. 35.

⁷³ Hüseyin Esen, "Zina", **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 443.

⁷⁴ **Kur'an-ı Kerim** 24: 4.

olması dolayısıyla şarap hakkında ayet nazil olmuştur⁷⁵. Maide suresinin doksanıncı ayeti, bu konuya açıklık getirir. Şarap içmek, kumar oynamak, dikili taşlar ve fal bakmayı yasaklar⁷⁶. Bu suçların cezası seksen kırbaçtır⁷⁷. Sarhoşluk hâli, Hanefi mezhebinde farklı şeyleri birbirine karıştırma yeri gökten ayırt edememe, sırlarını açığa vurma gibi durumlarda ispatlanmış sayılır ve hadd cezası gerektirir⁷⁸.

2.2.1.1.6. Dinden Çıkmak (Ridde)

Ridde, İslam'ın önem atfettiği kavram ve nesnelere hakaret etmek ve kötü amaçla kullanmayı ifade eder. Bunları yapan kişi, irtidad etmiş sayılır ve dinden çıkar. Hanefi fihki, erkek mürtedlerin ölümle cezalandırılmasını, kadınların ise geri dönene kadar hapiste tutulmasını öngörür⁷⁹. İslam hukukçularına göre, ridde yapan erkeğin cezası ölüm iken, kadının geri dönene kadar hapiste tutulması gerekir. İman ettikten sonra küfre girenlerin, cezai müeyyidesinin ne olacağı ile ilgili ortak bir görüş yoktur⁸⁰. Osmanlı Devleti, şeri yapının dışında oluşan heterodoks dinî hareketlerin varlığını, merkezle kurduğu siyasi ilişkiye göre belirlemiştir. Şeyh Bedrettin (Ö. 1420), dinî düşüncelerinden dolayı değil, siyasi ilişkileri nedeniyle öldürülmüştür. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşayan Molla Kabız (Ö. 1527) ise, şeri bakışa İsevi yorumlar getirmesi nedeniyle idam edilmiştir. Vahdet-i vücud fikrini benimseyen Melami şeyhi Bosnalı Hamza Bali'nin katlinin şeri anlayışa mugayir fiillerden mi yoksa artan mürid sayısının merkezi otorite tarafından tehdit olarak algılanmasından dolayı mı olduğu hâlâ tartışmalıdır⁸¹.

Osmanlı ülkesinde XIX. yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinin yayılmasıyla, irtida ve ihtida faaliyetleri artmış ve siyasi tartışma konusu hâline gelmiştir. Batılılar, “irtidât” eyleminin ölüm ile cezalandırılmasını eleştirmiş, ölüm cezası Sultan Abdülmecid ile Stratford Canning arasında gerçekleşen ve yankıları Batı ülkelerinde görülen diplomatik mülahazalar neticesinde son bulmuş, 13 Nisan 1844 tarihinden itibaren “mürted”lerin ölüm cezası almayacağını İngiliz konsolosuna

⁷⁵ Mustafa Baktır, “İçki”, **DİA**, C. XXI, İstanbul, 2000, ss. 458-459.

⁷⁶ **Kur'an-ı Kerim** 5: 90-91.

⁷⁷ Peters, **a.g.e.**, s. 64.

⁷⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Zina”, **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 143.

⁷⁹ Peters, **a.g.e.**, ss. 64-65.

⁸⁰ İrfan İnce, “Ridde”, **DİA**, C. XXXV, İstanbul, 2008, ss. 88-89.

⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, ss. 205, 278, 349-350.

iletken bızatıhı Canning olmuştur. Osmanlı Devleti, İslahat Fermanı ile dinden dönmenin ihtida ya da irtidât fark etmeksizin ölüm ile cezalandırılmayacağını ve sürgün cezası verileceğini garanti etti⁸². Gayrimüslimlerden birinin Müslümanlığa geçmesi, konsolos veya tercüman önünde gerçekleşirdi. Genelde tüccar, konsolosluk çalışanları veya vekilleri Müslümanlığa şahit olmuştur⁸³. Bu bağlamda konsolosların şahit olarak bulunmasının din değiştirmenin dinî değil siyasi bir davranış olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Halep'ten 3 Mart 1895 tarihinde bildirilen bir ihtida vakasında, İngiliz ve Rus elçilikleri olayın soruşturulmasına dâhil olmuş ve Sultanın emriyle oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan raporda, Ermenilerin can ve mal güvenliğinin olmaması nedeniyle bu yola başvurdukları sonucuna varılmıştır⁸⁴. Bu noktada Ermenilerin, tekrar Hristiyan oldukları takdirde öldürüleceklerini biliyor olmaları, güçlü bir ihtimaldir. 23 Haziran 1884 tarihinde Halep'te bir Protestan Okulu inşaatı başlamış ve inşaat, bölgedeki Osmanlı idaresi tarafından durdurulmuştur⁸⁵. Bu durum, Osmanlı kanunları ve uygulamaları arasındaki çatışmayı anlamak açısından elzemdir. Cezalardan kurtulmak için gayrimüslimler, Müslümanlığı kabul eder ve bu sayede affedilirlerdi⁸⁶.

2.2.1.1.7. İftira Atmak (Kazf)

Kazf yani zina iftirası, Nisa suresi dördüncü ayette, zina yaptı dedikten sonra dört şahit ile bu iddiasını ispatlamayanları nitelerek için kullanılmıştır⁸⁷. Bu tür iftira, “**kazf**” olarak nitelendirilir. Daha sonra, aslı olmayan iddialarda bulunmak anlamını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Eğer dört şahit bulunmazsa, iftiracının cezası seksen kırbaştır⁸⁸.

2.2.1.1.8. Devlete İsyân (Bagy)

Eşkıyalık; yol kesmek ve gaspla ilişkili olup yerel bir karakter taşıırken devlete isyan, devlet otoritesinin tümüyle reddi ve farklı bir yolun benimsenmesi

⁸² Selim Deringil, 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidat, İletişim, 2012. ss. 116-118.

⁸³ Hakkı Paşa, a.g.m., s. 867.

⁸⁴ Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I.B. Tauris, 1999, ss. 87-88.

⁸⁵ a.g.e., s. 123.

⁸⁶ KŞS 70: 110.

⁸⁷ Kur'an-ı Kerim 24: 4.

⁸⁸ Peters, a.g.e., s. 63.

anlamına gelmektedir. Bu suçun niteliği Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmiştir. Allah'ın peygamberinin lideri olduğu ülkede kargaşa çıkarmak, peygambere karşı savaşmak anlamında kullanılır⁸⁹. Silahla yolları kesmek, yolcuları korkutmak ve seyahati engellemektir. Bu suçu işleyenler öldürülür, çarımha gerilir, el ve ayakları çaprazlama kesilir ya da sürgün edilir⁹⁰. Bazı hallerde ölüm cezası, kafanın bir kılıçla kesilmesi yoluyla infaz edilir. Diğer örneklerde, taşlama, yakma ve yüksek bir yerden atma şeklinde uygulanması mümkündür. Haydutlar, teşhir edilmek için haça germek suretiyle idam edilir⁹¹.

Müslüman, iktidarda meşru bir hükümdar varsa onu kabul etmek zorundadır. Bu makama, meşru olduğu için gelmiştir. Müminler, ancak zina, cinayet ve din değiştirme durumlarında kanları akıtılarak öldürülebilirdi⁹². Bu haller dışında, İslam devlet başkanının meşruluğu sorgulanmaz. Diğer yandan, bagy ile kat-ı tarik ve haydutluk kavramlarının karıştırıldığı görülmektedir. Eşkıyalık, İslam'ın dışında yeni bir düşünce getirmediği ve devlet başkanına değil, yerel çıkar ilişkilerine karşı bir yapılanma olduğu için bagy sayılmamalıdır. Bu hususta fıkıhçılar arasında bir görüş birliği yoktur. Erken Osmanlı döneminde, sıklıkla başvuru alan “sa'i bi'l fesad” fetvasıyla huzursuzluk çıkarıcıların idam edilmesi, haydutluk mefhumuyla meşrulaştırılmıştır⁹³. Şakiler, kötü namı ve kendi hâlinde olmayan kişiler grubuna girmektedir.

Eşkıya, devletin düzenini tehdit edip toplumsal huzuru bozmaktadır. Osmanlı idaresi, eşkıyalara karşı tedrici düzenlemeler yapmak yoluna gitmiştir. XVII. yüzyılda köylüler, eşkıyayı devlete teslim edeceklerine dair kadı huzurunda söz vermek zorundaydı. Bu sözü yerine getirmeyenler, yüklü bir para cezası ödemekle mükelleftir⁹⁴. İç ve Doğu Anadolu'da gerçekleşen “**Büyük Kaçgun**”^{*} sırasında,

⁸⁹ Kur'an-ı Kerim 5: 33.

⁹⁰ Peters, a.g.e., ss. 57-58.

⁹¹ Peters, a.g.e., ss. 37-38.

⁹² El Fadl, a.g.e., ss. 112-114.

⁹³ Heyd, a.g.e., s. 195.

⁹⁴ Suraiya Faroqhi, **Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720**, Alfa, 2016, s. 210.

geniş çaplı göç hareketlerine neden olan silahlı isyancıların, devletin silahlı gücüne katılmaları sağlanmış ve bu yolla huzursuzluk engellenmeye çalışılmıştır⁹⁵.

Şekavet olaylarının, genellikle ehl-i örf ve yerel halka mensup kişiler arasında meydana gelen katl, tedhiş ve zulm gibi olayların büyümesi neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tür eylemlerin ceza ile sonuçlanmaması, yeni katılımlarla daha büyük çapta şekavet olaylarına dönüşmüştür. XIX. yüzyılda İzmir bölgesinde yaşanan tarım dönüşümü ve özellikle yabancılar tarafından kurulan büyük ölçekli çiftlikler, hasat zamanlarında saldırıya uğrayarak hasat sonrası büyük ekonomik kayıplara uğruyordu⁹⁶. II. Abdülhamit'in yönetimi sırasında padişah, eşkıyalığın azalmasını sağlamak için eğitime önem vermiş, dönemin sadrazamı Halil Rıfat Paşa ise, bu yönde icraatlarda bulunarak birçok okulun açılmasını sağlamıştır. Mülki amirlerin yetkileri düzenlenmiş, ayrıca eşkıyalığın artmasına neden olan sosyokültürel ve idari yapı iyileştirilmeye çalışılmıştır⁹⁷.

Devlet adamlarının, yabancı devletlerle işbirliği yaparak İslam devleti başkanının otoritesini sorgulayan bagy suçu işledikleri görülmüştür. Halep bölgesinde isyan faaliyetlerinde bulunan Canboladoğlu'nun, valilik verilerek Osmanlı kuvvetlerine katılması sağlandı. Canboladoğlu'nun, İran şahı ve Toskana dükü ile diplomatik ilişkiler kurarak Osmanlı Devleti'nden ayrılma planları yapması üzerine, bölgeye Kuyucu Murat Paşa (Ö. 1611) komutanlığında ordular gönderildi. Yapılan savaşta Canboladoğlu ve takipçileri yenilmiş ve bölge tekrar Osmanlı nizamına dâhil olmuştur⁹⁸. Ticaret yollarında şakilik edenler, eğer yakalanmadan af dilerlerse cezalandırılmazdı⁹⁹.

⁹⁵ Barkey, **a.g.e.**, s. 156; Celali isyanları sürecinde reayanın topraklarını terk ederek daha güvenli yerlere göç etmesi.

⁹⁶ Cihan Özgün, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler", **Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, Ed. Osman Köse, İlk Adım Belediyesi Kültür Yayınları, N. 12, ss. 160-161.

⁹⁷ Kemalettin Kuzucu, "II. Abdülhamid Dönemi Layihalarında Ayrılıkçı Hareketleri Önlemeye Yönelik Sosyokültürel Çözüm Önerileri", **Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, Ed. Osman Köse, İlk Adım Belediyesi Kültür Yayınları, N. 12, 2017, ss. 377-378.

⁹⁸ Barkey, **a.g.e.**, ss. 216-217.

⁹⁹ El Fadl, **a.g.e.**, s. 57.

2.2.1.2. Kisas Suçları

Haksız yere bir Müslümanı öldüren kişinin, bunun bedelini birebir ödemesidir. Hem hakk-ı Allah hem de hakk-ı âdem olan suçlar sınıfından olduğu için affi mümkündür. Yaralanma hâlinde kişi kendisi, ölüm hâlinde ise varisleri talep eder. Kur'an-ı Kerim'de göz, kulak, burun ve diş kaybı, kisas olması gereken hallerden sayılmış olmakla birlikte fakihler, kisasın sadece bunlarla sınırlı olmadığını vurgulamıştır¹⁰⁰. Adam öldürmenin karşılığı olarak failin öldürülmesi kuralıdır. Burada öldürmenin taammüden ya da taksirle olup olmadığı önem arz etmektedir. 1858 Ceza Kanunu'nda, bilerek ve tasarlayarak adam öldürmek kisas gerektirirken, taksirle ölüme neden olmak, on beş yıl kürek ile cezalandırılmıştır¹⁰¹. Peters'a göre yaralama, hadd suçları içerisinde görülmez. Yaralanan kişi ya da yakınları, davacı olarak kadiya başvururlar. Kadının buradaki yetkisi, sadece usul açısından ve muayyen şartlar yerine getirilmiş ise dava görülür. Davanın sonucu, iddialar ve şahitlerin ifadeleri göz önüne alınarak belirlenir. Dava görülmeden önce, davacı ve davalı kendi aralarında anlaşmaya varabilir. Ancak dava görüldükten sonra, belirlenen diyet miktarı, davalı tarafından değil, mensup olduğu kabile tarafından ödenir. Davacı taraf, suçluyu affetme hakkına sahiptir¹⁰². Kisas cezasını gerektiren durumlar; kasıtlı cinayet, kasıt olmadan cinayet, hayvani duygularla cinayet, kasıtlı yaralama ve kasıt olmadan yaralama gibi hâllerdir. Bu suçlardan birinin gerçekleşmesi durumunda davacı, kisas uygulanmasını talep edebilir ya da bir diyet karşılığında bu hakkından vazgeçebilir. Ebussuud'a göre delici ya da kesici bir alet varsa kisas gereklidir. Bu tür bir araç kullanılmamışsa diyet verilmesi yeterlidir¹⁰³.

Osmanlı Ceza Kanunu 1851 yılında yeniden düzenlenmiş ve bu metin ile suçlunun, davalının takdiriyle affolunması uygulaması ilga edilmiş, yerine devletin suçluyu cezalandırması kuralı getirilmiştir¹⁰⁴. Bu durum, kamu davası mefhumunun oluşması neticesinde devletin suçluyu ayrıca cezalandırmasıdır. Şeri mahkemeler, kaldırılıncaya kadar kisas suçlarına bakmaya devam etmiştir¹⁰⁵. Diğer yandan

¹⁰⁰ Şamil Dağcı, "Kisas", *DİA*, C. XXV, Ankara, 2022, ss. 488-489.

¹⁰¹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁰² Peters, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰³ Imber, *a.g.e.*, s. 265.

¹⁰⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁰⁵ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 234.

yabancıların kısas suçu hâlinde statülerinin ne olacağı ahidnameler yoluyla belirlenmiştir. Benzer ahidnamelerin ilki olan Danimarka ile yapılan anlaşmada, eğer bir Danimarkalının oturduğu mahallede bir laşe zuhur ederse Danimarkalı töhmet-i sübut olmaksızın diyet talebiyle rencide edilmesin, ifadesi yer almaktadır¹⁰⁶. Buradan anlaşılacağı üzere kısas, uygulamada haksızlıklara sebebiyet vermiş, bu durumların önüne geçmek amacıyla suç sabit olmadığı sürece mukim yabancıların suçlanmamasına yönelik düzenleme yapılmıştır. Faili belli olmayan cinayetlerde, mahallenin “kasame” tutarını karşılamak zorunda olması, mahalleliyi yabancılara karşı temkinli olmak zorunda bırakmıştır. Zira Ebussuud’a göre köye ait harman yerinde ceset bulunursa diyet bedeli tüm köylü tarafından paylaşarak ödenir¹⁰⁷

Ebussuud bir fetvasında, Anadolu topraklarında “akile” yani kabile olmadığını ve diyet bedelinin kişinin kendisinin ödeyebileceğini belirtmiştir¹⁰⁸. Hanefi fıkhına göre öldürme eylemi, delici ve kesici bir aletle yapılmışsa kasten yapıldığı kabul edilir¹⁰⁹. Kan bedelinde, kişilerin toplumsal statüsü belirleyicidir. Eğer efendi kölesini, Müslüman zimmiyi öldürmüştü, suçlu kan bedeli ödemez. Eğer bir kadını öldürmüştü belirlenen miktarın yarısını öder. Hanefi fıkhı bunu kabul etmez, her iki halde de kısasın hükmolunmasını öngörür¹¹⁰. Ebussuud’a göre yardım edebilecek kişilere ses ulaşmayan (duyum mesafesi) yerler şehir dışıdır ve böyle yerlerde diyeti hazine öder¹¹¹.

Sulh, anlaşmazlıkların çözümünde tercih edilen yöntemlerden biridir. Tarafların ortak bir meblağ ya da karar üzerinde görüş birliğine varmasıdır¹¹². Kadı sicillerinde “sulh” kararının gerçekleştiği yazmasına rağmen bu karara varan sürecin nasıl işlediğine değinilmez. Kadı, sulh sonrasında durumu kayıt altına alan hücceti taraflara ibraz eder ve taraflar birer kopyasını alırlar¹¹³. Kısas olarak diyet bedelinin belirlenmesi de sulhtur. Diyet bedelinde, eğer kurban kadınsa, bu bedel yarıya indirilmektedir. Toplumsal ilişkilerin fiziki kapasite ile değerlendirildiği tarım

¹⁰⁶ Hakkı Paşa, **a.g.m.**, s. 835.

¹⁰⁷ Imber, **a.g.e.**, s. 272.

¹⁰⁸ Peters, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁰⁹ **a.g.e.**, s. 43.

¹¹⁰ **a.g.e.**, s. 47.

¹¹¹ Imber, **a.g.e.**, s. 274.

¹¹² Toma Andonyadi, **Kamus-ı Kavanin**, C. I, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1310, s. 421.

¹¹³ Pierce, **a.g.e.**, s. 120.

toplumundan, sanayi ve şehir toplumuna geçişle birlikte bu tür uygulamaların terk edildiği görülmektedir¹¹⁴. Şeri usulde hızlı bir şekilde görülüp karara bağlanan kısas davaları, Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulmasıyla birlikte zaman almaya başladı. Padişahın iradesinden sonra kararlar uygulanmış, eğer şeri mahkeme aynı dava ile ilgili bir hüküm getirmişse, nizamiye mahkemesinde dava görülmesi son bulmuştur¹¹⁵.

2.2.1.3. Tazir

Şeri hukukun hüküm getirdiği hadd ve kısas suçu kapsamında olmayan, diğer bütün yasak fiillerin cezalandırılması, tazir olarak nitelendirilir. Kadılar ya da ehl-i örf bu cezalara karar verir ve bunlara “tazir” denir¹¹⁶. Bu tür suçların diğer bir özelliği hadd suçu işlemiş olup, “şüphe” nedeniyle suçu ispatlanamayan ya da suç tanımı açıkça ifade edilmemiş kişilerin cezalandırılması için kullanılmasıdır. Niteliği belirsiz olan hırsızlık ve zina buna örnektir. Cezanın amacı, suçu cezalandırmak ve muhtemel suçluları caydırmaktır. Tazir suçunun cezası, sosyal statüye göre belirlenir. Sıradan insanlar ağır cezalar alırken, saygın kişiler tembihlenir ya da kınanırlar¹¹⁷. Burada kadının yetkisi devreye girer ve toplumsal değerler sosyal huzurun idamesi için göz önünde bulundurulmak zorundadır. Cezalar, kişilere göre orantılı bir şekilde belirlenir ve hafiftir. Suçlu falakaya yatırılır ve bir değnekle ayaklarına vurulur¹¹⁸. 1851 yılında ihdas edilen ceza kanunnamesinde, değnek olarak adlandırılan bu ceza türü, 1840 ve 1858 kanunnamelerinde yer almamaktadır¹¹⁹. Tazir suçu, 1858 Ceza Kanunnamesi'nde “kabahat” olarak nitelendirilmiştir. Zira bu kanuna göre kabahatlere, yedi gün hapis cezası verilebilir. Cünhaya ise sekiz günden üç seneye kadar hapis cezası verilebilir. Fakat hapis cezası, başlı başına cünha ve kabahat cezalarını ayırt etmek için kullanılmaz. Bunun için bir haftadan fazla ceza ve yüz kuruştan ziyade ceza-i nakdinin varlığı tespit edilmelidir. Suçun para cezası ile

¹¹⁴ a.g.e., s. 147.

¹¹⁵ Akgündüz, a.g.e., s. 131, 143.

¹¹⁶ Peters, a.g.e., s. 65.

¹¹⁷ Peters, a.g.e., s. 66.

¹¹⁸ Heyd, a.g.e., s. 273.

¹¹⁹ Baer, a.g.m., ss. 147-148.

tanzim edilmesi, tazir kurumunun aygıtlarından olan cereme uygulamasıyla benzeşmektedir¹²⁰.

2.2.1.4. Siyaset

Bu suç kişilere suç işlemeyi adet hâline getirmesi ve ıslah imkânının kalmaması hâlinde İslam devletinin başkanı tarafından ceza verilmesidir. Ayrıca devlet başkanının otoritesini sorgulayan, aleyhinde faaliyetlerde bulunan ve isyan edenler de bu kapsamda cezalandırılmıştır¹²¹. Devletin bekasının gerektirdiği hallerde, devlet suçlu gördüğü yetkilileri katledilip mallarına el koyabilir. Özellikle ayaklanmalar, bu tür cezaların fazlasıyla uygulandığı vakalardır. Ancak vezirlerin iç politik nedenlerle bu tür cezalara maruz kaldığı birçok durum vakidir. Bu noktada Osmanlı ülkesinde meydana gelen ayaklanmalar, rejimi sorgulamaktan ziyade rejimin bir parçası olmak amacı taşımaktadır. Başarıya ulaşabileceği öngörülen devlet karşıtı ayaklanmalar, ulema tarafından meşru görülebilir ve daha sonra tamamıyla meşrulaştırılırdı. İbn Abidin tarafından Vahabilerin Harici ilan edilmesi, kâfirlikle suçlanması ve başarı durumunda kendi meşruiyet alanlarını sağlamaları buna örnektir¹²².

2.3. Klasik Dönem Cezalar ve Ceza Türleri

Bünyamin Ferid, cezayı bir mücrimin fiiline karşı aks-ı ameli diye tarif etmektedir¹²³. Ceza suçun karşılığıdır, zamana göre niteliği, niceliği ve amacı değişmiştir. Peters, İslam ceza hukukunda cezalandırmanın üç amacı olduğunu iddia eder. Bunlardan ilki suça karşılık verilmesi, ikincisi suçlunun topluma kazandırılması ve sonuncusu ise suçluyu sürgün, idam ve hapis yoluyla toplumdan ayırıştırarak devletin egemenliği ve toplumun korunmasının sağlanmasıdır¹²⁴. Osmanlı ülkesinde yaşayan zimmilere, kendi dinî hukukları değil İslam ceza hukuku uygulanmıştır¹²⁵.

¹²⁰ **İlm-i Hukuk**, 31 Ağustos 1325, ss. 458-459

¹²¹ Yılmaz Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 9-3. 4, 2001, ss. 278-279.

¹²² El Fadl, **a.g.e.**, ss. 332-333.

¹²³ Bünyamin Ferid, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kevanın**, N. 16, Haziran 1326, s. 277.

¹²⁴ Peters, **a.g.e.**, ss. 100-102.

¹²⁵ Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 25.

Fıkıhçılara göre, bir kişinin cezalandırılabilmesi için bazı şartları sağlaması gerekir. Suç olan fiili yapabilme gücünü tanımlayan **kudret**, bu şartların ilkidir. İkincisi, fiilin suç olduğunu bilme yetisine işaret eden **ilimdir**. Sonuncusu, eylemin bilinç durumunu anlatan “**kasd**” şartıdır¹²⁶. Kasıt suç sırasında kullanılan delici ya da kesici alet kullanılıp kullanılmadığına göre belirlenir¹²⁷. Ceza ehliyeti çocukluk, delilik ve sarhoşluk gibi hâllerde kaybolur. Delilik, “dili ve konuşması, dinî ibadeti ve padişaha saygısı” olmak üzere üç kıstasta değerlendirilmiştir ve delilerin cezai ehliyeti yoktur¹²⁸. Cezalar, şeri hukuk çizgisinde belirlenmiştir. Diğer yandan şeri hukukta olduğu gibi kanunda da erkek-kadın, yetişkin-çocuk, efendi-köle ve Müslüman-gayrimüslim ayrımı vardır¹²⁹.

Yine suçta kişinin iştirak derecesine göre ceza durumu da tayin edilmektedir. Eğer mücrim, müebbet kürek cezasına çarptırılırsa, ona yatak veya sığınak sağlayan kişi muvakkat kürek cezasına çarptırılır¹³⁰. Ceza vermenin en önemli nedenlerinden biri de halkın cezayı görmesi ve olası suçlardan caymasıdır. Ceza vermenin ilk faydası, mücrimin ders almasıdır. İkincisi ise, bunu gören halkın suçun bedelini görmesidir. Böylece toplumda suçun azalması sağlanır¹³¹.

Islahat Fermanı’nda (1856) yer alan bir maddede, “**insan haklarını adaletin gerekleri ile bağdaştırmak amacıyla cezaevi, islahevi ve benzeri kurumlarda uygulanan hapisane sisteminde gerçekleştirilecek reform için gerekenler ivedilikle yerine getirilecektir. İşkence, eziyet ve cismani bir ceza uygulanması aksi ileri sürülmedikçe kesinlikle yasaktır**” hükmü yer almıştır. Bu maddenin, dönemin etkili diplomatik figürlerinden İngiliz Büyükelçi Lord Canning tarafından Avrupa Uyumu’na Osmanlı Devleti’ni dâhil etmek amacıyla eklendiğini iddia eden Schull, bu maddeyi 1858 yılında Code Penal’in (1810) adaptasyonundan ibaret olan 1858 Ceza Kanunu’yla sonuçlanan Osmanlı ceza hukuku modernleşmesinin ilk aşaması olarak görmektedir¹³². Tanzimat

¹²⁶ Peters, **a.g.e.**, s. 20.

¹²⁷ Imber, **a.g.e.**, s. 265.

¹²⁸ Toumarkine, **a.g.m.**, s. 103.

¹²⁹ Ze’evi, **a.g.e.**, s. 60.

¹³⁰ Babikyan, **İlm-i Hukuk**, 31 Kanun-ı Evvel 1325, s. 306.

¹³¹ Abdulahad Nuri, **Maarif**, 1 Teşrinievvel 1308, s. 195.

¹³² Kent F. Schull, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Ed. Naomi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 217-218.

ve Islahat Fermanları ile vücuda yönelik cezalardan ziyade hürriyeti bağlayıcı cezalara geçiş olduğu görülmektedir. Bu geçişte Avrupa ile siyasi ilişkilerin ve Batılı güçlerin diplomatik baskısının etkisi olmuştur.

2.3.1. İdam

İdam, haksız yere adam öldürmenin cezasıdır, hadd, kısas ya da tazir suçlarına uygulanabilir. İdam cezasının ağır bir sonucu olmasından dolayı; fıkıhçıların, şüphe hâlinde uygulanmaması noktasında görüş birliği vardır¹³³. İslam hukuku, Darü'l-Harb dışında harb edilmesi gereken üç topluluk belirlemiştir. Bunlar mürtedler, şakiler ve isyancılar¹³⁴. Bunların cezası, ölümdür. Şeri hukukta zina eden evliler recm yoluyla, kat-ı tarik eden salb ile kısasda ise genellikle kılıçla idam cezası infaz edilir¹³⁵.

Huzuru bozan kişiler XVI. ve XVII. yüzyılda, sai bi'l fesad olarak adlandırılmış ve bu kişileri nitelemek için fetvalarda şaki kelimesi kullanılmıştır. Bu kişiler âdet-i müstemirre ise, katli caiz fetvası verilmiştir¹³⁶. XVII. yüzyılda meydana gelen derebeyi çatışmaları ve ehl-i örfün halka vergiler hususunda baskı yapması, sert önlemlere neden olmuş hem askerî sınıftan hem de reayadan birçok kişi idam edilmiştir¹³⁷. Diğer yandan Osmanlı Devleti, teamülleri ve adetleri de dikkate alarak dinî hükümlerin sosyal hayatta kesin olarak uygulanmasının önüne geçmiş, örfi hukuk şeri hükümleri tamamlayıcı bir rol oynamıştır¹³⁸. Osmanlı Devleti'nde şüphelilerin suçluluklarının belirlenmesinde, teamüller her zaman etkili olmuştur. Eğer suçlanan kişi, çevresinde sai bi'l fesad olarak biliniyorsa bu durum kişinin üzerindeki şüphelerin daha da artmasına neden oluyordu. Bu terim, daha önce benzer suçlar işlemiş insanları tanımlamak için kullanılıyordu¹³⁹. İdam cezasının durumu ve lağv edilmesi çeşitli Avrupa ülkelerinde XIX. yüzyılda tartışılır hale gelmiş, bu tartışmalara Osmanlı münevverleri de dâhil olmuştur.

¹³³ Münteha Maşalı, "Ölüm Cezası", *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2007, ss. 40-42.

¹³⁴ El Fadl, *a.g.e.*, s. 32.

¹³⁵ Gökçen, *a.g.e.*, ss. 66-70.

¹³⁶ Gerber, *a.g.e.*, s. 98.

¹³⁷ Mustafa Akdağ, Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 8-14, 1970, ss. 56-58.

¹³⁸ Semerdjian, *a.g.e.*, s. 158.

¹³⁹ Ergene, *a.g.e.*, s. 163.

Kasten adam öldürme hâlinin şüpheli olması durumunda, muvakkat kürek cezası verilmiş ve suçlunun ıslahına çalışılmıştır. Muvakkat kürek cezasına mahkûm olanların, hapisten çıktuktan sonra dâhi cinayete daha eğilimli oldukları görülmektedir ve devlet bu hususta gerekli tedbirleri almalıdır¹⁴⁰. Ecnebi elçilikler, tebaalarından suçlu gördüklerini hapsedebilirken; idam etmeleri mümkün değildir. Zira idam için irade-i seniyye gerekmektedir. Hakkı Paşa, “**kanun-ı devletçe kesb-i katiyet olmayan bir durum hakkında irade-i seniyye ihdas edilemez**” diyerek idam cezasının katiliğini ve devlet kademesinin bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur¹⁴¹. Cezalarla ilgili ilamlar Dersaadet’te zabtiye kapısına, taşrada ise hükûmet konağının kapısında sergilenirdi. Cünhalarda böyle bir ilama gerek yoktur¹⁴².

Osmanlı Devleti’nde idam cezası, kisasın bir karşılığı olarak görülmekte ve hukukta idam cezası uygulanmaktadır ancak uygulamada birçok sıkıntılar mevcuttur. Zira temyiz sistemi verimli değildir ve yeniden yargılanmayı bekleyen idam mahkûmlarının, bekleme süreleri oldukça uzun olabilir. Manisa’da bir idam mahkûmu, temyiz neticesinde beraat etmiş fakat bu şahsın temyiz süreci de dâhil olmak üzere 23 yıl hapis yattığı anlaşılmıştır¹⁴³.

2.3.2. Nefy

Nefy, İslam hukukuna göre suçlunun, bulunduğu yerden sürgün edilerek başka bir yere gönderilmesidir. Azami sınırı, bir yılı aşmamalıdır¹⁴⁴. Haydutluk ve zina gibi hâllerde hükmolunur ve kişinin yaşadığı yerden belirli bir süreyle uzaklaştırılması anlamına gelir¹⁴⁵. Mehmet Şerif ise sürgünü, mahkûmu devletçe tayin olunan bir bölgeye göndererek ailesiyle ikamet ettirmek olarak tanımlar¹⁴⁶. Büyük Selçuklu Devleti’nde Sultan Alparslan ve Nizamülmülk gibi devlet adamları, kendileri hakkında komplolar hazırlayan üst düzey idarecileri, başkentten

¹⁴⁰ Mehmed Şerif, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kevanin**, Mart 1326, N. 13, ss. 50-51.

¹⁴¹ Hakkı Paşa, **a.g.m.**, s. 815.

¹⁴² **İlm-i Hukuk**, 31 Ağustos 1325, s. 456.

¹⁴³ **İlm-i Hukuk**, 21 Mart 1320, s. 52.

¹⁴⁴ Gökçen, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁴⁵ Peters, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁴⁶ Mehmed Şerif, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin**, Mart 1326, N. 13, s. 52.

uzaklaştırarak yönetimden tasfiye etmişlerdir¹⁴⁷. Benzer şekilde Batılı devletler de sürgün cezasını sıklıkla kullanmıştır. İngiltere, suçluların bir kısmını sömürgelerine sürgün etme yoluna gitmiştir¹⁴⁸.

Belgelerde şeri ceza olmadığı görüşü ortaya korsa da siyasi ve sosyal gereklilikler sonucunda uygulanmaya devam edilmiştir. Halkın ortak isteği ile “fesad” olarak anılan kişiler, kadı marifetiyle mahallelerden çıkarılmıştır¹⁴⁹. Bu tür cezalarda standart bir uygulama olmadığı, eğer kişiler kefil bulur ya da zorunlu bir işte çalıştıkları tespit edilirse, sürgün cezası uygulanmazdı¹⁵⁰. Nefy, modern dönemde, cinayet suçlarının kamu hukuku çerçevesinde verilen cezasıdır. Bu cezaya çarptırılan bir kişi, ikinci defa asli olarak hukuk-ı medeniyeden ıskat cezasını müstelzem bir cinayet irtikab eder ise, nefy cezasına mahkûm edilir¹⁵¹. Sürgün cezası, Osmanlı ceza hiyerarşisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nefy edilen kişi, mükerrer suç işlemesi hâlinde sırasıyla kalebendlik, muvakkat kürek, müebbet kürek ve katl cezalarıyla cezalandırılır.

Sürgün, toplumun istediği niteliklerin sağlanmasına yönelik ayıklayıcı bir ceza mekanizmasıdır. İdarenin en küçük birimi olan mahalle, bu aygıtı etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu bağlamda mahallenin istemediği fahişeler ve suçlular, saygın şahitlerin desteğiyle mahalleden uzaklaştırılmıştır¹⁵².

2.3.3. Falaka

Falaka, kalın bir sopa ile sırt üstü yatırılan suçlunun ayaklarına vurulmasıdır. Tazir suçları kısmında değerlendirilse de Osmanlı uygulamasında ayrı bir ceza türü hâline gelmiştir¹⁵³. Batı yazınında “**bastinado**” diye bilinir. Osmanlı eğitim sisteminin, 1829 yılında yasaklanmasına kadar en çok kullandığı disiplin aracı falakadır. Kabahatler için verilen ceza türüdür. Peters, XIX. asırda azalan fiziksel

¹⁴⁷ Lange, **a.g.e.**, ss. 95-96.

¹⁴⁸ Ashley T. Rubin, “The Unintended Consequences of Penal Reform: A Case Study of Penal Transportation in Eighteenth-Century London”, **Law & Society Review**, C. XLVI, N. IV, 2012, ss. 818-819.

¹⁴⁹ Heyd, **a.g.e.**, s. 304.

¹⁵⁰ Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı’da Eşkîyalık Hareketlerini Cezalandırma Yöntemi Olarak Sürgünler”, **Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör**, Ed. Osman Köse, İlk Adım Belediyesi Kültür Yayınları, No. 12, 2017, s. 314.

¹⁵¹ **İlm-i Hukuk**, 30 Teşrin-i Evvel 1325, s. 130.

¹⁵² Gerber, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁵³ Halis Ayhan, “Falaka”, **DİA**, C. XII, İstanbul, 1995, ss. 140-141.

cezaların 1861’de işkencenin yasaklanmasını öngören yasanın çıkmasıyla beraber cezalandırma tercihleri arasında artık yer almadığını ifade etmektedir¹⁵⁴.

2.3.4. Hapis

Hapsetmek İslam hukukunda tali bir cezadır ve suçlunun tedibi için verilir. Alt sınırının altı günü, üst sınırının altı ayı geçmemesi gerekir¹⁵⁵. Hapis cezası; diyet, borç ve tazminat gibi hallerde ödeme yapamayanların, tutar tazmin edilinceye kadar tutulmasıdır¹⁵⁶. Ebussuud’un verdiği fetvalarda hapis cezası geçse de bu ceza ne şeri hukukta ne de kanunlarda yer almaz. Bu nedenle Gerber, bunun teamül kaynaklı olduğunu iddia etmektedir¹⁵⁷. Selçuklu Devleti’nde etkili idareciler, zindanlara atılmış ve böylece yönetimden el çektirilmiştir. Bu yöntem, bir cezalandırmadan ziyade mahkemenin sonlandırılması için gereken süre zarfından zanlının alıkonulmasıdır¹⁵⁸. Osmanlı Devleti’nde ise, genellikle borçlarını ödemeyenler, borçlarını ödeyene kadar kadının uygun gördüğü bir yerde kapalı tutulurlardı. Bu bir ceza değil, mahkeme sürecinin bir aşamasıdır. Zamanla beden gücünün gerektirdiği işlerin artması sonucunda ceza olarak görülmüş ve suçlular gemilerde kürekçi olarak çalıştırılmıştır. Tazir suçları gibi, hafif suçların yargılaması gerçekleşmeden önce zanlı hapsolunur. Hapis süresi, suçun ağırlığına ve mükerrerliğine göre artabilirdi¹⁵⁹. Ceza vermenin amacı, “**ıslah-ı nefis**”i (reformation) temin etmektir. Suçun tekrarı, bunun mümkün görülmediğinin ve ağır ceza verilmesinin gerekli olduğunun bir göstergesidir¹⁶⁰.

Osmanlı Devleti tarafından 1831 yılında zindanlar, hapishaneye çevrilmiş, 1840, 1851 ve 1858 kanunları ile bu anlamda hapis cezasını getiren ilk düzenlemeler yapılmıştır¹⁶¹. Cezaları tanımlamak için Bab-ı Ali diplomatikasında, “nefy ve kalebend olunup” ifadesi kullanılmış olup Müslüman ve gayrimüslimler için aynı

¹⁵⁴ Peters, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁵⁵ Gökçen, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁵⁶ Gökçen, **a.g.e.**, s. 108.

¹⁵⁷ Gerber, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁵⁸ Lange, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁵⁹ Peters, **a.g.e.**, ss. 34-35.

¹⁶⁰ Kirkor Zohrab, **İlm-i Hukuk**, 21 Mayıs 1325, s. 179.

¹⁶¹ Nurgül Bozkurt, “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Durumu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 5-21, 2012, s. 262.

ifade seçilmiştir¹⁶². Kaleler hapisane olarak kullanılmış, buralarda hapsedilen kişilere ise kalebend denmiştir¹⁶³. Ignatieff, tarım toplumundan şehir toplumuna geçiş sürecinde değişen toplum yapısının, liberal politikalar ve serbest piyasanın getirdiği yeni değer yargılarının neticesi olarak kurallara uymayanın, toplum dışına atılması gerekliliği sonucunda hapisanenin ortaya çıktığını ifade etmektedir¹⁶⁴. Zohrab'a göre, bir suçlama durumunda tehlikeli görülenler devlet tarafından alıkonulurken, iyi hâli öngörülenler devlet tarafından bu hallerine istinaden tedrici olarak salınabilirler. Tövbe ve ıslah-ı nefis amacıyla haps olunması önceliklidir. Cezaların belirlenmesinde ilk derecede kanun, ikinci sırada hâkim ve üçüncü olarak da hükmü icra edecek olan memur vardır¹⁶⁵.

Hürriyeti bağlayıcı cezalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı tipi yöntemi benimseyen tüm ülkelerde hızla yaygınlaşmıştır. Peters'in ifade ettiği gibi, 1861 yılından sonra Mısır'da kırbaçlama benzeri bedensel cezaların azalmaya başladığı hapisanenin yani hürriyetten yoksun bırakarak cezalandırma yolunun benimsendiği görülmektedir¹⁶⁶. Halep'te kale yakınlarına inşa edilen hapisanenin, geniş bir bahçesi ve iki yanında duvarları vardır. Hafif suçlardan hüküm giymiş suçlu koğuşları ilk kattadır ve yerlerde halı serilirdir, üzerinde yastıklar vardır. Koğuşlarda üç ya da dört kişi kalmaktadır. Cinayet, soygun ve dolandırıcılık gibi ağır suçlardan hüküm giyenler ise, ikinci katta kalmaktadır. Bazı mahkûmlar, zincire vurulmuştur. Ancak sağlık açısından sorunlu görünmemektedir. Giysileri, durumu iyi olan insanlardan farksızdır¹⁶⁷. Zorunlu ihtiyaçların hapisane tarafından karşılanması, yaygın uygulama olsa da Blunt, hükümlülerin ekmek ve su ücretlerini karşılamak için mecdiye ödediklerini belirtmektedir¹⁶⁸.

¹⁶² KŞS 70: 117.

¹⁶³ Heyd, a.g.e., s. 303.

¹⁶⁴ Kent F. Schull, **Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity.**, Edinburgh University Press, 2014, s. 8.

¹⁶⁵ Kirkor Zohrab, **İlm-i Hukuk**, 21 Mayıs 1325, ss. 169-170.

¹⁶⁶ Özgür S. Göral, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Suç, Toplumsal Kontrol ve Hapishaneler Üzerine Çalışmak", **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Ed. Naomi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 22.

¹⁶⁷ Anne Blunt, **The Bedouin Tribes of the Euphrate**, C. I, John Murray, 1879, ss. 49-50.

¹⁶⁸ Blunt, a.g.e., s. 55.

2.3.5. Müsadere

Osmanlı Devleti, müsadere usulünü ilk başlarda haksız kazanç sağlayan görevliler ve isyancılar için uygulamış, zamanla merkezi otoritenin politik araçlarından biri hâline gelmiştir. Ehl-i örf ve ulema sınıfı için uygulanmıştır. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin zimmetine geçirdiği mallara el konulmuştur. II. Mahmud ise, ölen ayanların terekelerine el koyarak, siyasi varlıklarını sonlandırmaya çalışmıştır¹⁶⁹. Uygulama esasında, siyaseten katli gerçekleşen devlet memurlarının terekelerinde mevcut olan mallara devlet tarafından el konulmasıdır. Tanzimat Fermanı ile terkedilmiştir.

2.3.6. Kürek

Kürek cezası, kalebendlik cezası alan kişilerin, XVI. yüzyılda gemilerde doğan iş gücü ihtiyacı nedeniyle bu tür işlerde kullanılmaya başlamasıyla fiili olarak ortaya çıkmıştır. Bu ceza, şeri bir ceza değildir ve denizlerde artan hareketlilik ve gemi personeline sıkıntı yaşanması neticesinde ortaya çıkmıştır¹⁷⁰. Klasik dönemde, kürek cezasının süresi belirsizdir. 1858 Ceza Kanunu'nda, taksirle adam öldürmenin cezası on beş yıl kürektiler. Ancak bu suç, birden fazla kişi tarafından işlenmişse cezanın yarıya indirildiği görülmektedir¹⁷¹. Kürek cezası, Fransız ceza hukukunda beş ve yirmi yıl ile sınırlandırılmış iken Osmanlı hukukunda bu sürelerin esnek olduğu ve duruma göre üç yıl ile otuz yıl arasında değişebildiği görülmektedir¹⁷².

Nisan 1817'de gönderilmiş bir fermanla, Mora ve Yanya bölgeleri dışında enfiye imal ve satışının yasak olduğu, bu suçu işleyenlerin ise yakalanarak kürek cezası çekmek üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir¹⁷³. Burada görüldüğü üzere kürek cezaları, ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmış ve kadının takdir yetkisi bu cezada belirleyici olmuştur. Ceza kanununun 15. maddesine göre kürek mahkûmlarının ayaklarına birer zincir bağlanırdı. Eğer çalıştıkları ortam müsait olursa, bir zincire iki kişi bağlanabilirdi. Kürek, ayaklarında demir olduğu halde hizmet-i şakkada (el emeğine dayanan ağır işler) kullanılmaktadır. Bu ceza pranga ya da demirbend olarak da

¹⁶⁹ Tuncay Ögün, "Müsadere", *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, ss. 67-68.

¹⁷⁰ Gerber, *a.g.e.*, s. 73

¹⁷¹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁷² *İlm-i Hukuk*, 30 Haziran 1320, s. 313.

¹⁷³ *KŞS* 70: 105.

bilinir. Kürek cezasının ne olduğu, bir nizamname ile düzenlenmemiş olsa da bu cezanın niteliği Tersane-i Amire ya da devletçe tahsis olunan yerde icra olunur. Kürek cezası beş seneden fazla ise, daha önce sadaret tarafından belirlenen merkezlere gönderilirken, beş seneden az ise, vilayet merkezlerinde icra olunur¹⁷⁴. Kadınlara yönelik kürek uygulamalarında daha esnek davranıldığı, ağır işlerden çalıştırılmadığı, cezanın süresi beş seneden uzun olsa dahi vilayet merkezlerine gönderilmedikleri görülmektedir¹⁷⁵.

2.3.7.Kalebendlik

Kalebendlik cezasına çarptırılan mahkûmlar, bir süre kalede tutulmuş ve bunlara kalebend denmiştir. Mahkûmlar, bazı hallerde ayaklarında birbirlerine bağlı zincirler ile tutulmuş, bunlara prangabend denilmiştir. Prangabendlik cezasının, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden önce uygulanıyor olduğu arşiv belgelerinden tespit edilmiştir¹⁷⁶. Yelkenli gemilerin ortaya çıkmasıyla beraber artan kürek gücü neticesinde, kalebend mahkûmları tersane zindanlarında tutulmaya başlanmış, ihtiyaç hâlinde gemiye nakilleri sağlanmış ve böylece kürek mahkûmluğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, değişen ihtiyaçların ceza kurumunda da değişiklikler meydana getirdiğini ortaya koymaktadır¹⁷⁷. XVI. yüzyıldan itibaren hızlı bir artışla uygulanmaya başlanan kürek cezası için, kanunlarda açık ve sınırlı bir biçimde herhangi bir suç belirtilmemiştir. Cinayet, kumarbazlık gibi hadd suçlarından, para cezası ödememe gibi tazir suçlarına kadar farklı tiplerde suçlular kürekle cezalandırılmış ve süre sınırlaması müphem kalmıştır¹⁷⁸.

İdam, “müebbet ve muvakkat kürek cezaları” Osmanlı Devleti'nin 1840, 1851 ve 1858 yıllarında hazırladığı ceza kanunlarında en ağır cezalar olarak belirlenmiştir. Pranga cezasına yönelik hususi bir düzenleme yoktur. Kanunun ekinde ise “kişileri kanuna karşı kıskırtmak, hata sonucu işlenen cinayet, yaralama, hırsızlık, zaptiye memurlarına karşı koyma ve silah çekme ve bu yolla yaralama, halktan birine silah çekme ve bu yolla yaralama, sahte evrak düzenleme ve kalpazanlık, şer işler (kötülük, kavga, gürültü) ve

¹⁷⁴ **İlm-i Hukuk**, 31 Mayıs 1320, ss. 234-35.

¹⁷⁵ **a.g.e.**, s. 236.

¹⁷⁶ Saner, **a.g.m.**, s. 167.

¹⁷⁷ Saner, **a.g.m.**, s. 180.

¹⁷⁸ Heyd, **a.g.e.**, ss. 305-306.

uygunsuzluk” gibi hallerde pranga cezasının verileceği belirtilmiştir¹⁷⁹. Kalebendlik cezasına çarptırılanlar Avrupa’da istidatlarına göre işlere verilerek rehabilitasyona dâhil edilirken Osmanlı Devleti’nde bu ihmal edilmiştir¹⁸⁰. Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden Namık Kemal, kalebendlik cezasının uygulanmasını eleştirmiş adaletin bu yolla tesisinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Mahkemelerin işleyişinin yeterli olmadığını bu halde kaldığı sürece can, mal ve namus güvenliğinden emin olmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. İdam edilmeyenler, kalebendlik yoluyla “akreb zehrine, koleraya” teslim edilmektedir. Celladın yerini bunlar almıştır. Müsadere kalkmıştır, lakin bunun yerine yiyecek ekmeği olmayanları ayağından asıyorlar. Malından arta kalanları da vergi diyerek zapt ediyorlar. O paralar İstanbul’da, ihsan-ı atıyye namına yağma olunur. Mal emniyetinin bu yolla sağlanması mümkün değildir¹⁸¹. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Mithat Paşa gibi devrin önde gelen ilim ve siyaset adamları, vücuda yönelik cezaların kaldırılmasını ve hürriyet, eşitlik ilkelerinin teminat altına alınmasını hedeflemişlerdir.

2.3.8. Teşhir

Teşhir, İslam hukukunda kişilerin haysiyeti ile ilgili cezalardandır. Hırsızlık ve yalancı şahitlik gibi yüz kızartıcı suçlara verilir. Kamuya açık bir alanda suçlunun ilan edilmesi ve sergilenmesiyle yapıldı¹⁸². Suçlunun onur kırıcı biçimde bir toplum önünden yürütülmesi yöntemi de görülmüştür¹⁸³. Fiyatlarda sahtecilik yapan tüccarlar, rencide edici giysilerle sokaklarda dolaştırılmıştır. Fahişeler, sahte şahitler ve toplumun huzurunu bozanlar, bir eşeğe ters bindirilerek halka sergilenmiştir¹⁸⁴. Arap toplumunda görülen geleneksel ceza uygulamalarından teşhir cezası, aidiyet duygusunu hedef alarak bireyin toplum içindeki statüsünü indirgeyen duygusal bir cezalandırma yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Bu tip ceza, fiziki olmaktan ziyade toplumsal ve duygusal yapıları esas alması itibarıyla üst düzey aileler ve bürokratlar

¹⁷⁹ Saner, **a.g.m.**, ss. 173-175.

¹⁸⁰ Mehmed Şerif, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin**, N. 13, Mart 1326, s. 52.

¹⁸¹ Namık Kemal, **Hürriyet**, 08 Mart 1869, Londra, ss. 1-2.

¹⁸² Gökçen, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁸³ Peters, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁸⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 301.

için uygulanmıştır¹⁸⁵. Müebbeten kürek cezasına çarptırılan ya da hizmet-i ebediye ile cezalandırılan kişiler önce teşhir edilir. Bir saat bir meydanda gösterilirler ve bu sırada okunur bir şekilde mahkûmun ismi, ikameti, neyle uğraştığı, suçu ve cezası açık bir dille yazılırdı. On sekiz yaşından küçük ve yetmiş yaşından büyük olanlar asla teşhir edilmezlerdi. Diğer yandan hak dinlerin ruhanileri teşhir cezasından muaf tutulmuştur. Teşhir cezası, genel olarak hükkamın yetkisi altında olup “sahtekârlık cinayetinde” ise zorunlu tutulmuştur¹⁸⁶.

Fransız Ceza Kanunu’na (1810) göre, babasını katletmekten dolayı idam cezasına çarptırılan mücrim, “mevki-i icraya bir gömlekle ayakları çıplak ve başı siyah bir bezle örtülü olarak getirilir. Osmanlı ceza hukukunda, benzer bir şekilde teşhir uygulaması devam ettirilmiştir. Osmanlı Devleti’nde bundan farklı olarak idam mahkûmunun abdest alması ve namaz kılması sağlanarak vasiyeti alınmıştır. Eğer şahıs gayrimüslim ise, bulunduğu milletten bir memur-ı rûhanînin eşlik etmesi sağlanır¹⁸⁷. Osmanlı Devleti’nin benimsediği eşşeğe ters bindirmek, yüzüne kara çalmak ve halk içinde rencide etmek gibi uygulamaların XII. yüzyılda Selçuklu emirleri tarafından da uygulanıyor olması, teşhir cezasının kültürel olarak benimsendiğini ve toplumla beraber taşındığını ortaya koymaktadır¹⁸⁸. Fransız Ceza Kanunu, teşhir cezasını 1848 yılında sonlandırmıştır. Buna rağmen 1858 Osmanlı Ceza Kanunu’nda sahtecilik yapanların bu cezaya çarptırılması gerektiği belirtilmiş, nasıl yapılacağı ise detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir¹⁸⁹. Hadd cezalarının halka açık alanlarda infaz edilmesi, İslam hukukunun caydırıcılık amacı güttüğünü göstermektedir¹⁹⁰.

Zanaatkârlar ve esnaflar, lonca denilen örgütler vasıtasıyla yapılanmışlardır. Bu yapının idari yöneticisi olan muhtesip, kadı gibi birebir yargı görevini de yerine getirmiştir. Eğer lonca üyesi olmayan bir kişi ile lonca üyesi arasında suç oluşturacak bir ilişki oluşmuş ve bu durum kadı huzurunda ispat edilmiş ise, devreye muhtesip girer ve bahse konu kişinin cezasını verirdi. Bu cezalar, kişiliğe ve saygınlığa yönelik

¹⁸⁵ Lange, **a.g.e.**, ss. 233-234

¹⁸⁶ **İlm-i Hukuk**, 30 Haziran 1320, ss. 315-316.

¹⁸⁷ **İlm-i Hukuk**, 31 Mayıs 1320, ss. 231-33

¹⁸⁸ Lange, **a.g.e.**, ss. 81-82.

¹⁸⁹ Baer, **a.g.m.**, s. 156.

¹⁹⁰ Peters, **a.g.e.**, s. 30.

teşhir cezalardır ve para cezası olarak da verilebilir. Osmanlı klasik döneminde oluşan bu hukuk sistemi, XVIII. yüzyılda yeni aktörlerin Osmanlı ülkesinde etkinlik kazanmasıyla beraber değişecektir¹⁹¹. Peirce’in çalışmaları, XVI. ve XVII. yüzyılda Antep’te teşhir söyleminin oldukça caydırıcı olduğunu kanıtlamaktadır. Halkın gözünde “rüsva” olmak, tüm saygınlığını yitirmeyi ve kötülüğünün bilinir hale gelmesini anlatmaktadır¹⁹².

2.3.9. Kat-ı Yed

Kat-ı yed cezası, suçu sabit olan hırsızın elinin kesilmesidir. Suçun tekrarı hâlinde diğer eli de kesilir¹⁹³. Cezanın ağırlığından dolayı, suçun şüphesiz olması lazımdır ve çoğu zaman bu ceza verilmemiştir. Konya’da Mehmed bin Ali, sirkat isnadıyla Seyyid Hasan bin Şaban ve Seyyid Halil bin Ali’den şikâyetçi olmuş ve durumun mahalle ahalisinden sorulmasını talep etmiştir. Mahalle ahalisi ise, mezkûr şahısların kendi hâlinde olmayıp terk-i salat ve şurb-ı hamr oldukları yönünde şahitlik etmiş ve bu kişiler hapse konulmuştur. Hapis süresinin ne kadar olduğu hakkında bilgi yoktur¹⁹⁴. 1716 senesinde Konya’da bir evden çeşitli eşyalar çalan Kenan, Arslan ve Hasan suçlarını kabul etmiş ve davacı, eşyalarını mezkûr eşhasın elinden almış ve fetva ile bunların kat-ı yedlerini talep etmiş ve bu talep mahkemede onaylanmıştır¹⁹⁵. Yine benzer bir olayda çalınan eşyaların istirdadı talep edilmiş, ceza hususundan bahsedilmemiştir¹⁹⁶. Sirkat davalarında izhar-ı acz vaki olduğunda yemin teklif edilmiştir¹⁹⁷.

2.3.10. Tazir

Tazir, İslam hukukunun kesin hüküm getirmediği, bekârların zina etmesi, içki içmek ve zina iftirası durumlarında uygulanır¹⁹⁸. Tazir hem bir suç hem de bir ceza türü olarak eş anlamlı kullanılmıştır. 1851 Osmanlı Ceza Kanunu’nda, tazir cezasının karşılığı olarak “**vechi şer’i değnek darbı**” tanımı yapılmıştır¹⁹⁹. Tazir cezası, hadd ve kısas suçu dışında bütün suçlara verilen cezaları kapsar. Şeri hukukta muayyen

¹⁹¹ Faroqhi, **a.g.e.**, 2009, ss. 36-38.

¹⁹² Pierce, **a.g.e.**, s. 205.

¹⁹³ Gökçen, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁹⁴ **KŞS** 47: 13.

¹⁹⁵ **KŞS** 47: 107.

¹⁹⁶ **KŞS** 47: 108.

¹⁹⁷ **KŞS** 47: 116.

¹⁹⁸ Gökçen, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁹⁹ Gökçen, **a.g.e.**, s. 115.

olmayan ve literetürde görüş birliğinin olmadığı tazir suçları, büyük bir hukuki boşluk oluşturmakta ve kadının takdir yetkisini artırmaktadır. XIX. yüzyılda gerçekleşen tedvin faaliyetleriyle bu konuda düzenlemeler yapılmıştır. Bu gelişmeler adalet ve eşitlik arayışından ziyade, güç çatışmasının ve kaybolan geleneksel idari yapının dışavurumuydu. Bunun temelinde ise, dinî yönetim alanı ile dünyevi yönetim alanının çatışması vardır. Toplum-devlet anlayışının hâkim olduğu XIX. yüzyıl adalet ve hürriyet anlayışı, Osmanlı Devleti’ni bu konuda düzenleme yapmak zorunda bırakmıştır. Kur’an-ı Kerim ve sünnette miktarı belirtilmemiştir. Şeri hukuka göre devlet başkanının yetkisinde olan bu tür cezalar, Osmanlı ülkesinde dönemden döneme değişmiştir²⁰⁰.

2.3.11.Siyaseten Katl

Şeri hukukta, tazir cezaları içinde tasnif edilen siyaseten katl, başka türlü baş edilemeyecek fasidler için seçilen yöntemdir ve suçlunun idamını gerektirir²⁰¹. Eğer kamunun zarar gördüğü bir durum söz konusu ise, padişah bu işe karışanları şeri hükümlerin aksine ölümle cezalandırılabilirdi. Bu yetki, sadece padişaha aitti ve sadece şüphelenilen kişileri içeriyordu. Bu yöntem “**siyaseten katl**” denilmiştir. Bu durumda sadece padişahın af yetkisi vardır²⁰². Şeri hukukun hüküm getirmediği konularda konulan her türlü hüküm bir örfdür ve siyasetin kendisidir²⁰³. Örfün yapıcısı ise devletin başı olan padişaktır.

Benzer uygulamalar Büyük Selçuklu Devleti’nde de görülmektedir. Siyaseten katl cezası ehl-i örfün sert ve hızlı bir biçimde uyguladığı bir yöntem olarak, devlet aygıtının gücünü ve etkililiğini göstermesi bakımından önemlidir. Daha önce öngörülmedikleri için bu yolla şeri cezalardan ayırt edilirler²⁰⁴. Kişinin, şeri hukuk çerçevesinde hiçbir suçu olmadan, devlet ve kamu yararı için öldürülmesidir. Diğer suç türlerinin aksine, ehl-i şer tarafından değil, ehl-i örf tarafından hükmolunur²⁰⁵.

²⁰⁰ Esra Yakut, “Tanzimat Dönemi’ne Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, N. 2, 2006, ss. 29-30.

²⁰¹ Gökçen, **a.g.e.**, s. 71.

²⁰² Heyd, **a.g.e.**, s. 192.

²⁰³ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl**, Phoenix, 2007, s. 41.

²⁰⁴ Lange, **a.g.e.**, s. 42.

²⁰⁵ Peters, **a.g.e.**, s. 68.

Siyaset suçunun ortaya çıkması için kişinin, âdet-i müstemirre üzere suç işlemesi gerekir²⁰⁶. Bununla birlikte suçu itiyad haline getirmek tek başına suç nedeni değildir. Siyaset suçunun cezasını ehl-i örf belirler ve bu ceza, topluluklar arasında farklılık göstermektedir. Kişilerin toplum içindeki saygınlığına yönelik cezalar ön plana çıkmaktadır. Sahtekârlık yapanların alımlarına işaret konur, tecavüzcüler hadım edilir ve askerden kaçanın burnu ya da kulağı kesilirdi²⁰⁷. Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra anayasanın mimarı olan Mithat Paşa'nın yine anayasanın 113. maddesine göre azledilerek sürgüne gönderilmesi, siyaseten katl uygulamasının dönüşümünü göstermesi açısından önemlidir²⁰⁸. Osmanlı Devleti, merkezi bir devlet olarak muhtemelen isyancıların sadakatını sağlama yöntemini tercih etmiştir. Bu nedenle devletle isyancılar arasında kurulan anlaşmalar ve uzlaşmalar, rakiplerin yok edilmesi ya da Osmanlı kuvvetlerine katılmasını sağlamayı temel hedef olarak görmektedir²⁰⁹. Burada siyaseten katl ya da uzlaşma yoluyla devletin bekası gözetilmektedir. İkisi arasındaki eğilim devletin hareket kabiliyetine göre dönemden döneme farklılık arz etmiştir.

Siyaseten katl müessesesi, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine kadar padişahlar tarafından bilfiil kullanılmış, sadrazamların “**tayin, azl, siyaseten katl ve mallarının müsaderesi**” bizatihi padişah tarafından yapılmıştır²¹⁰. Kadınlara, siyaseten katl cezası teorik olarak uygulanmasa da Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murat'ın kadınları astırdığı vakalar mevcuttur²¹¹.

Diğer yandan devletin, mahkûmları affetmesi de siyaset kurumu içerisinde değerlendirilebilir. Padişah devletin gereklilikleri ve zorunluluklar karşısında bu yolu tercih etmiştir. Geçmiş zamanda cülus ve sünnet sıralarından görülen aflar, devlet otoritesinin takdirine bırakılmıştır. II. Abdülhamid'in, fotoğraflarına bakarak masum olduğunu düşündüğü mahkûmları affetmesi, devlet otoritesinin yargı gücünü siyasi aygıt olarak kullandığını göstermektedir²¹². Osman Nuri, bu afların siyasi mahkûmlar

²⁰⁶ Peters, **a.g.e.**, s. 90.

²⁰⁷ Heyd, **a.g.e.**, s. 265.

²⁰⁸ Georgeon, **a.g.e.**, ss. 88-89.

²⁰⁹ Barkey, **a.g.e.**, s. 191.

²¹⁰ İlber Ortaylı, **Türk İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010, s. 221.

²¹¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 262.

²¹² Georgeon, **a.g.e.**, s. 221.

ve ayıplı suç işleyenler hariç, cezalarının yüzde altmışını çekenler ve cezasını geçiremeyecek derecede hasta olanlar için cülus ve doğum zamanlarında irade-i seniyye ile uygulandığını belirtmektedir²¹³. Zanlının suçsuz bulunması hâlinde afv-ı umumi, afv-ı hususi ve iade-i hukuk gibi haklardan kendisi için uygun olandan yararlanması söz konusudur. Afv-ı umumi, meclis tarafından kanun ile düzenlenebiliyorken afv-ı hususi, hükümdar tarafından verilebilir. Osmanlı hukukunda bu konuda düzenleme yok iken Fransız kanununda bu konular düzenlenmiş ve oradan iktibas edilmiştir²¹⁴.

---

²¹³ Osman Nuri, **İlm-i Hukuk**, 20 Nisan 1920, s. 141.

²¹⁴ Osman Nuri, **a.g.e.**, s. 136.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALEP ve KONYA'DA SUÇLAR

Halep Eski çağlardan beri dünyanın en önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Fırat ve Dicle havzasına yakınlığı ve Bereketli Hilal topraklarının antreposu olması dolayısıyla ticaret ve sosyal hayatın canlılığı süreklilik göstermiştir. Osmanlı yönetimi sırasında da Halep'in ekonomik ve sosyal canlılığı devam etmiştir. XIX. yüzyılda İstanbul ve Kahire'den sonra Osmanlı Devleti'nin üçüncü büyük şehri olan Halep, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (Ö. 1849) 1832 ve 1840 yılları arasında hüküm sürdüğü bir yerdir. Geçmiş ekonomik canlılık etkisini kaybetse de şehir, kozmopolit bir toplumda sosyal ilişkilerin nasıl cerayan ettiğini göstermek ve anlaşmazlıkların temelinde ne olduğunu anlamak ve bunların nasıl çözüldüğünü ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir¹.

Sosyal ve ekonomik hayatın değişmesine, insanların bir yeri terk etmesine savaş, doğal afet, göç ve salgın hastalık gibi görüngüler neden olmuştur. Halep konumu itibarıyla bu tür olgulardan etkilenmiş ve sosyal yapısı sürekli bir değişim içinde olmuştur. Görüngüler muayyen düzenin bozulmasına, asayişin aksamasına ve suçun artmasına neden olmuştur. Örneğin, 1874 (H. 1290) senesinde meydana gelen kuraklık sonrasında suç oranları artmıştır. Bu durumun önüne geçmek isteyen Osmanlı Devleti, herbir kazadaki süvari sayısının iki nefer artırılmasına karar vermiştir².

Toplum yapısı, bir bölgenin sosyal ilişkilerinin belirleyicisidir. Sosyal ilişkiler, insanların hayatlarını idame ettirme çabasından doğan rutin eylemlerdir. Bu faaliyetlerin aksaması veya engellenmesi, anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olur. Siyasi otorite, bu tür faaliyetlerin düzenini ve sürekliliğini sağlayarak vergi toplama hakkını kazanır. Siyaset, merkezi otoritenin güç kullanma aracıdır ve bunu yargılama ve yürütme yoluyla sahada somutlaştırır. Yerleşik toplumlarda devlet, kurumları ve kolluk gücü ile otoriteyi sağlar. Göçebeler belli bir otoriteden yoksundur ve Osmanlı ülkesinde yerleşik hayata geçmeleri XIX. yüzyılın ortasında gerçekleşmiştir. Merkezi otorite ile yerleşmek ve vergi vermek istemeyen

¹ Bruce Masters, "The Political Economy of Aleppo in an Age of Ottoman Reform", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, S. 53-1. 2, 2009, s. 293-294.

² BOA, A.} MKT.MHM., 465 / 37 – 9.

göçebeler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Çukurova ve Halep'in kuzeyinde yaşayan Afşarlar, yerleşik düzene ve vergi sistemine karşı çıkararak göçebe yaşam biçimlerini sürdürmüşler ve otoritenin temsilcisi olan görevlileri kaçırmak için pazarlık aracı gibi kullanmışlardır³.

Toplumun rutin işleyişi, olağanüstü hallerde bozulmuş ve düzensizlikler artmıştır. Özellikle savaş dönemlerinde yolsuzluk artmış ve artan yolsuzluklar adaletin ve hukuk sisteminin bozulmasına neden olmuştur. Bunun en önemli örneklerinden biri, 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonrasında devlet görevlilerinin kötü muamelesi ve şiddet uygulamasıdır. Ekonominin kötüleşmesi ise sosyal gerilimleri artırmıştır. Şehirlerde bu gerilim, Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönüşürken, kırsal yerleşimlerde bu tür gelişmeler olmamıştır⁴. Şehirde bozulan ticari ilişkiler ve ticari kayıplar, mezhepler arası çatışmalara neden olmuştur. Bu tür ilişkilerin olmadığı taşrada ise, Hristiyan politika yapımcılarının Osmanlı karşıtı manevraları ve savaşlar sırasında gayrimüslimlerin düşmanın yanında yer alması, insanların sosyal ilişkilerini de etkilemiştir. Bu noktada gayrimüslim karşıtı anlayışın, şehirlerden taşraya sirayet ettiği görülmektedir. Halep ve Beyrut gibi bölgelerde sıradan insanlar, yerel tedhiş faaliyetlerine girişmiştir. Özellikle Hristiyanların zenginleştiği Şam ve Kudüs gibi şehirlerde, zaptiyeler yolsuzluk yapmaktadır. Şehir merkezine uzak yerlerde, Osmanlı otoritesi düzensiz toplumsal grupları emniyet, vergi toplama, kervanlara eşlik etme ve Bedevi akınlarından koruma gibi faaliyetlerde kullanmıştır⁵. Diğer yerleşim yerlerinde, süvari zabıtları bu görevi ifa etmiştir⁶.

3.1. Halep'in Sosyal Yapısı

Halep'te Memluk egemenliğinin 1516 yılında son bulmasına rağmen bu şehre ait en erken tarihli kadı sicilinin 1517 yılına ait olması, fetihten sonra da eski hukuk işleyişinin korunduğunu göstermektedir⁷. Osmanlı idaresi, Memlük egemenliğinin

³ James Henry Skene, **Anadol; the Last Home of the Faithful**, Richard Bentley, 1853, s. 184; Ramsay William Mitchell, **Impressions of Turkey During Twelve Years Wanderings**, GP Putnam's Sons, 1897, s. 109.

⁴ Ramsay, **a.g.e.**, ss. 30-31.

⁵ Swanson, **a.g.m.**, s. 254.

⁶ **Ceride-i Mehakim**, N. 530, 3 Cemazülevvel 1307, s. 6400.

⁷ Semerdijan, **a.g.m.**, s. 71.

politik aygıtlarını korumuş ve daha sonra Osmanlı sistemiyle bütünleşmesini sağlamıştır. Örneğin, Osmanlı Devleti, Memlüklerin “telzim” adıyla bilinen vergi sistemini de devam ettirdi. İdari bölünme korunmuş, naiblerin yerine valiler atanarak Halep vilayet yapılmış ve yedi sancağın bağlı olduğu bir paşalık merkezi hâline getirilmiştir⁸. Halep, ticari hayatın merkezi olmuş ve yabancı ticari temsilcilikler açılmıştır. 1581 yılında Kraliçe Elizabeth, Levant Şirketi’ni kurduğunda merkez olarak diğer yabancıların da tercih ettiği Halep seçilmişti⁹. Hukuki sistem ve kurumlar, ticaret yollarının kesişme noktası konumunda olan ve antrepo rolü oynayan Ortadoğu’da ortaya çıkmıştır. Teokratik hukuk metinlerinin bu konudaki keskinliği açıktır.

Bölgenin sosyal yapısını en net bir biçimde ortaya koyan kaynak, şerhiye sicilleridir. Halep şerhiye sicilleri, Arapça tutulmuştur. Ancak Türkçe konuşulan bir bölgede olay gerçekleşmişse kayıt Türkçe tutulmuştur¹⁰. Ayrıca merkezden gönderilen emirler ve bunların açıklamaları da Türkçedir¹¹. Türkçe kayıtlarda fazlasıyla imla hatası olması, bu kayıtların anadili Türkçe olmayan tercümanlar tarafından yazıldığını düşündürmektedir¹². Vakıf kayıtları tamamen Türkçe olup bazı defterlerde vakıf kayıtları çoğunluktadır¹³. Halep Nizamiye Mahkemesi kayıtları, şu an mevcut değildir, Fransız manda yönetimi tarafından yok edildiği, Suriyeli yetkililer tarafından ifade edilmiştir¹⁴.

Halep, Kudüs güzergâhında yer aldığı için Hristiyan hacıların ve seyyahların uğrak noktası olmuştur. Gezgin ve hacıların yazılarından, şehrin geçirdiği sosyal ve iktisadi değişimi tespit etmek mümkündür. Ayrıca şehrin ticari etkinliği ve kervan rotalarının duraklarından biri olması, bölgede birçok yabancı temsilciliğin açılmasına neden olmuştur. Etkin bir Katolik ve Fransız diplomatik temsilcisi olan Barrès, kapitülasyonlar çerçevesinde 1535 yılında açılan Halep konsolosluğu görevi

⁸ Philip K. Hitti, **History of Syria including Lebanon and Palestine**, London Macmillan, 1951, s. 664.

⁹ Hitti, **a.g.e.**, s. 673.

¹⁰ **HŞŞ** 245- 285: 30. **HŞŞ**, 245 - 294: 136.

¹¹ **HŞŞ** 245- 285: 115.

¹² **HŞŞ** 245- 294: 136.

¹³ **HŞŞ** 245- 313: 28, 71, 197.

¹⁴ Semerdijan, **a.g.e.**, s. 70.

sırasında sosyal ilişkileri gözlemlemiştir¹⁵. Bu yıllarda Halep'teki konsolosluk görevine gitmek için İstanbul'da bulunan Gédoy'n, müftülerin fetva ile hadd suçları cezalarına (**châtiment**), kabahatlerin cezalarına (**punition**), para cezalarına (**récompense**) ve tartışmaların (**doute**) sonuçlarına karar verdiğini belirtmiştir¹⁶. Konsolos, Halep'ten aldığı bilgileri merkeze aktarmakta ve Fransız ticari ilişkilerinin emniyetini sağlamaya çalışmaktadır. 26 Ocak 1625 tarihli bir yazışmada, İskenderun'da Türklerin bir Venedikliyi öldürdüğünü ve bir diğerinin de elinin kesildiğini bildirmektedir. Olay sonrasında ise Paşa'nın kendisine, olayın sorumlusunu ve tertipçilerini zindana atmak konusunda söz verdiğini bildirmiştir¹⁷. Bursa ve İstanbul'a nazaran Halep'te kadınların, toplumda daha zayıf bir konumları vardır. Heyd, Halep kadısının XVII. yüzyılda Bursa kadısına kıyasla daha güçsüz olduğunu ve toplumun huzurunu bozan durumlarda davayı ehl-i örf ve sevkettiğini belirtmektedir¹⁸. Bu durum şehrin, ehl-i örf ve eşraf adı verilen ileri gelenler arasında kurulu bir güç dengesi ile yönetildiğini göstermektedir. Kozmopolit bir ticaret şehri olan Halep, XIX. yüzyılda gayrimüslimlerin zenginleşmesi, yabancı temsilciliklerin etkinliklerini artırması ve Osmanlı reformları ile rutin hayatın değişmeye başladığı ve yeni ilişkilerin milletler arası gerilimi artırdığı bir süreçte doğru ilerlemiştir¹⁹.

3.1.1. Nüfus

Halep'in XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki nüfusu ile ilgili salnameler, devlet görevlileri ve gezginlerin kayıtlarından bilgi edinmek mümkündür. Fırka-i İslahiye (1865-1866) faaliyetleri nedeniyle bölgede bulunan Ahmed Cevdet Paşa, Halep Vilayeti'nin birçok bölgesinde bulunmuş ve gözlemler yapmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın hesaplarına göre Halep'te, 8262 Müslim ve 2478 gayrimüslim hanesi bulunmaktadır. Gayrimüslim hanelerden beşyüz kadarı Yahudi olup gerisi Hristiyandır. Bununla beraber, beş bin beş yüz dükkân ve sekiz yüz on mağaza ve bir

¹⁵ Louis Gédoy'n, **Journal et correspondance de Gédoy'n "le Turc", consul de France à Alep, 1623-1625**, 1909, Paris, s. 12.

¹⁶ Gédoy'n, **a.g.e.**, s. 128.

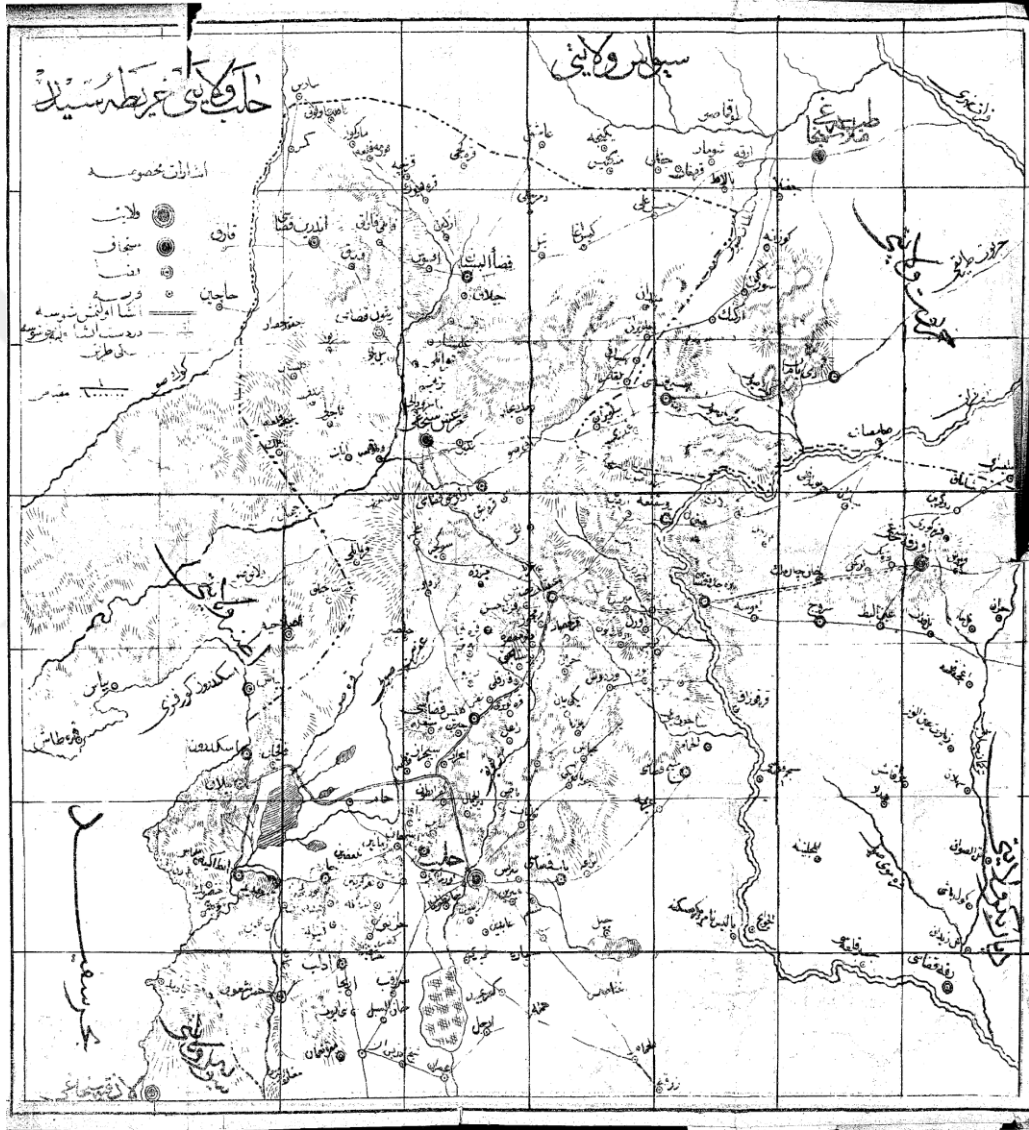
¹⁷ Gédoy'n, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁸ Gerber, **a.g.e.**, ss. 76-77.

¹⁹ Moshe Ma'oz, "Communal Conflicts in Ottoman Syria during the Reform Era: The Role of Economic ve Political Factors", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, C. I, Holmes & Meier Publishers, Londra, 1982, s. 92.

bedesten bulunur²⁰. Salnameler, en erken 1868 tarihinde başlamaktadır ve Halep kazası, Halep şehri ve Cebel-i Numan'ı kapsar. Şehri mezkûr onbir kol itibarıyla doksan mahalle ve nahiye ile beraber doksan altı köyden ibarettir²¹.

Harita 1. 1307 tarihli Halep Vilayet Salnamesi'nde Halep'in idari Yapısı

Halep Vilayeti, Suriye kıtasının kuzeyinde Küçük Asya (Asia Minor) kıtasının güneyinde olup Maraş, Urfa sancaklarından ve yirmi dört kazadan

²⁰ Cevdet Paşa, **Tezâkir 21-39**, Haz. Cavid Baysun, II. Seri. No 17b, TTK Yayınları, 1986, ss. 220-221.

²¹ **HVS** 1285, 135.

oluşmaktadır. Antep kaza statüsüne düşmüştür. Akdeniz'e sınırdır, Adana, Ankara ve Sivas vilayetleri ile kuzey ve kuzeybatıdan, doğudan Zor sancağı, Diyarbakir ve Mamûretü'l-Aziz vilayetleri ile kuzeydoğudan komşudur. Halep şehri onbir kol itibarıyla doksan dokuz mahalleden ibarettir. 1284 tarihli salnameye göre Halep 8262 İslam, 1967 Hristiyan, 517 Musevi, olmak üzere toplam 10740 haneden oluşmaktadır. 155 cami, üç medrese, on kilise, bir mekteb-i rüşdiye ve on dördü İslam ve sekizi Yahudi, Hristiyan olarak 22 mekteb-i sıbyan vardır. Kırk hamam, beş bin beş yüz dükkân, sekiz yüz on mağaza, yetmiş han, doksan kısariye (ufak han) seksen dört fırın, iki bin dokuz yüz on beş kumaş destigahı ve on tane susam müessessi, altmışaltı su değirmeni, dokuz hayvan değirmeni ve üç debbağhane ve yirmi yedi badehane vardır. Bunun yanı sıra dokuz kahvehane ve on bir meyhane mevcuttur. Ticari olarak ise elli dokuz boyahane, on üç sabunhane, on kerç ocağı ve iki matbaa vardır²². 1285 (1868) tarihli salnameye göre 8262 Müslüman, 1961 Hristiyan, 517 Musevi olmak üzere 10223 hane ve 20383 Müslüman, 7954 Hristiyan ve 2600 Musevi olmak üzere toplam 31937 kişi yaşardı²³. Şehirde 155 cami, 162 mescid, 23 medrese ve 16 tekke ve 14 kilise vardır²⁴. Şehir kozmopolit ve çok milletli bir yapıya sahiptir. Bütün milletlerin ibadethaneleri bulunmaktadır ve hâkim millet Müslümanlar, eğitim kurumları ile ön plandadır. Kentte endüstri, ilkel yöntemlerle yapılmaktadır ve el emeğine dayanır. En güçlü sektör olan dokuma alanında, küçülme yaşanmaktadır ve işçi sayısı azalmıştır. Bu iş gücünde yoğunluk oluşturan Ermeniler şehri terketmiştir²⁵.

Şehir nüfusunun 1317 (1900) yılı salname bilgilerine göre hızla arttığını görmek mümkündür. Vilayette 717905 Müslüman, 98678 Hristiyan ve 9101 Yahudi, 3648 yabancı ve toplam 829332 kişi vardır²⁶. Vilayetin bir parçası olan Halep sancağı, vilayetin güneyinde yer alır. Ayıntab, Kilis, İskenderun, Antakya, İdlib, Harem, Cişr-el Suğur, Mare, Bab, Belan, Cebel-i Numan, Menbiç ve Rakka kazalarıyla çevrilidir. Şehrin doğusu zeytinlikler ve ormanlarla kaplıdır. Batısı ise

²² HVS 1284, 103-109.

²³ HVS 1285, 139.

²⁴ HVS 1285, 140.

²⁵ MAEAD, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1899, N. 43, 20 Ekim 1900.

²⁶ HVS 1317, 173.

tarım arazisidir²⁷. Halep Vilayeti'nin toplam nüfusu, 718895 Müslüman, 8409 Rum, 8528 Rum Katolik, 9434 Ermeni Katolik, 2744 Süryani, 1987 Marunî, 53595 Ermeni, 158 Keldani, 8646 Protestan, 638 Latin, 2522 Ecnebi, 9168 Yahudi ve 3648 yabancı olmak üzere toplam 830372 kişiden oluşmaktadır²⁸. Çalışmamızın son yılını kapsayan 1317 yılında sancak merkezinde 76833 Müslüman, 999 Rum, 8052 Rum Katolik, 4024 Ermeni Katolik, 2649 Süryani, 1987 Marunî, 1699 Ermeni, 108 Keldani, 69 Protestan, 372 Latin, 2046 Ecnebi, 7218 Yahudi ve 2043 yabancı olmak üzere toplam 108119 kişi yaşamaktadır²⁹.

Vatandaşlık Kanunu'na (1869) göre, "Osmanlı vatandaşı anne ve baba ya da sadece Osmanlı vatandaşı babadan olan" herkes, Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde milletlerin dinî liderleri, artan sivil idare anlayışı nedeniyle güçlerinin azaldığını gözlemliyordu. Benzer durum hâkim millet olan Müslümanlarda da yaşanıyor, ulema gücünü kaybederken bürokratik yapının güç kazandığı görülmüyordu. Bununla beraber gücünü ve siyasi etkinliğini kaybeden Yahudi toplumunda, yabancı merkezli Alliance Israélite Universelle gibi örgütlerin faaliyetlerini artırdığı görülmektedir. Bu kurum, Yahudilerin başta eğitim olmak üzere iktisadi, sosyal ve dinî alanlarda destekçisi olmuştur. Alliance Israélite Universelle kayıtlarına göre, 1880 yılında Halep'te 10,2 bin civarında Yahudi yaşamaktadır³⁰. 1891 baskılı Kamusü'l-Âlâm'da Şemseddin Sami, Halep merkezinin 102 bin nüfusu olduğunu belirtmektedir³¹. Halep merkezi ve çevresinde sık sık veba ve kolera salgınları görülmektedir. Bu durum, istikrarlı bir nüfus yapısının oluşmasını engellemiş ve sık sık göç hareketleri yaşanmıştır³². Salgınlara karşı mücadele, kentin Sağlık Kurulu tarafından yürütülmekte Osmanlı Hükûmeti tarafından gönderilen doktorlar, hastalığın yayılmasını engellemeye ve hastaları

²⁷ HVS 1317, 189.

²⁸ HVS 1317, 350.

²⁹ HVS, 1317, 197.

³⁰ Paul Dumont, "Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israélite Universelle", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a Plural Society**, C.I, Holmes & Meier Publishers, Londra, 1982, s. 231.

³¹ Sami Fraşeri, "Haleb", **Kamusü'l-Âlâm**, C. III, Mihran, 1891, s. 1971.

³² MAEAD, Consulat de France à Alep, Telegram de Le Rée, N. 116, 22 Temmuz 1895.

tedavi etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Cizvitler ve Sacré-Cœur rahibeleri, din farkı gözetmeksizin tüm hastalara yardım etmektedir³³.

Salnameye göre 1303 (1886) senesinde Halep Vilayeti; Halep, Maraş ve Urfa sancaklarından oluşmaktadır³⁴. Halep sancak merkezinde Arapça konuşulsa da diğer sancaklarda Türk dili, hâkim dildir³⁵. 1307 (1889) tarihli salnamede 609875 Müslüman, 92048 Hristiyan ve 20020 Yahudi olmak üzere 722953 nüfus vardır³⁶. Cuinet, 1890 yılında Halep merkez kazada 60000 Arab, 27000 Osmanlı Türkü, 10000 Kürt, 8000 Yunan, 3000 Ermeni Katolik, 3700 Süryani, 3000 Marunî, 4500 Keldani, 1000 Latin, 6200 Gregoryen Ermeni, 4100 Süryani Yakobit, 3500 Keldani, 700 Protestan ve 17300 Yahudi olmak üzere 159000 kişinin yaşadığını belirtmiştir³⁷.

Cuinet'ye göre Halep şehir merkezinde 72100 Müslüman, 20110 Hristiyan ve 7790 Yahudi ve 437 Kıpti vardır³⁸. 1277 (1860) yılında Maraş sancağına Muhacirun-ı Çerakise yerleştirilmiştir³⁹. Artan nüfus, asayiş sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Güvenliği sağlamak ve emniyeti temin etmek amacıyla 1296 (1889) senesinde Adliye kurulmuş, zaptiye askerlerine destek aktarılmış ve polis idaresi ihdas edilmiştir⁴⁰. 1308 (1291) salnamesinde sergardıyanla birlikte 18 gardıyan olduğu ifade edilmiştir⁴¹.

Zükur (erkek) ve inas (kadın) ve ecmal olarak detaylıca yapılan 1308 (1891) tarihli salname cetvelinde nüfus mezheplere göre ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu cetvele göre 76761 Müslüman, 8051 Rum Katolik, 3847 Ermeni Katolik, 959 Rum, 2211 Ermeni, 65 Protestan, 344 Latin, 134 Keldani, 2736 Süryani, 1997 Marunî, 7534 Yahudi, 896 Ecnebi, 496 Kıpti vardır⁴². 1317 (1900) yılında Rum Ortodoks, Rum Katolik, Ermeni Katolik, Süryani Katolik, Ermeni, Protestan ve Hahambaşı olmak üzere yedi farklı inanç grubunun temsilcilerini ağırlayan Halep şehri,

³³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Rée, N. 442, 29 Ağustos 1895.

³⁴ HVS 1302, 116.

³⁵ HVS 1302, 117.

³⁶ HVS 1306, 95.

³⁷ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure*, C. II, E. Leroux, 1892, s. 114.

³⁸ HVS 1307, 132.

³⁹ HVS 1308, 21.

⁴⁰ HVS 1308, 22.

⁴¹ HVS 1308, 101.

⁴² HVS 1308, 164.

Müslüman yoğun bir şehirdir⁴³. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Halep sancak merkezinin nüfusu üç kat artmıştır.

Tablo 1. Halep Vilayeti Nüfusunun Değişimi

Kaynak	Yıl	Müslüman	Hristiyan	Yahudi	Hane	Toplam Nüfus
Salname	H.1285 (1867)	20383	7954	2600	10223	31937
Salname	H.1307 (1890)	72100	20110	7790		100000
Salname	H.1317(1900)		22005+2043	7218		108119
Alliance Israelite	1880			10200		
Şemseddin Sami	1891					102000
Cuinet	1890	107000	37500	17300		159000
Salname	H.1308	76761	18347	7534		102642
Vilayet Genel Nüfus- Salname	H.1307	609875	92048	20020		722953
Vilayet Genel Nüfus- Salname	H.1317	717905	98678+3648	9101		829332

Halep evleri, şehrin kalesini yapı olarak örnek almıştır. Evler, büyük taşlardan yapılmış ve dışında taş işleme gravürler vardır. Dışları köhne görünse de içleri bakımlıdır. Sokaklar dar, ancak yollar bakımlıdır⁴⁴. Yahudiler Bahsita, Hristiyanlar ise Cedide mahallesinde yaşamaktadır⁴⁵. Ubcini, Osmanlı'da reayanın millet-i

⁴³ HVS 1317, 164.

⁴⁴ a.g.e., s. 177.

⁴⁵ a.g.e., ss. 176-178.

hamse olarak beşe ayrıldığını iddia eder. Bunlar sırasıyla Rumlar, Ermeniler, Ermeni Gregoryenler, Yahudiler ve Latinlerdir⁴⁶. XIX. yüzyılda Halep, bu milletlerin hepsini de barındırmaktadır ve sosyal, hukuki, iktisadi ilişkileri ortaya koymak bakımından ideal bir örnek teşkil etmektedir.

Ekseriyetle konuşulan dil Türkçedir. Bununla beraber bazı kazalarda Arapça hâkimdir ve bazı Kürt aşiretleri ise Kürtçe konuşur. İklimini, Osmanlı kaynakları, hararetli olarak tanımlamıştır. Buğday, arpa, darı, pamuk, pirinç, nohut, mercimek, bakla, keten, susam gibi önemli hububatlar yetişir. Zeytin, limon, portakal ve nar gibi ticari olarak önemli meyveler yetişir. Ayrıca koyun, keçi, sığır, manda ve at yetiştiriciliği yapılmaktadır⁴⁷. Amanos ve Toros dağları ile çevrili olan vilayetten Fırat, Seyhan ve Asi nehirleri geçmektedir⁴⁸.

Halep şehri XIX. asırda, eşraf adı verilen önde gelen aileler tarafından yönetilmiştir. Bu bağlamda bu aileler şehri ticari, sosyal ve hukuki olarak kontrol etmiş ve değişimlerin karşısında yer almıştır. İstanbul'da yerel güç dengelerini, devlet lehine kırmak için düzenlemeler yapılmıştır. Halep'te bu tür idari reformların Şam ve Beyrut'a göre daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür⁴⁹. İstanbul'da yapılan kanunların Levant'taki yansıması, beklendiği gibi olmadı ve bu durum Lübnan'da mutasarrıflığın kurulması ile sonuçlandı. Bu tür siyasi olaylarda Yahudilerin tarafsız kalmaları, onların halk nezdinde zararsız olarak addedilmelerini sağladı. Hâlbuki Hristiyanlar, Avrupalı destekleyicileri vasıtasıyla, kendilerini koruma altına alabiliyorlar ve Müslümanların dikkatini daha çok çekiyorlardı⁵⁰.

3.1.2. Yabancı Temsilcilikler

Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancıların ya da karasularında ticaret yapan yabancı gemilerin statüleri, münferid ahidnamelerle düzenlemiştir. Bu nedenle farklı devletler, farklı kurallara bağlıdır ve birbirleriyle rekabet hâlinde olmuşlardır. En büyük ve tek taraflı imtiyaz, Fransızlara verilmiştir. 1569 yılında Fransa ile yapılan muahede neticesinde, Osmanlı ile anlaşmaya taraf devletler Fransız bayrağı taşıyan

⁴⁶ a.g.e., s. 8.

⁴⁷ HVS 1317, 175-177.

⁴⁸ HVS 1317, 177-182.

⁴⁹ Margaret L. Meriwether, **The kin who count: Family and Society in Ottoman Aleppo, 1770-1840**, University of Texas Press, 1999, s. 20.

⁵⁰ Maoz, a.g.m., s. 99.

gemiler ile Osmanlı sularında sefer ve ticaret yapabileceklerdi⁵¹. Böylece Fransa'nın, Osmanlı ülkesindeki ticari ve diplomatik etkinliği artmış, diğer devlet unsurları Fransızlarla iş birliği yoluna gitmiş ya da onların izni altında bayrak taşıyarak benzer faaliyetlerde bulunmuştur. Hukuki ayrıcalık elde eden Fransızlar, özellikle ceza kanunları imtiyazından faydalanmıştır. Fransız ya da Fransız bayrağı altında katl yahut benzer cürm işledikten sonra şer-i şerife başvurduklarında yargılamaları, elçi veya konsolos muvacehesinde kadı tarafından yapılmıştır⁵².

Halep yabancı etkinliğinin sürekli olduğu ticaret merkezlerinden biridir. Bu nedenle Venedik, 1548 yılında Trablusşam'da bulunan konsolosluğunu buraya taşımış, daha sonra sırasıyla Fransa, Hollanda ve İngiltere konsoloslukları açılmıştır. İpek Yolu ve Baharat Yolu güzegâhında yer alan ve antrepo merkezi olan Halep'te temsilciliklerin, uluslararası ticaretin artmasıyla beraber çoğalmaya başladığı görülmektedir⁵³. Bunun yanı sıra şehirde, rûhanî liderlik merkezleri de bulunmaktadır. 1867 yılında Halep'te Rum Katolik Metropolitliği, Rum millet metropolitliği, Ermeni Katolik millet metropolitliği, Süryani millet metropolitliği, Marunî millet metropolitliği bulunmaktadır⁵⁴. Halep'te, başta İngiltere, Fransa ve Prusya olmak üzere İtalya, Belçika, İsveç, Danimarka ve Portekiz ülkelerinin mukim konsolosluk ya da konsolosluk vekilleri vardır⁵⁵. Adana'da ise Rusya ve Amerika'nın mukim konsoloslukları bulunmaktadır. Ayrıca diğer sancaklarda, konsolos vekilleri ya da vekil (**vice, viç**) konsoloslar bulunmaktadır⁵⁶. Halep'te Avusturya, İngiltere, Fransa, Prusya, İtalya, Belçika, İsveç, Portekiz, Danimarka ülkelerinin mukim genel konsolosluklarının bulunması, bölgenin ticari önemini ortaya koymasına bakımından önemlidir⁵⁷. Diğer yandan Adana, Mersin, Urfa, İskenderun gibi merkezlerde de konsolosluklar mevcuttur⁵⁸. Bu konsolosluklar, kendi ülkelerinin iktisadi ve siyasi çıkarları çerçevesinde Osmanlı Devleti ile ilişkiler yürütmüş ve bu bağlamda

⁵¹ Ahmed Reşid, "Kapitülasyonlar", **Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Dârülfünun Hukuk Fakültesi, C. VI, S. 37, İstanbul, Temmuz-Ağustos 1928, s. 25.

⁵² **a.g.m.**, s. 33.

⁵³ Philip Mansel, **Halep: Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü**, Everest Yayınları, İstanbul, 2017, s. 35.

⁵⁴ **HVS** 1285, 100.

⁵⁵ **HVS** 1285, 106-107.

⁵⁶ **HVS** 1285, 108.

⁵⁷ **HVS** 1284, 95.

⁵⁸ **HVS** 1284, 95-100.

Osmanlı tebaasının tarafını tutmuştur. Özellikle İngiltere ve Fransa, siyasi çıkarları için Halep'in idari ve adli meclislerine müdahale etmekten ve Katolikler üzerinde egemenlik mücadelesi yürütmekten çekinmemiştir. Fransız Konsolosu, İngiliz Konsolosunu dinî nefreti körüklemekle suçlamıştır⁵⁹.

Cuinet, 1890 yılında Halep merkez sancağında Avusturya-Macaristan ve İran'ın genel konsoloslukları, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın konsoloslukları, ABD, Belçika, Yunanistan, Almanya, Portekiz, İspanya, İsveç ve Norveç'in ise konsolos vekillerinin olduğunu ifade etmektedir⁶⁰. Temsilcilik sayısının XX. yüzyılın başında oldukça çoğaldığı görülmektedir. Halep merkezinde Fransız, Rusya, İtalya, İngiltere, Avusturya, Almanya, İran, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Amerikan devletlerinin konsoloslukları mevcuttur⁶¹.

Yabancı temsilciliklerin statüsü, daha önce de belirtildiği gibi tek taraflı antlaşmalarla yürütülür. Bu ilişkilerde Fransa ve Rusya ile yapılan ahidnameler belirleyici olmuştur. Ceza hukuku noktasında eğer cürm-ü meşhud var ise, mücrim tevkif edilir, bunun dışındaki durumlarda konsolos beraberinde müstantık ile soruşturma yapar. Eğer menzile duhl gerekiyorsa konsolostan izin alınmalıdır⁶². Konsololuğa altı saat mesafede olan yerlerde, konsolosluk yetkilisi beklenmeden ikametgâha girilebilir. Bunun dışında trenle ulaşılabilen yerlerde, dokuz saat kuralı hakkında tartışmalar olmuştur⁶³. İran ile yabancıların statüsünü düzenleyen bir ahidname yoktur. Suça karışan İranlıların ceza yargılaması usulü, sual üzerine Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'den yerel mahkemeye iletilmiştir⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nde mukim elçilik ve konsolosların tercüman ve kavasları ile ecnebi manastırların mütevellileri ile tercümanları ecnebi olarak kabul edilmiştir⁶⁵. Bu çerçevede bu kişiler Osmanlı tabiiyetinden birisi ile nizâ ettiklerinde davaya konsolosluk dâhil olmuştur. Yabancıların karıştığı adi suçlara, burada örnek verilecek daha sonra ise eşkıyalık mefhumu çerçevesinde değerlendirmeler

⁵⁹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 070, 8 Kasım 1879.

⁶⁰ Cuinet, **a.g.e.**, s. 163; **HVS** 1302, 204-206.

⁶¹ **HVS** 1317, 165-167.

⁶² Hakkı Paşa, **a.g.m.**, ss. 846-847.

⁶³ **a.g.m.**, ss. 833, 849-850.

⁶⁴ **Ceride-i Mehakim**, N. 3, 5 Rebiülevvel 1290, s. 19.

⁶⁵ Hakkı Paşa, **a.g.m.**, ss. 831-832.

yapılacaktır. Amerikalı Kofen, İskenderun Limanı'nda darp edilmiş ve öldürülmüştür. Katili Celil, henüz bulunamamıştır. Amerikan konsolosu, bu davada katilin yakalanması hususunda ihtimam gösterilmesi ve gerekli mücazatin icra olunmasını talep etmektedir. Belge Sefaret-i Amerika tarafından mühürlenmiştir⁶⁶. Halep İngiliz Konsoloshanesi kavaslarından katil olunan Köhvar isimli kimsenin katillerinden ikisinin yakalanamadığına dair konsolosluktan alınan belge, Tercüme Odası tarafından çevrilmiştir⁶⁷. Yabancıların neredeyse tamamının, konsolosluk mahkemelerini tercih ettiği görülmektedir. Halep-Bağdat tren hattı inşa aşamasında iken burada çalışan Almanlar ve Müslümanlar arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Cerablus'ta yapılan köprü şantiyesinde çalışan işçiler, çıkan anlaşmazlık sonrasında Osmanlı mahkemesinden ziyade Alman Konsolosu'nun kararını tercih etmiştir⁶⁸.

3.2. Halep'in İdari Yapısı

Osmanlı şehrini, kamuya ait kısım ve özel kısım olarak ikiye ayırmak mümkündür. Hanefi hukukçu İbn Abidin'göre, özel alan kişilere aittir ve mülkünü sahipleri tarafından kontrol edilir. Kamusal alan ise, halka aittir ve amme tarafından kontrol edilir. Buradan kamusal alanın, şehrin caddeleri ve özel mülk olmayan diğer yerleri olduğu sonucuna varılabilir⁶⁹. Halep'te mevcut idari ve sosyal yapılanma XIX. yüzyıl başlarında eşraf ve yeniçerilerin hâkimiyet kurduğu ve kamusal alan kontrolünün oldukça baskın olduğu bir yapıdadır. Mahalle sakinlerinin hukuki ve ekonomik sorunları, sosyal ve hukuki müeyyidelerle cezalandırılmaktadır. Özellikle mahalle içi referanslar, kişinin toplumsal statüsünde belirleyicidir. Hukuk, finâ olarak tanımlanan özel alanın korunması üzerine inşa edilmiştir. Bu yapı, Anadolu'da avluya denk gelmektedir⁷⁰. Halep, geleneksel Arap tarzı şehir planına haizdir. Medine olarak adlandırılan şehir merkezinin etrafında mahalle olarak bilinen yerleşim yerleri mevcuttur⁷¹.

⁶⁶ BOA, HR.MKT., 468 – 24.

⁶⁷ BOA, HR.TO., 253 – 46.

⁶⁸ Maurice Barrès, *Une Enquête aux pays du Levant*, Libraire Plan, Paris, 1923, s. 18.

⁶⁹ André Raymond, *La ville arabe, Alep à l'époque ottomane (XVIe-XVIIIe siècles)*, Institut Français d'études arabes de Damas, 1998, s. 48.

⁷⁰ Raymond, *a.g.e.*, ss. 50-51.

⁷¹ *a.g.e.*, ss. 47-48.

Fuat Paşa vasiyetnamesinde, memurlardan beklenilecek şeyin, müsavât kaidesi üzerine bina edilecek ittihatır olduğunu ancak bu sayede istenilen terakki seviyesine ulaşılabileceğini belirtir. Tanzimat fikrini yansıtan bu ilkeler neticesinde, nizamiye düzenlemelerine ağırlık verilmiş, bu çerçevede hukuki, idari ve ekonomik düzenlemeler yapılmıştır⁷². XIX. yüzyıl başına gelindiğinde modern devlet anlayışının gerektirdiği birçok kurumun inşa edildiğini ve şehrin dönüşüm geçirdiğini görmek mümkündür. Şehir, hükûmet konağı ve onun etrafından inşa edilen binalarla idare edilmektedir. Halep şehrinde bir hükûmet konağı, bir kışla-ı hümayun, bir kale, iki hastane, yüz beş mahalle, yüz altmışaltı cami, yüz seksen mescid, otuziki medrese, yirmi bir kilise ve manastır, dokuz havra mevcuttur⁷³. Şehirde su sorunu, mevcuttur ve kesintiler meydana gelmektedir. Ayrıca aralıklarla tekrar eden kıtlık ve açlık gibi sorunlar vardır⁷⁴. Diğer yandan idareciler ve yerel nüfusun karıştığı yolsuzluklar söz konusudur. Zira, Said Paşa ile başlayan süreç, Cemil Paşa ile devam etmektedir ve Cemil Paşa'nın aşiretlerden rüşvet aldığı iddia edilmektedir⁷⁵.

Hukuk ve adalet alanında ise, uzmanlık mahkemeleri kurulduğu görülmektedir. Nizamiye dönemi olarak adlandırılan ve toplum-devlet ilişkisi çerçevesinde oluşan yeni nizam, eski nizama galebe çalmaktadır. Hukuk sisteminin en baştan en son dereceye kadar yenilendiği görülmektedir. Son derece mahkemeleri olarak, mahkeme-i istinaf-ı hukuk dairesi ve mahkeme-i istinaf-ı ceza dairesi ihdas edilmiş ve hukuk ile ceza kısımları ayrılmıştır⁷⁶. Diğer dikkat çeken bir husus, mahkeme yazışmaları ve tercümesi yapmak üzere 1885 yılında merkezde tercüme odası kurulmuş olmasıdır⁷⁷.

Vilayet Nizamnamesi'nin yanı sıra Osmanlı mülkiye örgütünün yeniden düzenlenmesi, hukuki alanda Nizamiye Mahkemeleri'nin örgütlenişi de yeniden şekillendirildi. Buna göre; kazalarda “**meclis-i deavi**”, sancaklarda “**meclis-i**

⁷² **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, “Tarihten Bir Sahife: Âli ve Fuad Paşaların Vasiyetnâmeleri”, C. I, S. 2, 1910, s. 83.

⁷³ **HVS** 1317, 190.

⁷⁴ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Christian, N. 102, 3 Temmuz 1880.

⁷⁵ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Christian, N. 244, 5 Aralık 1881.

⁷⁶ **HVS** 1302, 129.

⁷⁷ **HVS** 1302, 130.

temyiz” ve vilayetlerde “**divan-ı temyiz**” oluşturuldu. Bu meclislerin başkanlığını, yerel mülki idarenin başı yapacaktı⁷⁸. 1865 tarihli nizamname ile her kaza merkezinde bir meclis-i deavi, sancak merkezlerinde biri hukuk, diğer ceza işlerine bakmak üzere meclis-i temyiz-i hukuk ve meclis-i cinayet mahkemeleri ihdas edildi. Bu mahkemelerin üst mercii olarak vilayet merkezlerinde meclis-i temyiz-i hukuk ve meclis-i kebir-i cinayet adlarıyla istinaf mahkemeleri oluşturuldu. En üst mahkeme Dersaadet’te bulunan Divan-ı Ahkam-ı Adliye’dir⁷⁹. Kaza merkezlerinde, meclis-i deavinin yanı sıra idari işlerle ilgili mercii olan meclis-i idare bulunur⁸⁰. Meclis-i İdare’nin başkanı kaymakam, Meclis-i Deavi’nin başkanı kaymakam naibidir. Yerleşim yerinin nüfusuna göre, müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşur. Kazalardaki üst yetkili mahkemedir⁸¹. Halep Vilayeti’nde diplomatik temsilciliklerin müdahaleleri nedeniyle meclislerde, gayrimüslim özellikle Ermeni toplulukların nüfuzunu görmek mümkündür⁸².

Ahmed Cevdet Paşa, 1875 senesinde Halep sancağını düzenlemek üzere yetkilendirildi. Halep, Adana, Maraş, Urfa, Kozan, Payas ve Zor sancaklarından mürekkep bir vilayet teşkil olundu⁸³. Halep sancak merkezinde 1882 yılında bir meclis-i deavi ihdas edildiği ve Veysi Paşa’nın başkanlık ettiği görülmektedir⁸⁴. Bu durum 1883 yılında da devam etmektedir⁸⁵. Livalarda ise meclis-i temyiz-i liva, üst yetkili mahkemedir⁸⁶.

Hürriyeti bağlayıcı cezaların yaygın olmadığı dönemde müstakil bir hapisane binası mevcut değildir. Hapisane olarak hükûmet konağının bir odası kullanılmıştır. Hükûmet konağından ayrı bir hapisane kurulmuş ve emniyet birimleri oluşturulmuştur. Halep gibi büyük bir şehir için bu gibi birimler önemli olsa da şehir ve nüfus göz önüne alındığında yetersizdir. Hapisane memurları salnamede

⁷⁸ **Ceride-i Mehakim**, N. 3, 5 Rebiülevvel 1290, s. 21.

⁷⁹ Ali Turan, **Divânı Ahkâmı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2020, s. 2.

⁸⁰ Gürsoy Akça, Himmet Hülür, “Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 21, 2007, ss. 252-253.

⁸¹ **HVS** 1288, 38; 42.

⁸² **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Christian, N. 069, 8 Kasım 1879.

⁸³ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 202.

⁸⁴ **HVS** 1289, 34.

⁸⁵ **HVS** 1290, 45.

⁸⁶ **HVS** 1290, 62.

zikredilmiştir. Burda kâtip ve başgardiyân belirtilmiş diğer görevlilerden bahsedilmemiştir⁸⁷. Bu tarihlerde daha önce kaza merkezlerinde bulunan meclis-i deavi yerine mahkeme-i bidayet kurulduğu meclis-i idare kurumunun ise aynen korunduğu görülmektedir⁸⁸.

Ahmed Cevdet Paşa'nın vali olduğu 1877 yılında, İdare-i Umur-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nün olması, şehrin nüfusunda göçmenlerin kritik olduğunu ortaya koymaktadır⁸⁹. Merkezin yanı sıra liva ve kazalarda da uzmanlaşmış idari birimler kurulmuştur. Kazalarda, idari işlerin görüşüldüğü meclisler ve hukuk yargılamaları yapılan meclisler ayrılmıştır. Meclis-i idare-i kazanın başkanı kaza müdürü, meclis-i dava-ı kazanın müdürü ise kaza naibidir⁹⁰. Zira vilayet nizamnamesinden önce kazaları müdürler ve çoğunlukla Urfa gibi büyük yerlerde paşa payeli kaymakamlar idare etmektedir. Adana, Mersin, Kozan, Tarsus ve Osmaniye gibi yerleşim yerleri, 1284 yılında Halep Vilayeti'nin bir parçasıdır⁹¹. 1867 yılında Mersin ve Tarsus, Halep Vilayeti'ne bağlıdır ancak 1869 yılında, müstakil Adana Vilayeti'nin kurulmasıyla Adana'ya bağlanmıştır⁹².

İlerleyen yıllarda salnamelerde idari yapının daha ayrıntılı verildiği görülmektedir. Buna göre 1890 tarihli salnamede mahkeme-i şer-i şerif olarak anılan kadı mahkemesinin çalışanlarına da yer verilmiştir. Mahkeme naib, kassam başkâtibi, katib-i evvel, katib-i sani, ceride kâtibi, zabıt kâtibi, ser mukayyid, ikinci mukayyid ve izinname kâtibinden oluşmaktadır. Mahkeme-i istinaf-ı hukuk dairesi ve mahkeme-i istinaf-ı ceza dairesi gibi mahkemeleri, gayrimüslim üyeler barındırırken kadı mahkemeleri tamamen Müslümanlardan oluşmaktadır⁹³. 1889 yılında hapisane memurları müdür, müfettiş, sergardiyân ve kâtip olarak kayda geçmiştir⁹⁴. 1890 yılında ise hapisane memurları arasında binbaşı ve yüzbaşı da

---

⁸⁷ HVS 1302, 141.

⁸⁸ HVS 1302, 144.

⁸⁹ HVS 1284, 33.

⁹⁰ HVS 1284, 45.

⁹¹ HVS 1284, 70-75.

⁹² HVS 1285, 81-82.

⁹³ HVS 1306, 108-111.

⁹⁴ HVS 1306, 117.

sayılmıştır⁹⁵. Vilayet polis dairesi bir serkomiser iki komiser ve dokuz polis efradından mürekkeptir⁹⁶.

Vilayet merkezinde görevli memurlar, salnamenin memurin-i merkez-i vilayet kısmında açıklanmış, burada önde gelen görevliler umur-ı ecnebiye müdürü, defterdar, müfettiş-i hükkam, mektub-ı vilayet, telgraf müfettişi, alay beyi, defter-i hakani müdürü, tahrir mümeyyizi ve vilayet başmühendisi şeklinde sıralanmıştır⁹⁷. Meclis-i İdare-i Vilayet ise Vali başkan olmak üzere aza-ı tabiyye ve aza-ı müntehibeden oluşur. Doğal üyeleri umur-ı ecnebiye müdürü, defterdar, müfettiş-i hükkam, mektub-ı vilayetdir. Kazalarda ikişer üye ve ikişer aza vardır⁹⁸. 1288 yılı Halep Salnamesi'nde seçilen üyeler arasında üç Müslüman ve bir gayrimüslim yer almaktadır⁹⁹. Divan-ı Temyiz ve Cinayat-ı Vilayet Meclisinin başkanı reis-i müfettiş-i hükkamdır. Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşur. Vilayetteki en üst yargı merciidir¹⁰⁰.

Halep, Osmanlı Devleti'nin modern yönetim anlayışına geçiş sürecinde pilot bölgelerden biridir. İlimiyeden ve bürokrasiden birçok önemli isim, Halep'te valilik yapmıştır. Bunlardan Ahmet Cevdet Paşa ve İsmail Rahmi Paşa 1271-1273, Hamdi Paşa 1273-1273, Mustafa Paşa 1273-1274, Elhac Mehmet Kamil Paşa 1274-1275, Mehmet Reşid Paşa 1275-1276, İsmail Paşa 1276-1277, Azimet Paşa 1277-1279 ve Süreyya Paşa 1277-1279 yılları arasında Halep valiliği yapmıştır¹⁰¹.

⁹⁵ HVS 1307, 90.

⁹⁶ HVS 1307, 92-93.

⁹⁷ HVS 1288, 28.

⁹⁸ *Ceride-i Mehakim*, N. 7, 29 Rebiülevvel 1290, s. 41.

⁹⁹ HVS 1288, 29.

¹⁰⁰ HVS 1288, 30.

¹⁰¹ HVS 1303, 82.

Tablo 2. Halep Vilayeti'nde Görev Yapmış Valiler

Vali	Görev Başlangıç	Görev Bitiş	Kaçıncı Defa
Ahmed Cevdet Paşa	1283	1285	İki
Naşid Paşa	1285	1286	Bir
Derviş Paşa	1286	1287	Bir
Süreyya Paşa	1287	1288	İki
Hacı Paşa	1288	1289	Bir
Samih Paşa	1289	1289	Bir
Kürt Ahmed Paşa	1289	1291	Bir
Mehmed Reşid Paşa	1291	1291	İki
Samih Paşa	1291	1292	İki
Esad Muhlis Paşa	1292	1292	Bir
Emin Paşa	1292	1293	Bir
Kamil Paşa	1293	1295	Bir
Galip Paşa	1295	1296	Bir
Eğimli Said Paşa	1296	1296	Bir
Hüseyin Cemil Paşa	1296	1304	Bir
Hacı Osman Nuri Paşa	1304	1305	Bir
Nasuhi Bey	1305	1307	Bir
Arif Paşa	1307	1310	Bir
Hacı Osman Nuri Paşa	1310	1311	Bir
Hasan Paşa	1311	1313	Bir
Zihni Paşa	1313	1313	Bir
Raif Paşa	1313	1317 ¹⁰²	Bir

---

¹⁰² HVS, 1317; 85-86.

Halep Vilayeti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında otuz iki vali görev yapmıştır. Mülki idarenin başı valilik kurumunda sık sık değişiklik olması, vilayetteki idari istikrarsızlığın göstergelerinden biridir. Özellikle Ahmed Cevdet Paşa ve Derviş Paşa vilayette idari düzenlemeler yapmış, emniyet ve asayiş sağlamaya çalışmıştır. Yeniçeri ve eşraf egemenliğinin hâkim olduğu Halep'te, yeniçeriliğin kaldırılmasıyla bozulan asayiş, zaptiye teşkilatı ve düzensiz birliklerle sağlanmaya çalışılmıştır. Zaptiye Teşkilatı'nın kurulması ve düzenli birliklerin büyük şehirlerde görevlendirilmesinden sonra dahi Halep ve Beyrut gibi merkezlerde düzensiz ve yerel birliklerin varlığına rastlanmaktadır. Özellikle Türkmenler ve göçebe Araplar gibi cemaatlerin bölgede yaşaması, burada güvenlik zâfiyetinin daimi olmasına neden olmuştur. Düzensiz birlikler, şehrin kapılarını ve kamu binalarını savunmak, düzeni tesis etmek, iletişimi sağlamak, suçluları hapse atmak ve cezalandırmakla görevlendirilmiştir. Kolluk kuvvetlerinin idari ve ekonomik sorunlar yaşadığı görülmektedir. 1881 yılında seksen bir zaptiye, on altı aylık maaşlarını alamadıkları için Halep Valisi Said Paşa'ya istifalarını sunmuştur. Said Paşa, sorunu çözmek yerine zaptiyeleri hapse attırmış ve bu da büyük güvenlik sorunlarına neden olmuştur¹⁰³. 1899 yılında Halep ve Adana'da jandarmaların maaşlarının ödenmemesi nedeniyle görevlerini bırakması, bu sıkıntıların uzun süre devam ettiğini ortaya koymaktadır¹⁰⁴. II. Abdülhamid, bölgedeki aşiretleri kullanarak bunun önüne geçmeye çalışmış, bu girişim kısmi olarak etkili olsa da Hamidiye alaylarının yetkilerini aşan ve suistimale varan davranışları görülmüş, devlet ayrıca bunları engellemek için önlem almıştır. Fransız Konsolosu'na göre Ermeni ayaklanmalarına karşı kurulan bu birliklerin sayısı 540 süvariye ulaşmaktadır. Bunların dokuz alayı Diyarbakır'da görevlendirilmiştir. İki aşiret liderinin komutanlık ettiği bu alaylar, kendi adamlarının silahlandırılması için birbirleriyle çatışmakta ve tarımsal bölgelerde kargaşaya neden olmaktadır. Diyarbakır Valisi Sırrı Paşa da bu durumdan rahatsız ve bu grupları etkisiz hale getirmek için bütün girişimleri yapmaktadır¹⁰⁵.

¹⁰³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 143-146, 3 Ocak 1881.

¹⁰⁴ Nadir, Özbek, "Policing the countryside: gendarmes of the late 19th-century Ottoman Empire (1876-1908)", *International Journal of Middle East Studies*, S. 40-1, 2008, s. 59.

¹⁰⁵ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 037, 19 Haziran 1893.

XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde bölgeden geçen ticari kervanlar, buradaki Hamidiye alaylarından izin almak ve haraç ödemek zorundadır¹⁰⁶.

Halep ve civarında Hamidiye alaylarının yolcu ve tüccara saldırılarının önüne geçmek için, yabancı tüccarlarda olduğu gibi asakir-i nizamiye oluşturularak sevk edilmesi talep edilmektedir. Halep'te bulunan beş-altı yüz Osmanlı tüccarı, eğer hükümet emniyetlerini sağlamazsa yirmi otuz ecnebi tüccarla anlaşarak malın ticaretini sağlayacaktır. Milli aşiretinin saldırısı neticesinde bu tüccarlara ait 600 develik kervan Rakka'da alıkonulmuştur. Osmanlı yetkililerine müracaat edildiğinde, beş on jandarma verilebileceği söylenmiştir¹⁰⁷. Asayişin en önemli faydası, ticaret yapılmasını sağlaması ve daha fazlasını teşvik etmesidir. Osmanlı ülkesinde, XIX. yüzyılın başından beri süregelen bir asayiş ve şekavet problemi vardır. Devlet, kendi tebaasının ve tüccarının güvenliği sağlayamamaktadır. Yine ülkedeki yabancı tüccarın güvenliğinden dahi sorumludur ve hem iç hem dış siyasi etmenler nedeniyle, yabancı tüccarın korunmasına daha fazla itina gösterilmektedir.

3.3. Halep'in Ekonomik Yapısı

Baharat ve İpek Yolu kervanlarının antreposu olan Halep'te ticaret hayatı her daim canlı olmuştur. Hindistan, İran ve Bağdat'tan kervanlarla gelen mallar Halep'ten İskenderun Limanı vasıtasıyla tüm Avrupa'ya dağıtılmıştır¹⁰⁸. Bu nedenle hem Müslüman hem de Batılı tüccarlar şehirde meskündür. Masters, 1750 yılında Halep'in Avrupa ticaret ağının bir parçası olduğunu belirtmiştir¹⁰⁹. XIX. yüzyılın başından XX. yüzyılın başına kadar Suriye'nin dış ticareti yaklaşık 22 kat artmıştır¹¹⁰. Uluslararası ticaretin artması, bölgedeki hareketliliği artırırken, siyasi kargaşa beraberinde gelmiştir. Rum ve Sırp isyanlarının bölgedeki yansımaları, gayrimüslimlerin zenginleşmesi ve Osmanlı reformları, statükonun bozulmasına neden olmuştur. Ticari hayatın gayrimüslimler üzerinden yürümesi Müslüman

¹⁰⁶ MAEAD, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1899, N. 43, 20 Ekim 1900.

¹⁰⁷ BOA, TMIK.M., 74 / 40 - 2.

¹⁰⁸ Jane Hathaway, Karl K. Barbir, **The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516–1800**, Routledge, 2014, s. 159; Mansel, **a.g.e.**, ss. 28-30.

¹⁰⁹ Bruce Masters, **The Origins of Western Dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600–1750**, New York University Press, 1988, s. 76.

¹¹⁰ Mohammed Said Kalla, **The Role of Foreign Trade in the Economic Development of Syria, 1831-1914**, The American University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1969, s. 13.

burjuvazi oluşmasını engellemiş, toprak temelli güç odağı olan ayan gruplarının merkezi otorite tarafından yok edilmesi ya da hedef alınması muhtemel sermaye gruplarının ortaya çıkmasını engellemiştir¹¹¹. Bütün sistemik sorunların yanı sıra bölgede, eşkıya ve güvenlik problemi vardır. Bütün gelişmelere rağmen Şammar ve Anaze gibi aşiret bölgelerinde yabancıların saldırıya uğradığı, öldürüldüğü ve mallarının yağmalandığı vakalar 1878 gibi geç tarihlerde de görülmektedir¹¹². Diğer yandan bölgedeki Fransız ticari etkinliğinin hacmi, Mersin Limanı'nda on beş milyon franka ulaşmıştır ve Fransız temsilciler bu durumu Paris'e artış ve istikrar olarak bildirmektedir¹¹³.

Halep, Osmanlı kara ticaretinin önemli merkezlerinden biri olmuş, İpek ve Baharat Yolu'nun önemli bir durağıdır. Şehrin ticaretinin büyük bir kısmını, hanlarda son bulan İpek ticareti oluşturmuştur¹¹⁴. Ekonomik grupların çeşitliliğine rağmen Halep şehrinde has, ayan ve amme gibi farklı toplum tabakalarının aynı mahallede bir arada yaşadığı görülmektedir. Gelir dağılımına göre, belirli mahallelerde bir yoğunlaşma söz konusu değildir¹¹⁵. Tanzimat döneminde yapılan reformlar, milletler arasında nefretin artmasına neden oldu. Müslümanlar, özellikle de ulema, yeni reformlarla birlikte zimmilerin daha çok haklar kazanacağından ve kendi mevkilerini ele geçireceğinden endişe etti ve bu bölgesel çatışmaların önünü açtı. Bu durum Anadolu'da hukuk sistemini takiben asayişin bozulmasına neden olmuş eşkıyalık artmıştır. Eşkıyadan dolayı Halep, Kilis, Osmaniye ve Maraş arasında posta göndermek mümkün değilken, Cevdet Paşa'nın girişimleri ile yol güvenliği sağlanmış ancak daha sonra tekrar bozulmuştur¹¹⁶. Zira yol güvenliği ve ulaşımın zayıf olması, Halep'in tarım alanında ticari olarak sınırlı kalmasının en büyük nedenidir¹¹⁷. XX. yüzyıl başlarında Fransız kayıtları, en büyük sorunun güvenlik

¹¹¹ Şerif Mardin, "Power, civil society and culture in the Ottoman Empire", **Comparative Studies in Society and History**, S. 11-3, 1969, s. 268.

¹¹² Blunt, **a.g.e.**, ss. 102-103.

¹¹³ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, T. Gilbert, N. 007, 27 Nisan 1892, **MAEAD**, Consulat de France à Alep, T. Gilbert, N. 004, 9 Mart 1892.

¹¹⁴ Raymond, **a.g.e.**, s. 127.

¹¹⁵ Semerdijan, **a.g.e.**, s. 79.

¹¹⁶ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 226.

¹¹⁷ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Correspondance Consulaire et Commerciale, 9 Nisan 1894.

olduğunu eşkıya ve Hamidiye alaylarının merkezi otoriteden habersiz giriştiği eylemlerin, büyük bir asayiş ve emniyet zaafiyeti yarattığını iddia etmektedir¹¹⁸.

Diğer yandan bu vilayette yerleşik bir **zuema** sınıfının mevcut olması, önde gelen ulemanın bu ailelerden olması ve ticari ağların da bu aileler tarafından kontrol edilmesi, sistemi bozmaya yönelik yeniliklerin bu bölgelerde tepkiyle karşılanmasına neden olmuştur¹¹⁹. Bu ilişkiyi bozan ise, ticaretle uğraşan Hristiyanların Şam ve Halep'te şaşaalı evler yapmaya başlaması ve Müslümanlardan zengin olduklarını alenen göstermeye başlaması olmuştur. İltizam sisteminin terkedilmesi, bölgedeki ekonomik ilişkileri Hristiyanlar lehine değiştirirken, askere alma ve vergilendirme sisteminin getirdiği düzenleme, Müslümanlar için durumu daha da ciddi hale getirmektedir¹²⁰. Şam ve Musul şehirleri Osmanlı idaresi tarafından uç şehirler olarak görülmüş ve buralarda askerî karargâhlar kurulmuştur. Halep ise bir ticaret şehri olarak canlılığını devam ettirmiş ve merkezi güç, göreceli olarak az hissedilmiştir. Bundan dolayı Tahazade ve Hünkarlızade gibi belli başlı aileler, muhassıllık için karşı karşıya gelmiştir¹²¹.

Salnameler, şehrin yıllar içindeki ekonomik büyümesini görmek için önemli bilgiler sunmaktadır. En erken tarihli salname 1867 (H.1284) yılına aittir. Bu salnameye göre gündelik hayatın sürdürüldüğü işletmeler sayıca fazladır. 1284 tarihli salname de 40 hamam, 5500 dükkân, 810 mağaza, 70 han, 90 kısariye (ufak han) 84 fırın, 2915 kumaş destigâhı ve 10 susam müessesesi, 66 su değirmeni, dokuz hayvan değirmeni ve üç debbağhane ve 27 badehane vardır. Bunun yanı sıra dokuz kahvehane ve 11 meyhane mevcuttur. Ticari olarak ise 59 boyahane, 13 sabunhane, 10 kerç ocağı ve iki matbaa vardır¹²². H. 1285 (1868) salnamesinde şehirde 810 mağaza, bir bedesten ve 70 han ve 90 kabzırıyye bulunduğu belirtilmiştir¹²³. Ayrıca 69 kahvehane ve 17 meyhane bununla beraber 119 boyahane, 13 sabunhane¹²⁴, sekiz

¹¹⁸ MAEAD, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1898, N. 69, 1899.

¹¹⁹ Mansel, **a.g.e.**, ss. 61-62.

¹²⁰ Maoz, **a.g.m.**, s. 97.

¹²¹ Ariel Salzman, **Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State**, Brill, 2004, s. 164.

¹²² HVS 1284, 103-109.

¹²³ HVS 1285, 140.

¹²⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1895, N. 127, Mayıs 1896.

gürç ocağı, dört pamuk fabrikası 284 fıstık ve 63 zeytin olmak üzere 447 bağ ve 362 bahçe ve iki matbaa mevcuttur¹²⁵. Fıstık, zeytin, buğday ve pamuk gibi endüstriyel olarak değerli birçok ürün yetiştirilmektedir¹²⁶. 1871 yılı Fransız Konsolosluğu istatistiklerinde sabun, pamuk ve tütün fabrikasından bahsedilmektedir. Bu fabrikalarda işgücüne dayalı bir üretim olup verim azdır¹²⁷.

Tablo 3. Halep Sancağı'nda Ticari Girişimlerin Değişimi

Yıl	Dükkân	Han	Kumaş Destigâhı	Debbağhane	Pamuk Fabrikası
1284	5500	70	2915	3	-
1317	7527	107	2915	5	6 ¹²⁸

Şehirdeki ticari işletmelerin sayısının H. 1317 (1900) yılına gelindiğinde arttığı görülmektedir. Endüstriyel ürün işleyen pamuk ve şariye fabrikaları açılmıştır. Bu çerçevede 7527 dükkân ve mağaza, bir bedesten, 107 han, 29 su değirmeni, 2915 kumaş destigâhı, beş debbağhane, 90 kahvehane, 38 meyhane, 129 boyahane, 12 sabunhane, dört şariye fabrikası, bir kav fabrikası vardır¹²⁹. Halep şehri her türlü kumaşın üretildiği, tatlıcılık faaliyetlerinin geliştiği bir yerdir¹³⁰. Halep dokumaları, zor bulunan indigo renkte olmasından dolayı rağbet görmektedir¹³¹ ancak 1898 krizinde kentteki dokuma endüstrisinin büyük bir işgücü kaybına uğradığı görülmektedir. Kriz öncesinde 8.000 olan dokuma sektörü çalışanı, kriz sonrasında 3.000'e düşmüştür¹³².

Suriye'de 1870-1913 yılları arasında etkili bir ticari genişleme yaşanmış ve 1890-1914 yılları arasında Halep'in Avrupa ile ticari ilişkileri %50 oranında artmıştır¹³³. İngiliz konsolosunun 1886 tarihli raporuna göre, Suriye'de "Nüfus hızlı artmaktadır ... ticaret her açıdan gelişmekte, evler ve ticari işletmeler ortaya

¹²⁵ HVS 1285, 140-141.

¹²⁶ HVS 1285, 142.

¹²⁷ MAEAD, Consulat de France à Alep, Bertnard, N. 009, 14 Mayıs 1871.

¹²⁸ HVS 1317, 190.

¹²⁹ HVS 1317, 190.

¹³⁰ HVS 1317, 192.

¹³¹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Bertnard, N. 025, 14 Mayıs 1871.

¹³² MAEAD, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1898, N. 70, 1899.

¹³³ Charles Issawi, **An Economic History of the Middle East and North Africa**, Columbia University Press, 1982, s. 40.

çıkılmaktadır. Her yıl yeni araziler tarıma açılmaktadır” bu da canlı bir ekonominin göstergesidir¹³⁴. Halep, zanaatkârların varlığını sürdürdüğü bir şehirdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu varlığın hızlı bir biçimde zayıfladığı ve yerini ham madde satışına bıraktığı görülmektedir¹³⁵. 1879 yılında Mithat Paşa, idari düzenlemeler yapmış ve bölgedeki kolluk kuvvetlerini etnik olarak çeşitlendirmeye çalışmıştır. Daha önce Kürtlerin yoğun olduğu zabtiye birliklerine, daha sonra Hristiyan Araplar ve Yahudiler de katılım sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Halep’te de Çerkes göçmenlerin güvenlik birimlerine alındığı görülmektedir¹³⁶.

Savaş döneminde asayiş sorunları artmakta ve eşkıyalık görülmektedir. 93 Harbi sırasında, Halep’ten geçen kervanlara göçmenlerin saldırması ve katl olaylarının sıklıkla yaşanması bunu göstermektedir¹³⁷. Böyle zamanlarda ticaret sektöre uğramıştır. Islahat Fermanı, hâkim millet olan Müslümanları, gayrimüslimler ile hukuki olarak eşit hale getirmişti. Avrupalı tüccarlar ile kurdukları iş ilişkileri neticesinde gayrimüslimler zenginleşmiş ve bunu da yaşam biçimleri ile somut olarak göstermeye başlamış ve bu durum Şam ve Halep gibi ulema ailelerinin olduğu bölgelerde gayrimüslim işletmelerine yönelik taarruza dönüşmüştür¹³⁸.

Halep’te pamuk ve zeytinyağı endüstrileri oldukça gelişmiştir. Dört tanesi büyük çaplı pamuk fabrikası, 332 tanesi yağhane olmak üzere çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren altı bin civarı işletme mevcuttur. Anadolu’ya her yıl 1700 ton civarı sabun gönderilmektedir¹³⁹. Fransa ile büyük ölçekli bir ticari ilişki geliştiren Lübnan bölgesi, 1857-1858 ekonomik krizinden etkilenmiş, hızlı gelişen ticaretin yok ettiği tarım ağları, köylülerin fakirleşmesine ve bölgesel otoriteye karşı ayaklanmalarına neden olmuştur. Şeyh olarak adlandırılan büyük toprak sahipleri, bu tepkinin hedefi olmuştur¹⁴⁰. 1893 yılı ticari istatistiklerini gösteren Fransız kaynaklarında Halep

¹³⁴ Kalla, **a.g.t.**, s. 16.

¹³⁵ Issawi, **a.g.e.**, s. 151.

¹³⁶ Özbek, **a.g.m.**, s. 56.

¹³⁷ Blunt, **a.g.e.**, s. 15.

¹³⁸ Maoz, **a.g.m.**, s. 97.

¹³⁹ Cuinet, **a.g.e.**, ss. 156-157.

¹⁴⁰ Samir Khalaf, “Communal Conflict in Nineteenth-Century Lebanon”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a Plural Society**, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, C. I, Holmes & Meier Publishers, Londra, 1982, s. 127.

şehrinin en büyük ihraç malı olarak yün (laine) gösterilmiştir¹⁴¹. Osmanlı kaynaklarında bahsi geçen ürünün ticari hacim olarak sınırlı olması, Fransız tüccarlarının bu üründe tekel sahibi olduğunu göstermektedir. Halep, Antep ve Maraş'ta ticari krediler, Paris'ten temin edilmektedir¹⁴².

Bölgedeki siyasi kimliklerin oluşmasında, dinî aidiyetlerin birinci derecede etkili olduğu görülmektedir. Marunîler, Fransızlar tarafından korunurken, Dürzilerin ise İngilizler tarafından koruma altına alındığı görülmektedir. Bu hususta özellikle bölgenin coğrafi yapısının etkilidir. Zira birbirinden izole olan dinî yapılar, belli yerlerde çoğunluğu oluşturarak varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Doumani, Nablus ve Trablus'undaki aile yapıları ve değişimini inceleyen çalışmasında bölgede artan ekonomik etkinliğe rağmen XVIII. ve XIX. yüzyıllarda benzer oranda ceza davası olmasının, kişilerin mahkeme dışı yöntemlere başvurduğunu gösterdiğini iddia etmektedir¹⁴³. Islahat faaliyetleri, Halep'in kuzey doğusunu kontrol eden Şammar aşireti üzerinde etkili olmamıştır. Aşiretin eskisi gibi yağma faaliyetlerine devam etmesi üzerine Osmanlı Devleti, 1857 yılında aşiret liderlerine maaş bağlanması teklifinde bulunmuştur¹⁴⁴. Ancak bölgedeki kervanların geçişi, aşiretlerin iznine bağlı kalmış ve buna karşı çıkanlarla çatışmaya girmişlerdir. Şammar aşireti, Nusaybin ve Cizre bölgesindeki Kürt aşiretlerine hücum ederek hayvanlarını ve ürünlerini talan etmiş ayrıca birçok köylüyü de katletmiştir. Bu tür saldırılar, Halep ve Musul arasındaki ticaret yolunu kesintiye uğratmış, Diyarbakır'dan çıkan Osmanlı kuvvetleri, Mardin tarafına ulaşınca kadar Şammar eşkıyası çöle çekilmeyi başarmıştır¹⁴⁵.

Halep'te XIX. asırda Katolik Hristiyan grupların ticarete ön plana çıkmaları ve ortaklıklarını yerel unsurlar yerine Avrupalılarla kurmaları, ticari düzlemde

¹⁴¹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Correspondance Consulaire et Commerciale, N. 394, 9 Nisan 1894.

¹⁴² MAEAD, Vice-Consulat de France a Ain-tab et Marache, M. G. Antaki, N. 172, 14 Şubat 1894.

¹⁴³ Beshara B. Doumani, **Family Life in the Ottoman Mediterranean A Social History**, Cambridge University Press, 2017, ss. 80-81.

¹⁴⁴ Suavi Aydın, Jelle Verheij, "Confusion in the Cauldron Some Notes on Ethno-religious Groups, Local Powers and the Ottoman State in Diyarbekir Province, 1800–1870", **Social Relations in Ottoman Diyarbekir, 1870-1915**, Ed. Joost Jongerden, Jelle Verheij, Brill, 2012, s. 42.

¹⁴⁵ MAEAD, Consulat de France à Alep, Bertnard, N. 042-044, 25 Haziran 1871.

mezhep ayrılıklarını artırmıştır¹⁴⁶. Osmanlı Devleti, bu tür farklılıkları hukuki boyutta dengelemeye çalışmış ve farklılıkta birliktelik politikası izlemiştir. Cebel-i Lübnan'da oluşan ekonomik büyüme, bölgedeki ayrılıkçı faaliyetleri körüklemiştir. Levant bölgesindeki ekonomik hareketliliği göstermesi açısından Beyrut limanında, 1800 yılında 40 tonluk bir nakliye hacmi varken 1914 yılına gelindiğinde bu hacim 1700 tona ulaşmıştır¹⁴⁷. Bu süreçte Suriye ekonomisinin, dünya ile benzer ölçekte büyüdüğü görülmektedir¹⁴⁸. Fransa'nın 1871 yılında 5 milyon frank olan ihracatı, yüzyılın sonunda 15 milyona çıkmıştır¹⁴⁹.

Suriyeli elitler, ticarete aracı rol oynamaktadır. Bölgeler arasında ulaşımın hızlanması için yolların yapılması gerekmektedir. Avrupa'da ticari ilişkiler ile artan iç bağımlılık, Osmanlı ülkesinde idari düzenlemeler ile gerçekleştirilmeye çalışıldı. Tek taraflı ilişki, çift taraflı olmak zorundaydı. Bunun için vilayetlerden gelen yönetici adayları yine buralara gönderilerek bağımlılık düzleminde bir ilişki kuruldu. Avrupa ile ticari ilişkilerin artması, gayrimüslimlerin hukuki statüsünde değişiklik yapılmasını gerekli kılmıştır. Modern tarzda açılan mahkemelerin ilk olarak İzmir, Beyrut ve Selanik gibi önemli ticaret merkezlerinde açılması bu durumu doğrulamaktadır¹⁵⁰.

3.4. Konya'nın Sosyal Yapısı

Konya, Anadolu platosunun güney batısında yer alan ovada kurulmuş ve eski çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Kent, Alaeddin Tepesi merkez olmak üzere şekillenmiş, güvenliği iç kale ve Gevale Kalesi ile sağlanmıştır¹⁵¹. Bölgedeki mevcut yapılanmanın Celali isyanları neticesinde meydana gelen göç dalgasıyla beraber sur dışına taşığını ve yeni mahalleler inşa edildiğini görmek mümkündür¹⁵². Konya, Rum ve Ermeni nüfusun sosyal ve ekonomik hayatta etkin

¹⁴⁶ Bruce Masters, "The 1850 events in Aleppo: an aftershock of Syria's incorporation into the Capitalist World System", **International Journal of Middle East Studies**, S. 22-1, 1990, s. 16.

¹⁴⁷ Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, "Port-cities in the Ottoman Empire: Some Theoretical and Historical Perspectives", **Review (Fernand Braudel Center)**, C. XVI, N. 4, 1993, ss. 528-530.

¹⁴⁸ Kalla, **a.g.t.**, ss. 20-21.

¹⁴⁹ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Bertnard, N. 033, 14 Mayıs 1871.

¹⁵⁰ Heidborn, **a.g.e.**, ss. 217-219.

¹⁵¹ Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı, M. Serhat Yenice, "Tarihi Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi", **Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 5, 2020, ss. 4-5.

¹⁵² Heidborn, **a.g.e.**, s. 11.

olduğu bir kenttir. Tanzimat döneminin başlamasıyla beraber bu gruplar idari hayatta da yer almaya başlamışlardır¹⁵³.

3.4.1. Nüfus

Konya merkez kazasına ait 1867 tarihli nüfus sayımında şehir merkezinde, 16732 Müslüman ve Hristiyan, Hatunsaray'da ise 10469 nüfus bulunmakla beraber toplam 27201 kişinin 180 mahalle ve köyde yaşadığı görülmektedir¹⁵⁴. 1291 (1873) yılında ise nüfusu 39257 kişiye ulaşmıştır¹⁵⁵. Cuinet, 1890 yılına ait araştırmalarında Konya sancağının nüfusunu 294606;¹⁵⁶ şehir merkezinin nüfusu ise 61028'dir¹⁵⁷. Fraşeri (Şemseddin Sami), Konya merkezinin nüfusunu 44 bin olarak vermiştir¹⁵⁸. Konya surlarının içinde nüfus yoğunluğu fazladır¹⁵⁹.

Konya ve Halep'a ait H. 1285 tarihli salnameler değerlendirildiğinde Konya ve Halep şehir merkezlerinin birbirine oldukça yakın sayıda nüfus ağırladıkları görülmektedir. Aynı tarihli salnamede Akşehir, Yalvaç, Karaman, Ilgın, Seydişehir, Ereğli, Bozkır, Beyşehir, Mea Aşiret-i Rişvan Esbkeşan, Hadim kazalarıyla beraber Konya sancağının nüfusu 137.464 kişiye ulaşmaktadır¹⁶⁰. Diğer yandan İçil sancağına bağlı Ermenek, Mut, Karataş, Mea Cebel ve Aşiret-i Bulacı Silifke, Mea Zeyne Gülnar Anamur; Teke sancağına bağlı Antalya, Elmalı, Kızılkaya, Akseki, Alaiyye; Hamid Sancağına bağlı Mea Aşiret-i Saçıkara Isparta, Burdur, Eğirdir, Uluborlu, Tefenni, Asikaraağaç ve Niğde Sancağına bağlı Nevşehir, Aksaray, Ürgüp kazalarıyla beraber Konya Vilayetinin nüfusu 419.841'e ulaşmaktadır¹⁶¹.

¹⁵³ KVS 1289, 24.

¹⁵⁴ KVS 1285, 89.

¹⁵⁵ KVS 1291, 171

¹⁵⁶ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de chaque Province de l'Asie-Mineure*, C. I, E. Leroux, 1892, s. 804.

¹⁵⁷ Vital Cuinet, *a.g.e.*, s. 818.

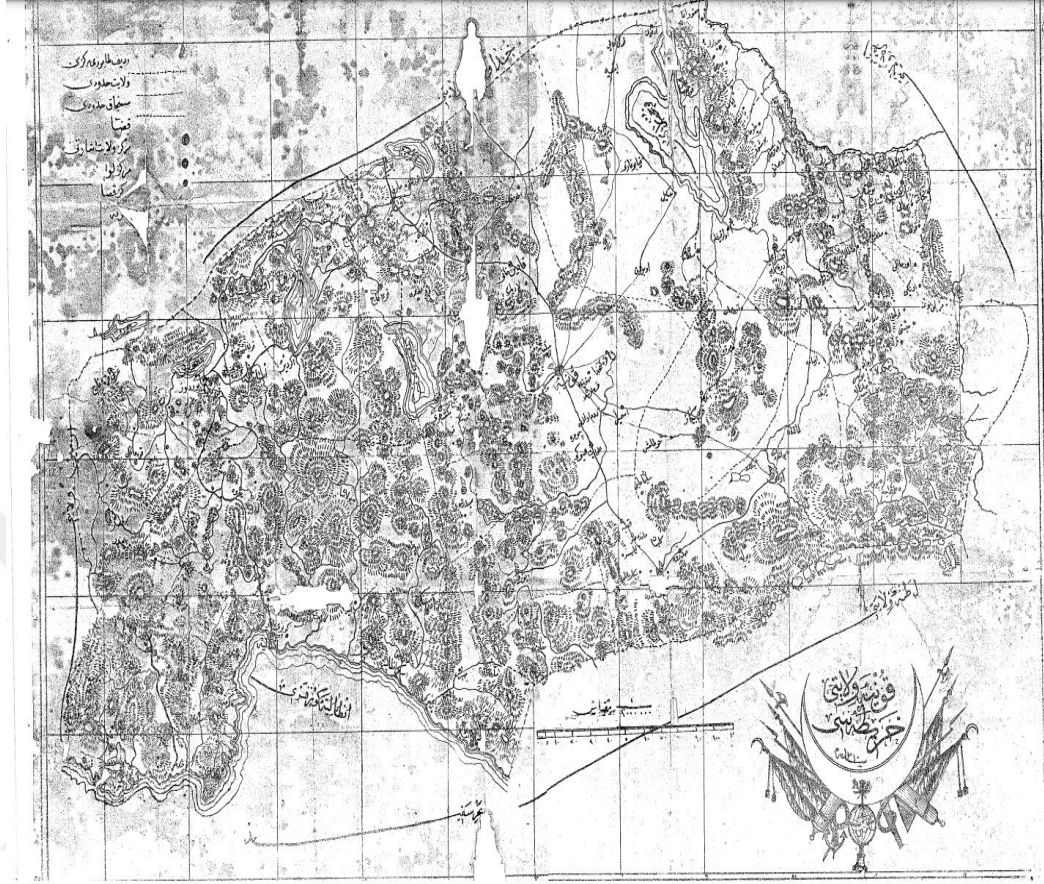
¹⁵⁸ Sami Fraşeri, "Konya", *Kamusü'l-Âlâm*, C. V, Mihran, 1896, s. 3779.

¹⁵⁹ Charles W. Wilson, *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, etc.*, J. Murray, 1895, s. 133. Yerleşim yerlerini ve ulaşım güzergâhlarını birebir açıklayan bir eser.

¹⁶⁰ KVS 1285, 90-91.

¹⁶¹ KVS 1285, 91-94.

Harita 2. 1310 tarihli Konya Vilayet Salnamesi'nde Konya'nın idari Yapısı

Konya, Tanzimat döneminde Rum ve Ermeni tebaanın yönetimde etkin olarak yer aldığı bir kent olmuştur. Salnamelerde yerel mülki idarenin en önemli organı meclis-i idare-i vilayetde Rum ve Ermeni üyeler görmek mümkündür¹⁶². Konya'da biri Rum ve biri Ermeni olmak üzere iki kilise var¹⁶³. H. 1290 (1873) tarihli vilayet salnamesinde ticaret mahkemesinin hem daimi üyeleri hem de geçici üyeleri arasında yarıya yakın gayrimüslim bulunması gayrimüslimlerin şehrin ticaret hayatından ne kadar etkin olduklarını ortaya koymaktadır¹⁶⁴. Yine 1890 ve 1891 yılları arasında 1314 hanede 5430 Kafkasya ve Rumeli muhacirinin Konya'da Ilgın, Akşehir, Ereğli ve Bozkır gibi yerleşim yerlerindeki çeşitli kurralarda iskân edildiği görülmektedir¹⁶⁵. H. 1296 (1879) tarihli salnamede İskân ve İane-i Muhacirun

¹⁶² KVS 1289, 24.

¹⁶³ KVS 1286, 90.

¹⁶⁴ KVS 1290, 70.

¹⁶⁵ KVS 1310, 110.

Komisyonu kurulduğu görülmektedir. Burada Konya sancağına 3875 muhacir yerleştirildiği belirtilmekle beraber nereden geldikleri ifade edilmemiştir¹⁶⁶. İdari düzenlemelerin nizamiye teşkilatlanması çerçevesinde gerçekleşmesine rağmen Eytam Müdürlüğü şeri mahkemenin birimleri arasında zikredilmiş, buradaki nüfus eski anlayışla idare edilmiştir¹⁶⁷.

Konya Vilayeti'nin idari yapılanmasında, gerçekleştirilen idari değişiklikler neticesinde genel nüfusu azalmıştır. H. 1310 (1893) yılında Konya sancağı, Ilgın, Beyşehir, Akşehir, Seydişehir, Bozkır, Hadim, Ereğli, Gaferiyat ve Koçhisar kazalarından oluşmaktadır¹⁶⁸. 1900 yılında Konya sancağı 390.098 Müslüman, 12.016 Hristiyanın yaşadığı 11 kaza, 12 nahiye ve 793 köyü kapsamaktadır¹⁶⁹. Cuinet'nin verdiği sancak nüfusunun, salname ile tutarlı olduğu görülmektedir. Bu halde saneler esas alındığında, Konya sancağının nüfusunun ikiye katlandığı ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir artış gerçekleştiği görülmektedir. Her iki vilayet de muhacirlerin yerleştiği merkezlerden olup, yerleşikler ve göçmenler arasındaki sosyal ve kültürel ilişkileri yansıtması noktasında önemlidir.

Tablo 4. Konya Vilayeti Nüfusunun Değişimi

Kaynak	Yıl	Müslüman	Hristiyan	Yahudi	Hane	Toplam Nüfus
Salname-Kaza	H.1285	16732+10469		-	-	27201
Salname-kaza	H.1291					39257
Salname-Sancak	H.1317					137464
Cuinet-Sancak	1890					61028

¹⁶⁶ KVS 1296, 72.

¹⁶⁷ KVS 1296, 73.

¹⁶⁸ KVS 1317, 106.

¹⁶⁹ KVS 1317, 314.

Cuinet-Genel	1890					419841
Vilayet Genel Nüfus-Salname	H.1317	390098	12016	-		402114

3.4.2. Yabancı Temsilcilikler

Ticari hayatın Halep'e göre daha sınırlı olduğu Konya'da yabancı temsilcilikler, demir yolunun açılması ve ticari hayatın canlanmasıyla beraber faaliyet göstermeye başlamıştır. 1897 yılında Konya'da Rusya ve İngiltere konsolosluklarının açıldığı görülmektedir¹⁷⁰. 1900 yılında Konya sancak merkezinde üç yabancı temsilcilik mevcuttur. Rusya konsolos, İngiltere konsolos vekili ve Fransa ise konsolos memuru seviyesinde temsilci bulundurmaktadır¹⁷¹. Konya'da bulunan konsolos vekili Yüzbaşı Stewart aynı zamanda Halep İngiliz konsolos vekilliği yapmaktadır. Bu durum İngiltere'nin Halep'i Küçük Asya'nın bir parçası olarak gördüğünü ve konsolosluk yapılanmasını bu bağlamda düzenlediğini göstermektedir¹⁷². Stewart, bu kısa süreli görevinde Deyrzor ve bölgenin en güçlü aşiret liderleri ile biraraya gelmiş, onlardan maşallah, keyfife ve cübbe gibi hediyeler almış ayrıca onlara da hediyeler vermiştir. Bu ziyaret neticesinde muhtariyet talebi güçlü olan ve kim olduğu farketmeksizin egemen gördükleri bir otorite için hertürlü yağma ve talan yapabilecek bu aşiretlerin, İngilizlere bağlılığı pekişmiştir¹⁷³.

Stevensson, ticari ve sosyal hayatta gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha güçlü olduğunu ifade etmemektedir. Anadolu seyahati boyunca konuştuğu konsolosların hepsi, halk arasında nefret olmadığını ifade etmiştir¹⁷⁴. Zimmilerin giysileri, kanunlarca düzenlenmişti ve farklı milletler bunların dışında başka giysi giyemezlerdi. Gayrimüslimler arasında da giysi tipleri farklılık göstermektedir¹⁷⁵. Konya merkezinde gayrimüslimler ticarete etkindir ve beratlı miktarı hakkında

¹⁷⁰ KVS 1314, 109-110.

¹⁷¹ KVS 1317, 48.

¹⁷² MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 174, 22 Nisan 1881.

¹⁷³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 195, 1 Temmuz 1881.

¹⁷⁴ Stevenson, a.g.e., s. 84.

¹⁷⁵ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, C. II, Turhan Kitabevi, 2001, ss. 180-182.

bilgiler mevcut değildir. Bu nedenle gayrimüslimlerin hukuki statüsünün ahidnameler ile ne derece düzenlendiğini tespit etmek mümkün değildir. Şeri hukukun etkili olduğu ve sosyal hayatın bu şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Zimmiler, suç işlediğinde Müslümanlar ile aynı cezayı almamış, cezanın yarısını çekmişlerdir. Bu durum, dönemden döneme farklılık göstermiştir¹⁷⁶. Mülk satışları zimmiler ile Müslümanlar arasında gerçekleşmiş 1867 yılında Osmanlı tebaasından olmayanlara Osmanlı ülkesinde mülk edinebilme hakkı verilmiştir¹⁷⁷.

3.5. Konya'nın İdari Yapısı

Tarım ekonomisinin güçlü olduğu merkezlerden biri olan Konya, idari merkez olarak da önem arz etmiştir. Vakıflar etrafında şekillenmiş bu ekonomi siyasi ve demografik çalkantılardan etkilense de kalıcı olmayı başarmıştır¹⁷⁸. Bölgede cereyan eden siyasi karışıklıklar ve özellikle iç isyanlar nedeniyle süregelen güvenlik problemi, ticari hayatın güçlenmesinin önüne geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin vilayet merkezlerinden olan bölge, Doğu-Batı ticareti arasında köprü rolü oynamıştır. 1898 yılında Konya'yı ziyaret eden Huart, şehirde ilgi çeken bölgeleri betimlemiştir. Alaeddin Tepesi'nin sağ tarafında yer alan “**konak**” hükûmet işlerinin idari merkezidir. Konağın hemen önünden Rumî Türbesi'ne kadar çarşı uzanır. Burası şehrin merkezi konumundadır ve diğer doğu şehirlerden farklı değildir¹⁷⁹.

Kent Osmanlı idari düzenlemelerinin ilk uygulama merkezlerin biridir. İlk Nizamiye Mahkemesi'nin Konya'da faaliyet göstermeye başladığı anlaşılmaktadır¹⁸⁰. Ticari değeri olmadığı için tarım kişisel üretim ve bölgesel ticaret için kullanılmaktadır. Konya'da tahıl tarımı yapılmaktadır ancak ticaret sınırlıdır. Diğer yandan ulaşımın zayıflığı nedeniyle Avrupa mallarının etkili bir şekilde ulaşamadığı Konya'da zanaatkârların göreceli olarak varlıklarını sürdürmeyi başardığı görülmektedir¹⁸¹.

¹⁷⁶ Ercan, **a.g.e.**, ss. 190-191.

¹⁷⁷ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 213.

¹⁷⁸ Kayhan Orbay, “Financial Development of the Waqfs in Konya and the Agricultural Economy in the Central Anatolia (late sixteenth-early seventeenth centuries)”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, S. 55-1, 2012, ss. 78-80.

¹⁷⁹ Clément Huart, **La Ville des Derviches Tourneurs [Konia]**, Paris, 1898, s. 14.

¹⁸⁰ Paz, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁸¹ Issawi, **a.g.e.**, s. 152.

Konya, Halep'e göre millet varlığının ve farklılığının sınırlı olduğu ve dar çerçevede ticari ilişkilerin yürütüldüğü bir merkez olsa da eşkıyalık gibi suç olaylarının özellikle merkezden uzakta arttığı görülmektedir. Kaza merkezinde ise suçlar çeşitlilik göstermektedir. **Babalık** gazetesinden alınarak **Sırat-ı Müstakim**'de yayınlanan bir makaleye göre Konya'da darp, cerh, hırsızlık ve fahişelik oldukça yaygındır. Bu yüzden şehirde pek çok kişide frengi, verem gibi hastalıklar görmek mümkündür¹⁸². Konya'da ticaret mahkemesi dışında diğer mahkemelerde gayrimüslimlerin şahitlikleri kabul edilmemektedir¹⁸³.

Modern anlamda kesin bir eşitlikten söz edilemese de sancaklarda uygulanmaya başlanan idari ve adli mahkemeler, gayrimüslimlerin hukuki süreçlere katılımını sağlaması bakımından önemli bir göstergedir¹⁸⁴. Şeri mahkemelerin Konya salnamelerinde idari ve yapılanma biçimi olarak ilk kez 1891 yılında belirtildiği görülmektedir. Burada Mahkeme-i Şeriyye kaleminin üyeleri verilmiştir. Bahsi geçen üyeler Başkâtip ve Eytam müdürü, İlam-ı şeriyye kâtibi, mukayyid ve kassam kâtibi ile izinname kâtibidir¹⁸⁵. Bütün bu reformlara rağmen istenilen sonuçlar alınamamış ve Dersaadet'ten gelen emirlerin uzun sürmesi, aksama ve yanlışlıklara neden olmuştur. Bu nedenle ileri gelen memurlar, yerinden yönetim ile işleyişin daha hızlı ve verimli olacağını düşünmektedir¹⁸⁶.

3.6. Konya'nın Ekonomik Yapısı

Ticaret yolları arasında önemli güzegahlardan biri olan kent, ipek ticaretinin Osmanlı Devleti tarafından kontrol edilmesini sağlayan ilk merkezlerdendir¹⁸⁷. Bunun yanı sıra XIX. yüzyılın ikinci yarısında Konya kazası ve çevresinde halı ve kilim dokumacılığı, kahve değirmeni, kaliteli tüfenk ve tabanca imali, her türlü ayakkabı üretimi ile birlikte bal ve pastırma imali de yapılmaktadır. Tarım arazilerinde ise arpa, buğday, yulaf, çavdar, fasulye, nohut, kökboya, kuru üzüm,

¹⁸² **Sırat-ı Müstakim**, 5 Safer 1330, ss. 177-178.

¹⁸³ Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 12, 2002, s. 81.

¹⁸⁴ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 197.

¹⁸⁵ **KVS 1291**, 24.

¹⁸⁶ Şaşmaz, **a.g.m.**, ss. 95-96.

¹⁸⁷ Murat Çizakça, "A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900)", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, S. 23-1. 2, 1980, s. 142

kişniş ve bakla gibi endüstriyel değeri daha az olan bitkiler üretilmektedir¹⁸⁸. Yine aynı yılda Konya sancağında üretilen tahıllar ve endüstriyel ürünler hakkında ayrıntılı cetveller sunulmuştur. Burada yaklaşık 90 milyon liralık tarım ürünü ve 200 milyon liralık endüstriyel tarım ürünü üretimi gerçekleştirildiği görülmektedir¹⁸⁹. Konya'da dikkat çeken diğer bir husus ise, menafî sandıklarının iki milyon kuruş büyüklüğe ulaşmış olmasıdır. Bu durum çiftçiler arasındaki yardımlaşmayı göstermektedir¹⁹⁰. 1873 senesinde vuku bulan büyük yangın (harik-i kebir) neticesinde şehirdeki ekonomik ve sosyal hayat etkilenmiştir¹⁹¹. Diğer yandan 1874 yılında bir kuraklık meydana gelmiş, bölgedeki hayvancılık ve tarım gelirleri oldukça azalmış, bölge dışına göç yaşanmıştır¹⁹².

Konya kazasında iki kışla ve bir güherçile fabrikasının yanı sıra iki han, 16 kahvehane, yedi bezir, bir debbağ, on yağhane ve 1120 dükkân vardır¹⁹³. 1883 yılına geldiğinde Konya da dokuz fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikalar duhan faaliyetiyle meşguldür. Ekonomik büyüklükleri 921.357 kuruştur¹⁹⁴. Kentin önemli gelir kaynaklarından biri de gayrimüslimlerden alınan askerlik bedelidir. 1875 yılında Konya sancağında 57.857 hanede yaşayan 171.537 Müslüman ve Hristiyan'dan 589.645.530 para vergi ve 881.125 para bedellat-i askerîye alınmaktadır¹⁹⁵. Konya sancağına bağlı yerleşimlerde, hayvancılık oldukça gelişmiştir. Burada manda ve öküzün yanı sıra deve ve katır gibi yük hayvanları da beslenmektedir. Konya sancağında mevcut büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı, bir milyondan fazladır¹⁹⁶.

Konya sancağında 1893 yılında 9400 hane vardır. 1860 dükkân, 118 mağaza, 25 kahvehane, 14 han, 68 fırın, dört hamam, 25 değirmen ve üç tabağhane vardır. Yine bahsi geçen yılda Konya sancağında hiçbir yabancı temsilciliğin olmadığı görülmektedir¹⁹⁷. Eskişehir, Alaşehir, Karahisar ve Konya demiryolunun 1893 tarihinde açılması ticaretin artmasına ve yabancı temsilciliklerin açılmasına öncülük

¹⁸⁸ KVS 1285, 101.

¹⁸⁹ KVS 1291, 138-139.

¹⁹⁰ KVS 1292, 88.

¹⁹¹ KŞS 103: 3.

¹⁹² Musa Şaşmaz, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁹³ KVS 1286, 86-87.

¹⁹⁴ KVS 1300, 211.

¹⁹⁵ KVS 1286, 102.

¹⁹⁶ KVS 1286, 120.

¹⁹⁷ KVS 1310, 266.

etmiştir¹⁹⁸. Anadolu-Osmanlı demiryolunun Konya-Eskişehir-Haydarpaşa arasındaki bölümünün 1897 yılında çalışmaya başladığı bu suretle Konya'dan diğer mevkilere hububat, meyve ve sebze nakli yapıldığı görülmektedir¹⁹⁹. Demiryolunun gelmesiyle birlikte iç pazar ve sınırlı üretim artmış, böylece İç Anadolu'nun dünya ekonomisine bağlanmasının önü açılmış ve hukuki eşitlik önem kazanmıştır²⁰⁰.

Halep ekonomisi, bölgenin ticareti için antrepo görevi görmektedir. Bölgeden gelen ürünler Halep'te toplanmakta ve buradan İngiltere ya da Fransa'ya ihraç edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu ticaretteki rolü sınırlıdır ve ihracat İngiliz ya da Fransız tüccarlar yoluyla yapılmış, ilgili konsolosluklar bu ticaretin kayıtlarını tutmuştur. Buna göre Fransız tüccarları, Konya Vilayeti'nin sahil kesimini oluşturan Caramania'dan aldıkları tahılı yine Anadolu içinde satarak dağıtımını sağlamaktadır. 1871 yılında Halep bölgesinde kıtlık olduğundan göreceli olarak daha iyi durumda olan Konya'dan tahıl alımı Halep'te tüketimi temin edilmiştir²⁰¹. Halep Vilayeti ve özellikle Diyarbakır ve Urfa sancakları kuraklık ve kıtlıklardan fazlasıyla etkilenmiş ve asayiş sıklıkla bozulmuştur. Şaşmaz'ın dediğinin aksine, bölgelerin politik davranışlarını belirleyen mizaç değil 93 Harbi gibi yıpratıcı bir savaşı takip eden kıtlık ve salgın gibi somut olaylar olmuştur²⁰².

3.7. Konya ve Halep'te Asayiş, Suç ve Ceza Türleri

Halep ve Konya salnamelerinde sunulan veriler değerlendirildiğinde, Halep'in ekonomik olarak Konya'dan beş kat daha büyük olduğu görülmektedir. Nüfus olarak ise, Konya Vilayeti'nin geniş bir alana yayılan seyrek nüfuslu, Halep Vilayeti'nin ise sınırlı alana sahip yoğun bir nüfus barındırdığı görülmektedir. H. 1317 (1900) tarihli salnamede Halep Vilayeti bir milyona yakın nüfusıyla Konya Vilayeti'nden iki kat daha büyüktür. Ticari canlılık ve büyüklük, milletlerin farklılığı ve nüfusu, yabancı nüfusun fazlalığı ve yabancı temsilciliklerin etkinliği gibi nedenlerle Halep daha hareketli ve değişkendir. Hayat, Batılı tarzda oluşan ticaret ve bunun getirdiği sosyal ve kültürel yaşantının etkisi altındadır. Diğer yandan Konya

¹⁹⁸ HVS 1312, 35.

¹⁹⁹ KVS 1314, 400-405.

²⁰⁰ Zafer Toprak, "From Plurality to Unity: Codification and Jurisprudence in the late Ottoman Empire", **Ways to Modernity in Greece and Turkey: Encounters with Europe 1850-1950**, Ed. Anna Frangoudaki, Çağlar Keyder, C. I, Bloomsbury Publishing, 2007, s, 31.

²⁰¹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Bertnard, N. 010, 14 Mayıs 1871.

²⁰² Musa Şaşmaz, **a.g.m.**, s. 60.

Vilayeti, deniz ticaretinin zayıf olması, sınırlı tarımsal üretim ve farklı milletlerin az olması nedeniyle geleneksel yaşam tarzının hâkim olduğu bir yerdir. Buna oranla Konya’da asayişsizlik ve suçun yerel aktörlerin hâkim olduğu bölgesel faaliyetler olduğu görülürken, Halep’te uluslararası boyutta müdahalelerin ve girişimlerin yaşandığı büyük ölçekli asayişsizlik ve suç örneklerine rastlamak mümkündür. Bu noktada Müslüman egemen bir kentin hukuk uygulamaları ile kozmopolit bir nüfusa sahip bir kentteki hukuk uygulamaları arasındaki farkları görmek için Halep ve Konya’nın incelenmesi önemli veriler sunacaktır.

Konya’daki adi suçlar, ulusal gazetelerde yer bulsa da Halep’te cereyan eden Zeytun İsyanı gibi eşkıyalık faaliyetleri, siyasi bir suç olarak uluslararası gündemde yer almış ve Batılı gazetelerde tartışılmıştır. Konya’da meydana gelen ceraimin yüzde doksanı, işret, darp ve cerh, hırsızlık ve ırza tasalluttur. Faillerin bu suçlardan hapiste olmasının nedeni ise fahişelerdir²⁰³. Konya’da emniyet ve asayiş zayıf, zabtiye gücü yetersiz ve edilgendir. Hava karardıktan sonra meskenlere saldırı, kavga ve huzursuzluk sıklıkla görülmektedir²⁰⁴. Bu bağlamda fiziki ve sosyal şartların suçun ortaya çıkması ve sürdürülmesinde belirleyici olduğu görülmektedir.

Göçmenlerin suç olaylarına karıştığı ya da yerleşik insanların saldırılarına maruz kaldığı görülmektedir. İdari boşlukların olduğu muhacirlerin statüsü onların idarecilerin hedeflerinden biri hâline gelmesine neden olmuştur. Konya’da yerleşik memurların Muhacirun-ı Çerakise’den (Kafkas Muhacirleri) eşhasa şakilik kasdıyla mesnedssiz ve suiistimal boyutunda fiileri olmuştur²⁰⁵. Bu gibi fiilleri önlemek ve yerleşimi düzenlemek amacıyla çeşitli kurumlar ihdas edilmiştir. Bu amaçla kurulan Muhacirun Komisyonu, Paşa derecesinde bir başkanla yönetilmiş ve siyasi olarak en yüksek ihtimam gösterilmiştir²⁰⁶.

Halep Vilayeti’nde ise, aşiretler ve göçebeler asayiş problemlerinin önemli bir unsurudur. Bölgenin kuzeyinde Kürt ve Türkmen aşiretleri, güneyinde ise bedevi Arap aşiretleri etkindir. Doğal afet, savaş ya da kıtlık²⁰⁷ dönemlerinde aşiretler

²⁰³ **Sırat-ı Müstakim**, 5 Safer 1330, C. VII. (Babalık gazetesinden).

²⁰⁴ Şaşmaz, **a.g.m.**, s. 79.

²⁰⁵ **BOA**, BEO., 621 / 46570.

²⁰⁶ **HVS** 1309, 47.

²⁰⁷ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1898, N. 70, 1899.

yerleşim yerlerine saldırarak, talan etmiş ve yerli halkı katletmiştir²⁰⁸. Urfa'da yaşayan Kürtler, özellikler kuraklık dönemlerinde ve kış aylarında çevredeki Ermeni köylerine saldırarak yağma yapmışlardır. Devlet müdahalesi sonrasında yargılama olmamış, çalınan malların iadesi sağlanamamıştır²⁰⁹. Anadolu'da asayişin ve kamu huzurunun bozulduğu en önemli dönemler savaş sırası ve sonrası geçen dönemlerdir. 93 Harbi sırasında, birçok askerin cepheye sevk edilmesi karakolluların boş kalmasına neden olmuş ve özellikle şehirleşmenin sınırlı, göçebeliğin ve aşiretlerin yaygın olduğu bölgelerde çatışmalar artmış ve yerleşik halkın malları talan edilmiştir²¹⁰.

Benzer şekilde 1873-74 yıllarında özellikle İç Anadolu'da yaşanan kıtlığın etkileri, devam eden yıllar boyunca görülmüştür. Vergilerini ödeyemeyen vatandaşların borçları, sonraki yıllara kalmıştır. Ankara ve civarında kıtlık boyunca 25 bin, devam eden hastalıklardan ise 30 bin insan ölmüştür²¹¹. Bu durum sosyal ve idari hayatın aksamasına eşkıyalık ve hırsızlık gibi suçların artmasına neden olmuştur. Bu gibi nedenlerle dağlık bölgelerde eşkıyalığın arttığı görülmektedir. Konya-Adana yolunda 1890 yılına kadar eşkıyalık yapan Osman, zaptiyelerden gördüğü kötü muamele nedeniyle bu işe yönelmiştir. Benzer şekilde zaptiyelerin, suçu masumlara atmak için zengin suçlulardan rüşvet aldığı, pek çok vaka mevcuttur²¹².

Değişen ekonomik ve sosyal yapı, toplumsal sorunların artışına neden olmuştur. Halep ve Şam'da yerleşik ulema aileleri (Azm ailesi), Hristiyanlara yönelik mevcut durumu korumacı eylemlerin doğrudan ya da dolaylı olarak içinde yer almıştır²¹³. Konya'da bu tür bir sosyal yapıdan söz etmek mümkün değildir. Bölgedeki suç teşkil eden fiillerin, göçebeler ve yerleşikler arasında ortaya çıkan toplumsal farklar neticesinde oluştuğu görülmektedir. Bedeviler ve göçebeler gıda ve giysi gibi ihtiyaçları yetersiz olduğunda yağma ve talan yolunu tercih etmiştir. XIX. yüzyılda bu çerçeveye yeni bir faktör olarak yabancı tüccarların ve Osmanlı

²⁰⁸ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 082, 12 Mart 1880.

²⁰⁹ H. A Tupper, **Armenia: Its Present Crisis and Past History**, J. Murphy, 1896, ss. 50-51.

²¹⁰ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 378, 20 Aralık 1882.

²¹¹ Fred Burnaby, **On Horseback through Asia Minor**, C. I, Sampson Low, London, 1877, s. 133.

²¹² Ramsay, **a.g.e.**, ss. 177-178.

²¹³ Abdul-Karim Rafeq, "New Light on the 1860 Riots in Ottoman Damascus", **Die Welt des Islams**, S. 28-1. 4, 1988, s. 417.

gayrimüslimlerinin girdiği görülmektedir. Özellikle eşkıyaların ilk hedefi, Batı ile ticaret yapan Hristiyan tüccarlar olurken, bu kişiler aynı zamanda Müslüman tüccarlar tarafından da ticari olarak hedef alınmıştır²¹⁴. Çalışmanın zaman ve mekân olarak kapsadığı bölgelerde yol kesme, darp ve gasp, katl, ırza saldırı, şekavet, toplumsal kargaşa, hırsızlık ve devlet otoritesini hedef alan siyasi hareketler en çok rastlanan suç unsurlarıdır.

3.7.1. Yol Kesme

Şeri hukukta **kat-ı tarik** olarak bilinen yol kesme suçunun, Tanzimat dönemindeki karşılığıdır. Şekavet ya da haydutluk gibi kelimelerle tarif edilmiştir. Osmanlı kanunnamelerinde kat-ı tarik sonucunda kaybolan eşyalardan, derbend muhafızları sorumlu tutulmuş ve kaybolan eşyanın tazmini ile mükellef kılınmıştır²¹⁵. Haydutluk bir hadd suçudur ve bunun neticesinde gerçekleşen ölümlerde davacı tarafın diyet hakkı yoktur²¹⁶. Osmanlı kanunnameleri olayları maddi bağlamda değerlendirirken, şeri hukuk diyet hakkını ilga etmektedir.

Bu suçun unsurları 1858 Ceza Kanunu'nda, “dağlarda silahla gezerek tuttıkları yolcuları soymak” şeklinde ifade olunmuştur²¹⁷. Osmanlı Devleti, klasik dönemde şakilerle anlaşma yolunu tercih etmiştir. Celali İsyanları sırasında ortaya çıkan ve “**türedi**” olarak anılan sabık ehl-i örf mensupları, devlet görevinden uzaklaştırılınca, tekrar mansıb alabilmek için şakilik etmeye başlar. Eşkıyalık eden aşiret ağaları ise bölgedeki halkla bağlılık ilişkisi nedeniyle tepki çekmemek için ölüm cezası yerine sürgün ile cezalandırılırdı. Toplumsal ve siyasi dengeleri gözetken bu tutum, fiili olarak devam ettirilse de 1858 Ceza Kanunu'nda kat-ı tarik suçunu işleyenlere suçun büyüklüğüne göre muvakkat ya da müebbet kürek cezası verilmesi öngörülmüştür²¹⁸.

Konya'da aşiret üyelerinin, yol kesip yolcuları soydukları görülmektedir. Örneğin, 1867 senesinde Cihanbeyli aşiretinden olup Konya'da bir süredir gasb-ı emval ve yaralama olaylarına karışan ve bir müddetten beri yakalanmış olan Kürt

²¹⁴ Rafeq, **a.g.m.**, s. 429.

²¹⁵ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 4-1, 1946, s. 60.

²¹⁶ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 196.

²¹⁷ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 197.

²¹⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 86.

Ahmed ve kardeşi Mehmet Ali'nin ele geçirdikleri emval ve hayvanatı teslim etmeleri ancak mahpus olmalarından dolayı bunların istirdadı gerekmektedir. Fakat eşkıya ahaliden gasp ettikleri on sekiz bin altını külliye inkâr etmişlerdir. Suçları gasb-ı emval ve zaptiyeye silah teşhir etmektir. Buna göre hapis tarihinden itibaren Kürt Ahmet'e yol kesme suçu için yedi sene, yanındaki sergerdelerin vilayette dört sene hapislerine hükmolunmuştur. İddia edilen tutarın bir kısmının eğer gaspları tebeyyün ederse hepsinin iadesi gerekmektedir²¹⁹.

Halep'te ticaretin canlı olması ve yolların sık sık kullanılması nedeniyle yol kesme, darp ve gasp gibi fiillere daha sık rastlanmaktadır. Bu tür olaylar münferid olabileceği gibi özellikle vilayetin batısında aşiretlerin karıştığı büyük çaplı baskınlar ve yol kesmeler yaşanmaktadır. Halep tüccarlarından Mehmed Harbo'yu silahla yolunu keserek parasını ve tüfengini gasp eden Ayıntaplı Mehmed, sorgusunda bunu tamamen inkâr etmiş, Kanun-ı Ceza'nın 62. maddesi gereği dağlarda ve kırlarda silahla gezerek soygun yapanlar derece-i şekavetlerine göre muvakkat veyahut müebbet küreğe konurlar, hükmü gereğince cezalandırılmıştır. Malların iade edilmesinden sonra bu hükmün uygulanması gerekmektedir. Yargılamalar uzun sürdüğü için cezaların infazında failin hapse konulduğu tarih esas alınmaktadır. Faillerin tarih-i hapis olan 1871 senesinden itibaren 19. madde hükmünce teşhir edildikten sonra dört sene müddetle Akka'da küreğe konulmasına ve mezkûr Harbo'nun istintakı neticesinde failin rüfekasının kimler olduğu tespit edilmiş ve derdest edilmeleri kararlaştırılmıştır²²⁰. Yapılan tahkikat ve soruşturmalardan sonra fail Ecir Mehmed'in sabıkalı takımından olduğu kayıtlara geçmiş suçu sabit olup cezası kesinleşmiştir²²¹.

Yargılamaların uzun sürmesi, Osmanlı Devleti'nin diplomatik baskılara maruz kalmasına neden olmuştur. 1879 Zeytin Ayaklanması'ndan sonra bölgede idari ve adli alanda reformlar yapmak, jandarma ve polisin verimliliğini artırmak ve vergileri düzenlemek amacıyla Galip Paşa tarafından bir komisyon kurulmuştur. Bu tür reform haberleri, geçmişte de alınmış ancak sonuçsuz kalmıştır. Bu amaçla ilk önce yolsuzluk yapan hâkimleri kapsayan ve mahkemelerin iyileştirilmesini

²¹⁹ BOA, A. }MKT.MVL., 94 / 84 – 1.

²²⁰ BOA, A. }MKT.MVL., 147 / 49 – 1.

²²¹ BOA, A. }MKT.MVL., 147 / 49 – 2.

sağlayacak bir reform planlanmıştır. Bu amaçla hâkim adayları, sınava tabii tutulacak ve daha liyakatli kişilerin göreve gelmesi sağlanacaktır²²². Mazhar Paşa ve Nuryan Efendi'den oluşan komisyonun başarısız olduğu ve reformların gerçekleştirilemediği daha sonra Fransız Konsolosluğu'ndan bildirilmiştir²²³.

Tüccarların yol güzergâhında yer alan Halep kırsalında, yol kesmelerin daha sık görüldüğü tespit edilmiştir. Kerküklü Mustafa Ağa, Halep'e giderken yol üzerinde darp ve cerh edilmiştir. Fail, Mustafa Ağa'nın esbini(atını), nükudunu (parasını) ve eşyasını gaspetmiştir. Soruşturma netiesinde failin Mehmed olduğu anlaşılmış ve suçu, şahitlerin ifadeleriyle sabit olduğundan eşyanın bir kısmı iade olunup esbi ve bir kısım eşya bulunamadığından bunların tazmin edilmesi ve ceza kanununun 62. maddesine göre dağlarda silahlı olarak eşkıyalık ettiğinden teşhir edildikten sonra on beş sene müddetle küreğe konulmasına hükmolunmuştur²²⁴. Bu tür suçların azami sınırdan cezalandırılması için mükerrerlik aranması teamül hâline gelmiştir.

3.7.2. Darp ve Gasp

Darp fiili, tek başına bir eylem olmayıp gasp fiilinin araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Gasp bir kimsenin malını izni olmadan cebir ve tehditle ahz ve zabt etmektir²²⁵. Fatih Kanunnamesi'nde suçun derecesine göre yirmi akçadan bin akçaya kadar farklı derecelerde para cezası öngörülmüştür²²⁶. Kişi gaspa uğramadan önce darp edilerek korkutulmuş ancak bundan sonra nükudu ve eşyası alıkonulmuştur. Darp ve gasp fiillerinin cerh ve katl fiilleriyle eşzamanlı gerçekleştiği sorgu esnasında faillerin suçlarını külliye reddettikleri görülmektedir²²⁷. Bu tür olaylar, kişiler bireysel olarak seyahat ederken gerçekleşmektedir. Şehirden uzak olan ya da ıssız bölgelerde münferiden kişiler, darp yoluyla gasp edilir. Bu suç, kat-ı tarik ya da eşkıyalık fiilleriyle karşılaştırıldığında kemiyet olarak sınırlı ve organize değildir. Müstakil olarak plan yapılabilir ancak süreklilik ya da devam edegelen tehdit algısı yoktur. Diğer yandan kat-ı tarik ve eşkıyalık ise süreklilik ve organize tehdit

²²² MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 36, 28 Nisan 1879.

²²³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 45-49, 23 Haziran 1879.

²²⁴ BOA, A. }MKT.MVL., 140 / 81.

²²⁵ Andonyadi, a.g.e., s. 457.

²²⁶ Üçok, a.g.e., s. 53.

²²⁷ Ceride-i Mehakim, N. 8, 5 Rebiülahir 1290, s. 55.

niteliklerine haizdir. Örneğin, 1858 senesinde Halep'ten başkente giderken yolda eşyası gasp edilen Nevzuhur Hatun, bu durumu belirtir arzuhal sunmuştur²²⁸. Burada da görüldüğü üzere bu tür asayiş sorunlarında merkezi otorite resen hareket etmez. Durumdan zarar görenin bir dilekçe ile yazılı olarak şikâyette bulunması gerekmektedir.

Ticari olarak hareketli bölgelerde ve kervan güzergâhlarında süreklilik arzeden büyük çaplı darp ve gasp olayları görülmektedir. Ticari faaliyetlerin bir zorunluluğu olan seyahat eylemi tüccarların darp ve gasp fiillerinin hedefi olmasına neden olmuştur. Bu tür etkinliklerin yoğun olduğu Halep'te tüccarlar fail olarak başvuru yapan davacıların başında gelmektedir²²⁹. Bazı hallerde yabancı temsilcilik görevlilerinin de bu tür olaylara maruz kaldığı görülmektedir. 1892 senesinde, İskenderun'dan Halep'e giden Fransız konsolos vekilinin annesi ve rüfekası, yanlarından zabtiye olduğu halde soyulmuştur²³⁰.

Halep Vilayeti'ne bağlı Harem kazasının Ermenaz kasabasından Şeyh Ahmed bin Abdulkadir'in önünün kesilmesi suretiyle darp ve gasbedilmiştir. Bu fiil nedeniyle müttehim olan Ahmed bin Ahmed ve Ahmed bin Necip hakkında 3 Eylül 1877 tarihli ve iki yüz onbeş numaralı tahrirat ile vilayet mahkemelerinin mazbataları ve evrak-ı müteferriası, temyiz-i ceza dairesine iletilmiştir. Şeyh Ahmed, Ermenaz'dan İdlib'e giderken karşısına çıkan üç silahlı şahsın kendisini, başıyla sol kulağından yaralayıp, yanında bulunan şahsı dahi yaralayarak beşyüz gurusunu gasbettiklerini iddia etmiştir. Şahıslar yakalanmış ve suçları sübut olduğundan kat-ı tarik ile ilgili kanunun 62. maddesi uyarınca teşhir edildikten sonra dört sene müddetle küreğe konulmasına hükmolunmuştur²³¹. Bu vakada da görüldüğü üzere yol üzerlerinde cereyan eden olaylar, darp ve gasp olarak değerlendirilmemiş, kat-ı tarik suçunun unsurlarından biri gibi görülmüş ve bu bağlamda cezalar verilmiştir. Müstakil darp ve gasp mefhumları şehir içinde gerçekleşen fiilleri tanımlamak için kullanılmış, yollarda ve silahlı olarak gerçekleştiğinde kat-ı tarik suçunun bir unsuru gibi değerlendirilmiştir.

²²⁸ BOA, A.}MKT.UM., 330 / 17.

²²⁹ Nezif Çıkay, **Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı**, Harran Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa, 2019, s. 172.

²³⁰ BOA, İ.OH., 1279 / 100643.

²³¹ **Ceride-i Mehakim**, N. 18, 19 Zilkade 1296, ss. 137-138.

Asakir-i Nizamiye süvari dördüncü alayının birinci bölümü ikinci onbaşı Harputlu Ahmet'in, gasp olunan eşyasından dolayı Halep Temyiz Mahkemesi'nde düzenlenen mürefaa mazbatasında suçlanan Hasan Mecayip, daha önce Diyarbakir defterdarı İzzet Efendi'nin haremi ve İran tüccarının emval ve eşyasını gasp etmekten altı sene müddetle küreğe mahkûm olmuştur. İnfaz yeri olan Akka'ya gönderilirken firar etmiş olan Hasan Mecayip, 1291 senesinde üç refikiyle beraber eşkıyalık ederken yolculardan Ahmet onbaşıyı tutup darp ve cerh ile gasbetmiş ve bu durum tedkikat-ı istintakiye ile doğrulanmıştır. Daha sonra gasbolunan eşyanın istirdadı sağlanmıştır. Bu nedenle mezkûr şahsın, kanunun 62 (soygun kaziyyesi) ve 8. maddesi hükmünce 12 sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmiştir²³². Kat-ı tarik, darp ve gasp suçlarında failer, katli fiili işlemedikleri sürece on beş seneden daha az ceza almışlardır.

Sancak merkezinde gerçekleşen bir olayda istikraz ve gasp yoluyla alıkonulan eşyaların ulaştırılması, mahkeme yoluyla sağlanmıştır. Bu süreçte nasıl bir yöntem işlendiği hakkında bilgi verilmemiştir²³³. Hasan ve Memiş isimli kişiler çoban sopasıyla Ali'yi darbetmiş daha sonra inkâr etmişlerdir. Mahkeme durumun açıklığa kavuşması için şahitleri dinlemiş ancak şahitlerin ne zaman ve hangi tarihte mahallede buldukları ve olayın nedenleri tam açığa kavuşturulmadığından suçun sübutu sağlanamamıştır²³⁴. Darp ve cerh olayları neticesinde uzuv kaybı ya da ölüm gibi haller görülürse, dava şeri mahkemede görülmüştür. Davanın resen görülmesi mümkün olmayıp maktûlün varisleri ya da yaralının başvurması ve durumu şahitler ile ispatlaması gerekmektedir. Şahitler vasıtasıyla kanıtlanmamış ilamlar, ilam usulüne aykırıdır²³⁵.

Suçun derecesini belirlemek amacıyla mahkemeler, **nizamiye incelemesi**²³⁶ (tedkikat-ı nizamiye) adı verilen yöntemi kullanmıştır. Bu çerçevede şahitler dinlenmiş, olayın nerede, ne zaman ve niçin yaşandığı gibi kıstaslar değerlendirilmiştir. Eğer suç müşterek işlenmişse, suçlular ayrı ayrı

²³² Ceride-i Mehakim, N. 18, 19 Zilkade 1296, ss. 137-138.

²³³ KŞS 91: 13.

²³⁴ KŞS 94: 65.

²³⁵ KŞS 94: 67.

²³⁶ Ceride-i Mehakim, N. 22, 23 Recep 1290, s. 293.

değerlendirilmiştir. Konya mahkeme-i kebiri tarafından derece-i töhmetlerinin arz ve işarı ile gasp olunan emvalin pusulası talep edilmiştir²³⁷.

Bu usul temyiz safhasında gerçekleşirken yargılamaların sıklıkla yerel mahkemelerde neticlendiği görülmektedir. Örneğin, Fatıma'yı darp edip yaralayan Yusuf ile ilgili H. 1287 (1870) senesinde Konya Vilayeti'nin Teke Sancağı Meclisi'nden istintakname, ilam-ı şeri ve fetvahane işareti ile beraber Meclis-i Vala'ya havale olunmuştur. Bekir'in devesi Hüseyin'in ekinine girmiş, Hüseyin ekinine giren deveyi alıp ahırına bağlamış, Yusuf deveyi almak için gittiğinde bir münazaa vuku bulmuş, Bekir'in annesi Fatıma'yı Yusuf darp ile kolunu kırmış ve suçunu istintak sırasında ikrar eden Yusuf'un buna mukabil diyet bedeli olarak 2500 dirhem tevdii lazım gelmiştir. Ayrıca ceza kanununun 177. maddesi hükmünce, diyetle beraber mahallinde teşhir edildikten sonra üç sene süreyle Kıbrıs'ta küreğe konulması ve tedavi masrafı olarak üç yüz kuruş alınmasına karar verilmiştir²³⁸. Şehir içinde yaşanan münferid darp ve gasp olaylarının kat-ı tarik unsuru olarak değerlendirilen ve ticaretin aksamasına yolcuların korkmasına neden olan kat-ı tarik suçundan farklı değerlendirildiği ve bu bağlamda cezasının daha az olduğu görülmektedir.

Halep'in, ticaret ve ulaşım güzergâhında olmasından dolayı kervanların ve yolcuların darp ve gasp ile sonuçlanan olaylara maruz kaldığı görülmektedir. Halep'ten Corci babası ile gidecekleri köye katır ile beraber gittiğini, köyden gece dönmek için çıktuktan iki saat sonra üç eşkıyanın saldırısına maruz kaldıklarını, babasından bazı eşya ile katırı zorla gasp ettiklerini, şimdi de bu katırı davalıda gördüğünü, haksız yere katıra el konduğunu beyan etmiştir²³⁹. Mahkeme usul olarak ilk başta, eşkıyanın yakalanmasını ve gasbedilen eşyanın istirdadını temin etmektedir. Daha sonra yargılama yapılarak cezalandırma ve infaz aşamalarına geçilir.

Zaman zaman eşkıyaların toplumsal figürler olarak öne çıktıkları görülmektedir Osman isimli eşkıya, zenginleri soyarak elde ettiklerinin bir kısmını

²³⁷ BOA, A. }MKT.MVL., 94 / 84 – 2.

²³⁸ BOA, A. }MKT.MVL., 131 / 84 – 1.

²³⁹ HŞS 245:360; 015.

fakirlere vermektedir. Diğer meşhur eşkıya ise, Çullu adında bir Ermeni'dir. Ününün kaynağı Halep yolundaki bir konsolosu durdurarak giysileri hariç her şeyini almasıdır. İlginç olan ise konsolosun eşyalarının, daha sonra Halep bürokratlarının evlerinde görülmesidir. Bu tür eşkıyalar, karşı çıkılmadığı sürece yabancılara karşı yaralama ya da öldürme fiillerine girişmezler. Olaylar genelde münferit gelişir. Eşkıyalar bilir ki, eğer bir grubu soymaya kalkıştırlarsa bir İngiliz gücü peşlerine düşecektir ve bunu da hiçbiri istemez²⁴⁰. Diğer yandan Müslüman ve gayrimüslim tüccarların eşkıya saldırılarına sıklıkla maruz kaldıkları ve gasp edildikleri tespit edilmiştir. Bunun nedeni bölgedeki Osmanlı askeri varlığının yetersizliği ve kalıcı güvenlik birimlerinin temin edilememesidir.

3.7.3. Katl

Tarihin başından beri varolan bu olgu, bir insanın can dokunulmazlığı olan diğer insanın hayatını teknik olarak sonlandırması eylemidir. Fiil, maddi ve manevi suç unsurlarını farklı derece ihtiva edebilir ve bu bağlamda sistematik hukuk sistemlerinde farklı yaklaşımların cari olduğu görülmektedir²⁴¹. Şeri hukukta kısas ve idam cezasının öngörüldüğü katl suçuna, Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman kanunnamelerinde kâtilden maddi durumuna göre dört yüz akçe ile bin akçe arasında para cezası alınması gerektiği belirtilmiştir. Eğer fail gayrimüslim ise, bu tutar yarı oranında azaltılır²⁴².

Tanzimat döneminin önde gelen hukukçularından Ebül'ulâ Mardin, fiillerin niyetini belirlemek için “**akıl ve nakl**” kullanılabileceğini ifade etmiştir. Bu anlayış, normative şahitlik esasına dayalı klasik şeri hukuk anlayışının değişmeye başladığını göstermektedir. Ahlaki nizama aykırı davranışların birçoğu dahi, cürm-i hukuka aykırı olmayabilir. Ahlaka mugayir davranışın bir tanımı ve cezası olmalıdır. Bir kişinin kurallara göre muayyen bir suç işlemesi durumunda ceza almasa bile adli mutlak hazretlerinin huzurunda cezaya uğrayacağını asla hatırdan çıkarmamalıdır²⁴³. Mardin, suçun kanuniliğinin önemine dikkat çekerken, diğer yandan fiillerin ilahi adalet karşısındaki cezasını dile getirerek farklı bir boyuta dikkat çekmektedir. Bu

²⁴⁰ David G. Hogarth, **A Wandering Scholar in the Levant**, J. Murray, 1896, ss. 72-73.

²⁴¹ Ali Bardakoğlu, “Katl”, **DİA**, C. XV, Ankara, 2022, ss. 45-46.

²⁴² Üçok, **a.g.e.**, s. 53, 56.

²⁴³ Ebül'ulâ Mardin, **Sırat-ı Müstakim**, 11 Temmuz 1324, s. 183.

bağlamda Tanzimat döneminde, suçun maddi unsurları katl fiilinin derecesini belirlemede daha önde tutulmuştur. Bu esas kısas suçu çerçevesinde yapılan yargılamaların şeri ve nizami mahkemelerde farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesine ve zıt sonuçların çıkmasına neden olmuştur.

Bu zıtlıkları göstermek açısından Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de temyiz edilen aşağıdaki örnek aydınlatıcıdır. Halep’e bağlı Kilis kasabasında Yayıoğlu Mahmud’u, biraderzadesi Zeki öldürmüştür. Dava hakkında icra kılınan tedkikat-ı nizamiye ve mürafaa-ı şeriye sonrasında oluşturulan 2 Temmuz 1871 tarihli iki kıta tahrirat, divan-ı temyiz-i vilayet, meclis-i temyiz-i liva ve meclis-i deavi-i kaza mazbataları ve ilam-ı şeri, Muhakimat-ı Cezaiyye Dairesi’nde mütalaa edilmiştir. Evraka göre olay, 19 Mayıs 1867 tarihinde Zeki’nin Mahmud’u tabanca ile öldürmesi şeklinde cereyan etmiştir. Fail suçunu inkâr etmiş, silah sesini duyarak haneye gelen komşular, Zeki’yi evden çıkarken görmüş ve bu meyanda şahitlik etmiştir. Zeki, bu esnada geçen konuşma sırasında suçunu şahitlere ikrar etmiş ve kendisini korumaları talebinde bulunmuştur.

Şeri mahkemede yapılan duruşmadan Zeki, olay anında birebir gören şahit olmadığı için salıverilmiştir. Bu durum şeri hukuk açısından hak-ı âdeme girip bila beyyine olması nedeniyle muarızdan men edilip Zeki salıverilmiştir. Maktulün varisi ispattan izhar-ı acz olup fetvahaneden durum bildirilmiştir. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mezkûr Zeki’nin açık delil ve işaretler neticesinde âmden katl suçunu işlediğine hükmetmiş ve kanununun 174. maddesi hükmünce on beş sene müddetle Akka’da küreğe konulmasına karar vermiştir. Kararın devamında mahalli meclis-i temyiz kararı için sorumlu memurlara tenbih ve ihtar verilmesi uygun görülmüş, karar yanlış ve münasebetsiz olarak nitelendirilmiştir²⁴⁴. Niğde sancağına bağlı Aksaray kasabasından Ali bin Hüseyin’in katilleri olan Hacı Hasan oğlu Memiş ve Topal İsmail oğlu Hasan, haklarında icra kılınan tedkikat-ı nizamiye ve mürafaa-i şeriye icra edilmiştir. Daha sonra Konya Vilayeti’den Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye havale buyurulan 23 Mayıs 1873 tarihli 27 numaralı tahrirat divan-ı-temyiz-i vilayetten, meclis-i temyiz-i liva mazbatası ve ilam-ı şeri ve evrak-ı istantikiyye ile Muhakemat-ı Cezaiyye Dairesi’ne iletilmiştir. Evrak-ı nizamiye açıklamalarından olayın 29

²⁴⁴ **Ceride-i Mehakim**, N. 17, 11 Cemazülahir 1290, ss. 191-192.

Ağustos 1869 günü yaşandığı belirtilmiştir. Olayın nedeni, mezbur Hasan ve Memiş'in koyunlarının maktul Ali'nin harmanına girmesi sonrasında başlayan tartışma esnasına failler yanlarında meşe çobandeğneği ile Ali'yi darp ederek öldürmüştür. Maktülün başının ön tarafı çökmüş olduğu gibi kulaklarının altında ve böğründe ve omuz başlarında dahi yara bere olup, burnundan ve kulaklarında kan gelmiştir. Failler, suçlarını inkâr etmiş ancak karye-i mezbur ahalisinden Topal İbrahim, olayı detaylarıyla anlatmış, Hasan ve Memiş'in Ali yere düştükten sonra dahi vurmaya devam ettiğini beyan etmiştir. Durumun diğer şahitlerle sübut olmasından dolayı, faillerin kanununun 174. maddesi hükmünce on beş sene müddetle küreğe konulmasına hükmolunmuştur. Şeri mahkeme ise failleri on bin dirhem diyete mahkûm etmiştir. Fetvahaneye göre olay mahalli kimsenin malı olmayıp suç aletinin niteliği şüphelidir, şahitlerin olayı ne derece tarif edebildiği ise zan altındadır. Kıbrıs'ta küreğe konulan faillerin ıslah ve tesviyesi fetvahaneden işar edilmiştir²⁴⁵. Her iki olayda da görüldüğü üzere şeri mahkeme, olayların nerede olduğu ve şahitlerin olayı ne derece yakından gördüğü ve detaylandığı üzerinde durmuştur. Diğer yanda nizami değerlendirmede ise suçun nedenleri, suç aletinin niteliği ve şahitlerin bu konudaki beyanları esas alınarak daha nesnel bir karar verilmiştir. Konya'ya bağlı Niğde Sancağı'nda Hasan Hüseyin oğlu Şükrü, Deve oğlu Mahmud'u ekin sulamak nedeniyle çıkan münazaada bağbeli ile kafasına vurarak katletmiş, daha sonra suçunu itiraf ettiğinden 174. madde hükmünce, Kıbrıs'ta küreğe konulması kararlaştırılsa da Kıbrıs'ta mahkûmların çokluğu ve hapishanenin durumu gözönünde bulundurulduğunda merkez vilayette prangabend olarak tutulmasına karar verilmiştir²⁴⁶.

En çok kullanılan aletler tüfenk, bıçak, değnek ve kama olarak belirlenmiştir. Bunun yanında boğma ve zehirleme olaylarına da rastlanmıştır. Boğma ve zehirleme olaylarının failleri, kadınlar ve yetişkin olmayanlardır. Katl olayına karışanların salıverilmesinden dolayı davaya başka yerde bakılması talep edilmiştir²⁴⁷. Zehirleme yoluyla birinin öldürülmesi maddi olarak ispatı zor olan katl durumlarından biridir.

²⁴⁵ Ceride-i Mehakim, N. 22, 23 Recep 1290, ss. 293-294.

²⁴⁶ Ceride-i Mehakim, N. 110, 30 Cemazülahir 1292 s. 1446-1447.

²⁴⁷ BOA, BEO., 376 / 28149.

Fıkhî olarak maktul zehri içerek kendi kendini öldürdüğü için diyet sorumluluğu yoktur²⁴⁸.

Her ne kadar şeri ve nizami mahkemelere başvuru yapılsa da aşiretler, merkezi otoriteden farklı olarak anlaşmazlıkları kendi içinde çözme yolunu tercih etmiştir. Hatta aşiretlerin kendi aralarında cereyan eden anlaşmazlıklar karşısında adaleti sağlamaya yönelik uygulamaları olduğu görülmektedir. Örneğin, Halep'e bağlı Cisir-el Suğr nahiyesinde bir şahsın ölümü üzerine urbandan (Arap aşiretlerinden) dört yüz kadar eşkıya, Mukik nahiyesine hücum ile nehb (yağma) ve garet (soygun) ettikleri ahalinin asayiş ve emvalin istirdadı için beşinci ordunun buraya sevk edildiği görülmüştür. Tahkikat neticesinde Hama urbanından Beni Halid ve Cinidan aşiretlerinin olaya karıştığı belirlenmiştir²⁴⁹.

Konya Vilayeti'nde adam öldürme ve yaralamaya dönüşen tartışmalar tarla sınırı, sulama, hayvanın tarlaya girmesi ya da bostana saldırı gibi nedenlerden ortaya çıkmıştır. İbrahim Celil ve oğlu, Kilis ahalisinden Mustafa'nın bostanına öldürme kasdıyla girip oğluna tüfenk kurşunu isabet edip ölmüştür²⁵⁰. Tarlaya öküzlerin girmesiyle aralarında nizâ olan Abdullah, Seyit'i değnekle darp ve cerh ettikten kırk gün sonra Seyit vefat etmiştir. Abdullah, suçunu ikrar ve itiraf ettiğinden diyet bedeli on bir dirhemi vekil ve vasi-i mezbure Şerife'ye üç sene içinde ödemesi gerekmektedir²⁵¹. Bu noktada kişinin mahkemedeki durumu farklı ifadelerde ortaya konmuştur. Eğer ölüm gerçekleşmiş ise maktulen, sadece yaralama varsa cerihan diyerek mahkemede davacının durumu belirtilmiştir²⁵². Davacının şahitleri sağlaması ve iddialarını ispat etmesi beklenmektedir. İncelenen belgelerde mahkeme şahitleri dinlemiş ve kayda değer görmüştür. Klasik şeriyeye sicillerinin aksine unvanların kullanımı azalmış, şahitler adillik ve makbullik bağlamında değerlendirilmiştir²⁵³.

Konya'nın Bozkır kazasından Mehmed Emin, zevcesi Ümmü Gülsüm'ü katletmiştir. Mürafaasına dair tahrirat mazabatası ve ilam-ı şeri, Meclis-i Valaya havale edilmiştir. Bu suçun mucibi diyettir. Fetvahaneden alınan bilgiye göre, iki bin

²⁴⁸ Imber, a.g.e., s. 269.

²⁴⁹ BOA, BEO., 47 / 3488.

²⁵⁰ BOA, A. }MKT.DV., 222 / 53 - 1.

²⁵¹ KŞS 95: 198.

²⁵² KŞS 96: 864.

²⁵³ KŞS 96: 864.

beş yüz dirhem diyet ödenmesi ve kanunun 174. maddesi gereği teşhir edildikten sonra on beş sene müddetle Kıbrıs'ta küreğe konulmasına karar verilmiştir²⁵⁴. Sağlıklı bir Müslüman için on bin dirhem olarak belirlenen diyet bedeli maktulün kadın olması durumunda yarıya indirilmektedir ancak bu durumda çeyrek diyet ödenmesine hükmedildiği görülmektedir. Belgede bunun nedenleri üzerinde durulmasa da hem Konya hem de Halep vilayetlerinde mücrimin ekonomik durumuna göre kadının diyet bedelinde esnek davrandığı durumlara rastlanmıştır.

Katl suçunun failleri, şeri hükümler gereği aldıkları cezanın yanı sıra nizami esaslar gereğince küreğe konulmuştur. Küreğe gönderilecek yer suçun niteliği ve failin statüsü göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Hocacihan'da yakalanan katilin küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi hükmü verilmiştir²⁵⁵. Katl fiiline hükmedilmesi için suçun maddi ve manevi unsurlarının birarada bulunması şartı aranmıştır. Öldürme niyeti tek başına yeterli görülmemiştir. Konya'da 1850 yılında cereyan bir başka olayda ise Mehmet, babası Ali'yi zehirlemiştir. (tesmim) Her ne kadar Ali vefat etmemiş ise de fail kendisi suçunu ikrar etmiş ve adet-i müstemirreden olduğu ihbar edilmiştir. Bu nedenle bir sene prangaya konmasına hükmolunmuştur²⁵⁶. Öldürme eylemi gerçekleşmemiş ancak fail daha önce benzer fiilleri olduğu için prangaya vurulmuştur.

Halep'te boğularak öldürülen Fatma'nın katilleri Ahmed ve Mustafa nam şahısların yargılamalarına dair mazbata ve ilam-ı şeri, Meclis-i Valaya iletilmiş ve mezbureyi boynundan ip takarak boğdukları suçun kabullenilmesi ile anlaşılmıştır. Mezkurenin vekili, katilleri idam cezasından affetmesinden dolayı, kadılık tarafından kararlaştırılan fetvahane onayıyla belirlenen beş bin dirhem diyet bedelinin ödenmesi ve kanunun 172. maddesi uyarınca şahısların on beş sene muvakkat küreğe konulması kararlaştırılmıştır. Kürek cezası, katillerin mahallinde teşhirinden sonra gerçekleşecektir. Ceza, Meclis-i Vala'da onaylanmıştır²⁵⁷. Katillerin suç işledikleri yerde teşhir edilmeleri, hem failerin duygusal zarar görmesini hem de mahalle halkının suçluların yüzünü görmesini sağlamaya yöneliktir. Katl suçunun

²⁵⁴ BOA, A. }MKT.MVL., 121 / 10.

²⁵⁵ BOA, A. }MKT.UM., 344 / 46.

²⁵⁶ BOA, A. }MKT.MVL., 40 / 38.

²⁵⁷ BOA, A. }MKT.MVL., 123 / 35.

işlenmesinde yer alan müştereklik derecelerine göre farklı cezalar almıştır. Elmalı kazasından olup eşkıyalık eden Arap Selim'in ölümü sonrası refiki Hacı Mehmed oğlu Ali'nin cezalandırılması gerekmektedir. Bu şahsın 162. madde ve 19. madde gereği teşhir edildikten sonra beş sene müddetle Kıbrıs'ta küreğe konması kararlaştırılmıştır. Bu belgenin altında muhtarın mührünün olması, teşhir icrası ve sonrasında caydırıcı olması açısından önemlidir²⁵⁸.

Başkentte ve taşrada gerçekleşen olayların faili olan töhmet ve cinayetten mesul kişilerin haklarında takdir olunan cezalar, **Takvim-i Vekayi**'de ilan edilmektedir. Gazetede aynı zamanda cezaların ne olması gerektiği yönünde uyarılar yapılmış, kanun-ı cedid ve kanun-ı atikin farklı hükümler ihtiva etmesi üzerinde durulmuştur. 1860 yılından itibaren katl suretiyle bir kişiyi öldüren katile, kısas verilmesi gerekmektedir. Kısasın yanında kürek cezası, kanunnamenin gereğidir. Maktulün yakını, kişiyi affetse de mezkûr cinayet kanun-ı cedidden önce işlendiği için katilin, kanun-ı atik uyarınca on sene boyunca kalede kürek mahkûmu olmasına hükmedilmiştir. Diğer yandan bu tarihten sonra gerçekleşen katl olaylarında kısas cezasına hükmolunduğu ve idamın kayıt altına alındığı görülmektedir²⁵⁹.

3.7.3.1. Katlin İspat Edilmesi

Katl fiili en çok görülen suç tipi olduğu gibi detayları ve unsurları itibarıyla farklı şekillerde derecelendirilmiştir. Katl iddiasının ispatı, klasik dönemde normative şahitlik esasları çerçevesinde şekillenirken, nizamiye döneminde soruşturma ve inceleme gibi çağdaş yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Modern soruşturma yöntemlerinin benimsenmesiyle beraber maktülün nasıl, ne şekilde ve ne zaman öldürüldüğü mahkeme kayıtlarına girmiştir²⁶⁰. Olayın ayrıntıları ve şahitler suçun maddi ve manevi unsurlarını tespit etmek için önemlidir. Bunları ifade eden alt mahkeme mazbatasını, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de dikkate alınmıştır²⁶¹. Bu mazbatanın varlığı alt mahkemelerde nizamiye usulünün benimsendiğini göstermektedir. 1858 Ceza Kanunu'nun 174. maddesinde, "Bir kimse tasarlama olmadan kasten adam öldürmüş ise, 15 yıl süre ile küreğe konulur. Fakat bir kimse,

²⁵⁸ BOA, A. }MKT.MVL., 144 / 3 - 1.

²⁵⁹ Takvim-i Vekayi, S. 590, 1277.

²⁶⁰ Ceride-i Mehakim, N. 1, 23 Safer 1290, s. 8.

²⁶¹ Ceride-i Mehakim, N. 4, 22 Rebiülevvel 1290, s. 38.

cinayet türünden bir suçu işlerken işlemezdence önce veya işledikten sonra ya da suç işlemek amacıyla bir kimseyi öldürürse kendisine kanunen idam cezası verilir.” hükmü yer almaktadır. Uygulamada ise, fail âdet-i müstemirre üzere olmadığı sürece idam cezasından kaçınıldığı ve kürek cezasının tercih edildiği görülmektedir. Schacht, suçun ispatı için akrabalar ve düşmanların şahit olamayacağını belirtmektedir²⁶².

Konya’da Ahmed’i öldüren Celil, kendisinin olayla ilişkisini inkâr etmiş ve maktûlün müvekkili, davayı ispattan izhar-ı acz olduğundan muarızdan men edilmiştir. Ancak fetvahaneye göre şeri çerçevede katl ispat olunmamıştır. Diğer yandan icra kılınan tahkikat ve tedkikat-ı nizamiyeye göre, Hacı Çavuş taraflar arasında gerçekleşen münazaayı görmüştür. Buna rağmen diğer şahit kardeşi olduğundan fetvahane bunu onaylamamış ve ispattan izhar-ı acz mevcut olmuştur. Celil’in olaydaki bir kişi eksik mahkûmiyetten dolayı kanuna göre on beş sene verilmesi gereken kürek cezası yedi sene ve infaz yeri olarak Kıbrıs belirlenmiştir²⁶³. Şeri mahkemeler, nizami incelemeyi kabul etmemiş ve şeri usule göre davaları görmüştür. Zira klasik dönemde mahkemede teknik uzmanların görüşlerinden ziyade şahitlerin nicel fazlalığına dikkat edilmektedir²⁶⁴. Bu vakada olay, temyiz safhasına ulaşmış ve nizami tetkikler ile yapılan soruşturma sonucu fetvahane tarafından zımnen kabul görmüştür.

Seydişehir’de 1860 yılında Mustafa’nın katili Deli Mehmed hakkında kısasa hükmolunsa da maktûlün varisleri, katili kısastan affetmiş daha sonra mezkûr katil Dersaadet’e gönderilmiştir. Burada fetvahanenin diyete karar verdiği anlaşılınca vekillerinden birinin ya da vasisinin Dersaadet’e gelmesi ve burada mürefaa-ı şeriden sonra icap eden diyetin belirlenmesi, bunun yanı sıra katilin 172. madde uyarınca on beş senden az olmamak üzere küreğe konulmasına hükmolunmuştur²⁶⁵. Katlin kısasa hükmolunması için suçun ispat edilmesi gerekir. Aksi halde müddei, iddiası izhardan acz addedilerek muarızdan men edilir. Isparta’da gerçekleşen çakı ile katl olayında

²⁶² Schacht, **a.g.e.**, s. 194.

²⁶³ BOA, A. }MKT.MVL., 146 / 73.

²⁶⁴ Hamlin, **a.g.e.**, s. 252.

²⁶⁵ BOA, A. }MKT.MVL., 124 / 66.

maktülün varisi, inkâr karşısında iddialarını ispatlayamadığı için muarızdan men edilmiştir²⁶⁶.

Seyit Mehmet, Mehmed bin Hasan'ın bahçesine üzüm sirkat etmek amacıyla girmiş ve bu sırada bağ sahibi sariki bıçakla yaralamıştır. Durum, mahalle imamı ve ihtiyar meclisi azasıyla ispat edilmiştir. Şahitler, fiziken tarif edilmiş ve olayla ilgileri belirtilmiştir²⁶⁷. Diğer bir olayda ise tarlaya öküz girmesinden dolayı Ali ve Salih'e tarla sahibi Mustafa değnekle vurmuş akabinde onlar da vurarak ve boğarak Mustafa'yı katletmiştir. Şahit olmadığı için müvekkilesi muarızdan men edilmiştir²⁶⁸.

Katl fiilinin failinin belirlenmesinde en önemli unsur, mekân ve şahitlerdir. Bu noktada tarik-i âm olarak bilinen caddelerde bulunan maktüllerin, faili bulunmazsa diyet bedeli tüm mahalleye uygulanır. Eğer katil bulunursa sözlü olarak sadece kendinin sorumlu olduğunu ve mahallelinin sorumluluğu olmadığını beyan eder. Hocacihan Mahallesi'nden Mehmet Ali'nin katilleri, Hasan bin Abdulkadir ve Hasan bin Osman bin Emir Köse'nin Kürkçüler Mahallesi'nde kimsenin mülkü olmayan Manastır Deresi nam mahalde fahişe Ayşe ile aralarında münazaa başlamıştır. Bu sırada olay yerine gelen failer, ellerindeki bıçak ve cop ile Mehmet Ali'yi darp ve cerh etmiş, olaydan altı gün sonra Mehmet Ali vefat etmiştir. Şahit olmadığı için müvekkil muarızdan men edilmiştir²⁶⁹. Bu noktada katl fiillerinin kimsenin mülkü olmayan mahallerde gerçekleşmesi hâlinde ispat mümkün olmayacak ve katiller yükümlü tutulmayacaktır. Böyle hallerde şahitlerin olmaması ve araştırma yapılmaması katillerin cezasız kalmasına neden olmaktadır. Hafız Osman Efendi, Salime Hatun'u tüfenkle katletmiştir. Hatun'un vasisi iddiasına ispattan külliyen ızhar-ı acz ettiğinden muarızdan men edilmiştir²⁷⁰.

Yaralama durumunda kişinin ölmeden önce yaralayanları söylemesi, şahitlerin maktülün kaza-ı mezkûrda olduğunu onaylamaları ve zanlıların derdestleri sırasında silah göstermeleri yeterli görülmüş ve on beş yıl kürek cezası verilmiştir²⁷¹. Bu noktada bazı hallerde detaylı betimleme ve katilin toplumsal konumu

²⁶⁶ KŞS 94: 63.

²⁶⁷ KŞS 98: 12.

²⁶⁸ KŞS 98: 49.

²⁶⁹ KŞS 99: 175.

²⁷⁰ KŞS 99: 182.

²⁷¹ BOA, A. }MKT.MVL., 126 / 76.

değerlendirilmiştir. Müttehimin sabıkalı güruhtan olmayıp ancak koyun meselesinden dolayı aralarında garez bulunduğu dair tezkire sunulmuştur. Müttehimin ithamları reddetmesiyle davada sonuca ulaşılammıştır²⁷².

Bazı durumlarda suçun maddi ispattan yoksun olmasına rağmen yoğun şüphe hâlinde zanlının tutuklanması söz konusudur. 1853 senesinde Halep'te Hacı Ali'nin katili olduğu iddia edilen Hacı Derviş, mahkemede bunu inkâr etmiş ve bu durum madden ispat edilmese de meclis-i şeride yapılan tedkik ve istintakta katil olduğuna dair şüpheler oluşmuş (iştibah), maznun hakkında irad olunacak irade-i seniyyeye kadar şahıs prangaya konulmuştur²⁷³. Suçlu şahsın toplumda ne derece “**muteber**” olduğu, yargılama esnasında kayda değer bir veridir. Suçun müşterek olması, suçu işleyen kişinin cezasını azaltmaz. Antep'li Arif'in katli hakkında icra kılınan tahkikatın neticesinde, alacak-verecek meselesi nedeniyle üç kişi tarafından boğularak öldürüldüğü tespit edilmiştir. Taammüden adam öldürmekten suçlu bulunan Süleyman'ın idamı için ferman-ı aliyye ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Muhakemat-ı Cezaiyye Kalemi tarafından alınan mazbatanın tamamlanması gerekmektedir²⁷⁴. İthamların ispattan yoksun olması, tek başına muarızın reddedilmesi için yeterlidir. 1873 senesinde Konya'ya bağlı Yarma mezrasında bostan anlaşmazlığından dolayı İbrahim, elinde bulunan alet-i ceriha Çerkez bıçağı ile Fatıma'yı yaraladıktan dört saat sonra mezbure Fatıma vefat etmiştir. Mezburenin vekili olan kocası, olayı yerinde gören şahitler olmadığından muarızdan men edilmiştir²⁷⁵. Tanzimat döneminde kısas durumunda son yargılamanın vilayet merkezlerinde ya da başkentte yapılması yönünde teamül oluşmuştur. Yargılama sonucunda fetvahaneden ilk önce şeri ilam alınır, daha sonra irade-i seniyye ile kararın kesinleşmesi sağlanırdı²⁷⁶.

3.7.3.2. Kısas ve Diyet

Katl fiili hem hakk-ı âdemi hem de hakk-ı Allah suçlarındandır ve kısas cezası gerektirir. Kısas suçu sonrasında, karşı taraf faili affederse diyete hükmolunur. Ölen şahsın, şeri hükümlere göre tam karşılığının alınmasına “**diyet-i kâmile**” denir.

²⁷² BOA, A.}MKT.MVL., 108 / 26 - 7.

²⁷³ BOA, İ.MVL., 301 / 12288.

²⁷⁴ BOA, İ..DA., 16 – 720.

²⁷⁵ KŞS 96: 865.

²⁷⁶ Çıkay, a.g.t., s. 177.

Bu tutar bin dinar, iki bin koyun ya da on bin dirhem gümüşe eşittir²⁷⁷. Suçta ve cezada şahsilik esas kısıt suçlarında bazı istisnalar içerir. Eğer cami avlusunda ölü bulunursa, diyet kamu hazinesinden ödenir²⁷⁸. Tanzimat dönemi ile birlikte meşru müdafaa kuralı kanunlaştırılmış ve olayın niteliği, cezanın derecesinde belirleyici hâle gelmiştir. 1858 Ceza Kanunu'nun 186. maddesinde “can ve namus muhafazası ve korunması için adam öldüren ya da yaralayan kimseye ceza verilmez.” ifadesi kullanılmış ve meşru müdafaa hakkı korunmuştur. Kasten adam öldürme suçunda kısas, suçun karşılığı olarak öldürülmektir²⁷⁹.

Kısas suçlarının, hangi mahkemede görüleceği üzerine bir hüküm yoktur. 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 171. maddesinde, “hükm-i kanuni hukuk-ı şahsiyeyi iskat edemeyeceğinden maktulün varisleri var ise, onların iddiaları üzerine hukuk-ı şahsiye davası muhakeme-i şeriyeye havale olunur” kuralıyla bu ikileme son verilmek istense de varisi olmayan maktüllerin hak kaybına uğradığı görülmektedir²⁸⁰. 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 174. maddesi gereğince “... tasarlama olmadan kasten adam öldürmüş ise, 15 yıl süre ile küreğe konulur”. Kısas suçuna karşılık gelen idamın gerçekleşmesi suçun tekerrürü ile ilişkilidir. Kişinin, idam cezası alması, müşterek suçların aynı anda işlenmesi ve bu sırada failin cinayet nevinde suçlar işlemesi gerekmektedir. Maktülün varisleri, bu durumda şahitleri ile beraber kanıtlarını sunarak hak talebinde bulunurlar. Fetvahane kanıtları olmayan muarız reddetmiştir²⁸¹. Diğer bir yeni kavram ise taksir tanımlamasıdır ve klasik dönemde hataen terimini karşılamaktadır. Bu durumda fail, niyetinden farklı bir sonuca neden olmuştur. 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 182. maddesinde bir kişinin taksirle ölüme neden olmasından dolayı varisleri diyet bedelini aldıktan sonra bu durum kamu düzeninin bozulması ile ilişkili ise fail altı ay ile iki yıl arasında hapse çarptırılır.

Şeri hukukta ise bu durum bir ayet ile düzenlenmiş ve buna göre göz, burun, kulak ve diş gibi organlar ile birlikte insan bedenine zarar veren yaralamalara kısas

²⁷⁷ Gökçen, **a.g.e.**, s. 85.

²⁷⁸ Schacht, **a.g.e.**, s. 184.

²⁷⁹ Avcı, **a.g.e.**, ss. 80-86.

²⁸⁰ Şentop, **a.g.m.**, s. 663.

²⁸¹ **Ceride-i Mehakim**, N. 4, 22 Rebiülevvel 1290, s. 38.

cezasının uygulanacağı açık olarak belirtilmiştir²⁸². Kıyas cezası uygulamasının ayette sayılan organlarla sınırlı olmadığı görülmektedir. Eğer kastın aşılmasıyla adam öldürme (**şibhü'l-amd**), fiili gerçekleşmişse bu gibi hallerde, yaralayıcı ve parçalayıcı olmayan bir aletin suç aleti olarak bulunması gerekmektedir. 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 177. maddesinin son fıkrası bu gibi hallerde, failin beş yıldan az olmamak üzere muvakkat küreğe konulmasını öngörmektedir. Taammüden öldürmenin cezası koşulsuz kısastır. Bu noktada ayırım, öldürmekte kullanılan silahın nevi ile ilişkilendirilir. Eğer olayda taş, sopa gibi kesici olmayan aletler kullanılmışsa şibhü'l amd durumu olduğu kabul edilir²⁸³.

Kırsal bölgelerde insanlar, genellikle su ve veya tarla sınırları için münazaa etmiştir. Bu tür çatışmaların sonunda yaralanma gerçekleşikten sonra olaylar mahkemeye aksetmiştir²⁸⁴. Örneğin, Mustafa'yı öldüren Mehmed'in bunu uluorta yaptığı ikrarla sabit olduğundan diyet bedeli olarak on bir dirhem ödemesi ve 1273 senesi Ramazan ayından itibaren yedi sene müddetle Kıbrıs'ta küreğe konulması kararlaştırılmıştır. Belge üzerindeki tarih H. 1277 (1860) olmasından mütevellit, davaların uzun sürdüğü anlaşılmaktadır²⁸⁵. Dava uzun sürmüş ve faile, suçunu ve niyetini açıkça kabul etmiş olmasına rağmen yedi sene kürek cezası verilmiştir. İlgili kanunun 174. maddesi bu durumlarda idam ya da müebbet kürek cezası öngörmektedir.

Şeri mahkemede kısas kararı verilmesi hâlinde irade-i seniyye gelinceye kadar idam kararı verilen kişi (gulam) hapisteye tutulacaktır²⁸⁶. Bazı hallerde kısas affi gerçekleştiğinde fail, İstanbul'da hapsedilmiş ya da küreğe konulmuştur. Örneğin, katil ve cerh suçundan Tersane-i Amire'de yedi sene küreğe konan şahsın, kürek cezasından sonra memleketine tard olunması yönünde karar verilmiştir²⁸⁷. Halep'te maktülen vefat eden Hacı Mehmed'in katili Hacı Ahmed'in kısastan af olunarak 8333 dirhem diyeti beş sene ödemesi ve 172. madde uyarınca 15 sene müddetle

²⁸² Kur'an-ı Kerim, 5; 45.

²⁸³ Avcı, a.g.e., ss. 275-278.

²⁸⁴ KŞS 91: 40.

²⁸⁵ BOA, A. }MKT.MVL., 128 / 19.

²⁸⁶ BOA, A. }MKT.MVL., 64 / 64 - 3.

²⁸⁷ BOA, A. }MKT.MVL., 108 / 26 - 1.

Akka'da küreğe konması kararlaştırılmıştır²⁸⁸. Diyet miktarı ve ödeme usulünde genel bir uygulama yoktur. Eyaletler ve bölgeler arasında farklılıklar mevcuttur.

Niğde Sancağı'nda haksız yere ve taammüden katl olayında, şahitler neden olay mahallinde buldukları ve olayın nasıl gerçekleştiği tarif olunmadığından kisasdan inha olunması kararı verilmiştir²⁸⁹. Yine Niğde Sancağı'nda Hava Hatun, Aişe Hatun'u önce başındaki yemenisiyle boğup daha sonra bıçakla yaralamış ve öldürmüştür. Hava Hatun suçunu ikrar ve itiraf ettiğinden kisasına hükmolunmuştur²⁹⁰. Katl olaylarında alet-i ceriha ile olayda kullanılan alet tarif edilmiştir. Şahitler adalet-i zahire yani muteber ve adaletli olmalıdır. Kısasa hükmolunması için şahitlerin vakanın gerçekleştiği mahalleden olmaları, olayı tarif edebilmeleri ve sonuçtan fayda ve zarar elde etmemeleri gerekmektedir²⁹¹. Bu nedenle failin kisas talebiyle suçunun sübut olup idam edildiği hâller sınırlıdır.

Eğer bir kişi, diğer bir kişiyi dövme ve yaralama ile hataen organlarına zarar verir ya da işlevsiz hale getirirse 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 177. maddesine göre tedavi masraflarını tazmin eder ve üç yıl müddetle küreğe konulur. Fiilin planlı olduğu anlaşılırsa kürek cezası on sene artırılır. Taammüd (tasarlama) ve kasd mefhumları arasındaki teorik ayrım 1858 Ceza Kanunnamesi ile tanımlanmıştır. Böylece suçun niteliği ve tarafların kullandıkları suç aletleri yargılamanın önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Bu tanımların yapılması **haksız fiil** eyleminin sınırlarını ortaya koymuş ve muayyen bir hukuki yapı oluşturmuştur. Bu nedenle cezalar arasındaki farklılıklar daha öngörülebilir olmuş mütesebbib olmak ceza almak için yeterli olmuştur²⁹². Belirli bir suçun içerisinde yer almak ceza almak için yeterli olmuştur. Kişiler kısıstan affedilse dahi kamu davası gözetilerek üç katilin beşer sene müddetle küreğe konulması bu durumu ortaya koymaktadır²⁹³.

Tanzimat dönemi süresince idam cezası, farklı kurumlarda onaylanmıştır. Bunun nedeni, adi olaylar şeri mahkemelerde görülürken, siyasi olayların İstanbul'da

²⁸⁸ BOA, A.}MKT.MVL., 123 / 62.

²⁸⁹ KŞS 94: 63.

²⁹⁰ KŞS 94: 63.

²⁹¹ KŞS 94: 63.

²⁹² Abdul Basir Bin Mohamad, "Strict Liability in the Islamic Law of Tort", *Islamic Studies*, S. 39-3, 2000, ss. 456-458.

²⁹³ BOA, A.}MKT.NZD., 80 / 68.

görülmüştür. Toplumsal olaylar sonunda gerçekleşen katl ve cerh olaylarında Divan-ı Harb-i Örfî mazbatası ile bildirilen cezanın irade-i seniyye ile onaylandığı görülmektedir²⁹⁴. Kısas fiilinin farklılık arzettiği bir diğer durum ise kölelerdir. Suçu sübut olan kölenin diyeti, sahibi tarafından ödenir. 1852 senesinde Hamid Sancağı'ndan mecruhen vefat eden Hasan bin Hüseyin'in katili bulunan Mahmud Ağa'nın gulamı zenci Abdullah'ı görülen mahkemede sahibi gıyaben temsil etmiştir. Yargılama neticesinde mezkûr şahsın maktulü amden tüfenkle katl ve cerh ettiği sabit olmakla diyetinin sahibi tarafından ödenmesi ve hapsinden itibaren Tersane-i Amire'de beş sene müddetle küreğe konmasına hükmolunmuştur²⁹⁵.

Ahmed Cevdet Paşa'nın dikkat çektiği üzere, Anadolu ve Arap topraklarını birbirinden farklı kılan toplumsal yapılarıdır. Arap topraklarında diyet bedelini ödeyecek bir akıle varken Anadolu köylüsü bundan yoksundur. Bu nedenle bedel mahalle tarafından ödenmektedir. Halep'te aşiretler arası suçlarda diyet, aşiretin tamamına ödettirilir. Anadolu topraklarında ise mahalleli sorumludur²⁹⁶. Osmanlı Devleti, bedevilerin isyan çıkarmasını engellemek için onlarla karşı karşıya gelmiş, bedevilerle askerî çarpışmalar yaşanmıştır. Çarpışmalar sırasında ölen altı bedevi eşkiyasına diyet ödenmesi merkezi otoritenin bölgedeki varlığı açısından önem arzettiğinden bu yönde bir Padişah iradesiyle diyet ödenmesi kararı verilmiştir²⁹⁷. Görüldüğü üzere bölgede varlığını hissettirmek isteyen Osmanlı Devleti, bölgenin hukuki nizamına uymak zorunda kalmıştır. Diğer yandan modern hukuk, bu tür durumlarda bir suç unsuru olmadığı üzerine inşa edilmiştir. Devlet, varlığını sağlamak için isyancıları öldürmelidir.

Konya'da Hasan oğlu Mehmed'in sağ elini 1294 (1877) senesinde kat eden Seyyid Mehmed oğlu Mehmed'in, bir kolun diyet bedeli olan beş bin dirhemi yaralı Mehmed'e iki taksitle ödemesi fetvahaneden gelen ilam ile kararlaştırılmıştır. Bununla beraber faillerden Mehmed eceliyle ölmüştür. Bu nedenle Mehmed'in bahçesinden üzüm sirkat etmek için beraber girdiği Ahmed, Kanun-ı Ceza'nın 226. maddesinin hükmü olan iki sene hapsi çekmiş olacağından mezkûr kanunun 177 ve

²⁹⁴ BOA, DH.MUİ., 33-1 / 13 - 1.

²⁹⁵ BOA, A.İMKT.MVL., 64 / 64 - 1.

²⁹⁶ BOA, Y.PRK.ASK., 19 / 79.

²⁹⁷ Said Nuri Akgündüz, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 106.

19. maddeleri hükmünce teşhir edildikten sonra üç sene küreğe konulması ve tedavi masrafları ile diyet bedelinin kendinden temin edilmesine karar verilmiştir²⁹⁸. Bir başka olayda ise 1882 senesinde Konya haricinde Arapöldüren isimli mahalde bulunan bağda Seyit, Ali'yi tabanca ile katletmiştir. Zabtiyelerin şahitliği eşliğinde yapılan sorguda sorulduğunda, emaneten aldığı tabancayı kurusıkı zannıyla ateş ettiğini, içinde cerh eden saçma olduğunu bilmediğini söylese de mahkeme diyet olarak on bin dirhemi üç senede ödemesine hükmetmiştir²⁹⁹. Taammüd ve taksir gibi unsurların diyet bedelinin miktarını belirlemede kullanılmaktadır.

Konya'da aşiret biçimi yerleşimler olmadığı için katiller suçun tamamını üstlendiklerini beyan eder ve mağdur başka kimseden şikâyetçi olmadığını bildirir. Abdurrahman bin Bali isimli şahıs, Mevlüt oğlu Mustafa ve Hamza oğlu Seyyid Ali tarafından yaralanmıştır. Mecruh, Mustafa ve Seyyid Ali dışında mahalleden ve başka kimseden şikâyetçi olmadığını beyan etmiştir³⁰⁰. Eğer mahalleliden şikâyetçi olursa cerrah bedeli ve diyeti mahalleli ödeyecektir. Hükûmet hapisanesinde tevkif olan Abdulkadir bin Ali isimli kişi 1866 yılında yanında bulunan tabanca ile taammüden ateş edip kurşun Hüseyin'in sağ böğründen girip sol böğründen çıkmıştır. Abdulkadir suçunu ikrar ve itiraf etmiş ve katil-i mutlak olduğundan diyet ödemesi kararlaştırılmıştır. Diyet olarak on bin dirhem üç sene zarfında varis Esmâ Hatun'a verilmesi kararlaştırılmıştır³⁰¹. İsmail, Mehmet'i taşla darp ve cerh ederek katletmiştir. 10 bin dirhem şeri gümüşü diyet olarak üç senede ödemelidir³⁰². Örneklerden anlaşıldığı üzere, diyet bedeli erkekler için on bin dirhemdir. Bu bedel kadınlarda, belirlenen miktarın yarısıdır. 1867 senesinde kazara Döndü'nün ölmesi olayında zanlı Mehmet, suçlamaları daha sonra Akşehir kaymakamlığında ikrar ve itiraf etmiş, diyet olarak beş bin dirhemi üç yılda ödemesi kararlaştırılmıştır³⁰³. Isparta'da 1873 tarihinde gerçekleşen bir başka katl olayında ise on bin dirhem diyet

²⁹⁸ KŞS 96: 957.

²⁹⁹ KŞS 103: 8.

³⁰⁰ KŞS, 52: 15.

³⁰¹ KŞS 92: 120.

³⁰² KŞS 94: 69.

³⁰³ KŞS 93: 45.

bedelinin üç senede ödenmesine hükmolunmuştur³⁰⁴. Birçok kararda diyet bedelinin üç sene içinde ödenmesi uygulamanın yaygın olduğu görülmektedir.

3.7.3.3. Sulh

Kıyas gerektiren yargılamalarda, tarafların mahkeme dışında aralarında belirledikleri bir meblağ üzerinde anlaşarak bunu mahkemede kayıt altına aldıklarına sulh denir. Kadı, anlaşma şartlarını bir hüccet ile kayıt altına alır ve bunun birer kopyasını taraflara verir. Bu yolla taraflar anlaşmaya uymaya ve ilgili suça dair tüm haklarından vazgeçmeye mecburdur. Sulh, hiç mahkemeye gidilmeden daha öncesinde gerçekleşen bir sözleşme olarak da icra edilebilir. Failin, taammüden yani planlı bir şekilde katil fiilini gerçekleştirmesi hâlinde icra edilirdi³⁰⁵.

Borlu kazasında Mustafa bin Hafız Osman'ın katili olan ve üç seneden beri hapis olan Hasan bin Molla İsmail, yatağan ve kama tabir olunur bıçak ile bigayri hak darp ve cerh ettiğini ikrar etmiş ve diyete karar verilmiştir. Fail mezkûr Osman, fevt olduktan sonra müvekkili, sulh talep etmiş ve 4050 kuruşa sulh olmuşlardır. Bir koyun çalınması neticesinde gerçekleşen bu nizâdan oluşacak tüm haklarından taraflar feragat etmiştir³⁰⁶. Nizamiye düzenlemeleri çerçevesinde kurulan ihtiyar meclisleri, hukuki alanda etkilidir. İhtiyar meclisleri sulhen tesviye olunabilecek hukuk davalarını yürütebilirler. Burada alınan kararlar müddei ve müddei aleyhin onayından sonra ahidname ile yazılı hale getirilmedikçe hukuki geçerlik kazanmaz. Cinayet, cünha ve kabahat hallerinde ihtiyar heyeti, müdahale edemez. Kabahat ve cünha derecesinde bulunan davanın görülmesi ve incelenmesinde bulunabilirler³⁰⁷. Bu durumda sulh ile neticelenen davaların, tarafların kendi aralarında belirlenen şartlara göre kararlaştırıldığı ileri sürülebilir.

Yaralanan kişilerin, mahalleliden değil yaralayan kişiden davacı olduklarını beyan ettikleri ve bunu hüccet ile kayıt altına aldıkları görülmektedir. Daha sonra taraflar kendi aralarında belirledikleri bir meblağ karşılığında sulh olup, davadan ıskat etmektedir³⁰⁸. Tanzimat öncesinde kamu güvenliğinin sağlanması için re'sen dava açma imkânı yoktur. Taraflar kendi aralarında muayyen olmayan meblağ

³⁰⁴ KŞS 93: 88-89.

³⁰⁵ Ahmed Ziya, **Mufassal Kanun-ı Ceza ve Teferruatı Şerhi**, Matbaa-ı Cihan, İstanbul, 1329, s.11.

³⁰⁶ BOA, A. }MKT.MVL., 108 / 26 - 6.

³⁰⁷ **Ceride-i Mehakim**, N. 11, 5 Cemazülevvel 1290, s. 106.

³⁰⁸ KŞS 47: 146.

karşılığında sulh olmaktadır. Konya’da bir kısas davasında, diyet bedeli olarak 140 kuruş alındığı görülmektedir³⁰⁹. Eski köyü ahalisinden Ali bin Seyit, Hatib karyesinden İbrahim’i, Çumra nahiyesine tabi Kavak köyü yakınlarında kimsenin mülkü olmayan bir mahalde ekinlere zarar verilmesinden dolayı tabanca ile katletmiştir. Taraflar üç bin kuruşa sulh olmuştur³¹⁰. Sulh miktarının sıklıkla şeri diyet miktarından daha az olduğu görülmektedir ve köylerde bu uygulama daha fazla tercih edilmiştir.

3.7.4. Irza Saldırı

Zina suçuna benzer bir durumdur ve taraflardan birinin izni olmadan ırza hücumdur. Genellikle köylerde ve gece vakti gerçekleşmiştir. Irza saldıranın, mağdurun kocası tarafından öldürülmesi suç değildir ve kısas talep edilemez³¹¹. Diğer hâllerde ceza öngörülmüştür. Örneğin, cebren haneye girip Hatice’nin ırzına tasallut eden İsmail ve İbrahim, sorgularında gece vakti mezburenin hanesine girdiklerini ikrar edip, ırzına tasallutu inkâr etmiş olsa da mezburenin “**ehl-i ırz**” güruhundan olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan şahısların edepsiz taifesinden olmasından dolayı irade-i seniyyeye kadar tevkifleri kararlaştırılmıştır. Her ne kadar ırza tasalluta mücaheretleri olmasa da hapisleri tarihinden itibaren üç sene müddetle prangaya konulmalarına hükmolunmuştur. Firari İbrahim için aynı ceza kararlaştırılmıştır³¹². Dava taraflarının ve özellikle failerin mahalle içinde nasıl bilindikleri, karar aşamasında belirleyici olmuştur.

Bikri izale edilen kız, “**ehl-i hibre**” (bilirkişi) tarafından muayene edilip durum tespiti yapılmalıdır. Teslime’yi izale eden Ali, mahallinde vazî edilmek üzere altı ay prangaya mahkûm olmuştur³¹³. Pranga cezasının mahallinde çekilmesi için Bab-ı Ali’nin onayı gerekmektedir³¹⁴. Fiilin müşterek işlenmesi hâlinde failer, derece-i töhmetlerine göre farklı cezalar almıştır. Teke Sancağı’nda Saçkaralı aşiretinden Hacı Mustafa’nın kızının bikrini izale eden Mustafa Ali, beş sene müddetle Kıbrıs’ta küreğe konulmuş, iki arkadaşına ise mahallinde bir sene hapis

³⁰⁹ KŞS 47: 155.

³¹⁰ KŞS 103: 116.

³¹¹ Avcı, a.g.e., s. 463.

³¹² BOA, A. }MKT.MVL., 42 / 34.

³¹³ BOA, A. }MKT.MVL., 43 / 50 - 1.

³¹⁴ BOA, A. }MKT.MVL., 43 / 50 - 3.

verilmiştir. Ayrıca Mustafa Ali'den mihr-i müaccel tazmini ve refiklerinden ceza-ı nakdi olarak iki mecdiye altın alınacaktır³¹⁵. Tanzimat döneminde uygulanmaya başlanan para cezasının, Fatih ve Kanuni Kanunnameleri'nde de mevcut olduğu görülmektedir. Bahsi geçen kanunnamelerde celde (kırbaç) ve recm gibi şeri mefhumlar yer almamış olup, ceza olarak derece-i töhmete göre akça alınması gerektiği ortaya konmuştur³¹⁶.

İlgın kazasında 1860 senesinde Emine'nin birkini izale eden Ahmed ve refiki Mehmed Emin, suçlarını ikrar etmiş olduğundan Kanun-ı Ceza'nın 198. ve 200. maddeleri hükmünce teşhir edildikten sonra Ahmed'in dört sene ve Mehmed Emin'in üç sene müddetle Kıbrıs'ta küreğe konulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kanunda açıkça belirtilmemiş olduğundan tazmin akçesi olarak “**mihr-i muaccel**” tutarı kararlaştırılmıştır³¹⁷. Bu durum kıstas olarak şeri uygulamaların pratikte geçerli olduğunu göstermektedir.

İçel'de İsmail, aynı karyeden Hacı Hüseyin oğlu Mehmed'in on bir yaşındaki kerimesini leyle hile ile hanesinden çıkarıp orada bulunan Mehmet Çavuş'un hanesine götürüp birkini izale ettiği muayene ile anlaşılmıştır. Bu sebeple mezkûr çavuşun, mensup olduğu ordu tarafından bir ay müddetle hapsine, ayrıca ceza kanununun 198. ve 200. maddeleri hükmünce teşhir edildikten sonra üç sene müddetle küreğe konulmasına hükmolunmuştur. Bunun yanında birkini izale ettiğinden dolayı tezvic hâlinde mihr-i muaccel talebi olup bunun tazmin akçesi olarak İsmail'den alınıp mezbureye verilmesine hükmolunmuştur³¹⁸. Bazı durumlarda benzer vakalarda çok farklı sonuçlara varan yargılamalar olduğu görülmektedir. Mustafa'nın kızı Raziye, Himmet'in oğlu İbrahim ve Sefer'in oğlu Satılmış ve Ali'nin oğlu Ömer'in gece damda yatarken kendisine fiil-i şeni kasdıyla saldırdıkları isnadıyla şikâyetçi olmuş şahit olmadığı için maznulara yemin etmeleri sorulmuş ve yemin ederek masumiyetlerini ispatlamışlardır³¹⁹. Burada diğer vakaların aksine hiçbir inceleme ve soruşturma yapılmadığı sadece yemin yoluyla gerçekleşen normatif usulün benimsendiği görülmektedir.

³¹⁵ BOA. MVL., 608 / 67.

³¹⁶ Üçok, a.g.e., s. 52-56.

³¹⁷ BOA, A. }MKT.MVL., 118 / 60.

³¹⁸ BOA, A. }MKT.MVL., 130 / 35.

³¹⁹ KŞS 47: 82- 3.

Karapınar kasabasının Çetmi mahallesinden İsa oğlu Bekir'in zevcesi Huriye Hatun'a, cebren fiil-i şeni icra olunmasından dolayı yapılan incelemeye binaen Konya Vilayeti'nin 7 Şubat 1875'te Temyiz-i Vilayet'ten varid olan mürafaa mazbataları mütalaa olunmuştur. Sabah Huriye evinde yatarken beş şahıs üzerine saldırmış, bıçakla tehdit ederek içlerinden bir nefer kendisine fiil-i şeni etmiştir. Mezkûr Huriye, bilincini kaybetmiş olduğundan faili teşhis edemeyeceğini söylemiş, sorumluların aynı mahalleden kişiler olduğunu bildirmiştir. Bu kişiler daha sonra suçunu itiraf etmiş ve üçer sene müddetle küreğe mahkûm olmuştur. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, 198. madde uyarınca verilen cezayı az bulmuş, kişilerin duvarı delerek girmelerinden dolayı 19. madde uyarınca beşer sene müddetle merkez livada küreğe konulmasına karar vermiştir³²⁰.

Koyun otlatan Ayşe'nin bokrini izale eden Mustafa oğlu Ömer, Kanun-ı Ceza'nın 198. ve 200. maddeleri hükmünce kürek cezasının yanı sıra tazmin vermelidir. Fail, Ayşe evlenmemiş olduğundan evlenceği zaman belirlenen mihr-i muaccel miktarı kadar tazmin akçesi verecektir. Bununla beraber üç sene müddetle Kıbrıs'ta küreğe konulmasına hükmolunmuştur. Konya'da tecavüz vakaları, Halep'e göre daha fazla ve kararlarda sıklıkla muhtarın mührünün şuhudu'l-hâl içerisinde yer aldığı görülmektedir³²¹. Bu durum muhtarın şahısların tespiti ve daha sonrasında mahallelinin durumdan haberdar edilmesi noktasında görevlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bazı hallerde ise, failerin kendi aralarında anlaşmazlığa düştüğü görülmektedir. Ayşe Hatun'un ırzına tasallut etmek nedeniyle aralarında tartışma çıkan Mustafa, diğer Mustafa'nın kulağını köyde bıçakla cerh etmiştir. Beş bin dirhem diyete hükmolunmuştur³²².

3.7.5. Eşkivalık (Hirabe)

Suç ve suçlu tanımı, zaman içinde değişse de egemen otorite ile çıkar çatışması yaşayan unsurların suçlu olarak tanımlanması olgusal bir gerçektir. Süreklilik arzeden suçlarda suçlunun köy ya da şehir farketmeksizin zorbalık yaptığı ve ev yaktığı tespit edilirse bu durum şerle sabit olmasa da failer asılmadır³²³.

³²⁰ Ceride-i Mehakim, N. 104, 17 Cemazülevvel 1292, s. 1397-1398.

³²¹ BOA, A. }MKT.MVL., 135 / 100 - 1.

³²² KŞS 96: 1007 - 1009.

³²³ Üçok, a.g.e., s. 59.

Faillerin asılması nereden devleti düzenini ve kamu huzurunu bozmalarıdır. Zorbalar reaya sınıftan olabileceği gibi Osmanlı Devleti'nde askerî sınıftan eski görevlilerin de zaman zaman devlete karşı durduğu görülmektedir. Bunların en başında eski askerler, hapisane firarileri ve kaçaklar olup sosyal ve idari hayata kabul edilmediklerinden eşkıyalık etmektedirler³²⁴.

Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinde XIX. yüzyıl başlarında yetkileri babadan oğula geçen derebeylikler, yarı bağımsız birer otorite hâline gelmiştir. Özellikle Balkanlar'da haydutlar, denizde ise korsanlar bölgeden geçen tüccarın can ve mal güvenliğini tehdit etmektedir³²⁵. Bu tür fiiller, otorite eksikliğinin hissedildiği dağlık alanlar, kervan yolları ve çöllerde meydana gelmiştir. Bu nedenle şekavet suçundan ceza almış olanların, dağlık bölgelere yerleşmesi engellenmiştir. Burada Osmanlı modern hukukunda statik kurallarından ziyade döneme ve şartlara göre yeni düzenlemeler yapıldığı görülmektedir³²⁶. Tanzimat öncesinde, bu gibi fiilleri işleyenlerle anlaşma yoluna gidilmesi yaygın uygulamadır. Bu anlayışın nedeni, şeri hukuktaki bagy edenlerle anlaşmanın salık verilmesidir. Ancak bu politika, karşı taraf gücünü ispat ettiğinde ve teorik bir farklılaşma görüldüğünde uygulanmaktadır. Hobsbawm, kapitalizm öncesini yansıtan keskin sosyal yapının korunma çabasının eşkıyalık ile ortaya çıktığını ifade eder. Bu yapıda zengin-fakir, güçlü-zayıf ve yöneten-yönetilen ayrımı oldukça keskindir. Hızlı bir endüstriyel devrimin yaşandığı 1815-1848 yılları arasında, eşkıyalık ve isyan olaylarının sıklıkla görülmesi bu durumun bir yansımasıdır³²⁷. Osmanlı ülkesinde ise, bu durumun yansımaları Avrupalı tüccarların özellikle Ege ve Levant bölgelerinde etkinliklerini artırdığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülecektir.

Bagy ve eşkıya ayrımında egemen otoriteden düşünce olarak ayrılmak ve ona alternatif sunmak belirleyicidir. Bagy, askerî gücünü ispat etmiştir ve doğrudan rejimi hedef almaktadır. Eşkıyalık, yereldir ve münferid niteliklidir. Korku yoluyla mal ve nakit ele geçirmeyi hedefler. Kaynağını Osmanlı ülkesinden alan asker kaçakları, aşiretler ve münferid nitelikli hareketler başlıca şekavet örnekleridir.

³²⁴ Ceride-i Mehakim, N. 22, 23 Recep 1290, s. 289.

³²⁵ William Miller, *The Ottoman Empire and Its Successors, 1801-1927*, Frank&Cas Co Ltd., 1966, ss. 18-19.

³²⁶ İlm-i Hukuk, 31 Ağustos 1325, s. 469.

³²⁷ Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels*, Hachette UK, 2017, s. 23, 137.

Bunlar dâhili eşkıyalık olarak adlandırılabilir. Bu tür kişiler bu süreç içerisinde cezadan kaçmakta ve eşkıyalık yapmaktadır. 1731 senesinde Seydişehir ve civarında şakilik eden Kör Çavuş ve on dört refiki, bedavadan yiyip içmekte ve aynı zamanda her karyeden beşer onar konakçı akçası almaktadır. Şakilerinin, idam edilerek başlarının gönderilmesi, talep edilmiştir³²⁸. Tanzimat döneminde bagy ayırımının kalktığı ve eşkıya ile ayırım yapmak için daha somut göstergelerin kullanıldığı görülmektedir³²⁹. Örneğin, faillerin dağlarda silahla gezmesi, şekavet mefhumunun ana kıstası hâline gelmiştir.

Burdur kasabasından Veli oğlu Ali, redif askeri firarisi olup bir arkadaşıyla beraber Hacı Mehmed'in karşısına yolculuk esnasında çıkıp tüfenk ve eşyasını gasp etmiş olduğu ikrar ile sabit olmuştur. Bunu yaparken silahaltında bulunduğundan **Mülkiye Kanunname-i Hümayunu'na** göre cezası **Makam-ı Valay-ı Seraskeri** ile yapılan muhabere neticesinde 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 62. maddesi hükmünce teşhir edildikten sonra hapsinden itibaren üç sene müddetle küreğe konmasına karar verilmiştir³³⁰.

Diğer yandan Halep Vilayeti, gerek ticaretin yoğunluğu gerekse de karmaşık etnik ve dini yapısı nedeniyle büyük çaplı eşkıyalık faaliyetlerinin görüldüğü bir merkez olmuştur. Özellikle gayrimüslim tebaanın yaşadığı Halep Vilayeti sınırları içinde kalan Zeytun ve Suveydiye gibi yerlerde yabancı temsilciliklerin desteklediği, askerî teçhizat ve mühimmat sağladığı eşkıyalık yapılanmasına, **harici eşkıyalık** denilebilir. Harici eşkıyalık, yabancı devletlerin yerel ajanları vasıtasıyla Osmanlı ülkesinde siyasi nitelikli isyan çıkarmasıdır. Bu tür isyanların finansmanı da yine bu devletler tarafından sağlanmaktadır. Osmanlı Devleti, Müslüman ve gayrümüslim ayırtetmeksizin tüm yasadışı eylemleri eşkıyalık olarak kayda geçirmiştir. İlbeyli Türkmenleri, Halep bölgesinde vergi tarhi, katl-ı nüfus ve hetk-i namus gibi fiiller işleyerek şekavette bulunmaktadır³³¹. Ancak eşkıyalık türleri, siyasî ve millî nitelikleri itibarıyla ikiye ayrılabilir. Bunlardan dâhili eşkıyalık, devletin egemenliğine yönelik bir saldırı içermezken harici eşkıyalık devletten ayrılmayı ya da özerklik elde etmeyi planlamaktır. Dâhili eşkıyalık, adi olaylardan mürekkep olup

³²⁸ KŞS 52: 263.

³²⁹ Andonyadi, a.g.e., ss. 409-410.

³³⁰ BOA, A. }MKT.MVL., 134 / 47 - 1.

³³¹ BOA, BEO., 156 / 11670.

kat-1 tarik sonucu gerçekleşen askerle küçük çaplı çatışma bu bağlamda değerlendirilebilir. Harici eşkıyalık ise topyekün saldırı şiarıyla silahlanıp siyasi emeller etrafında birleşen gayrimüslimlerin yabancı devletlerden yardım alması şeklinde tanımlanabilir. Dâhili eşkıyalıkta ise, yabancı devlet unsuru yoktur.

3.7.5.1. Dâhili Eşkîyalık

Kat-1 tarik, etki alanı sınırlı olsa da toplumsal yaşantının düzenini bozan, korkuya neden olan bir eylemdir. Bagy ise, egemen otoritenin meşruiyetinin sorgulanması ve alternatif önerilerin dile getirilmesidir. Bagy fiilini gerçekleştiren gruplar gelir elde etmek için kat-1 tarik yapabilirler ancak nihai hedefleri muntazam bir devlet gibi vergi toplamak, belli bir kanun düzenine bağlı kalmak ve ordu kurmaktır. Eğer eşkıyalar ülke egemenliğine yönelik herhangi bir tehdit teşkil etmiyor ve yabancı desteği bulunmuyorsa, dâhili eşkıya demek doğru olur. Osmanlı ülkesinde farklı bölgeler, birbiriyle zıt kültürel kodlara sahiptir. Anadolu'da birinin malını çalmak toplumun reddettiği bir durum iken çöl bölgelerinde yaşayan Aneze ve Şammar gibi önde gelen aşiretlerde, gasp ve hırsızlık gibi eylemlerin kültürün bir parçası olduğu görülmektedir. Bu aşiretler kural mevsimlerde daha etkin hâle gelmiş ve özellikle hasat zamanlarında yağmanın arttığı görülmüştür³³².

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle beraber Şammar ve Aneze gibi aşiretler, Osmanlı otoritesini kâfir olarak tanımlamış ve etki alanları içerisinde vergi toplamak, merkezi otoriteye karşı yabancı devletlerle işbirliği yapmak gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır³³³. 1859 senesinde Halep'ten hareket eden posta tatarının yolunu kesip tatarı yaralayan ve yanındaki hazineyi alan Aneze eşkıyasının yakalanması, haklarında icap eden cezanın belirlenmesi ve gasp edilen eşyaların istirdadı talep edilmektedir³³⁴. Bu tür fiillerde, eşyanın istirdadı kanun çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu aşiretler merkezi otoritenin işlevsel aygıtlarına yönelik saldırılardan imtina etmezler. Bağdad postasına saldıran eşkıya, izini kaybettirmek için tebdil-i heyet ve kıyafet ettikten sonra Halep tarafına geçmek niyetindedir³³⁵. Zaman zaman egemen otoritenin unsurlarının eşkıyalık etmeye cesaret ettiği

³³² MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 208, 12 Eylül 1881.

³³³ BOA, Y..PRK.ASK., 70 / 81 - 1.

³³⁴ BOA, A. }MKT.UM., 378 / 7 - 1.

³³⁵ BOA, A. }MKT.MHM., 285 / 1.

gözlemlenmektedir. Örneğin, asker firarileri, eşkıya ile beraber yol keserek kanunsuz fiillerde bulunmuştur³³⁶.

Farklı inanıştan topluluklar arasındaki gerilimlerin, asayişin bozulmasına neden olduğu görülmektedir. Özellikle dağlık bölgelerde ve çöllerde yaşayan aşiretler, gasp ve kat-ı tarik suçlarını işlemiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yolların asayiş ve emniyeti süreklilik arz etmemiştir. Örneğin, tüccarlar, 1861 yılında Beyrut'tan Şam'a giderken Dürzi eşkıyası tarafından soyulmuştur. İki aded mecediye altını, yirmi aded İngiliz lirası, üç bin gurus kıymetinde çeşitli emval eşyası gasp edilmiştir. Gâsıbların yakalanması ve eşyanın istirdadı emrolunmuştur³³⁷. 1309 senesinde Şeyh Butya aşireti eşkıyası, teslim ol teklifini reddetmiş askere silahla karşılık vermiş ve gerçekleşen çatışmada iki eşkıya ölmüş ikisi de yaralanmıştır, asker zayıat vermemiştir³³⁸.

3.7.5.1.1. Şakilerin Tespiti

XIX. yüzyılda cereyan eden eşkıyalık eylemlerine karışan eşkıya başları ve sergerdelerin kimliklerinin tespiti oldukça zordur. Sözlü tanımlar ve rivayetler ile gerçekleşen tutuklamalar, zaman zaman yanlışlıklara neden olmuştur. Diğer yandan merkezi otoritenin, zabitan ve karakollar üzerinde eşkıyanın ivedilikle tedibi hususunda baskı kurması, bu tür durumların sıklığını artırmıştır. Örneğin, şekavet-i müstemirre üzere olan Mehmed Pehlivan, nakl sırasında firar etmiş daha sonra Mehmed Pehlivan zannıyla gönderilen kişinin, Mehmed Pehlivan olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine bu olayda dahil bulunan mutasarrıfın yerine başkasının tayini ve nişanların istirdadı, tabur ağası ve polis efradının nişanları ve nakdi ödül geri alınmıştır³³⁹.

Polis ve zabitler, kimlik tespiti için eşkıyanın en bilinen özelliklerine odaklanmıştır. 1878 yılında Konya'ya dokuz saat mesafede ikinci sınıf komiser İbrahim tarafından öldürülen meşhur eşkıya Çullu ve arkadaşı Çerkes Zekeriya'nın cesetlerinin, vilayet merkezinde incelenmesi neticesinde alamet-i farikaları ile benzeştiği³⁴⁰ anlaşılmış ve alınan bir fotoğrafı, tanıyanların karşılaştırması için

³³⁶ BOA, BEO., 767 / 57454.

³³⁷ BOA, A. }MKT.UM., 562 / 72 - 3.

³³⁸ BOA, Y..PRK.ASK., 76 - 47 - 2.

³³⁹ BOA, DH.MKT., 1486 / 89.

³⁴⁰ BOA, DH.MKT., 260 / 20.

Sivas'a gönderilmiştir³⁴¹. Bazı durumlarda yakalanan eşkıya, işbirlikçileri tarafından kaçırılmak istenmiştir. Diyarbakır yöresindeki şekavet olayları sonucunda yakalanan eşkıyaların nakli esnasında askerlerle çatışmaya giren eşkıyalar, köylülerin yardımı sonrasında geri çekilmiştir³⁴².

Eşkıyanın tespiti kadar eşkıyalığın önlenmesine de önem verilmiştir. Çöl eşkıyasından Aneze ve Şammar aşiretlerinden iskân olanların durumlarını kontrol etmek ve asayiş sağlamaya amacıyla, **Urban Aşiretleri Kaymakamlığı** kurulmuştur³⁴³. Eşkıyaya karşı durmak için yeterli ve sürekli³⁴⁴ levazımat yoktur. Taburların, levazım ve hayvanat ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir³⁴⁵. Özellikle urban eşkıyasının etkili olduğu bölgede, güvenliğin sağlanması ve eşkıyanın tenkili için gerekli önlemler alınmalıdır³⁴⁶.

Eşkıyanın yerinin tespiti için kaymakamlıklar ve valiler eş güdümlü çalışmıştır. Yeri belirlenen eşkıyanın yakalalanması için vilayetten zabıtlar görevlendirilmiştir. Antakya ve civarında şakilik eden Cebre'nin yeri belirlenmiş ve bulunduğu yere jandarma mülazımı liderliğinde bir müfreze sevk edilmiştir. Şaki, zabıtlardan biri tarafından teslim olması yönünde uyarılmış, buna ateş açarak cevap vermiştir. Açılan karşı ateş sonrasında şaki ölü olarak ele geçirilmiştir³⁴⁷. Daha sonra 31 Ocak 1901 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf çekilmiş, mezkûr şaki Cebre'nin üzerindeki eşyalar ayrıntılarıyla (renk ve şekil) tanımlanarak bunlara el konulduğu ifade edilmiştir³⁴⁸.

3.7.5.1.2. Kozan Olayı ve Fırka-i Islahiye

Dâhili eşkıyalık olaylarının en etkili örneklerinden biri, Kozan bölgesinde gerçekleşen olaylardır. Bölge dağlık ve izole olması dolayısıyla merkezi otoritenin müdahalesinden yoksundur. Aşiretler, kendi kurallarına göre yaşamaktadır. Bu nedenle aşiretler arasında eşkıyalık ve soygun süregelmiştir. Halep Vilayeti içerisinde

³⁴¹ BOA, DH.MKT., 260 / 20 - 2.

³⁴² MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 208, 12 Eylül 1881.

³⁴³ BOA, A. }MKT.MHM., 409 / 84.

³⁴⁴ Blunt, a.g.e., s. 111.

³⁴⁵ BOA, A. }MKT.MHM., 647 / 30.

³⁴⁶ BOA, A. }MKT.MHM., 647 / 30 - 3.

³⁴⁷ BOA, Y..PRK.ASK., 167 / 13.

³⁴⁸ BOA, DH.ŞFR., 255 / 73.

yer alan Gâvur Dağı, bu tür eylemlerin yaşandığı en önemli merkezlerdendir³⁴⁹. Bu tür bölgelere ulaşım ve kolluk gücünün sevki zordur ve süreklilik arz etmez. Benzer şekilde çöl tarafında yaşayan Arap aşiretleri de coğrafi şartları avantaj olarak kullanmışlardır. Coğrafi şartların yanı sıra, bölgeye yeni yerleşimler açılması ve muhacirlerin yerleştirilmesi, toplumsal olayların artmasına neden olmuştur. Özellikle Halep'in kuzeyine yerleşen Çerkesler ve göçebeler arasında gerilim artmıştır³⁵⁰. Çerkesler, göçtükten sonra kendi adetlerini korumuş, yanlarında silah ve bıçak taşımışlardır. Hırsızlık ve haydutluk yapan bu kişiler, karşı durulduğunda zarar vermekten çekinmemiştir³⁵¹.

Osmanlı Devleti, Kozan bölgesi, Cebel-i Bereket ve Gâvur Dağı bölgesinde aşiretlerin yerleşimi ve karakollar inşasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. 1867-1868 yılları arasında, Cebel-i Bereket bölgesinde iskânların yapılarak burada asayiş ve emniyetin sağlanması planlanmaktadır³⁵². Merkezi otorite, bölgedeki aşiretleri eşkıya olarak nitelemiş ve özellikle Cebel-i Bereket yöresindeki şevket olaylarını sonlandırmak amacıyla, buradaki aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi planını uygulamaya koymuştur. Hükûmet kurmak için isyan edip Kozan'da Asakir-i Şahane'ye karşı koyan ve çatışma ile ele geçirilen 57 nefer, suçları itibarıyla dokuz kısma ayrılmıştır. Fesad sırasında askere silah sıkan ve Kozan'da fesadın zuhurundan iki ay önce dağlarda geşt-ü güzar eden ve fesadın tertibinde dahli olanların kanun-ı cezanın 55. maddesi uyarınca mucib bir mahalde idamına karar verilmiştir. Belan müdürü Veli Hacı Efendi'nin kanununun 57. ve 62. maddeleri hükmünce, askere kurşun atıp isabet ettirmiş olduğundan diğer sergerdelerle beraber çeşitli sürelerde kürek cezasına çarptırılmıştır³⁵³.

Ahmed Cevdet Paşa 1864 senesinde, memleketin asker ihtiyacının karşılanması için Kozan'da isyan hâlinde bulunan aşiretlerin ıslah edilmesi fikrini ortaya atmış ve bu amaçla Fırka-i Islâhiyye (**mission civilisatrice**) isimli askerî ve idari bir yapılanma oluşturmuştur³⁵⁴. Bunun amacı, uzun zamandır isyan hâlinde olan

³⁴⁹ Stevenson, **a.g.e.**, s. 86.

³⁵⁰ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 211, 12 Eylül 1881.

³⁵¹ Stevenson, **a.g.e.**, s. 103.

³⁵² BOA, MVL., 1060 / 70.

³⁵³ BOA, A. }MKT.MHM., 408 / 8 - 1.

³⁵⁴ Cevdet Paşa, **Tezâkir 21-39**, Haz. Cavid Baysun, C. II, N. 17b, TTK Basımevi, 1986, s. 107.

Zeytun nahiyesini ıslah etmek, Maraş üzerinden Kürt Dağı ve Cebel-i Bereket tarafına düşen Gâvur Dağları vasıtasıyla buraları da itaat altına almaktır. Bu esnada bahsi geçen yerlerin ağaları, merkezi otorite ile çatışma hâlinindedir. Buradan sonra Akçadağ ve Dersim dağları itaat altına alınacaktır. Bu amaçla 1866 yılında çalışmalara başlandı³⁵⁵. Kozan'da ağalar akıllarına geleni yaparlar, istedikleri kişileri idam ederlerdi. Bu nedenle burada merkezi otorite etkili hale getirilmeliydi. Ne şeri ne de nizami mahkeme ya da müftülük vardı³⁵⁶. Cevdet Paşa, Fırka-i Islahiyye görevi sürecinde, hâlihazırda meri olan 1858 Ceza Kanunu'nu uygulamıştır. Çerçili eşkiyasından olup şekavat-ı müstemirre üzere olan dört kişiden ikisi idam edilmiş, ikisi ise on beş yıl süreyle muvakkat küreğe konulmuştur³⁵⁷. Buradaki Türkmen aşiretlerinden Tecirli aşireti, yağmacılık yapmaktadır³⁵⁸. Bu aşiretlerin liderleri nefy edilmiş, bölgede sükûneti sağlamak amacıyla bazı önde gelenlere, idari görevler verilmiş ve kalıcı asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.

Hapis cezalarının yanı sıra huzursuzluk çıkarıcı eşhasın, bölgeden nefyi söz konusudur. Ahaliden olup şerir ve edesiz olan kişilerin, haneleriyle beraber nakillerinin yapılması ivedilik arz etmektedir. Failler, katl-i nefis ve kat-ı tarik ve hetk-i ırz hareketlerine mütecasir İslam oğlu Ali'nin, varid olan mazbatası gereğince kısasen katl ve idamına karar verilmiştir. Diğer şakilerin müddeaları ulaşmadığından tahliyelerini talep eden şaki-i mezburan yanında şekavet eden kardeşi ve diğer kişiler şekavet ve cinayet fiillerinde bulunmuştur. Bununla birlikte İbrahim, redif kurası kaçağı olduğundan bu kişilerin derece-i kabahat ve cünhalarına göre cezalandırılması gereklidir³⁵⁹. Devlet idaresine, ayrı bir hükûmet kurmak amacıyla isyan eden ve askere karşı silah kullanan Kozan liderleri, idam cezasına çarptırılmıştır³⁶⁰. Osmanlı Devleti, Kozan liderlerinin ayrı bir hükûmet kurmak niyetinde olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bölgeye askerle hücum edilmiş, silahlı çatışmalar yaşanmış ve ele geçirilen sergerdeler arasında askere karşı silah kullananlar, idam edilmiştir. Liderlerden sağ ele geçirilen ise sürgüne gönderilmiştir.

³⁵⁵ Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 108.

³⁵⁶ **a.g.e.**, s. 112.

³⁵⁷ **a.g.e.**, s. 148.

³⁵⁸ **a.g.e.**, s. 163.

³⁵⁹ **BOA**, A.}MKT.MVL., 51 / 70 - 3.

³⁶⁰ **BOA**, A.}MKT.MHM., 408 / 8.

Kilis Sancağı'nın Cebel-i Bereket bölgesinde Ömer oğlu Halil ve biraderleri Mehmed ve Veli, on iki seneden beri yedi nahiyede eşkıyalık etmektedir. Bu kişiler, kat-ı tarik, katl-i nüfus ve hetk-i irz fiillerinde bulunmuştur. Eşkîya, üzerine gönderilen asker ile çatışmış ve derdest edilerek gözaltına alınmıştır. Bölgenin huzuru için bu kişilerin, buradan sürülmeleri gerekmektedir. Bu nedenle ıslah edilmeleri için süresiz olarak Edirne'ye sürgün edilmeleri hususu Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından uygun görülmüş ve irade-i seniyye ile takrir kılınmıştır. Edirne Valisi ve kadısına bu konuda tenbih edilmiş, ferman olmadan bölgeden salıverilmemeleri ve Kilis'e geçişlerinin engellenmesi emredilmiştir³⁶¹.

3.7.5.1.3. Aneze, Şammar ve Sair Aşiretler

Halep'in doğusunda Şammar aşireti, batısında ise Aneze aşireti etkindir. Aneze aşireti, Vahhabi Suudlarla işbirliği yapmış ve bölgedeki geleneksel Sunnî yapının karşısında pozisyon almıştır. Aşiret birliğinden müteşekkil bir konfederasyon kurulmuş ve merkezi otoriteden bağımsız politikalar izlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kabul etmeyen bu aşiret, XIX. yüzyılda zekâtını bu birlik içerisindeki devletlere vermiştir³⁶². Fırat'ın doğusundaki Şammar ve batısındaki Aneze aşiretinin kontrolündeki yönetim yapısı ile mücadelenin XIX. yüzyıl başlarından itibaren politika hâline geldiği görülmektedir. Osmanlı Devleti bu aşiretlere karşı, Fırat Nehri'nin batı tarafında bir garnizon kurmuştur. Bu güçlü garnizonun amacı nehrin doğu tarafında eşkıyalık eden aşiretlerin batı tarafına geçmesini engellemektir. Buradaki etkili askerî otorite, Arap aşiretlerinin korkmasını sağlamış ve etrafta köyler kurulmuş, ticaret canlanmıştır. Deyrzor isimli bu kentin nüfusu, kısa sürede 20 bine ulaşmıştır. Çölün ortasında yer alan bu yerleşim alanı, güvenlik ve istikrar sembolü iken, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde askerlerin büyük çoğunluğu cepheye kaydırılmıştır. Burada kalan altı yüz asker güvenliği sağlayamamış ve Osmanlı otoritesi tekrar kaybolmuştur. Güvenlik azalınca aşiretler tekrar eşkıyalık faaliyetlerini artırdı ve nüfus azalmaya başladı. Aşiret saldırılarına maruz kalan yerleşimciler ya aşiretlerle bir olmuş ya da kaçmıştır. Zira buradaki Arapların

³⁶¹ Harun Çoban, **5 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010, ss. 190-191.

³⁶² Dick Douwes, **The Ottomans in Syria: A History of Justice and Oppression**, I.B. Tauris, 2016, s. 30.

dokunulmazlığı, onları daha da otorite tanımaz hale getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin hızla zayıflaması, Osmanlı hanedanını sorgulanır hale getirmiş ve halifeliğin Osmanlı sultanları tarafından gaspedildiği tezi, daha sık duyulur olmuştur. Bu teze göre, Padişahlar sadece dünveyi otoriteyi temsil eden vekillerdir, halifeliğin asıl sahibi Araplardır³⁶³. Bu aşiretler, kendi aralarında savaşmakta, sonbahar ve kış mevsimlerinde yerleşim alanlarına saldırarak yağma yapmaktadır³⁶⁴.

Tanzimat'ın başlangıcından sonuna kadar aşiretlerin şekavete devam ettikleri görülmektedir. Eşkîya ile başolunamadığı için buraya daha sonra iki bölük müfreze sevk olunmuştur. Eşya ve emvali gasp eden Şammar aşiretinin, Deyr tarafında olduğu tespit edilmiş, diğer sancakların hududuna dokunmadan Urfa sancağının asayişinin muhafazasına karar verilmiştir³⁶⁵. Sancaklar arasında irtibat olmadığı ortaya çıkmaktadır. 1891 senesinde çöl bölgesinde bulunan ahalinin emniyetinin sağlanması için buraya süvari sevk edilmesi gerekmektedir. Şammarlı aşiretinin burada koyun otlatanlardan hane başı bir lira ve iki koyun vergi aldığı görülmektedir³⁶⁶. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde süregelen ve sonuçsuz kalan aşiret mücadelesi, yabancı devletler için Osmanlı aleyhine kullanılabilecek bir araç hâline gelmiştir. Özellikle İngilizlerin Aneze ve Şammar kabilelerini Osmanlı'ya karşı birleştirme çabaları olmuştur³⁶⁷. Osmanlı Devleti ise bağlılığı devam ettirmek amacıyla Şammar aşireti lideri Ferhan'a Bağdat Paşalığı'nı vermiştir³⁶⁸.

Aşiretler, bölgede Osmanlı otoritesini temsil eden yeni unsurlara karşı çıkmıştır. Telgraf direklerinin dikilmesi zamanında zorluk çıkararak aşiret eşkıyasının askerler tarafından zorla tedip ve terbiyesi ve asayişe hâle getirilmemesi yönünde önlem alınmalıdır³⁶⁹. Bu aşiretlerden izin almadan, güvenli ticaret yollarından söz etmek mümkün değildir. Eğer izin olmazsa aşiretler, tüccarlara saldırmış ve mallarını gasbetmiştir. Şammarlı eşkıyası tüccarın koyun, emval ve nükudunu gasbetmiş,

³⁶³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 120-127, 26 Ekim 1880.

³⁶⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 181-182, 6 Haziran 1881.

³⁶⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 71 / 41 - 2.

³⁶⁶ BOA, Y..PRK.ASK., 70 / 81 - 1.

³⁶⁷ Lady Anne Blunt, *Bedouin tribes of the Euphrates*, John Murray, 1879, s. 111.

³⁶⁸ Blunt, *a.g.e.*, s. 121.

³⁶⁹ BOA., A.}MKT.MHM., 334 / 78 - 2.

Osmanlı mahkemeleri malların istirdadını sağlamaya çalışmıştır³⁷⁰. Fransız ve Ermeni tüccarlar, konsolosluklar vasıtasıyla posta ve mal güvenliğini temin etmektedir³⁷¹. Diğer yandan Müslüman tüccarlar bu tür bir teminattan yoksundur.

Bölgede Osmanlı Devleti'nin yaptığı girişimler, aşiretlerin tepkisini çekmiştir. 1867 senesinde Halep'te bulunan Çiflikat-ı Hümayun'a eşkıya hücum etmiştir. Eşkıya, çöl tarafına firar etmiştir. Eşkıya-ı urbanın tedib ve tenkili hususunda yeterli miktarda asakir-i nizamiye ve seyyare sevk olunup urban-ı mezkûr tedib ve perişan edilip beş binden fazla koyun ve bir miktar deve ele geçirilmiş ve bu hususta hizmetleri görülen Mustafa Paşa, üçüncü dereceden devlet nişanı ile ödüllendirilmiştir. Bulunan hayvanat ise, sahibi zuhur ederse iade edilmiştir³⁷². Eşkıyadan alınan ve sahibi zuhur etmeyen hayvanlar, Çiftlik-i Hümayun'da tutulup daha sonra satılmaktadır³⁷³.

Aşiretlerle mücadele için farklı yöntemler denenmiş ve halkın topyekün eşkıyaya karşı harekete geçmesine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Eşkıyanın üzerine gidip mal ele geçirip bunu kayıpsız bir şekilde teslim edenlere bir kısmı verilmiştir. Yine bölgedeki aşiretlerden yardım alarak, diğer aşiretlere hücum edilmiştir. Bu süreç sırasından gerçekleşen zarar ve masraflar, devlet tarafından tanzim edilmiştir. Baş (re'yi) olarak cetvele geçirilen hayvanlar, Çiflikat-ı Hümayun'a iletilmiştir. Urban eşkıyası, Hama ve Humus taraflarına kaçmıştır. Bahsi geçen eşkıyanın takibi sırasında, yirmi kadar âdemi de itlaf ve idam olunmuştur. Ele geçirilen hayvanların sahibi zuhur etmediğinde açık arttırma ile satılması ve Çiflikat-ı Hümayun'un masraflarının karşılanması kararlaştırılmıştır³⁷⁴. Burada ele geçirilen hayvanlar, eşkıyanın başka mahallerde de etkin olduğunu göstermektedir. 1897 senesinde, sekiz on atlıdan oluşan Kürt eşkıyası, Halep'ten gelen kervanın önünü kesip tarumar etmiş ve yolculardan ikisini katl ve bazılarını cerh etmiştir. Şakiler yakalandıktan sonra memleket ahalisi, hükûmete destek beyan etmiştir³⁷⁵. Urfa'da Şammarlı aşireti meradaki hayvanlara hücum ederek ondört bin civarı koyunu

³⁷⁰ BOA, DH.MKT., 15 / 39 – 2.

³⁷¹ MAEAD, Vice-Consulat de France à Alexandrette, Giacobbi, N. 20, 28 Ekim 1898.

³⁷² BOA, A. }MKT.MHM., 366 / 75 - 3.

³⁷³ BOA, A. }MKT.MHM., 366 / 75 - 4.

³⁷⁴ BOA, A. }MKT.MHM., 366 / 75 - 5.

³⁷⁵ BOA, Y..PRK.UM., 43 / 16.

gasbetmiş, emvalin istirdadı için Zor tarafına süvari gönderilmesi gerekmiştir³⁷⁶. Bölgede şekavet üzere olan Arap aşiretlerinin, eşkıya olarak nitelenmesinin yanı sıra doğrudan verdikleri zararı önceleyen “Arapların tecavüzatından dolayı” gibi belirli olmayan ifadeler kullanılmıştır³⁷⁷.

Osmanlı arşiv belgelerinde suç ve karşılığı konusunda yapılan çalışmaların, betim-anlatılı olduğu ve ilişkilerin tek boyutlu olarak ele alındığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, seyyar birliklerle aşiretlere karşı koymaya çalışmış, topyekûn bir politika oluşmamıştır. Şartlara ve bölgeye göre üretilen bu tür mücadele tedrici mücadele olarak adlandırılabilir. Tedbirler, tepki düzeyindedir ve kalıcı karakollar kurulmamış ya da meselenin temellerine yönelik somut adımlar atılmamıştır.

3.7.5.1.4. Eşküyannın Taltif Edilmesi

Hucurat suresinin sekizinci ayetinde, müminlerden iki grup birbiriyle savaşırsa, hemen aralarının düzeltilmesi ifadesi yer almaktadır. Bu nedenle eşkıya taltif edilerek uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır³⁷⁸. Osmanlı Devleti, başedemediği Celali Deli Hasan’a, Bosna Beylerbeyliği’ni vererek Paşa yapmıştır³⁷⁹. 1884 yılında İzmir İskelesi’nde gemiden inen herkesi yakalayıp dağa kaçırın eşkıyalar, bütün aramalara rağmen bir türlü bulunamamışlardır. Resmi yollardan sonuç alınamayacağını öngören Osmanlı yetkilileri, bu eşkıyalara kaçırdıkları kişileri teslim etmeleri hâlinde liderlerinin emrinde polis olarak görevlendirileceklerini bildirdi. Eşküyalar, bu pazarlığı kabul ettiler ve polis olarak devlete kabul edildiler. Ancak benzer tecavüz, şantaj ve cinayet olaylarının kanun adına bu kişiler tarafından tekrarlanması üzerine Vali, kendilerine güven sağlayarak İzmir’e gelmelerini sağladı. Pazarlık yapılacağı ve liderlerinin taltif edileceğini düşünenen eşkıyalar, valilikte öldürülerek bu tür olaylar sonlandırıldı³⁸⁰. Daha doğuda Kürt Dağı isimli bölge düzene sokulduktan sonra, ağaların devlete intisabı için meclis azalığı gibi memuriyetler verilmiştir³⁸¹. Yine Kozanoğlu Ahmed Ağa’ya şekavetten döndüğü

³⁷⁶ BOA, Y..PRK.BŞK., 20 / 97 - 3.

³⁷⁷ BOA, Y..PRK.BŞK., 33 / 77.

³⁷⁸ Karen Barkey, **Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization**. Cornell University Press, 1994, ss. 156, 216-217

³⁷⁹ William J. Griswold, **Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, 35-36.

³⁸⁰ Hogarth, **a.g.e.**, ss. 74-76.

³⁸¹ Cevdet Paşa, **Tezakir 21-39**, Haz. Cavid Baysun, C. II, N. 17b, TTK Basımevi, 1986, s. 145.

takdirde kendisine Kütahya kaymakamlığı ve Paşalık unvanı verileceği vaat edilmiştir³⁸². Bu gibi uygulamaların hukuki istisna hâli olduğu ve hukukun askıya alındığı görülmektedir³⁸³.

Kerkük ve Musul bölgesinde 1887 senesinde, eşkıyalık yaparak buradaki ahalinin bir kısmının göçüne neden olan Abdullah Ağa müdür, Mahmud Ağa yüzbaşı biraderi ise mülazım olarak tayin olmuştur³⁸⁴. Katl-i nüfus, tahrip ve ihrak gibi hareketlere cesaret eden Hemavend eşkıyası reislerinden Selim'den maadası ele geçirilmiştir³⁸⁵. Öteden beri kendi halinde olan halkı çeşitli suçlarla perişan etmiş olan Hemavend eşkıyası ele geçirilerek İsmail Hakkı Paşa'ya gönderilmiştir. Bu eşhasın İskenderun'dan vapurla Selanik, Kosova, Manastır ve Yanya'daki köylere serpiştirilmesine karar verilmiştir³⁸⁶. 1895 sensinde Antakya'da reji idaresinin şaki ve sarik taifesinden olup buna rağmen istihdam ettiği kişi hırsızlık, gasp, katl ve cebr fiillerine karıştığı için gerekli mücazatin hükmolunması gerekmektedir³⁸⁷. Eşkıyanın yakalanması hususunda yardımcı olanlara mükâfat vaad edilmiş ancak ödemeler konusunda sorunlar yaşanmıştır³⁸⁸.

Geçmiş sıkıntılı insanların idari görevlerde yer alması dikkat çekmektedir. Göksun'da sakin Bayezidoğlu Feyzi Bey isimli kişi, ötedenberi o havalı eşkıyasıyla ittifak ederek halkın emval ve eşyalarını gasbetmiştir. Daha sonradan nahiye müdüriyeti vekâletine geçerek nüfuzunu artırmış ve baskıları bir kat daha şiddetlenmiştir. Bu nedenle ahali, kaza ve livaya müracaatlarının semeresiz kaldığından bahisle durumlarını anlatan dilekçeyi Göksunlu Bekir oğlu Abdurrahman ve rüfekası imzalarıyla Kozan merkezinden yardım istemeyi tasarlamıştır³⁸⁹. Adaletin bir amaçtan ziyade bir vasıta olarak görüldüğü Osmanlı Devleti'nde zaman zaman istisnalar yapıldığı görülmektedir. XIX. yüzyıl başında eşkıya Kara Feyzi mansıp verilerek ehlileştirilmeye çalışılmış, ancak Kara Feyzi

³⁸² Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 177.

³⁸³ Giorgio Agamben, **İstisna Hâli**, Ayrıntı, 2018, ss. 60-61.

³⁸⁴ **BOA**, Y..PRK.ASK., 39 / 100 - 2.

³⁸⁵ **BOA**, Y..PRK.ASK., 39 / 100 - 10.

³⁸⁶ **BOA**, Y..PRK.ASK., 39 / 100 - 4.

³⁸⁷ **BOA**., BEO., 470 / 351781.

³⁸⁸ **BOA**. DH.MKT., 2551 / 77.

³⁸⁹ **BOA**, BEO., 317 / 237471.

yönettiği bölgede de bu tür faaliyetlere devam etmiştir³⁹⁰. Mansıp verilmesi bir tür af ya da tedavi yöntemi olarak görülebilir.

3.7.5.1.5. Halep Vilayeti'nde Eşkîyalık

Halep Vilayeti'nin doğusu ve batısında aşiretler, otoritelerini devam ettirmiş ve zaman zaman şehirlere akınlar yapmıştır. Masters, 1880'den sonra kuzey Suriye'de ciddi bir bedevi akını olmadığını iddia etse de arşiv belgeleri akınların devam ettiğini göstermektedir³⁹¹. Padişah Abdülmecid, Halep Vilayeti'nin bedevi akınlarından korunması için 1843 yılında Halep merkezli yeni bir ordu kurdu³⁹².

Aşiretler dışında münferid eşkıyalık faaliyetleri de görülmektedir. Bir müddetten beri, ötede beride şekavet etmekte olan meşhur eşkıya Çullu'nun Suruç kazası dâhilinde bir hanede saklandığı haber alınmıştır. Bunun üzerine şahıs bölgeye gönderilen Urfa jandarma binbaşısı Hasan Bey tarafından yakalandı. Çullu, dört beş vilayette emniyet ve kamu huzurunu ihlal etmiştir³⁹³. Adı geçen Çullu'nun Konya'da ölü ele geçirilen Çullu³⁹⁴ ile isim benzerliği taşımaktadır. Bölgede eşkıyalar, birbirinin namını ve adını kullanma yoluna gitmiştir. Hogarth, Çullu'nun Ermeni eşkıyasından olduğunu iddia etse de Osmanlı kaynaklarında böyle bir bilgi yoktur³⁹⁵. Ermeniler, münferid eşkıyalık yapmak yerine, ayrılıkçı siyasi hareketler ve gizli örgütlerle birlikte hareket etmektedir. Hedefleri, kendi egemenliklerini sağlayacakları siyasi bir yapı tesis etmektir. Bunun için yabancı diplomatik temsilciliklerle iletişim hâlinedirler ve Müslümanların din eksenli saldırılar plandığı tezi Osmanlı Devleti'ne karşı kullandıkları en önemli araçtır. Öyleki bu konuda Halep Valisi Osman Paşa, halkı galeyana getirmekle suçlanan imamın (Patchy Khodja) sözleriyle Fransa'yı ve müttefikleri hedef almadığını ve olayın tekrarlanmaması için gerekli önlemlerin alındığına dair Fransa'nın Halep Konsolosu'na teminat vermektedir³⁹⁶.

Ceyhun kenarına yerleştirilen Çerkes muhacirler ile Göksun civarında yaşayan Kürtler ve Türkmenler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Durumu yetkililere

³⁹⁰ Tolga U. Esmer, "Economies of Violence, Banditry and Governance in the Ottoman Empire around 1800", **Past & Present**, S. 224-1, 2014, ss. 195-196.

³⁹¹ Masters, **a.g.m.**, s. 309.

³⁹² Masters, **a.g.m.**, s. 308.

³⁹³ **BOA**, Y..PRK.A., 8 / 2.

³⁹⁴ **BOA**, DH.MKT., 280 / 74 – 2.

³⁹⁵ Hogarth, **a.g.e.**, s. 73.

³⁹⁶ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 366, 13 Haziran 1893.

bildiren Çerkes muhacirler, hiçbir önlem alınmaması üzerine silahlarla Göksunluların üzerine hücum etmiş, çatışmada altmış civarında kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Bu olaydan sonra, Maraş Mutasarrıflığı'ndan bölgeye zaptiye gönderilmiştir³⁹⁷. 1309 yılı Aralık ayı sonunda yazılan tezkirede; Halep, Ma'mûretü'l-Azîz, Sivas, Kayseri, Yozgat ve Kırşehir gibi geniş bir alanda eşkıya faaliyetinden bahsedilmektedir. Bu tezkireye göre Çullu ya da Çöllo, Halep, Mamûretülaziz, Sivas tabur ağalıklarının yanı sıra, Kayseri, Yozgad ve Kırşehir zabitanı tarafından takip edilmektedir. Bu süre zarfında Çöllo, üç süvari askerini şehit etmiş ve Kayseri'ye doğru ilerlemekte olduğu haber alınmıştır. Aynı gün Kayseri postasını vurup yetmiş küsur bin lirayı gasp ederek firar etmiştir. Askerlerin tüfenklerinin yivsiz olması ve Çöllo'nun Martini tüfenklerine üstünlük sağlayamaması nedeniyle neferata Martini tüfenk temin edilmesi gerekmektedir. Çöllo'yu yakalayana yüz lira nakdi ödül verilecektir³⁹⁸.

Çöllo isimli eşkıyanın, ekseriyetle Kayseri ve Aziziye arasında dolaştığı tespit edilmiş olup, yakalanması hususunda Ankara, Konya ve Sivas vilayetlerine tezkire yazılmış, ona karşı kullanılmak üzere on tane Martini tüfeği talep edilmiştir³⁹⁹. Halep ve civarında eşkıyalık yapan meşhur Çullu ve adamı Müftüoğlu Ahmed, üç aydan beri takip edilmektedir. Çöllo, Islahiye kazasının Misi zaviyesi nam mevkide adamları Müftüoğlu Ahmed ve Osmanla basılmış çıkan çatışmada Ahmed yaralanmıştır. Ayrıca zaptiye askerlerinden üç kişi yaralanmıştır. Birinin hayati tehlikesi vardır. Daha sonra çekilen telgrafta Çöllo'nun, Hassa ve Islahiye civarında sekiz on seneden beri kat-ı tarik, mal yağmalama ve asayiş-i ihlal suçlarını işlediği ifade edilmiştir. Çöllo ayrıca Halep, İskenderun ve Diyarbekir tarafında eşkıyalık etmiş, konsolos dahi soymuştur. Çöllo'nun adamlarından Müftüoğlu Ahmet gıyaben on beş sene kürek cezasına mahkûm olmuştur. Bahsedilen tarihte yakalandıkları yer, Cebel-i Bereket sınırları dâhilindedir⁴⁰⁰.

3.7.5.1.6. Konya Vilayeti'nde Eşkîyalık

Konya Vilayeti'nde, aşiretler sayıca azdır ve suç işledikten sonra sığınacakları bir çöl ya da dağlık alan mevcut değildir. Bu nedenle Konya Vilayeti'nde, aşiretlerden bağımsız münferid eşkıyalık eylemleri daha fazla

³⁹⁷ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 120-127, 10 Mayıs 1881.

³⁹⁸ BOA, BEO, 33 – 2416.

³⁹⁹ BOA, DH.MKT., 2001 / 110.

⁴⁰⁰ BOA, Y..PRK.ASK., 84 – 68.

görülmektedir. 1895 senesinde Eskişehir-Konya yolu üzerindeki Akkaya isimli bölgede şimendifer hattı üzerinde ortaya çıkan eşkıyanın yakalanması ve bunların Ermeni olup olmadığının araştırılması ve buraya altmış kadar süvari yerleştirilmesi, şakilerin şiddetli şekilde cezalandırılması hususunda gereği yapılması talep edilmiştir⁴⁰¹. Aydın ve Burdur taraflarından sayıları üç yüz, beş yüze kadar varan eşkıya grupları vardır ve bu gruplar, Konya havalisine kadar etkinlik göstermiştir⁴⁰². Bunlardan Şaki Osman Efe ile mücadele edilmektedir ancak inzibatın tüfenkleri zayıf kaldığından, etkili mücadele için Martini tüfenklerinin temini gerekmektedir⁴⁰³.

Kafkasya muhacirlerinin şikâyet hadiselerine karıştıkları görülmektedir. Konya'da Saidili nahiyesine bağlı Kilise isimli köyde Nogay taifesi reisleri ve bir takım eşkıya, kendilerine isabet eden salyaneleri vermedikleri gibi, ahaliye zulmederek fesat çıkarmış ve zarar vermiştir. Haklarında gerekenin yapılması için Konya Valisi, bir Hatt-ı Hümayun ile görevlendirilmiştir⁴⁰⁴.

Konya şimendifer hattı, iktisadi faaliyetlerin yoğunluğu nedeniyle saldırılara uğramıştır. 1895 senesinde, Konya - Eskişehir tren hattında, gasb-ı emval eden eşkıyanın Arnavut, Gürcü ve Çerkes kıyafetlerinde olduğu görülmüştür⁴⁰⁵. Eşkıya ile mücadelede yeterli fiziki imkânların olmadığı anlaşılmaktadır. Akşehir ve Yalvaç taraflarında eşkıyalık yapan Abdullah ve Osman'ın yakalanması için, tüfekle silahlanmış olan ve bir çatışmada zaptiye onbaşlarından birini öldüren şahsın yakalanması için sonra iade olunmak üzere Martini tüfeği gönderilmesi lazımdır⁴⁰⁶. Konya, Hamidiye ve Niğde sancaklarında eşkıyanın tenkili ve postaların muhafazası için istihdam edilen zaptiyelerin masraflarının hazine tarafından karşılanacağı belirtilmiştir⁴⁰⁷.

Bazı bölgelerde etkin olan eşkıyalar, halkın şikâyet etmesini engellemektedir. Eşkıyaya yataklık, ırza tasallut gibi suçların yanı sıra arazi gasbederek satan Hacı oğlu Ali'den karye ahali korkup şikâyet edemediğinden, öncelikle ahalinin

⁴⁰¹ BOA, İ..HUS., 29 / 14.

⁴⁰² BOA, A.}MKT.UM., 207 / 88.

⁴⁰³ BOA, DH.MKT., 1783 / 73.

⁴⁰⁴ KŞS 100: 213.

⁴⁰⁵ BOA, Y..A...HUS., 308 / 70.

⁴⁰⁶ BOA, Y..PRK.UM., 19 / 49.

⁴⁰⁷ BOA, MKT.MHM., 459 / 3.

muhafazası hususunda gereği yapılmalıdır⁴⁰⁸. Eşkiyadan Nevşehirli Çelebioğlu Mehmed, Nevşehirli Bektaş adlı şahsın zevcesini zapt edip daha birçok kötülükler yaptığı halde mahalli hükûmetçe himaye edildiği görülmüş ve şikâyetin araştırılarak sonuçlandırılması talep edilmiştir⁴⁰⁹. Eşkiyadan olup 177. madde gereği idama çarptırılan kişilerin bu cezalarını, ölüme neden olmadıkları anlaşıldığından daha sonra temyiz haksız bulmuştur. Bu kişiler idam cezasına denk müebbet kürek cezasına çarptırılmıştır⁴¹⁰.

3.7.5.2. Haricî Eşkîyalık

Osmanlı Devleti'nin meşruiyetinin sorgulandığı ve yabancı devletler tarafından desteklenen eşkıyalık türü, harici eşkıyalıktır. Halep Vilayeti sınırları içinde kalan Zeytun, Suveydiye ve Sis gibi bölgeler harici eşkıyalığın etkili olduğu bölgelerdir. Konya Vilayeti'nde ise bu tür fiiller sınırlıdır ve bunun nedeni ekonomik olarak Halep kadar dünyaya entegre olmaması ve bu nedenle homojen bir nüfus yapısına sahip olması ileri sürülebilir. Belgelerde harici eşkıyaları tanımlamak için yabancı ya da yabancı tebaasından gibi ifadeler yer almıştır.

Halep Vilayeti'nin kıyı şeridi ve Zeytun gibi Ermenilerin yoğun olduğu yerlerde, XIX. yüzyılın ikinci yarısında artan bir isyan ve eşkıyalık zuhuru görülmektedir. Ermeniler, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Avrupa'nın dikkatini çekmek için, 1878⁴¹¹ ve 1895 yıllarında isyan denemelerinde bulunmuş ve bölgede bir devrim yapmayı⁴¹² hedeflemişlerdir. Osmanlı Devleti, bu tür eylemleri engellemek için zararlı yayınların ve silahların Osmanlı ülkesine girişinin engellenmesi ve yabancı memleketlere gayrimüslimlerin gitmesinin önlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Zira bu kişiler ayrılıkçı faaliyetlere destek bulmak ya da bu tür faaliyetlerde bulunmak amacıyla gitmiştir⁴¹³.

⁴⁰⁸ BOA, BEO., 117 / 876411.

⁴⁰⁹ BOA, DH.MKT., 359 / 60.

⁴¹⁰ BOA, İ.AZN., 47 / 29.

⁴¹¹ Ahmet Eyicil, "1895 Maraş ve Zeytun İsyanı", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, C. XI, S. 11, 2007, s. 157.

⁴¹² Yakup Kaya, Abdulvahap Alıcı, "Zeytun İsyanı ve Gunboat Diplomasisinin Bir Zor Aracı Olarak Kullanılması", **Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi**, Ed. Ahmet Dönmez, Grafiker Yayınları, Ankara, 2019, s. 284.

⁴¹³ BOA, DH.MKT., 157 / 92 - 2.

1895 yılının son ayında Suveyde'ye gemiyle gelen iki yüz kadar eşkıyanın, Ermeni köylerinden sonra İskenderun'a doğru ilerlediği ve bundan cesaret alan Ermenilerin, bölgedeki Müslüman köylüler ile çatışma ve gerilim yaşadığı görülmektedir. Buraya iki taburun tayin edilmesi, olayın aslının anlaşılması için mülkiye ve askeriyeden müfettiş tayini edilmesi gerekmiştir⁴¹⁴.

Osmanlı Devleti için, bölgedeki olayların siyasi niteliğinin olup olmadığının anlaşılması önemlidir. Önlemler, bu bilgiye göre alınacak ve bu oranda güç kullanılacaktır. Bir haneye baskın yapılarak ailenin yaralandığı haber edilmiştir. Bunun vaka-ı adiyeden mi yoksa fesad başlangıcı mı olduğu araştırılmalıdır. Zeytun vakası dahi, bir eşkıya hareketi gibi başladığından bu olayda İslam ahalisini heyecana getirmek isteyen bu durum bir kışkırtma girişimidir⁴¹⁵. Jandarma kumandanı Derviş Bey'in, 1894 senesindeki ifadesiyle Cebel-i Musa'daki eşkıyalar, Ermeni milletindedir. Liderleri, Baron Agasi isminde biridir. Topal Bityas köyü civarındaki bir başka köyde, günde yirmi defa talim yapmaktadırlar. Elllerinde dört bin tüfek, üç top ve iki bin civarı eşkıya vardır⁴¹⁶. Ermeniler, mühimmatın yanı sıra siyasi tezler üreterek meşruiyet sağlamaya çalışmaktadır. Bölgede meskûn olmayan şahısların buralara gemilerle getirilerek eşkıyalık yaptıkları ve bunu yaymaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, zabitan ile bu eşkıyayı takibe muvaffak olmuş ve Halep'te ifsadatta bulunan yabancı eşkıyalar teslim olmuştur⁴¹⁷.

Bölgeye farklı yerlerden Ermenilerin taşındığı, silah ve mühimmat yığınağı yapıldığı bilinmektedir. 1897 senesinde Ermeni eşkıya gruplarından olup Tokad, Sivas ve Halep'te bulunan kişilerin, geçici olarak uygun görülen bölgelere gönderilmesi için önlemler alınmıştır⁴¹⁸. Bu bölgelerde tevkif edilen kişiler, Ermenilerin yoğun olduğu Tokad, Sivas ve Zeytun gibi yerlerde siyasi karışıklık çıkarmaya teşebbüs etmektedir⁴¹⁹. Bu tür faaliyetlerin hedefi, sansasyonel eylemler yaparak taraftar toplamak ve siyasi destek sağlamaktır. Bunun için Ermeni eşkıyası, Göksun'da hükûmet konağını dinamitle yakmak ve Ziraat Bankası'nı yağma etmek

⁴¹⁴ BOA, Y.PRK.ASK., 104 / 75.

⁴¹⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 164 / 66.

⁴¹⁶ BOA, Y..PRK.MYD., 17 / 11.

⁴¹⁷ BOA, Y.MTV., 140 / 5.

⁴¹⁸ BOA, Y..A...RES., 83 / 73.

⁴¹⁹ BOA, Y..A...RES., 83 / 73 - 2.

gibi eylemler planlamıştır⁴²⁰. Bölgenin en önde gelen harici eşkıyalık örneği Zeytun İsyanı'dır

3.7.5.2.1. Zeytun İsyanı

Zeytun, dağlarla muhkem ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Halep'in kuzeyinde, Maraş Sancağı sınırları içerisindedir ve bölgedeki Ermeniler, sıklıkla ayaklanmış ve göreceli olarak otonom bir idare altında olmuşlardır⁴²¹. 1879 yılında bölgedeki kadınlar, daha önceki olaylar neticesinde tutuklanan eşlerinin geri dönmesi için ayaklanmış, altı yüz ya da yedi yüz civarındaki silahlı Ermeni ile Osmanlı ordusu karşı karşıya gelmiştir. Olaylardan sonra kaymakam ve idari görevliler, Ermeniler tarafından esir alınmış, askerlerden ölen ve yaralananlar olmuştur. İsyancıların amacı, Maraş Hapishanesi'ndeki Ermeni mahkûmlarla kaymakamı ve jandarmaları takas etmektir. İngiliz elçisi, Maraş mutasarrıfı ve Zeytun Kaymakamı'nın azlini talep etmektedir. Bu tavır, Fransa'nın sahiplendiği Halep'teki Katolik Hristiyanlar arasında İngiltere'nin saygınlığını artırırken Fransa'nın prestiji azalmaktadır⁴²². Kaymakam ve jandarmalar, daha sonra Ermeni isyancılara karşılık takas edilmiştir. Nihayetinde, Ermenilerin süregelen asilikleri ve lojistik hatları yokedilmiştir. Ermenilerin isyan nedenlerinden biri, Çerkes muhacirlerin soygunları ve bölgedeki yerleşimleridir, Osmanlı adaletinden ziyade doğrudan Kamil Paşa'nın müdahalesi ya da eşkıyalık, bu sorunu çözme yöntemlerinden biri olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra Maraş Mutasarrıflığı'nda Gregoryen, Katolik ve Protestan üyeler, kurullarda görevlendirilirken jandarmanın köprüyü onarması kararlaştırılmıştır⁴²³.

Zeytun Ayaklanması ile görevlendirilen yüksek komiserlik, altı maddeden oluşan bir rapor sunmuştur. Buna göre tam ve genel af ilan edilecek, bütün Zeytunlu suçlu ve kaçaklar buna dâhil olacaktır. Zeytunlular, askere gitmek ya da bedel-i askerî ödemek konusunda kendileri karar verecektir. Vergi ödemelerinde tamamen eski düzene dönülecek, 160 bin akça olan vergileri, 51 bin akçaya indirilecektir. Şarap bağlarından alınması planlanan 25 bin akçalık vergi, 5 bin akçadan fazla

⁴²⁰ BOA, Y..A...RES., 83 / 73 - 5.

⁴²¹ Burhan Çağlar, "1878-1879 Zeytun Ermeni İsyanları ve İngiliz Said Paşa'nın Aldığı Tedbirler", **Ermeni Araştırmaları**, S. 46, 2013, ss. 170-171.

⁴²² MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 8-10, 20 Ocak 1879.

⁴²³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 24, 15 Mart 1879.

olmayacaktır. Yakın bölgedeki dağlarda bulunan üç demir madenini kullanmak için ödedikleri vergi %20'den %5'e indirilecektir⁴²⁴. Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, egemen bir devletin kendi ülkesindeki hakları, isyancılara verilmiştir. İngiliz ve Fransız konsolosları, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden ve kaymakamı esir alarak jandarmaları öldüren Ermeni isyancıların yanında yer almış, adli süreçlerin işlemlerini engellemiş ve diplomatik baskılar neticesinde, isyancıların ödüllendirilmesi sağlanmıştır. Zeytunlular, meclisin varlığından, kadının adli otoritesine tabi olmaktan ve jandarma kışlasından rahatsızlık duymaktadır⁴²⁵.

Berlin Anlaşması'ndan sonra, Vilayet-i Sitte'de siyasi kargaşa artmış ve Ermeniler, Taşnak ve Hınçak gibi radikal örgütler kurmuştur. Bu örgütlerin amacı, Ermeni eşkıyasını devrimci askerlere dönüştürmek ve kurtarılmış bölgeler oluşturmaktır⁴²⁶. Osmanlı Ermenileri, ülkenin her yerinde huzur içindedir. Ancak Tiflis'te kurulan gizli örgütlere, Amerika ve Avrupa'daki dindaşlarının girişimleriyle artan bir ilgi vardır. Ayda bir örgüt temsilcileriyle buluşan Ermeniler, adam başına bir akçaya ulaşan ciddi miktarlarda maddi destek almaktadır. Bu fonlar, gizli örgütlere ulaştırılacak ve Ermeni hedefleri için kullanılacaktır. Aynı zamanda ciddi miktarda bir meblağın, İngiltere Bankası'na yatırıldığı iddia edilmektedir⁴²⁷. İstanbul ve Paris'te etkili olan Ermenilerin amacı, Zeytun'da bir Ermeni Emirliği teşkil etmektir⁴²⁸. Daha öncesinde, Cebel-i Lübnan gibi dağlık bölgelerde eşkıyanın etkinliği neticesinde, özerk yapılar oluşturulduğu düşünüldüğünde, Ermeni eşkıyasının hedefi de benzer bir yapının, Ermenilerin yaşadığı yerlerde tesis edilmesidir⁴²⁹. Amerikalı asker Hepswoth'a göre, Ermeni devrimci hareketleri, Osmanlı ülkesindeki terör faaliyetlerinin birçoğundan sorumludur ve Osmanlı hükûmetinin bu durumda yapabilecekleri sınırlıdır⁴³⁰. Hepswoth'a göre teorik olarak herşey ideal görünse de Osmanlı ülkesinde adil bir yargılama mümkün değildir. Bu kural özellikle gayrimüslimler için geçerlidir. Yargılanmadan Erzurum hapishanesine

⁴²⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 073-074, 10 Kasım 1879.

⁴²⁵ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 075, 8 Kasım 1879.

⁴²⁶ Owen Robert Miller, "Back to the Homeland" (Tebi Yergir): Or, How Peasants Became Revolutionaries in Muş", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, S. 4-2, 2017, ss. 292-293.

⁴²⁷ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Rée, N. 029, 13 Haziran 1893.

⁴²⁸ Cevdet Paşa, *Tezakir 21-39*, Haz. Cavid Baysun, C.II, S. 17b, TTK Basımevi, s. 120.

⁴²⁹ BOA, A. }MKT.MHM., 360 / 97 - 3.

⁴³⁰ George H. Hepworth, *Through Armenia on Horseback*, Isbister, 1898, s. 59.

atılan bir Ermeni, bir buçuk senedir insanlık dışı şartlar altında burada tutulmaktadır⁴³¹.

Kilikya Ermeni Patriği Mıgırdıç (Ö. 1907), Ermenilerle yabancı temsilcilikler arasında aracılık etmektedir. Zeytun Ermenilerinin, 1879 ayaklanmasından sonra bölgede kışla (caserne) yapılmasına karşı çıktıkları, vergilerini eski usulden vermeyi talep ettikleri ve ayaklanmaya karışan Ermenilerin affını istedikleri görülmektedir. Esasında kendi seçtikleri birisi tarafından yönetilmeyi ve güvenliği böylece sağlayacaklarını iddia etmektedirler. Diğer yandan bölgede, Osmanlı Devleti'nin otoritesinin yok sayıldığı ve muhacirlerin bahane edildiği görülmektedir⁴³². Halep Vilayeti sınırları içinde yer alan Zeytun'daki eşkıya ve asayiş problemleri ile Beşinci Ordu ilgilenmiştir. Ordunun fiziki imkânları yetersizdir ve bunların giderilmesi için diğer vilayetler ile sürekli yazışmalar yapılmaktadır. Bölgedeki sorunları çözmek için, Şam ve Halep vilayetlerinin ortak çalıştıkları görülmektedir⁴³³. Ermenilerin amacı, Batılı büyük devletlerin dikkatini çekerek, siyasi ve idari imtiyazlar elde etmektir. Ermenilerin, zulüm ve işkence gördüğü yönünde yaygın haberler yapmak Fransa'daki en önemli araçlarından biridir⁴³⁴.

Ermeni sorununun yanı sıra, bölge aşiretlerinin kendi içindeki anlaşmazlıkları devam etmektedir. Ermeni hareketliliği, yerleşik Müslümanların dikkatini çekmektedir. Adana ve Kilis'de bulunan çeşitli Kürt aşiretlernin, Hassa'da Fransız rahiblerinin yerleştiği Ekbaz karyesi Hristiyanlarına saldıracağı haber alınmıştır. Buraya tabur sevki, ayrıca Antakya'dan Suveydiye cihetine bir tabur sevki, buradaki Ermeni asayiş ve faaliyetlerini izlemek için gereklidir⁴³⁵. Suveydiye, yabancı destekçiler tarafından, mühimmat ve yabancı eşkıya temini için merkez olarak kullanılmaktadır. Suveydiye'deki Ermeniler, redif askerinin muhafazasından memnun olmayıp, Fransa Beyrut Konsolosluğu'na başvurmuştur⁴³⁶.

Zeytun'da süregelen kargaşanın anlaşılması ve niteliğinin ortaya konulması zaman almıştır. Bunun anlaşılması için detaylı sorgulamalar gerekmektedir.

⁴³¹ Hepworth, **a.g.e.**, s. 252.

⁴³² MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 41, 28 Mayıs 1879.

⁴³³ BOA, A. MKT.MHM., 360 / 97 - 4.

⁴³⁴ BOA, HR. SYS., 2748/26.

⁴³⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 110 / 62.

⁴³⁶ BOA, Y..PRK.UM., 33 / 110.

Zeytun'da, bir kişinin yaralanmasının vaka-ı adiyeden mi, yoksa bir fesad mukaddimesi mi olup olmadığının anlaşılması için, şahısların yakalanması ve sorgulanması istenmektedir⁴³⁷. Daha sonra maktulün eşi, konu hakkında sorgulanmış ve bunu yapan şahsın, Zeytunlu Panok olduğu iddia edilmiştir⁴³⁸. Bu tespit, Ermenilerle Müslüman ahali arasında gerilimi artırmıştır. Ahaliyi fesad ve eşkıyalığa yönlendiren, “**yabancı**” on bir eşkıyanın yanı sıra buna yardım eden bir yerli de silah ve cephaneleriyle teslim olmuştur. Şakilerin teslim olmasında Ermeni murahhası Tatyos, Kapuçin rahibi Padri ve Süveydiye rüeasa memuru Mösyö Tüzli'nin yardımları olmuştur. İlk belgede, şahısların fesad ehli olduğu ifade edilmişken ikinci belgede, “asayışı ihlal edecek bir şey yapamadıkları” ifade edilmiştir⁴³⁹. Yabancı eşkıyanın yakalanması, Ermeni eşkıyasının ve siyasi planlarının yerli halktan ve dinî önderlerden destek görmediğini ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan Süveydiye'ye beyaz bandıralı bir gemi ile gelen kişiler, Zeytunlu eşkıyası ile ilişkilendirilmektedir. Zira bu gemilerden inenler, Ermeni köylerindeki serserilerle dağlara çıkmıştır. Halep'te yeterli asker olmadığından, Lazkiye taburunun hazır ve amade olması talep edilmiştir⁴⁴⁰.

Zeytun'da, münferid ve etkili bir isyan denemesi yapılmıştır. 1894 senesinde Zeytun eşkıyası, civar köyler ve Andırın merkezinde yağma ve yakma, Müslüman ahalinin kadınlarından iki yüz elli ve erkeklerinden on altı kişiyi katl, ayrıca kadın ve erkek olmak üzere yüz kadar kişiyi yaralamıştır. Etkilenen ahali, bölgeden göç etmiştir. Bundan başka, iki jandarmayı öldürülmüş ve Maraş Jandarma binbaşısı ile üçünü ise şehit etmek gibi fiillerde bulunmuşlardır⁴⁴¹. 1895-1896 yıllarında gerçekleşen Zeytun isyanı öncesinde, Ermeni unsurları birçok eşkıyalık faaliyetinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti, haklı durumunu ve Ermeni saldırganlığını göstermek için, durumun Osmanlı ve ecnebi sefaretleri aracılığıyla yabancı gazetelere iletilmesini planlanmıştır⁴⁴².

⁴³⁷ BOA, Y.MTV., 207 / 115.

⁴³⁸ BOA, Y.MTV., 207 / 115 - 2.

⁴³⁹ BOA, Y.MTV., 140 / 5 - 2.

⁴⁴⁰ BOA, Y..PRK.ASK., 107 / 74 - 5.

⁴⁴¹ BOA, A. }MKT.MHM., 648 / 2 - 2.

⁴⁴² BOA, A. }MKT.MHM., 648 / 2 - 1.

Halep Vilayeti'nin Akdeniz kıyısına münhasır Arsuz bölgesinde de eşkıyanın varlığı ve etkisi görülmektedir⁴⁴³. Bölgede, Cebel-i Bereket'in güneyinde başlayan bir eşkıya etki alanı mevcuttur. Burada Veli Ağa, düzeni sağlamakla yetkilendirilmiş olsa da akrabalarının soygunlara devam ettiği görülmektedir. 1882 yılında bölgeden geçen Fransız vekil konsolosu, Belen civarında kırk civarında şaki tarafından soyulmuş ve valizi alıkonulmuştur⁴⁴⁴. 1892 senesinde İskenderun'dan Halep'e giden konsolos vekilinin eşyası gasbedilmiş ve irade-i seniyye ile konsolosa, 25 bin frank geri ödeme yapılmıştır. Belen Kaymakamı azledilmiş ve şekavetin önlenmesi hususunda önemler alınmıştır⁴⁴⁵.

Yabancıların dâhil olduğu davalarda Osmanlı kolluk güçleri etkisizdir. Eğer bir nizâ durumunda her iki taraf yabancı ise Osmanlı mahkemeleri bu davalara karışmaz. Örneğin, ahidnamelere göre Danimarkalı ya da Danimarka tabiiyetinde olanlar arasında bir nizâ çıkarsa bu davanın elçilik ya da konsolosluk tarafından kendi nizamları üzere görülmesi gerekmektedir. Osmanlı'nın kadı ve hükkamları bu tür davalara karışmazlar ve klasik Osmanlı hukuk sistemi burada etkisiz hale gelmiştir. Özellikle “en ziyade nail millet” anlayışının birçok ülkeye tanınması nedeniyle yabancı temsilcilikler kendi tabiiyetinde olan kişiler arasındaki ceza, hukuk ve ticari anlaşmazlıklara tamamen hâkimdir. Hatta iki tarafta aynı tabiiyetten ise taraflar kendi aralarında razı olsalar dahi Osmanlı mahkemelerine müracaat edemezler. Sadece “**cürm-ü meşhud**” halinde kolluk güçleri katili gözaltına alır ve daha sonra elçiliğe teslim eder. Bu tür vakalar “**dava-ı muhtelite**” olarak bilinir ve elçiliklerde görülür⁴⁴⁶. Elçiliklerde görülen bu tür karışık mahkemeler bir komisyondan oluşmaktadır. Üyelerden ikisi müddei aleyhin biri ise müddeinin tabii olduğu elçilik tarafından sağlanır. Yargılama sonrası istinaf ve ceza uygulamaları müddeinin mensup olduğu elçiliğe aittir⁴⁴⁷.

Ermeniler, XIX. yüzyılının son on senesinde Avrupa'nın dikkatini çekmek için Osmanlı ülkesinin değişik yörelerinde isyanlara kalkışmış ve kayıtlarda eşkıya

⁴⁴³ BOA, Y.MTV., 121 / 85.

⁴⁴⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 285, 6 Mayıs 1882.

⁴⁴⁵ BOA, BEO., 55 / 4067.

⁴⁴⁶ Hakkı Paşa, a.g.m., ss. 811-813.

⁴⁴⁷ Mehmed Memduh, **Kapitülasyon yahud Memalik-i Osmaniyyede Ecnebilerin Haiz Olduğu İmtiyazat**, Ahmed İhsan Matbaası, 1327, s. 6.

olarak tanımlanmıştır. 1896 senesine gelindiğinde, Zeytun İsyanı sırasındaki Ermenilerin eşkıya olarak adlandırıldığı görülmektedir⁴⁴⁸. Şekavet, bölgede yayılmaktadır ve Cebel-i Bereket civarında şakilerin artan etkisinin önüne geçilmelidir⁴⁴⁹.

Zeytun eşkıyası askerlere karşı mücadele ederken⁴⁵⁰ aynı zamanda Osmanlı lojistik hatlarını kesmek ve avantaj kazanmak istemiştir. Bu amaçla isyancılar Maraş ile Zeytun arasındaki Cihan Köprüsü'nü yıkmıştır⁴⁵¹. Bölgede güvenliğin sağlanması için Zeytun'da yapılan soruşturmalarda konsolos da yer alacağını bildirmiştir⁴⁵².

Ermeni eşkıyasının etkinlik gösterdiği diğer bir bölge, Cebel-i Musa'dır. Burada Ermenilerin ateşkes ilan ettikleri bildirilmiştir. Bu eşkıya orada mıdır yoksa Zeytun eşkıyasına katılmak üzere hareket mi etmiştir, bu hususun incelenmesi talep edilmiştir⁴⁵³. Yabancı kişilerin teşvikiyle Ermeni fedailerin, hükümet konağını basarak korku husul edeceği ve bunun engellenmesi için asker sevk ederek gerekli önlemlerin alınması talep edilmiştir⁴⁵⁴. Ermeni eşkıyası birçok zulümden sonra, 1896 yılının başından itibaren yoğun askerî baskı altında kalarak geri çekilmiş ve Zeytun'da Osmanlı hâkimiyeti tahkim edilmiştir. Bunlara rağmen Avrupalı temsilciler, bölgedeki Ermenilerin güvenliğinin sağlanmasını ve eşkıya liderlerinin güvenli çıkışını talep etmiştir. 1896 senesi Zeytun görüşmelerinde, müzakereleri yürüten sefirlerin, işin sürüncemede kalmaması için afv-ı umumiye aracılık etmeleri üzerine irade-i seniyye marifetiyle görüşmelere son verilse de nihai olarak Ermenilerin isteklerinin birçoğu karşılanmıştır⁴⁵⁵. Bu isyan sırasında hayatını kaybeden Osmanlı askerlerinin ailelerine yönelik yardım girişimlerinde bulunulmuştur. Zeytun eşkıyasının öldürdüğü mülazım-ı evvel Mehmed Ağa'nın eşine ve çocuklarına, maaş bağlanması teklif edilmiştir⁴⁵⁶.

⁴⁴⁸ BOA, Y..PRK.ASK., 107 / 78.

⁴⁴⁹ BOA, A.}MKT.UM., 208 / 32.

⁴⁵⁰ BOA, Y..PRK.BŞK., 45 / 104.

⁴⁵¹ BOA, Y..PRK.ZB., 16 / 79.

⁴⁵² BOA, HR.SYS., 2810 / 2.

⁴⁵³ BOA, Y..PRK.ASK., 108 / 3.

⁴⁵⁴ BOA, Y..PRK.ASK., 110 / 71.

⁴⁵⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 32 / 75.

⁴⁵⁶ BOA, Y.MTV., 138 / 34.

3.7.5.2.1.1. İngiliz Etkisi

İngilizler, bölgedeki emelleri için Arap aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak istemiştir⁴⁵⁷. Diğer yandan Halep kıyı şeridi ve Zeytun'da eşkıyaya karşı yürütülen etkili mücadelenin karşısında durmuş ve askerî unsurları etkili bir şekilde kullanan Osmanlı idarecilerinden hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir. Suveydiye cihetinde kâin Cebel-i Musa'da toplanan eşkıyanın, esliha ve mühimmatı ile ilgili operasyonları yürüten Halep Jandarma Kumandanı Derviş Bey'in Erzurum'a tayini söz konusu olmuştur⁴⁵⁸. Halep Vilayeti sınırları içinde gayrimüslimler, eşkıyalık ve tedhiş faaliyetlerinde bulunurken, en önemli destekçileri İngiliz temsilcilerdir. Özellikle Kıbrıs adasının İngilizlere verilmesinden sonra Osmanlı Devleti, İngilizlerin bölgeye müdahalesinden çekinmiştir. Suveydiye sahilinde silahlı adamların dağa çıktığı, İslam köylülerinin dilekçesi ile ihbar edilmiştir ve Halep'te bir taburdan başka asker olmadığı ifade edilmiştir. İskenderun Kıbrıs'ın karşısında olduğu ve şu anda adada İngiliz donanması bulunmasından dolayı İngilizlerin olası bir müdahalesi için Ermenilerin karışıklıklar çıkarabileceği belirtilmiştir. Bu eşkıyanın önlenmesi için gereken askerî önlemleri Halep Valisi ve kumandanı, haiz olan ehemmiyeti göstermediğinden, buraya yeni vali ve ümeradan bir kumandan gönderilmesi kararı alınmıştır⁴⁵⁹. 1879 yılında Ermeni eşkıyalar, emirleri İngiliz konsolosundan aldıklarını ve yeni emirler bekledikleri ifade etmişlerdir⁴⁶⁰. İngiliz temsilcilerin, İstanbul'a yakın İzmit, Adapazarı gibi yerlerde yaşayan Ermenilere, Zeytun örneğini vererek olası bir çatışmadan bahsettikleri ve böylece kendi tezlerini güçlendirmeye çalıştıkları görülmektedir⁴⁶¹.

Fransız ve İngiliz temsilcileri, 1895 isyanı sürecine doğru, bölgede kurulacak Ermeni prensliğinin merkezi olarak Zeytun bölgesini düşünmektedirler⁴⁶². Osmanlı kaynaklarından 18 Aralık 1895 tarihli bilgide, Zeytun'da beş yüz civarı İngiliz asker ve Martini tüfekleri ile silahlanmış on bin Ermeniden bahsedilmektedir⁴⁶³. İsyân

⁴⁵⁷ Blunt, **a.g.e.**, s. 121.

⁴⁵⁸ BOA, Y.MTV., 129 / 129.

⁴⁵⁹ BOA, Y..PRK.MYD., 16 / 46.

⁴⁶⁰ Çağlar, **a.g.e.**, s. 175.

⁴⁶¹ BOA, Y. PRK. ASK., 109/53.

⁴⁶² BOA, Y. A. HUS, 327/10.

⁴⁶³ BOA, HR. SYS, 2810/2.

sürecince saldırgan ve acımasız tedhiş faaliyetleri icra eden Zeytun Ermenilerinin yargılanmasında merhametle hareket edilmesi, İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nün telgrafla ricasında ortaya çıkmaktadır⁴⁶⁴.

İngiliz Parlamentosu, dinî atıflar çerçevesinde bölgedeki Hristiyanların korunması gerektiğini tartışmaktadır. Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Sir Edward Grey, 7 Şubat 1895 tarihli Parlamento oturumunda Zeytun Başpiskoposu'nun devrimci bir örgütün lideri olduğunu, Maraş Başpiskoposu'nun isyancıları kışkırttığını ve Muş Piskoposu'nun halkı isyana teşvik ettiğini belirtmektedir⁴⁶⁵. Yine Grey'in makamına geçen Curzon, Şubat 1896'da Osmanlı ordusunun Zeytunlulara saldırmadığını, aksine Zeytunluların 250 Osmanlı askerini katlettiğini doğrulamaktadır. Bunların yanında Osmanlı Devleti, buradaki isyancılara yönelik af ilan etmiştir⁴⁶⁶. İngiltere'nin ruhban görevlilerinin tutuklanmaları ile ilgilenmesinin ve buna karşı çıkmasının meşruiyet kaynağı, Berlin Antlaşmasının 62. maddesinde ifade edilen "her türlü ibadet özgürlüğünün ve dinî vecibenin garanti altına alınması" hükmü olmuş, bu sayede bölgedeki faaliyetlerine meşruiyet kazandırmıştır⁴⁶⁷.

3.7.5.2.1.2. Fransız Etkisi

Fransızlar, Levant bölgesinde Katolik inancı üzerinden etkili oldular. Özellikle bölgedeki Marunîlerin koruyuculuğunu üstlenerek, ticari ve siyasi etki alanı oluşturmaya çalıştılar. Misyonerler, Levant bölgesine geldiğinde bölgedeki Hristiyan inancının otantikliğini kabul etmediler. Hâlbuki Osmanlı Devleti, bu insanları dinî inançları noktasında serbest bırakmıştı⁴⁶⁸. Diğer yandan İngiliz ve Fransızlar, bölgedeki Hristiyanlar üzerinde etki kurma mücadelesi içindeydiler. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin bölgede zayıflaması ve Ermenilerin isyanları sırasında, İngiliz ve Fransız konsoloslarının iletişim hâlinde olup birlikte çalıştıkları

⁴⁶⁴ BOA, Y. PRK. BSK, 56/60.

⁴⁶⁵ Hansard, "The Armenian Bishops", **İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası Oturumları**, Volume 30, debated on Thursday 7 February 1895.

⁴⁶⁶ Hansard, "Zeitoun", **İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası Oturumları**, Volume 37, debated on Thursday 13 February 1896.

⁴⁶⁷ Hansard, "Armenia", **İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası Oturumları**, Volume 10, debated on Thursday 23 March 1893.

⁴⁶⁸ Ussama Makdisi, **The culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-century Ottoman Lebanon**, University of California Press, 2000, s. 41.

görülmektedir⁴⁶⁹. Bu dayanışma, Cebel-i Lübnan mutasarrıflığının oluşturulması ve çok mezhepli bir demokratik yapı kurulması noktasında da devam etmiştir. Fransızlar, bölgedeki varlığını Marunîlerle işbirliği yaparak sağladı⁴⁷⁰. Esasında toplumun sadece etki alanlarına alındığını ve bu devletler tarafından siyasi ve münferid olaylar durumunda korunduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı askerlerine karşı gelen bir Hristiyan, Fransız konsolosunun müdahalesi sonrası serbest bırakılmıştır⁴⁷¹.

1860 yılındaki Cebel-i Lübnan olayları sırasında Beyrut Fransız Konsolosu Comte de Bentivoglio, Kisravan'da bulunan Dürzi ahalinin itaat altına alınması yönünde girişimlerde bulunmuş, Marunî varlığının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır⁴⁷². Olaylar sonrasında Fuat Paşa, 357 Sünni Müslümanı Şam'da idam etmiş ve Fransız yetkililer, bu durumdan memnuniyetini dile getirmiştir⁴⁷³. Antakya'da 1893 yılında meydana gelen karışıklıklarda Fransız temsilci, dinî liderleri daha ılımlı olmaları kışkırtıcı ifadeler kullanmaktan kaçınmaları yönünde uyardığını bildirmektedir⁴⁷⁴.

3.7.5.3. Eşkîyalığın Siyasi ve Toplumsal Nedenleri

Suçlar ve cezalar; coğrafi, iktisadi, sosyal ve kültürel nedenlerle farklılaşmıştır. Konya'da yerleşik hayat ve sınırlı bir ekonomik yapı, büyük ölçekli asayiş olaylarının görülmemesinin en büyük nedenidir. Diğer yandan Halep, coğrafi konumu, toplumsal yapısı ve canlı ekonomik hayatı ile büyük ölçekli asayiş olaylarının yaşandığı bir bölge olmuştur. Özellikle çöl tarafındaki aşair-i seyyare, asayiş anlamında Osmanlı Devleti'ne büyük zorluklar çıkarmıştır. Kayıtlarda urban eşkıyası olarak belirtilen bu grup, huzur ve toplumsal yapıyı tehdit etmiştir. Şam ve Beyrut ile kuzeyde Halep yolunda urban eşkıyası yolda kötülük etmekte ve uzun zamandır yollar üzerinde bulunan binalar harap hale gelmiş ve tüccarlar bu yollardan ihtiyaçlarını temin edememektedir. Hazine bunlara masraf yapamayacağından, taliplerine satılması ve gerekli miktarda han yapılması talep edilmiştir. Eşkîya

⁴⁶⁹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 9, 20 Ocak 1879.

⁴⁷⁰ Makdisi, a.g.e., s. 61.

⁴⁷¹ Makdisi, a.g.e., s. 87.

⁴⁷² Makdisi, a.g.e., s. 121.

⁴⁷³ Makdisi, a.g.e., ss. 146-147.

⁴⁷⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 027, 29 Mayıs 1893.

zuhurunda, talep edilmesi durumunda hanlara beşer asker konulması gerekmektedir⁴⁷⁵.

Devlet yetkilileri, özellikle de zaptiyeler, maaşlarını zamanında alamadıkları için hırsızlık ve soygun yapmaktadır⁴⁷⁶. Halep'in doğusunda merkezi otoritenin gücü, oldukça zayıftır. Bölgenin en güçlü aşireti Şammarlar, diğer aşiretlerden vergi almaktadır. Bunun yanında mezkûr zayıf aşiretler, Osmanlı Devleti'ne de vergi ödemiştir⁴⁷⁷. Urfa tarafında meskûn ahalinin kesreti Aneze ve Şammar urbanı eşkıyasının baskısı nedeniyle Halep tarafına göç etmiştir. Bu nedenle Tanzimat Fermanı uyarınca, buraya tanzim olunan vergi miktarının toplanması mümkün olamamıştır. Burada bulunan urbanın derdest edilmesi, asayiş ve emniyetin sağlanarak oradan cebren sürülmesi ve ahalden verginin tahsili emrolunmuştur⁴⁷⁸. Fransız Konsolosluğu'nun ekonomik istatistiklerinde, 1890'lı yılların başında ve ortasında tarımsal üretimin azaldığını yüzyılın sonunda ise eskiye nazaran arttığını görülmektedir. Bu bağlamda sosyal ilişkilerin niteliğinin ortaya çıkmasında tarımsal üretimin etkisini görmek mümkündür⁴⁷⁹. Zira kıtlık ve kuraklık olduğu seneler suç oranları da yükselmiştir.

Aşiretler, büyük çaplı yağma ve talan olaylarının failidir. Özellikle kervanları ve yerleşik ahalinin hayvanlarını gasbetmektedirler. Örneğin, Halep'ten Musul'a gelmekte olan kervan yağmalanmış, on beş bin koyunu gasbedilmiş ve birkaç yolcu öldürülmüştür. Bunun yanı sıra asakir-i şahane ile girdikleri çatışmada eşkıya, yüzden fazla telefata ve hayli mecruh vermiştir. Zabitandan dört nefer şehit olmuş ve yedi nefer yaralanmıştır. Aynı belgede, şu öneri vardır. Dağ başındaki eşkıya, ovalara iskân olunmadıkça bu şekavet bitmeyecektir⁴⁸⁰. Bu bağlamda Osmanlı idarecileri, sorunların farkındadır ve bu taleplerini yazılı olarak dile getirmektedir. Özellikle dağlık bölgelerde aşiretler, sabit karakol olmaması nedeniyle, yolcuları darp ve gasbetmiştir. Fransız rahiplerinin mukim olduğu Ekbaz köyüne yönelik, Kürt Dağı

⁴⁷⁵ BOA, A.}MKT.MVL., 144 / 67.

⁴⁷⁶ Hepworth, a.g.e., s. 257.

⁴⁷⁷ William Ainsworth, **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia**, C. II, John W. Parker, 1842, s. 175.

⁴⁷⁸ BOA, A.}MKT.UM., 54 / 26.

⁴⁷⁹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1899, N. 43, 20 Ekim 1900.

⁴⁸⁰ BOA, Y.MTV., 71 / 3.

aşiretlerinin saldırı hazırlıkları yapması üzerine teyakkuza geçilmiş ve bölgeye tabur sevk edilmiştir⁴⁸¹. Asker sevkleri geçici önlem olup, bölge güvenliğini sağlayacak kalıcı karakol inşası, iktisadi ve fiziki nedenlerle yapılamamıştır⁴⁸².

3.7.5.4. Halep'te Eşkialığa Karşı Alınan Önlemler

Osmanlı Devleti, modern dönemin gerektirdiği ulus devlet merkezli eşitlikçi vatandaşlık anlayışı ve kamu düzenini sağlamaya yönelik modern adımları Tanzimat dönemi ile birlikte atmaya başlamıştır. Batılı güçlerin ekonomik ve siyasi kâr amacıyla sarıldığı kapitalist sistem ve uluslaşma, Osmanlı Devleti için dağılma ve iç çalkantıların başlangıcıdır. Yeniçeriliğin kaldırılması, klasik güvenlik anlayışının alternatifler ile değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. 1845 yılında Polislik Nizamnamesi ile ihdas edilen polislik kurumu, 1846 yılında Zaptiye Müşirliği'nin kuruluşuna kadar varlığını devam ettirmiştir. 1869 Nizamnamesi ile teşkilat yapısı değiştirilen kurumda vilayetlerde zaptiye alayları, sancaklarda taburlar ve kazalarda bölükler oluşturulmuştur. 1879 yılında Zaptiye Müşirliği, Zaptiye Nezareti'ne dönüştürülerek jandarma mefhumu doğmuştur. Diğer yandan şehirler mıntikalara ayrılarak polis karakolları ihdas edilmiştir⁴⁸³. Resmi olarak Zaptiye Nezareti ve polislik kanununa tabi olarak kurulan jandarmanın görevi, emniyeti ve kamu düzenini sağlamaktır. Soruşturma aşamasında tahkikat ve tahrirattan sorumludur⁴⁸⁴. 1879 yılında Osman Bey isyanının sona ermesi üzerine, bölgeye isyanın nedenlerini anlamak ve tekrarını engellemek üzere bir ekip gönderilmiştir. İzzet, Kasım ve Akif Paşalardan müteşekkil komisyon, bölgedeki devlet idarecilerini, ağaları ve beylerin haksızlarını tespit etmiş ve bölgede suçluların hızla yakalanmasını sağlamak için asker görevlendirmiştir⁴⁸⁵. Zeytun bölgesinde gerçekleşen isyanın tekrarını önlemek için Ömer Paşa, bölgede iki yüz elli süvari görevlendirmiştir. Bunların amacı, bölgede yol güvenliğini sağlayarak, Ermenileri, Çerkeslerin hücumlarından korumaktır⁴⁸⁶.

⁴⁸¹ BOA, Y..PRK.ASK., 110 / 62.

⁴⁸² BOA, A.}MKT.MHM., 647 / 30.

⁴⁸³ Yasin Kozak, Olcay Kahraman, Sivas Polis Teşkilatının Kuruluşu (1885-1893)", **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XLIV, S. XLIV, 2020, ss. 153-154.

⁴⁸⁴ Cenk Reyhan, Serap Sert, "Asakir-i Zaptiyeden Jandarmaya: Osmanlı Kamu Düzeninde Mahalli Asayiş ve Emniyetin Korunmasında Güvenlik Kurumu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XL, Ekim 2021, s. 422.

⁴⁸⁵ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 9, 20 Ocak 1879.

⁴⁸⁶ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 36, 28 Nisan 1879.

Mersin limanına yanaşan ve Adana'dan Mısır'da bulunan İngiliz askerleri için et ve kumanya alacağı iddia edilen İngiltere'ye ait gemiden inen dört Arap, bölgenin en gayrimüslim düşmanı olarak bilinen Arap liderleri ile görüşmüştür. Bunun üzerine bu dört kişi gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır. Sorgulanmak üzere İstanbul'a gönderilen kişiler, daha sonra polis gözetiminde serbest kalmıştır⁴⁸⁷.

Göçebe kabilelerin göçü, gittikleri yerdeki yerleşik düzeni sarsmış ve suç oranlarının artmasına neden olmuştur. Kavalalı idaresi altında iken, Halep bölgesinde karşıt kabileler birbirlerine karşı kullanılmış ve böylece haydutluk gibi suçların azalması sağlanmış, tarım üretimi artmıştır⁴⁸⁸. Mürur tezkireleri, Müslim ya da gayrimüslim farketmeksizin suça meyilli, hırsız, dilenci ve başıboş kişilerin ülke içindeki hareketini sınırlandırmayı amaçlamıştır⁴⁸⁹. Halep Sancağı'nda bulunan Cebel-i İsa Çiftlikat-ı Humayun'u arazisi oldukça verimli olduğu halde, hazine arazisine katılmasından dolayı çevreden bazı tecavüzar vuku bulmuştur. Yönetimdeki sorunlar nedeniyle burası daha sonra Hazine-i Hassa'ya devredilmiş ve bazı arazinin kura ile dağıtılarak köy oluşturulması kararlaştırılmıştır⁴⁹⁰. Göçebelerin yerleşik hayata geçmesi teşvik edilmiş ve böylece bölgedeki hareket sınırlandırılarak güvenliğin sağlanması hedeflenmiştir. Osmanlı ülkesindeki yabancıların güvenliği ise mürur tezkeresi işlevini gören pasaportlar ile sağlanmıştır. Rusya reayası Rusya'da kendilerine verilen mürur belgeleri ile Osmanlı ülkesinde geşt-ü gúzar (dolaşmak) edebilirdi. Osmanlı ülkesine girmek isteyen ecnebiler bir pasaport ile kimliklerini ispatlamıştır⁴⁹¹.

Ermenilerin 1893 yılında, bölgede büyük çaplı bir isyan planladığının farkında olan Diyarbakır Valisi Sırrı Paşa, cezalandırılmaktan korktuğu için suçlu olarak gördüğü kişilere yönelik keskin yargılardan kaçınmıştır. Diğer yandan Harput Valisi Enis Paşa, daha sert önlemlere başvurmuş, Ermenileri çeşitli bahanelerle hapse attırılmış ve çıkmaları için yüklü miktarda kefarete bedeli almıştır⁴⁹². Bunun yanı sıra

⁴⁸⁷ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 342, 11 Eylül 1882.

⁴⁸⁸ Douwes Dick, **The Ottomans in Syria**, I. B. Tauris, 2000, s. 206.

⁴⁸⁹ Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürür Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", **Belleten**, S. 73-268, 2017, ss. 745-746.

⁴⁹⁰ BOA, Y..PRK.UM., 5 / 17.

⁴⁹¹ Hakkı Paşa, **a.g.m.**, ss. 859-860.

⁴⁹² MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 358, 13 Haziran 1893.

Hristiyanların, münferid suçlara karıştığı da görülmektedir. Halep postasının seksen beş bin guruşu, Rum eşkıyası tarafından gasp edilmiştir⁴⁹³. Eşkıyanın önlenmesi için bölüklerin uygun görülen bir noktada birleştirilmesi gerekmektedir⁴⁹⁴. 1896 gibi bir tarihte dahi levazımat ve asker sıkıntısı olduğu görülmektedir. Bu tarihte Halep bölgesinde, asayişin sağlanması için gerekli hayvan ve levazım tedarikinin derhal yapılması istenmiştir⁴⁹⁵.

Jandarma, güvenlik ve kamu düzeninin sağlanması için yetkilendirilmiştir. En çok karşılaşılan suç olan şekavet, nüfus hareketlerinde radikal değişimlerin olduğu yerleşimlerde, kıtlık, savaş ya da yerleşik hayatın yaygın olmadığı bölgelerde sıklıkla görülmüştür. Örneğin; XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sivas Uzunyayla, Adana ve Halep Vilayeti'nin kuzeyine gerçekleşen Büyük Çerkes Göçü'nden sonra, bölgedeki asayiş sorunlarında artış olduğu görülmektedir. Muhacirler, Uzunyayla'ya yerleştirildiğinden yerleşik aşiretler ile aralarında çatışmalar olmaktadır. Belgelerde bu aşiretler, eşkıya olarak tanımlanmıştır⁴⁹⁶. Sivas'ta Uzunyayla'ya yerleştirilen muhacirlerin, aşair-i eşkıyanın sarkıntılıklarından korunması için alınan askerî önlemlerden Halep Valisi de haberdar edilmiştir⁴⁹⁷.

Halep Vilayeti dâhilinde bulunan aşiretlerin elinde, **Martini Henry** tüfekleri vardır. Askerin elinde bulunan tüfeklerin menzili bu tüfeklerden daha azdır ve bu yüzden yeterli karşılık verilememekte ve askerî zayıat artmaktadır. Bu tüfeklerden Halep bölgesindeki askerde 309 adet, Diyarbakır'da ise 13 adet vardır. Orduya bu tüfeklerden 20 bin adet lazımdır. Ancak şimdilik Amerika'dan tedarik edilecek 10 bin adet tüfeğin Basra Körfezi'nden ulaştırılması mümkündür. Silah ve mühimmatın nakliyatı ise, Basra'da yetkili firma olan Lloyd ile yapılan kontrata göre yapılmıştır⁴⁹⁸. Diğer yandan urban eşkıyasına karşı oluşturulan karakollarda, takip için atların kullanılması yetersizdir. Zira deve ile daha uzun yol alabilecek eşkıyanın kısa sürede yorulan at ile sürekli takibi zordur⁴⁹⁹.

⁴⁹³ BOA, A. }MKT.NZD., 135 / 98.

⁴⁹⁴ BOA, Y..PRK.MYD., 16 / 47.

⁴⁹⁵ BOA, A. }MKT.MHM., 647 / 30.

⁴⁹⁶ BOA, A. }MKT.UM., 471 / 89 - 1.

⁴⁹⁷ BOA, A. }MKT.UM., 471 / 84.

⁴⁹⁸ BOA, Y..PRK.KOM., 2 / 55.

⁴⁹⁹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 210, 12 Eylül 1881.

Devletin aşiretleri kontrol altına almak amacıyla yaptığı girişimlerden Hamidiye Alayları'nın, kanunsuz ve masum halka yönelik faaliyetleri olduğu hatta askerle çatışmaya girdikleri vakidir⁵⁰⁰. İdari birimler arasında yapılan yazışmalar sırasında geçen zaman müddetince, eşkıyaların yer değiştirdiği ve buna mukabil yeni önlemler alınması gerektiği görülmüştür⁵⁰¹. Karakollar, yüzyılın son on senesi içerisinde şehir merkezlerinde yaygınlaşırken, kırsalda ve urban eşkıyasının etkili olduğu yerlerde kurulmamıştır. Zabıta, şehirde ve meskûn mahalde caydırıcı değildir. Halep şehir merkezinde, beşi amir, yirmisi nefer olmak üzere toplam yirmi beş polis vardır⁵⁰². 1898 senesinde, Halep'te Fethullah Bey, hanesinde iken 15-20 silahlı eşkıya tarafından katledilmiştir. Ayrıca Hristiyan hanelerinin birçoğunda sirket yaşanmaktadır. Vilayet ve zabıta, bu duruma kayıtsız kalmış mütacasirler henüz yakalanmamıştır⁵⁰³.

İdari otorite, olayların adi ya da siyasi olup olmadığına göre önlem almaktadır. Vilayetten gönderilen yazıda, Halep'te asayiş sorunu olmadığı, Fethullah'ın evine girenlere karşı mücadele ettikten sonra yaralanarak öldüğü, ihtilal ya da sirket olmadığı, yapılan tetkikat neticesinde ortaya çıkmıştır. Olayın vaka-ı adiyeden olduğu, ancak Halep'te nüfusa oranla yeterli polis olmadığı ve bunun için bir polis komiseri ve polis tayini gerektiği belirtilmiştir⁵⁰⁴. Yabancı temsilcilerin, bazı hallerde adli sürece dâhil olduğu görülmektedir. Hukuki hiçbir hakkı olmadığı halde maktülün dostu olan Avusturya konsolosu, soruşturma ve yargılama aşamasına karışmış ve iş büyümüştür. Zaptiyenin evde yaptığı inceleme, hanenin kapısının zorlanmadığını, maktülü tanıyan ya da içerden yardım alan birinin bu fiili yaptığını ortaya koymuştur⁵⁰⁵.

Siverek bölgesinde Aneze, Diyarbakır cihetinde Şammar eşkıyasının etkin olduğu görülmektedir. Aneze eşkıyasının posta tatarını gasbettiği, daha sonra Şammar eşkıyasından evrakın zayi olmadan kurtarıldığı bildirilmektedir⁵⁰⁶. Urfa'da bulunan askerin, Halep'e sevki eşkıyanın bertaraf edilmesi için gerekli seçeneklerden biridir.

⁵⁰⁰ BOA, BEO., 1947 / 146011.

⁵⁰¹ BOA, MVL., 646 / 18.

⁵⁰² Kozak, a.g.e., a. 156.

⁵⁰³ BOA, TMIK.S., 17 / 12 - 2.

⁵⁰⁴ BOA, TMIK.S., 17 / 12 - 4.

⁵⁰⁵ BOA, TMIK.S., 17 / 12 - 8.

⁵⁰⁶ BOA, A. }MKT.UM., 480 / 94 - 1.

Bu yöntem, Tanzimat'ın başından beri uygulanmasına rağmen başarılı ve kalıcı bir karşılık oluşturamamıştır⁵⁰⁷. Şammar aşiretinin, özellikle Üçüncü Ordu bölgesinde gasp eylemlerinde bulunduğu ve buradan 14 bin civarında hayvanı ele geçirdiği bildirilmektedir. Bu hayvanların istirdadı için Urfa'da bulunan süvari bölüğünün, Halep'e sevki talep edilmiştir. Mezkûr bölük, eşkıya takibi ve koyunların ele geçirilmesi için kullanılması hedeflenmiştir⁵⁰⁸.

Görüleceği üzere, sabit karakollar yerine asker ve zabitan, eşkıya takibi için kullanılmaktadır. 1850 senesinde, Halep'te eşkıya ve urban tasallutu ile mücadele için halktan para alınmaması talep edilmektedir. Toplandığı iddia edilen parayı halkın, istida suretiyle rızası ile verdiği bildirilmiştir⁵⁰⁹. Bölgedeki Aneze eşkiyasının yola getirilmesi için tedbirler almak ve çöl işlerine bakmak üzere; Vilayet İdare Meclisi azası Hüseyin Efendi'nin Urban Aşiretleri Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. Maraş ve Urfa merkez kaymakamlıklarının kaldırılmasıyla, Payas merkez kaymakamlığı İskenderun iskelesine kaydırılmıştır⁵¹⁰. 1893 senesinde, Aneze ve Şammar urbanın, meskûn halka tecavüzatlarının önlenmesi amacıyla, yeni tabur sevki ve kışla inşası olumlu karşılanmamış ve bölgedeki asker varlığının yeterli görüldüğü anlaşılmıştır⁵¹¹.

Eşküyaya karşı istihdam edilecek polis ve komiserlerin, erbab-ı iffet ve ehliyetten olmaları gerekmektedir. Hizmetleri görülen polisler taltif edilmiştir. Meşhur eşkıya Çullu'nun, katl ve itlafında rolü olan polis ikinci komiseri İbrahim, Hicaz serkomiserliğine tayin olmuş ve kendisine vaad edilen nakdi ödülün Konya'da kendisine takdim edilmesi istenmiştir⁵¹². Sacur Çayı'nın kenarında ve çöl ağzında ikamet eden Türkmen eşkiyasının, tedip edilmesinde hizmet gösterenlere, mecidiye nişanı takdim edilmiştir⁵¹³. Bu tür geçici önlemler ile mücadele devam etmiş, kalıcı ve sürekli önlemler alınmamıştır⁵¹⁴.

⁵⁰⁷ BOA, A.}MKT.U-MHM., 220 / 50.

⁵⁰⁸ BOA, Y.PRK.ASK., 67 / 53.

⁵⁰⁹ BOA, A.}MKT.UM., 477 / 84 - 1.

⁵¹⁰ BOA, A.}MKT.MHM., 406 / 86.

⁵¹¹ BOA, DH.MKT., 2056 / 37.

⁵¹² BOA, DH.MKT., 280 / 74 - 2.

⁵¹³ BOA, A.}MKT.MHM., 292 / 63 - 1.

⁵¹⁴ BOA, DH.MKT., 2056 / 37.

Bazı bölgelerde Dördüncü Ordu'nun etkinliği görülmektedir. 1892 yılında, şekavetle meşgul Arslan Baba ve yeğeni Mustafa'nın yakalandığı, Dördüncü Ordu'dan gönderilen telgrafla bildirilmiştir⁵¹⁵. Ancak süvarilerin, birinci önceliği posta tatarını korumaktır⁵¹⁶. Halep'ten Saadet (İstanbul) postasına, iki yerine dört neferden az olmamak üzere jandarmanın eşlik etmesi, eşkıyaya önlem için elzem görülmüştür⁵¹⁷. Bu postanın gasbına mütecasir görülen Emin yaralı, Kadir ise sağlam olarak Mersin civarında yakalanmıştır. Burada ihmali bulunan Jandarma Kumandanı, Divan-ı Harb'te yargılanarak görevinden alınmış ve başka bir yerde görevlendirilmiştir⁵¹⁸.

Eşkıyalığın önlenmesi kadar, gasp edilen emval ve nakitin iadesi de önemlidir. Aneze eşkıyasından ele geçirildikten sonra satılan hayvan ve koyunların bedelinin cetvel hâline getirilerek, bir kısmının masraflara ve kışlaların tamirine bunun yanı sıra Akçakale tarafına yeni bir kışla yapılmasına karar verilmiştir⁵¹⁹. Altı yüz deve ve dokuz yüz koyun Şammarlı aşiretinden zayıat verilmeden alınmış, mezkûr aşiret üzerine harekât devam ettilmiştir⁵²⁰. Zaman zaman urban aşiretleri eşkıyası ile diğer isyancıların itaat altına alınması ve ıslah edilmesi için Ordu-yı Hümayun müşiri ile Şam, Sayda ve Halep valileri, uygun bir yerde buluşup bu konuda iştişareler yapılmış ancak bunlar somut sonuca ulaşamamıştır⁵²¹.

Taltif etmek ve yeni neferler kazanmak, eşkıya ile mücadelenin en önemli unsuru olmuştur. Eşkıyaya karşı başarılı bir şekilde mücadele eden askerler, Mecidiye Nişanı ile taltif edilmiştir⁵²². Halep'de Türkmen Aşireti eşkıyasından olup istiman edenlerin, o cihetlerde bulunan Çiftlikat-ı Hümayun'da uygun görülen yerlere iskânıyla beraber bir kısmının, gönüllü olarak süvari askeri tahririne yazılması uygun görülmüştür⁵²³. Bölgedeki sorunlar ile mücadelede yerel unsurlar kullanılmış ve sorun olan yerlere yerleştirilerek, sorunla sürekli mücadele yöntemleri denenmiştir.

⁵¹⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 75 / 12.

⁵¹⁶ BOA, A.}MKT.MVL., 147 / 92 - 2.

⁵¹⁷ BOA, DH.TMIK.M., 100 - 50.

⁵¹⁸ BOA, DH.TMIK.M., 100 - 50.

⁵¹⁹ BOA, A.}MKT.UM., 527 / 34.

⁵²⁰ BOA, Y..PRK.ASK., 76 - 47.

⁵²¹ BOA, A.}MKT.MHM., 294 / 41 - 1.

⁵²² BOA, A.}MKT.MHM., 366 / 75 - 2.

⁵²³ BOA, BEO., 354 / 26533.

Tanzimat döneminin öne çıkan özelliği, nizami ve şeri soruşturma ve yargılama süreçlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Nizami usulde deliller, neden ve sonuçlara dayalı teknikler benimsenirken, şeri usulde normatif şahitlik temeldir. Bu nedenle, kararlar arasında farklılık ve görev aşımı yapıldığı görülmektedir. Halep'te illet-i müdhişenin (**veba**) şehirde zuhurundan dolayı, şehrin dışında bahçesindeki çadırdaki kalan şahıs, geceleyin kırk ya da elli civarında eşkıya görüp bu eşkıyadan kaçmayı başarmıştır. Bu sırada zulm görüp kurtulan şahsın şikâyeti ile bu eşkıyadan bir kısmı ele geçirilip tutuklanmıştır. Daha sonra bu şahısların salıverdirilmesini sağlayan müftü, kesb-ü ifrad ve istiklal üzere olup bu husustaki hareketlerine dikkat edilmesi talep edilmiştir⁵²⁴. Ayrıca müftünün, böyle şeylere müdahale etmemesi kendisine tembih edilmelidir⁵²⁵.

3.7.5.5. Konya'da Eşkialğa Karşı Alınan Önlemler

Şehir merkezlerinde polis teşkilatı kurulmadan önce zabıtlar, eşkıya ve suçlu ile mücadelede birinci derecede önem arz etmektedir. Nizamiye düzenlemeleri ve yeni yargılama usulü, Zaptiye Müşirliği'nde değişimi zorunlu kılmış ve 1879 yılında yapılan köklü değişimler, polis teşkilatının yapısını oluşturmuştur. 1885 yılında Konya'da ikisi amir, beşi polis olmak üzere yedi nefer vardır⁵²⁶. Kent merkezlerinin dışında eşkıya tedibi ve önlenmesinde zaptiye etkilidir. Örneğin, 1860 senesinde Burdur Sancağı'nda bir süreden beri eşkıya ve haydutlukla bilinen kişilerin yakalanmalarına çalışılmış ancak kişiler firar etmiştir. Bu tür faaliyetlere devam eden Deli Ağaoğlu Mehmed ile Yazarlı Murad oğlu Süleyman ve rüfekaları, kazada telef-i nüfus, gasb-ı emval ve hetk-i ırz ve namus gibi suçlara devam etmiştir. Takip eden süreçte istida suretiyle zabıtiye talep edilmiş, böylece şekavetin son bulmasıyla ahali ve fukaranın huzur ve refahının sağlanması hedeflenmiştir. 1860 yılının Haziran ayından Eylül kadar aylık (şehriye) beş yüz kuruş maaşla bir nefer sergerde ve yüz kırk kuruş maaşla yirmi nefer süvari ve altmış kuruş maaşla altmış nefer piyade müfrezesinin tayini istenmiştir. Bu askerlerin maaş ve giderleri mal sandığından ve ahaliden karşılanacaktır. Böylece reaya ve fukaranın eşkıya ve haydut zuhurunda

⁵²⁴ BOA, A. }MKT.MHM., 341 / 46 - 1.

⁵²⁵ BOA, A. }MKT.MHM., 341 / 46 - 3.

⁵²⁶ Kozak, a.g.e., s. 157.

asayiş ve istirahatlerinin sağlanması hedeflenmiştir⁵²⁷. Diğer yandan askerlerin maaşının, hazineden karşılanması iktisadî nedenlerle mümkün olmamıştır⁵²⁸.

Belgelerde, eşkıyanın tahriklerine devam ettiğini bildiren dilekçe gereğince, güvenliğin artırılması ve talep edilen şartların sağlanması talep edilmiştir⁵²⁹. İdari yetkililer, asker ve mühimmat desteğine ihtiyaç duymaktadır. Buna karşın tasarruf amacıyla Konya Vilayeti'nde mevcut asker sayısı azaltılmış ve bunun üzerine şekavet artmıştır. 854 olan nefer sayısının, 652 nefere indirilmesiyle beraber kervan yollarında tüccarları hedef alan gasp ve katl fiillerinde artış yaşanmıştır. Oluşan güvenlik boşluğu, her gece birkaç takım kol çıkarmak şeklinde geçici önlemlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Bununla beraber şehir merkezinde de yaralama ve öldürme olayları çoğalmış, dağlarda yolcuların emniyeti azalmış, bunları engellemek için yeterli kol çıkarmak mümkün olmamıştır⁵³⁰. Konya'da eşkıya takibi ve asayişin sağlanması için, yeterli sayıda asker yoktur⁵³¹. Fiziki ve askerî şartların iyileştirilme çabalarının yanı sıra İslamizm politikası izlenerek, Müslüman unsurların birarada tutulmasına çalışıldığı görülmektedir. II. Abdülhamid Dönemi'nde etkili olan bu politika, gayrimüslim unsurların devlete yabancılaşmasına neden olmuş, özellikle Müslümanların yoğun olduğu bölgelerde Hristiyanlar saldırıya uğramıştır. Diğer yandan 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali ile Osmanlı Devleti'nin otoritesi ve itibarı tamamen kaybolmuş, aşiretler münferit kararlar alarak Dominiken ve Fransisken tarikatlerine saldırmış, zabıtlere karşı gelmiştir⁵³².

Ürgüp'te 1863 yılında Bağırsak Deresi nam mahal eşkıya yatağı olup gelip geçen yolcuların korunması için üç zaptiyenin gönderilmesi ve bölgede Ekrad ve Afşar taifesi dolaştığından, yazın yolculara sarkıntılık etmeleri sebebiyle zaptiye temini gerekmiştir. Burada tekrar kalıcı karakol yapmak yerine geçici önlemler alındığı ve süvari sevkine başvurulduğu görülmektedir⁵³³. Aksaray'da şekavete meyilli Ekrad ve Türkmen tarifesi, yolcuları sirkat niyetiyle yaralamıştır. Bölgeye

⁵²⁷ BOA, A.}MKT.NZD., 365 / 16 - 3.

⁵²⁸ BOA, A.}MKT.NZD., 365 / 16 - 4.

⁵²⁹ BOA, A.}MKT.NZD., 365 / 16 - 5.

⁵³⁰ BOA, A.}MKT.MHM., 465 / 37 - 2.

⁵³¹ BOA, DH.MKT., 1549 / 108.

⁵³² MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 352-354, 11 Eylül 1882.

⁵³³ BOA, A.}MKT.MVL., 147 / 92 - 1.

süvari görevlendirilmiştir⁵³⁴. İlk önce seyyar birliklerle asayiş ve emniyet sağlanmaya çalışılmış, daha sonra sabit karakollar kurulmuştur. Kuraklıktan dolayı arazi münazaaları had safhaya ulaşmıştır. Asker, hapisane ya da sandık odasını korumak, yakalama faaliyetleriyle ilgilenmekte ve geceleri kol çıkarmaktadır. Eşkîyanın takip ve tenkili, emval, posta ve erbab-ı cinayet nakli gibi işleri de askerler yapmaktadır. Hiçbir uzmanlaşma olmadan, güvenlik teminine yönelik çalışmalar mevcuttur⁵³⁵. Süvari kolları, eyaletin sınırlarına kadar gönderilmektedir. 1895 senesinde, Eskişehir-Konya yolu üzerinde eşkıyalık yapan yedi şahsı yakalanması için süvari askerinden on kol çıkarılmıştır⁵³⁶.

Askerî istihbaratın bazı örneklerde zayıf olduğu görülmektedir. Bir bilgide Kızılırmak'ı geçerek Kırşehir'e hücum etmesi ihbar olunan beşyüz atlıdan bahsedilmiş, zaptiyeler tarafından yapılan tahkikatta, beş yüz değil beş atlı bile tespit edilememiştir⁵³⁷. 1889 tarihi gibi Tanzimat nizamının müessesleştiği bir dönemde, eşkıyaların takip ve tenkili, ayrıca yollarda muhafaza ve eşkıya takibi için otuz nefer süvari ve yetmiş nefer piyadenin üç ay kadar istihdamına yönelik talepler vardır. Bu durum Konya bölgesinde, son dönemde aralıklarla cereyan eden büyük ölçekli eşkıya faaliyetleri olduğunu ve pratikte asayişin sağlanamadığını ortaya koymaktadır⁵³⁸.

Halep Vilayeti'ne oranla belirgin olmasa da Konya Vilayeti'nde de göçebe (aşair-i seyyare) olarak tanımlanan aşiretlerin etkin olduğu gözlenmektedir. Bu aşiretler Sivas, Ankara ve Konya vilayetleri arasında göçebe olarak yaşamaktadır. Rişvan aşiretinden kişiler, Yozgad civarında tüccarın malını gasbetmiş, çatışmada üç kişi ölmüştür. Bundan dolayı diyet bedelinin aşirete iletilmesi ve aşiretten tahsili gerekmektedir. Ancak bazısı Maraş tarafına kaçtığından aşirete tevzii edilemediğinden, Halep, Bursa ve Kayseri'den toplandığı görülmektedir. Diğer yandan meblağ-ı mezkûrun, aşirete iletilmesi eşitliğe aykırı olacağından gasıplardan ve ölenlerin terekelerinden tahsil edilmelidir. Dahli bulunmayanların tahliyesi ve

⁵³⁴ BOA, A.}MKT.MHM., 465 / 37 - 7.

⁵³⁵ BOA, A.}MKT.MHM., 465 / 37 - 8.

⁵³⁶ BOA, Y..A...HUS., 309 / 48.

⁵³⁷ BOA, Y..PRK.DH., 9 / 13 - 2.

⁵³⁸ BOA, DH.MKT., 1548 / 83.

gasıpların hapis tarihinden itibaren üç sene müddetle küreğe konulmasına hükmolunmuştur⁵³⁹.

Eşkîya takibi ve güvenliğin sağlanmasında Halil Rıfat Paşa, uygulamaları ile diğer idarecilerden ayrılmaktadır. Paşa, “**gidemediğin yer senin değildir**” düsturunu benimsemiş, emniyetin ve bağlılığın sağlanması için ulaşımın iyileştirilmesine çalışmıştır⁵⁴⁰. Aydın Vilayeti sınırlarında etkili olan ve zaman zaman Konya’da eşkıyalık eden Osman ve Abdullah’ın yakalanması mümkün olmamıştır. Halil Rıfat Paşa (Ö. 1901), İzmir valiliği sırasında meşhur eşkıya Abdullah ve Osman’ı 1900 senesinde yakalamış, karışıklık çıkaranların üzerine gitmiştir⁵⁴¹.

3.7.6. Toplumsal Kargaşa

İslam toplumu yani ümmet; kötülüğün toplumdan dil, el ve kalp ile dışlanması ve bunun sözlü yaptırım olarak dile getilmesini öncelemektedir⁵⁴². Bu kural, emri bi'l maruf nehyül ani'l münker esası çerçevesinde şekillenmiş ve mahalle uygulamasında oldukça sık rastlanmıştır. Osmanlı toplumunda, ahalinin tehdit olarak gördüğü kişilere karşı, mahallelinin toplu tavır alarak bunları yetkili mercilere şikâyet ettiği veya muhtar aracılığıyla başvurarak mahalleden uzaklaştırılmasını ve girişinin engellenmesini temin ettiği görülmektedir. IV. Mehmed (Ö. 1693) kanunnamesinde hırsızlık töhmeti altında bulunan kişinin, mahalle ve köyünden sürülmesi gerektiği belirtilmiştir⁵⁴³. Bu uygulama Osmanlı Devleti’nde de devam etmiştir. Örneğin, sekiz ay önce derdest olunan kişiler şikâyetçileri yok ise de idam olunan şahıs ile eşkıyalık ederken müttelik oldukları ve mezkûr Cafer oğlu Ali cinayetten hâli olmadığı anlaşılmıştır. Bu kişilerin salınması hâlinde emniyet bozulacağından ve karye-i mezkure ahali dahi salıverilmelerini arzu etmediğinden redif kaçaklarının binbaşuya teslimi ve bu kişilerin salıverilmemesi gerekmektedir⁵⁴⁴.

Osmanlı toplumunun temel yapı taşı olan mahalle, siyasî ve iktisadî faaliyetlerden fazlasıyla etkilenmiştir. Siyasî gerginliğin üst seviyede olduğu dönemlerde, toplumsal kargaşa artmıştır. Islahat Fermanı’ndan sonra Suriye ve

⁵³⁹ BOA, A.}MKT.MVL., 99 / 86.

⁵⁴⁰ Atilla Çetin, “Halil Rıfat Paşa”, *DİA*, C. XV, İstanbul, 1997, s. 328.

⁵⁴¹ BOA, Y..EE., 87 / 80.

⁵⁴² Michael Cook, *Forbidding Wrong in Islam: An introduction*, Cambridge University Press, 2003, ss. 11-12.

⁵⁴³ Üçok, *a.g.e.*, s. 60.

⁵⁴⁴ BOA, A.}MKT.MVL., 51 / 70 - 4.

Lübnan'da, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasından çatışmalar yaşanmıştır. Yine 1860 yılında cereyan eden Halep Kargaşası, bu türdür. Bu tür olaylar, siyasi nitelik taşıdığı için Osmanlı Devleti, fazlasıyla ihtimam göstermiştir. Islahat Fermanı'na en güçlü tepki, Şam Vilayeti'nde olmuştur. Bölgedeki ayrıcalıklı Müslüman aileler, gayrimüslimlerle aynı statüde olmayı reddetmiş ve statükoyu koruma yoluna giderek Hristiyanlara yönelik şiddet eylemlerine başvurmuştur. Kamu huzurunu (**tranquillité public**) bozan suçlar, direk olarak devlete karşı işlenmiş suçlar olarak tanımlanmış, hukuk sisteminin merkezine devlet yerleştirilmiştir⁵⁴⁵. Bu nedenle merkezi otorite, bu tür faaliyetlere iktisadi şartları zorlayarak şiddetle müdahale etmiştir. Bu müdahale, Osmanlı idarecilerinin Batılıların siyasi ve diplomatik baskısından çekinmesinden dolaydır⁵⁴⁶.

Halep'te 1850 yılında, Şam ve Beyrut'ta 1860 yılında meydana gelen toplumsal kargaşa, Batılı güçler tarafından Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmenin bir aracı hâline getirilmiştir⁵⁴⁷. Diğer yandan Muhakimat-ı Cezaiyye Dairesi'ne verilen mazbata suretlerinden, suçların detaylarını görmek mümkündür. Burada yer alan bilgilerde, göç zamanlarında kargaşanın arttığı, gasp ve kat-ı tarik fillerinin sıklaştığı görülmektedir⁵⁴⁸. Şammar ve Aneze gibi büyük aşiretler Urfa ve Deyrzor arasında kalan bölgede sürekli bir rekabet hâlinindedir ve bölgede Osmanlı Devleti'nin otoritesi kabul edilmemektedir. Bu aşiretler, özellikle sonbahar ve kış mevsimlerinde köyleri, kaleleri ve kervanları yağma etmiş, bölgede ticaretin aksamasına ve mütemadiyen devam eden sorunlara neden olmuştur⁵⁴⁹. Bahsi geçen aşiretlerin bu tür yağma hareketlerine girişmesi, bölgeden başka yerlere özellikle Halep'e göçe neden olmuştur.

Tanzimat Fermanı'dan önce kargaşanın nedeni, merkezi otoriteden bağımsız davranan ayanlar ve ehl-i örf mensuplarıdır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte bu yapılar sistemin meşru parçası hâline gelmiş ve ülkenin tüm unsurları ile hukukî

⁵⁴⁵ George Young, **Corps de Droit Ottoman: Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus Importants du Droit Intérieur, et d'études sur le Droit Coutumier de l'Empire Ottoman**, C. VII, Clarendon Press, 1906, s. 1.

⁵⁴⁶ Leila Tarazi Fawaz, **An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860**, Univ of California Press, 1994, ss. 104-105.

⁵⁴⁷ Eugene Rogan, "Sectarianism and Social Conflict in Damascus: the 1860 Events Reconsidered", **Arabica**, S. 51-4, 2004, s. 494.

⁵⁴⁸ **Ceride-i Mehakim**, N. 130, 13 Safer 1299, s. 1039.

⁵⁴⁹ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Christian, N. 199, 1 Ağustos 1881.

düzlemde eşit oldukları ilan edilmiştir. Devletin istediği zaman bunların malına müsadere ile el koyma ve varlıklarını sonlandırma yeteneği, teorik olarak kaybolmuştur. Diğer yandan uygulamada ise bu tür yapılara meşruiyet tanınarak sistem içinde yaşamalarına izin verilmiştir. Özellikle Şam ve Halep'in önde gelen aileleri, çıkarları zedelendiğinde toplumsal kargaşanın tetikleyici olmuşlardır⁵⁵⁰. Bununla birlikte münferid gelişen ve kısa süren mezhepler arası çatışmalar da yaşanmaktadır. Örneğin, Halep Vilayeti'nin birçok bölgesinden Hristiyan ve Müslümanlar arası kavga ve çatışma haberleri gelmektedir. 22 Mayıs 1893 tarihinde imam namazı kıldırdıktan sonra Hristiyanlara yönelik bir kışkırtma (**effervescence**) gelişti. Hutbeden sonra kalabalığa yönelik “kâfirlerin çocukları köle olabilir mi, kiliseleri cami olur mu ya da evlerinin yağma edilmesi mümkün mü” diyen imam, olayların fitilini ateşlemiştir. Fransız hizmetinde olan Cezayirli Hasan, zaptiyeler ve Müslümanlar tarafından tacize uğramıştı. Olaylara karışan Hasan'ın tutuklanması sırasında komşular, Sultan'a ve Peygamber'e küfrettiğini duyduklarını iddia etmişlerdi. Diğer yandan bu yöntemin Hristiyanlara karşı kullanıldığı da görülmektedir. Ertesi gün Doktor Franchi'nin bahçesine çocuklar taş atmıştır. Bölgedeki Fransız temsilci, durumun kritik olduğunu bildirmektedir⁵⁵¹. Diğer yandan konsololuğa bir mektup yazan Doktor Franchi, fanatizmin her gün arttığını, Müslümanların Hristiyanlara karşı açık bir ayaklanmaya hazırlandığını bildirmektedir. Buna göre Müslümanlar, “gâvur köpekler” sizden kurtulacağımız günler yakındır, şeklinde hakaretler etmektedir. Kocabaşı bu sözleri kadıya, müftüye ve tüm mahkeme üyelerine ilettiğinde onlar da inşallah çok yakında tüm Hristiyanlar yok olacak, şeklinde cevap vermiştir⁵⁵². Halep Valisi Osman Paşa, Fransız yetkililere yazdığı mektupta, imamın vaaz vermekle görevli olduğunu ve birtakım eski kelimeler ve Müslümanları yüceltici ifadeler kullandığını doğrulamış, ancak bunun suç olmadığını belirtmiştir⁵⁵³.

Hristiyanların zenginleşmesi, Napoleon'un Mısır'ı işgali ve son olarak da Rum İsyanı, Müslümanların Hristiyanlara yönelik bakış açısını değiştirmiştir. Bölgenin Mehmet Ali Paşa egemenliği sırasında, eşitlik esasına göre yönetilmesi ve

⁵⁵⁰ Fawaz, **a.g.e.**, s. 26.

⁵⁵¹ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 026, 29 Mayıs 1893.

⁵⁵² **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 029, 29 Mayıs 1893.

⁵⁵³ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 055, 27 Ağustos 1893.

bunun pratikte de önemszenmesi, olası sosyal kargaşayı engellemiştir. Diğer yandan Tanzimat Fermanı ve bölgenin Osmanlı egemenliğine geçmesiyle birlikte, eşitlik esasının fiilen terk edilmesi, Hristiyanlara yönelik saldırıların artmasına neden olmuştur⁵⁵⁴. Halep Vilayeti'nin kuzeyinde ise toplumsal kargaşanın nedeni, ekonomik çıkar çatışmaları değil, siyasi anlaşmazlıklardır. Ermenilerin yabancı temsilciliklerle yanyana olması Müslümanların tepkisine yol açmıştır. 1910 senesinde Maraş'ın Duraklı mahallesinde meydana gelen Sarayaltı iğtişasında (isyan) Samuel'i katl ve cerh olaylarına karışan kişilerin on beş sene müddetle küreğe konulması, Maraş Divan-ı Harb-i Örfisi'nden verilen mazbataya göre irade-i seniyye ile uygun görülmüştür⁵⁵⁵. Bununla birlikte bazı Müslüman grupların, Hristiyan manastırlarını (**couvent**) hedef aldığı görülmektedir. Şeyh Hanna ve beraberindeki dokuz kişi tabanca, tüfek ve bıçaklarla silahlanarak Qannayah'deki (Cisr el-Şugr) manastıra soygun maksadıyla saldırmış ve buradan iki kuzu çalmıştır. Daha sonra şeyh, iki ay içinde bölgedeki Latin varlığının yok olacağını ve herşeyin düzeleceğini bağırarak söylemiştir. Muhtemelen Ermeni varlığı ile de mücadele hâlinindedir. Olay sonrasında Şeyh Hanna'nın biraderi, oğlu ve olaya karışan birkaç kişi hapse atılmış, ancak kendisi hâlâ serbesttir. Bu saldırganların pencerelerdeki tüfek izlerine rağmen cezasız kalması, korku ve kargaşayı artırmaktadır⁵⁵⁶. Halep Valisi Osman Paşa, çalınan malların iadesinin sağlanacağını, ancak olayların yatışması ve doğru bilginin sağlanması için konsolosun haber kaynağını değiştirmesi gerektiğini bildirmiştir⁵⁵⁷.

Bir başka olayda 1910 senesinde Nazar'ı öldüren ve bazı Ermenileri yaralayan Demirci Süleyman Naci ile Saray Camii müezzini olan Hacı Ali'nin, Mülkiye Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 174. maddesi uyarınca tevkif edildikleri tarihten itibaren on beş sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmiştir. Hoca Mehmed de Ekmekçi mahallesinden diğer bir yaralama olayına karıştığından 184. maddeye göre beş sene, Kör Musa'nın ise üç sene müddetle küreğe konulmasına, Maraş Divan-ı Harb-i Örfi mazbatasına binaen hükmolunmuştur⁵⁵⁸. Antep'te 1882 yılında Fransız Konsolosluğu kavasları ve tercümanına yönelik bir saldırı

⁵⁵⁴ Rogan, **a.g.e.**, ss. 503-504.

⁵⁵⁵ **BOA**, DH.MUİ., 34-1 / 23 - 2.

⁵⁵⁶ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 051, 30 Ağustos 1893.

⁵⁵⁷ **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 310, 28 Ağustos 1893.

⁵⁵⁸ **BOA**, DH.MUİ., 33-2 / 13 - 2.

gerçekleşmiş, kavasın evi yakılmış daha sonra müftü ve kadının önderliğinde kalabalık sakinleştirilerek suçlular hapse atılmıştır⁵⁵⁹.

Toplumsal kargaşa sırasında, cinayet faileri tam olarak bilinemediği için kürek ile cezalandırma yoluna gidilmiştir. 1909 Adana Vakası sırasında katl-i nüfus, mal yağmalama ve binaları ateşe verme gibi ağır suçlara karışan kişilerin on beş sene küreğe konması kararlaştırılmıştır. Divan-ı Harb-i Örfi mazbatası ile idamı belirtilen iki kişinin cezasının müebbet kürek cezasına çevrilmesi, irade-i seniyye gelmesinin ardından onaylanmıştır⁵⁶⁰. Yabancı temsilciliklerin, kapitülasyonların 49. maddesi uyarınca millî günlerde ulusal bayrağını asabilmesi öngörülmüştür. Fransız Konsolosluk binasına bayrak asılması; İngiliz, İtalyan ve Osmanlı Devleti yetkililerince hoş karşılanmamıştır. Konsolos, Osmanlı Devleti'nin bu durumu eleştirmeye hakkı olmadığını, mevcut bir kapitülasyon maddesiyle düzenlenmiş olduğunu ifade etmiştir⁵⁶¹.

Daha önce belirtildiği gibi, Halep Vilayeti'nde toplumsal kargaşanın ve göç hareketlerinin en büyük nedeni aşiretlerdir. 1898 senesinde Milli Aşireti'nin yaptığı tecavüzler ve cinayetlerin neticesinde ahali, arazisini terk ederek merkez livaya gelmiştir⁵⁶². Çerçili eşkıyası Halep, Harput, Sivas, Bozok ve Adana'da etkindir⁵⁶³. Daha önce 1860 senesinde, 50-60 civarında zeybek Konya'ya gelerek Silleli Ağa'nın hanını yakmak istemiş ve bu kişiler, akça verilerek buradan uzaklaştırılmıştır. Bu durum İzmir Rum gazetesinde, hükûmetin zuhur eden haydutlara ilgisizliği olarak haber edilmiştir. Haberi yapan şahsın 239. madde gereğince yalan ve iftira cinsinden haber yapmaktan bir aydan bir seneye kadar hapsi talep edilmiştir⁵⁶⁴. İktisadi dalgalanmalar toplumsal kargaşanın en büyük nedenlerinden biridir. Halep'te ekmek fiyatlarının artışı neticesinde kalabalık, yağma ve talan faaliyetlerine girişmiştir. Vali Said Paşa, duruma ilgisiz davranmış ve gerekli önlemleri almamış, askerî müdahaleyi tercih etmiştir. Daha sonra millet temsilcilerinin toplantısı neticesinde

⁵⁵⁹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 308-316, 12 Haziran 1882.

⁵⁶⁰ BOA, DH.MUİ., 98-1 / 27 - 1.

⁵⁶¹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 381, 12 Eylül 1893.

⁵⁶² BOA, TMIK.M., 72 / 55 - 2.

⁵⁶³ BOA, MVL., 600 / 58.

⁵⁶⁴ BOA, MVL., 601 / 10.

paranın değerinin %20 oranında azaltılmasına, un ve buğday temini için sermaye sağlanmasına karar verilmiştir⁵⁶⁵.

3.7.7. Yaralama (Cerh)

Yaralama, klasik dönemde şeri hukukun kısas olarak sınıflandırdığı suçlardandır. Yaralama, iki taraf arasında gerçekleşen mukavemet ve karşı koyma sonucunda ortaya çıkan çarpışmanın neticesidir. Münferid olabileceği gibi, bir topluluğun bilinçli bir hareketi de olabilir. Yaralama suçuna, 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 179. maddesi gereğince beş ay hapis cezası verilmiştir⁵⁶⁶. Klasik dönemde keşf suretiyle incelenen yaralama ve katl vakaları, nizamiye döneminde doktor raporu çerçevesinde aydınlatılmıştır. Örneğin, Konya'da XVIII. yüzyılda gerçekleşen olaylarda sadece gözle inceleme yapıldığı görülmüştür. Örneğin, Osman'ın hanımı Fatıma'nın, darp ve yaralamadan dolayı öldüğü iddia edilmiş, yapılan keşifte boğazının iki yanında şişlik olup ve morarıp burnundan kan çıktığı görülmüş, hiçbir darp ve cerh keşfolunmamıştır⁵⁶⁷. Yaralama, yaralının şahitlerle ispatlaması gereken durumlardandır. Bir başka olayda Bedros, darp ve yaralama ile suçlanmaktadır. Müddei, ispattan izhar-ı acz olduğu için, müddei tekrar muarızdan men edilmiştir⁵⁶⁸. Bunun tam tersi durumların ortaya çıktığı, nizamiye usulüne geçilmeden önce görülmektedir. Konya'da İbrahim oğlu Musa, Mehmed Beşe beni bıçakla darbetti ve yaraladı, diye şikâyet etmiştir. Bu olaydan dolayı, rızkını kazanamadığı için nafaka bağlanmasını talep etmiş ve mahkeme cerrah parası ve nafakanın ödenmesini onaylamıştır. Kadı, bakarak (nazar) yaranın varlığını tetkik etmiştir⁵⁶⁹. Bu vakada kadı, sadece gözlem yoluyla suçun sübutuna karar vermiştir.

Bazı hallerde bu suçla itham olunanların, yargılama yapılmadan tutuklandığı görülmektedir. Yaralama olayına karışan şahsın babası ve biraderi, hiçbir yargılama yapılmadan yüzbaşı tarafından hapse atılmış, şahıs ise kaçmıştır. Bu olaya karışanların, hükûmet konağına getirilmesi talep edilmiştir⁵⁷⁰. Konya'da yerleşikler arasında gerçekleşen katl, cerh ve sirkat olaylarının Halep'te aşiretler, tüccar ve yolcular arasında gerçekleştiği görülmektedir. Yaralama neticesinde, ölüm ve suçun

⁵⁶⁵ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 071, 11 Mart 1880.

⁵⁶⁶ Takvim-i Vekayi, S. 590, 1277.

⁵⁶⁷ KŞS 52: 220.

⁵⁶⁸ KŞS 95: 17; KŞS 95: 35.

⁵⁶⁹ KŞS 47: 36.

⁵⁷⁰ BOA, A. }MKT.UM., 440 / 9.

ikrarı hâlinde failer küreğe konulmuştur. Silifke’de Rus tebaasından Kobdos’u yaralayan Bekir oğlu Mehmed ve Sarı Mustafa oğlu Süleyman ve Mustafa nam kimseler, bu kişiyi öldürmek ve gasp amacıyla boğazından bıçakla yaralayıp öldü zannıyla eşyasını gasbetmişlerdir. Kabulle sabit olan suç neticesinde, ceza kanununun 178. maddesi uyarınca tedavi masraflarının tazmini ve bu kişilerin teşhir olunduktan sonra Kıbrıs’ta küreğe konulmasına hükmolunmuştur⁵⁷¹.

Konya’nın Akşehir kazasında 1868 yılında Molla Celil, orada yokken biri çadırına gelmiş, aralarında düşmanlık bulunan Mehmed bin Osman da çadırın kapısına gelmiş yanında bulunan kurşun dolu tüfenk ile katl kasdıyla ateş etmiştir. Ancak isabet ettiremeyip kazara Celil’in kızı Döndü’nün boynuna isabet etmiş ve orada ölmesine neden olmuştur. Mezkûr Osman’dan başka orada bulunan kişilerin hiçbirinin olaya iştiraki yoktur diyen maktulün babası, bu kişilere yönelik tüm dava haklarından vazgeçmiştir⁵⁷². Bu durum ile ilgili kamu davası açılıp açılmadığı ya da tahkikatı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Redif çavuşlarından Kadri Efendi, kışlaya giderken Konsolos muavini namıyla Fransa Konsolosluğu’nda istihdam edilen Mösyö Foma ve İspanya konsolosu hizmetlisi Henri, hayvanlarını mezkûrun üzerine sürmüştür. İki hayvan arasında kalan çavuşu, ayrıca kırbaçla darp ve cerh eden Mösyö Foma firar etmiş ancak şahitler Henri Foma’nın darp ve cerhini doğrulamıştır. Bu nedenle mezkûr şahsın firarından dolayı ifadesi alınarak iletilmesi talep edilmektedir. Fransa Konsolosluğu ise, Çavuş’un Foma’ya saldırdığını iddia etmektedir⁵⁷³. İskenderiye Konsolosluğu kavaslarından bir kişi, silahlı saldırıya uğramıştır ve konsolosluk bu konuda tazminat talep etmektedir. Bunun yanı sıra Said ailesi cerh edilmiş, ancak resmi makamlar saldırganlar Halep’in etkili ailelerinden olduğu için tutuklamayı reddetmiştir. Halep Valisi’ne bu durum bildirildiğinde Said ailesinin makbul görülme-yen aile üyelerini ortaya getirmiş, Fransız yetiştirmelerinin saldırganlığından bahsetmiştir⁵⁷⁴.

⁵⁷¹ BOA, A. }MKT.MVL., 131 / 55.

⁵⁷² KŞS 93: 33.

⁵⁷³ BOA, BEO., 348 / 26087 - 2.

⁵⁷⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 049, 22 Ağustos 1893.

3.7.8. Hırsızlık (Sirkat)

Klasik dönemdeki sirkat suçunun karşılığıdır. Tanzimat öncesinde sirkat suçu kesinleştikten sonra, verilen cezalar ile ilgili bilgi sınırlıdır⁵⁷⁵. Kadı hükmettikten sonra, ehl-i örfe sevkeder ve mucibince cezalandırılmasını talep eder. Osmanlı kanunnamelerinde hırsızlık suçuna, para cezası öngörülmüştür. Eğer hırsız köle çalmış ve âdet-i müstemirre üzere ise, asılması lazımdır⁵⁷⁶. Tanzimat döneminde, usul olarak benzer anlayış sürmüştür. Suçun bireyselliği ve müşterekliği gibi kıyaslar dikkate alınarak, müşterek suç durumunda yataklık edenler, hırsızlara hükm olunan ceza ile cezalandırılır. Yataklık eden için, hırsızın suretinin önceden bilinir olması gerekmektedir. Aksi bir halde bu durum, yataklık olarak kabul edilmez. Burada durumun tespitinde istintak yönteminin kullanılması, Batı tipi soruşturma sistemin benimsendiğini göstermektedir⁵⁷⁷.

Michel Foucault, hastalıkların ortaya çıkarılmasında öncü rol atfettiği kaygı mefhumunun içeriden anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer yandan içerideki duyguların oluşmasında, dış dünyanın ve doğal etkenlerin belirleyici olduğu görülmektedir. Suç kavramı da benzer şekilde iç etkenler ile dış etkenlerin uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Açlık duygusu yiyecek bulma kaygısına, bu kaygı ise hırsızlık suçuna neden olabilmektedir⁵⁷⁸. Suçun niteliği, nasıl işlendiğiyle ilgilidir. Doğrudan hırsızlık yapılmışsa farklı bir ceza, eğer hırsızlık yapılırken herhangi bir şiddet veya darp yaşanmışsa farklı bir ceza verilir⁵⁷⁹.

Hırsızlık suçunda en büyük kıstas, kapalı bir yerden bir malın alınmasıdır. Kapalı bir duvardan atlayarak hırsızlık yapan hırsıza, kanunun 222. maddesi hükmünce üç yıl kürek cezası verilmiş ve çalınan malların geri alınmasının sağlanması kararlaştırılmıştır⁵⁸⁰. Maraş sancağının Elbistan kasabasından Hacı oğlu Hasan'ın dükkânına gece vakti girip akçesinin sirkat edilmesi ile ilgili Ekim 1875 tarihli tahrirat, Divan-i Temyiz-i Vilayet'ten Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye iletilmiştir. Fiili işleyen Mustafa oğlu Mehmet, gece vakti Semerci Hasan'ın dükkânının duvarını

⁵⁷⁵ KŞS 52: 113.

⁵⁷⁶ Üçok, a.g.e., ss. 54-60.

⁵⁷⁷ Babikyan, **İlm-i Hukuk**, 31 Kanun-ı Evvel 1325, s. 319.

⁵⁷⁸ Michel Foucault, **Akıl Hastalığı ve Psikoloji**, Ayrıntı, 2017, s. 59.

⁵⁷⁹ **İlm-i Hukuk**, 21 Mart 1320, s. 38.

⁵⁸⁰ **Ceride-i Mehakim**, N. 18, 25 Cemazülahir 1290, s. 223.

kama ile delerek mezkûr dükkâna ulaşmış ve buradan iki torba akçasını çalmıştır. Daha sonra çarşı bekçileri tarafından suçüstü yakalanan fail, tevkif edilmiş ve çalınan malların sahibine istirdadı sağlanmışır. Fail, kanunun 220. maddesi gereğince üç sene kürek cezasına çarptırılmışır⁵⁸¹. Cemil Paşa'nın Halep Valiliği döneminde asayiş bozulmuş, hırsızlar beş mecrediye karşılığında serbest bırakılmışır⁵⁸². Bu tür uygulamaların varlığı nizami dönem öncesinde bu tür fiillerde bulunan ehl-i örfün kesin bir biçimde eski uygulamalarını terketmediğini göstermektedir.

Harim kazasına bağlı Çakal karyeli Antakyalı Beşare ve kolcu Mehmed oğlu İbrahim'in gece vakti odasından eşyalarını sirkat eden Mehmed El-Abdu oğlu Azu ve Hasan oğlu Halef ve Osman oğlu İsmir haklarında daha önce verilen cezanın temyize istida kılınması üzerine yapılan mütelaada, mezkûrların sirkate mütecasir oldukları anlaşılmış Azu'nun üç sene müddetle küreğe konulmasına tarih-i cürmde on dört yaşında olan Halef'in kanunun 40. maddesi uyarınca on altı ay hapsine, İsmir'in ise beraatine karar verilmişır⁵⁸³. Niğde tüccarından ve Ermeni milletinden Markor'un mağazasının duvarını delerek kalfası vasıtasıyla eşyasını sirkat eden yine esnaftan Niğdeli İbrahim, hakkında icra olunan tedkikat-i nizamiyeye havi Konya Vilayeti'ne varid olan 3 Rebiülevvel 1291 (1867) tarihli mazbata temyizde mütalaa olundu. Eşya-ı mesruka mezkûr İbrahim'in dükkânında dolapta bulunmuşır. İbrahim, suçunu ikrar etmiş ve 220. madde uyarınca üç sene müddetle hapse konulmuşır. Merkum kalfa, kefalet ile vasisine teslim edilmişır. Temyizde, ceza kanununun ilgili maddesinde yazıldığı gibi, hapis cezası küreğe çevrilmişır, yaşı küçük olan kalfanın durumu onanmışır⁵⁸⁴.

Konya'da hırsızlık olaylarının çoğunluğu, tarımda kullanılan aletler ile ilgilidir. Benzer biçimde tarımda ya da günlük hayatta kullanılan hayvanlar da sıklıkla çalınmışır⁵⁸⁵. Örneğin, terzi dükkânının kapısını kırarak içeri giren zimmi, buradan 1998 kuruş kıymetinde kumaş sirkat etmişır. Fail, davacı ile ortak iş kurduklarını ve davacının kendi rızasıyla malları verdiğini ikrar ve itiraf etmişır.

⁵⁸¹ **Ceride-i Mehakim**, N. 123, 2 Şevval 1292, s. 1046.

⁵⁸² **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Christian, N. 257, 16 Ocak 1882.

⁵⁸³ **Ceride-i Mehakim**, N. 1152, 8 Cemazülahir 1319, s. 16312.

⁵⁸⁴ **Ceride-i Mehakim**, N. 60, 30 Cemazülevvel 1291, ss. 901-902.

⁵⁸⁵ **KŞS** 91: 226.

Mahkeme malların davacıya iadesine hükmetmiştir⁵⁸⁶. Kapalı bir yerden yapılmayan hırsızlıkların cezası daha azdır. Akça kesesi çalan şahsın, 230. madde gereğince bir sene hapsine hükmedilmiştir⁵⁸⁷. Hırsızlık malını bilerek kullanan kişi, hırsızla aynı cezaya çarptırılmıştır⁵⁸⁸. Gündüz vakti eşya çalan kişi, ilgili kanunun 230. maddesi uyarınca üç ay hapse mahkûm edilmiştir⁵⁸⁹. Gece vakti hırsızlık yapan ise, kanunun 222. maddesi uyarınca üç sene hapse mahkûm oluştur⁵⁹⁰. Gece vakti ve kapalı alanda yapılan hırsızlık, en büyük cezayı almıştır.

Milli aşiret mensupları, Harran'dan 2373 koyun, 218 büyükbaş ve iki kısarak sirkat eyleyip biri kadın biri erkek iki kişiyi telef etmiştir. Bu tür olayların önüne geçilmesi talep edilmektedir⁵⁹¹. Mahkeme, çalınan malların tanımını yaptıktan sonra bunların istirdadını ve suçluların gereken cezaya çarptırılması hususunu belirtmiştir ve bu hususla ilgili vali görevlendirilmiştir⁵⁹². Halep Vilayeti'nde mevcut yabancı temsilciliklerin, hırsızlık fiillerinin hedefi olduğu görülmektedir. Halep Fransız Konsolosluğu'nda tercüman (dragoman) olarak çalışan Barthélemy, bir hırsızlık vakası nedeniyle mağdur olduğunu bildirmektedir. Bunun yanı sıra hırsızlık, Konsolosluk binasının dokunulmazlığını ihlal etmiştir. Bu konuda gerekli cezalandırmaların yapılması talep edilmiştir⁵⁹³. Daha sonra vali, bu konuda gerekli araştırmalarının yapıldığının ve çalınan malların iadesinin sağlanacağı haberini vermiştir. Saldırganlar biliniyor olmasına rağmen, hiçbir tutuklama yapılmamıştır⁵⁹⁴.

Eşkıya Kara Mehmed'in sirkat malını bildiği halde, hanesine kabul eden ve bunların bıraktığı hayvanları saklayan Hüseyin, sorgusu sırasında neferi darp edip silah çekmiştir. Daha sonra sergerdelerin itirafıyla Kara Mehmed'in yol kestiğini bildiği sabit olan Hüseyin, mazbatası değerlendirildikten sonra kanunun 63. maddesi gereği, Kıbrıs'ta beş sene kürek cezasına mahkûm oldu⁵⁹⁵. Seyyid Mehmed aynı mahalle sakinlerinden Şeker Ali'nin, geceleyin menziline girip bir kısım eşyalarını

⁵⁸⁶ KŞS 95: 4.

⁵⁸⁷ Takvim-i Vekayi, S. 590, 1277.

⁵⁸⁸ Takvim-i Vekayi, S. 590, 1277.

⁵⁸⁹ Takvim-i Vekayi, S. 590, 1277.

⁵⁹⁰ Takvim-i Vekayi, S. 590, 1277.

⁵⁹¹ BOA, TMIK.M., 73 / 1.

⁵⁹² BOA, A. }MKT.UM., 446 / 30 - 2.

⁵⁹³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 049, 22 Ağustos 1893.

⁵⁹⁴ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 051, 30 Ağustos 1893.

⁵⁹⁵ BOA, A. }MKT.MVL., 143 / 53.

sirkat eylediğini iddia etmiş ve maznun, istintak olunduğunda eşyaların bir kısmını çaldığını kabul etmiştir. Mahalleliye sorulduğunda kendisinin âdet-i müstemirre olup vacibü'l izale ve lazimü'l katl diye şهادet etmişlerdir⁵⁹⁶. Cezasının ne olduğu hakkında bilgiye ulaşılammıştır.

3.7.9. Bagy (Rejimin Reddi)

Bagy, siyasi rejimin reddedilmesi ve yerine alternatif bir yönetim oluşturmak için siyasî ve askerî girişimlerle somut adımlar atılmasıdır. İslam Devleti'nde, "devlet başkanı yani halifenin hür, erkek, Müslüman, ilim sahibi, adil, siyasi olarak yetenekli ve Kureyş kabilesinden olmalıdır", tezi genel kabul görsede bu konuda görüşbirliği mevcut değildir⁵⁹⁷. Bu durumlar dışında hükümdarın değiştirilmesi meşru değildir ve bu tür denemeler şiddetle cezalandırılmalıdır. Osmanlı Devleti'nde bagy niteliği taşıyan hadiseler, dinî değişiklikten ziyade yeni idari yapılanma amacı gütmüştür. Celali liderlerinin önde gelenlerinden Karayazıcı, bağımsızlık iddiasında olsa bile meşruiyet sağlayacak dinî ve siyasi dayanaktan yoksundur⁵⁹⁸. Bu bağlamda askerî gücün siyasi güçten üstün olduğu ve hâkim olanın, şeri anlayışa göre meşru olduğu ileri sürülebilir⁵⁹⁹.

Hucurat suresinin sekizinci ayetinde Müslümanlar arasındaki çatışmaların derhal sonlandırılması ve aralarının düzeltilmesi salık verilmiştir. Bagy, devleti yıkmaya yönelik bir isyandır ve XIX. yüzyılda milliyetçi fikirlerin ortaya çıkmasıyla gayrimüslimlerin, Osmanlı Devleti'ni güçsüzleştirmek için çaba gösterdiği görülmektedir⁶⁰⁰. Nisa Suresi 59. ayette "...sizden olan ulu'l-emre itaat edin" hükmü çerçevesinde İslam devletinin başkanına itaat edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki politikası, ilk önce anlaşmayı denemek daha sonra askerî güce başvurarak isyancıyı yok etmek olmuştur. 1878 yılında Cizre'de idarî görev isteği kabul edilmeyince Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanan Osman Bey, yanındaki altı bin askerle Şırnak köyü civarında yerel liderler ve Osmanlı askerleri ile karşı karşıya gelmiştir. Burada başarısız olan Osman Bey;

⁵⁹⁶ KŞS 52: 144.

⁵⁹⁷ Mehmed Said Hatiboğlu, "İslamda İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 23-, 1978, s. 179.

⁵⁹⁸ Griswold, **a.g.e.**, ss. 26-27.

⁵⁹⁹ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 227.

⁶⁰⁰ Mohd Farid bin Mohd Sharif, "Baghy in Islamic Law and the Thinking of Ibn Taymiyya", **Arab Law Quarterly**, S. 20-3, 2006, s. 289.

ölü, yaralı ve mahkûmlar olmak üzere beş yüzden fazla adam kaybetmiştir. Bunun üzerine şaki, Dersaadet'e telgraf çekerek uygun görülen bir yerde görevlendirilmeyi talep etmiş, bu kabul görmeyince, başka bir bölgeye çekilmiş ve Sultan'dan affını istemiştir⁶⁰¹. Daha sonra yakalanarak hapse atılmak üzere diğer birçok şaki ile beraber İstanbul'a gönderilmiştir⁶⁰².

Şeyh Bedreddin, Bozoklu Celaliler, Şahkulu, Arap aşiretleri Osmanlı nizamına isyanın en önemli örneklerindedir. Osmanlı metinlerinde bagy tabiri oldukça sınırlı kullanılmış ve büyük çaplı eşkıyalık hareketlerini tanımlamıştır. Halep'te bağımsız bir devletçik kuran Canboladoğlu Ali Paşa ve isyan sürecine katılan tüm Halepliler idam edilmiştir⁶⁰³. XIX. yüzyılda ise, en etkili örnek Kavalalı Mehmet Ali Paşa olayıdır. Uluslararası bir sorun hâline gelen Mısır ve Kavalı, Osmanlı Devleti'nin varlığını, askerî ve siyasi açıdan tehdit etmiş, Kavalalı'nın askerleri, Kütahya önlerine kadar ulaşmıştır. Siyasi yetkinliği Avrupalılar tarafından takdir edilen Kavalalı, açık bir isyandan ve uzun sürecek bir savaştan ziyade Mısır'ın valisi olmakla yetinmiş ve kalıcı olmuştur⁶⁰⁴.

Bagy tanımı Osmanlı kaynaklarında sınırlı olarak kullanılmıştır. Örneğin, Ayntab Kaza'sında 1775 yılında Pezekli Ebubekir, Hüseyin Dede, Körpekoğlu Hüseyin, Akpınarlı İsmail isimli kişiler, kendi hallerinde olmayıp eşkıyalık etmektedir. Kilis bölgesinde karışıklık ve bagy çıkararak köylerde katliam, yağmalama ve ırza saldırı fiillerinde bulunmuştur. Bahsi geçen şahıslar, yakalanarak gereken şeri cezalar verilmelidir⁶⁰⁵. Müslümanların isyanlarının yanı sıra, gayrimüslim Ermeniler de bu tür hareketlere destek vermiştir. 1893 yılında Sasun'da Kürtlerle anlaşılan Ermeniler, ağnam vergisini ödemeyi reddetmiştir. Bunun üzerine bölgeye çok sayıda asker ve jandarma sevk edilmiştir⁶⁰⁶.

Burada, bagy ve kat-ı tarik ayırımının yapılması gerekmektedir. Bu noktada kat-ı tarik, münferit bir gelişme olup etki alanı itibarıyla sınırlıdır. Bagy, isyan niteliğindedir ve rejime yönelik bir eylemdir. Yeniçerilerin zorbalıkları ve siyasi

⁶⁰¹ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 1-6, 4 Ocak 1879.

⁶⁰² MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 11, 14 Şubat 1879.

⁶⁰³ Griswold, a.g.e., ss. 118-125.

⁶⁰⁴ Henry Dodwell, **The Founder of Modern Egypt: A Study of Muhammad Ali**, Cambridge University Press, 2011, s. 20.

⁶⁰⁵ BOA, AE.SABH.I., 279 – 18763.

⁶⁰⁶ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 040, 23 Haziran 1893.

işlere müdahalesi bu türden bir fiildir. 1824 senesinde yeniçeri eşkıyası, din ve devlete isyanın yanı sıra kitap ve şeriata muhalefet etmekle suçlanmaktadır. Devlete isyanın, dine isyanla bir tutulduğu ve Tanzimat devrinde de nizamın sağlanmasında dinî müesseselerin kullanıldığı görülmektedir⁶⁰⁷. Ehl-i örfün parçası olan askerler ise meşruiyet alanı bulamadıklarında isyan etme yoluna gitmiştir. Asker kaçaklarının yakalanması olası eşkıyalığın önlenmesi için de önemlidir. Firariler, kat-ı tarik ve gasp gibi eylemlere sıklıkla başvurmuştur⁶⁰⁸.

Tanzimat döneminde Maraş, Kozan ve İskenderun üzerinden gelip Halep'e giden yolun eşkıya yatağı olduğu ve nizamdan yoksun bulunduğu tespit edilmiştir. Devletin gücü sınırlıdır ve Halep Postası'nın emniyeti, Reyhaniye aşireti tarafından sağlanmıştır⁶⁰⁹. Burada klasik dönemde olduğu gibi, merkezi otoritenin yetkiyi yerel güç unsurlarıyla paylaştığı ve etki alanı oluşturmasına izin verdiği görülmektedir⁶¹⁰. 1865 yılına ait bir belgede, serkeşlik ve bağılık eden kişilerin cezalandırılmasının şeri ahkâmın gereği olduğu belirtilmiştir. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı idarecileri, milliyetçi isyanları devlete isyandan ziyade şeriate karşı isyan olarak görmektedir⁶¹¹. İsyancılar karşısında Osmanlı idarecileri farklı uygulamalar yapmış, isyancılar (usat) bazen idam edilirken bazen de taltif edilmiştir.

3.7.10. İrtidat (Dinden Çıkmak)

Dinden çıkmak, İslam dinini terketmek anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de mürtedlerin idamına yönelik kesin bir hüküm bulunmasa da zina edenlerin, katillerin ve dinden dönenlerin kanının dökülmesi, sünnete göre uygun görülmüştür. Bu hüküm, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi olarak güçlü olduğu dönemde uygulanmıştır. XIX. yüzyıl başları İstanbul'unda, İslam'dan dönenin kellesi uçurulup yüksek bir yerde segilenmektedir⁶¹². Uluslararası ticaretin artması ve gayrimüslim etkinliğinin her alanda hissedilmesiyle beraber, misyonerlik faaliyetleri artmıştır. Avakim adlı bir Ermeni, cezalardan kaçınmak için İslam'a geçmiş ve İstanbul'dan Halep'e göçmüştür. Üç sene sonra geri döndüğünde Frenk giysileriyle görülmüş ve mürted ilan edilerek kellesi vurulmuştur. İngiltere, 1843 yılında gerçekleşen Avakim

⁶⁰⁷ KŞS 71: 116.

⁶⁰⁸ Ceride-i Mehakim, N. 60, 30 Cemazülevvel 1291, s. 910.

⁶⁰⁹ Cevdet Paşa, Tezakir 21-39, Haz. Cavid Baysun, C. II, N. 17b, TTK Basımevi, 1986, ss. 126-127.

⁶¹⁰ Griswold, a.g.e., s. 43.

⁶¹¹ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 139.

⁶¹² Cyrus Hamlin, Among the Turks, Robert Carter and Brothers, 1877, s. 81.

hadisesinden sonra baskısını artırmış ve Canning vasıtasıyla bu tür olayların devam etmesi durumunda siyasi desteğini keseceğini açıklamıştır. Ulema ve vezirler arasından gerçekleşen mütelaalar neticesinde Padişah, İngiltere Kraliçesi Victoria'ya dinden dönenlerin idamının engellenmesine yönelik çalışmalar olduğunu bildirmiştir⁶¹³. Islahat Fermanı ile mürtedlere verilen idam cezası, tümünden ilga edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İslam dininden çıkma (ridde) durumunda idam cezasının kaldırılması için Avrupalı devletlerin baskısına en çok maruz kaldığı dönem XIX. yüzyıldır. Konya'da ridde görülmesine de Halep Vilayeti'nin çeşitli bölgelerinde ridde olayları yaşanmış, özellikle Hristiyan mezhepleri arası geçişler artış göstermiştir. Hukuki olarak suç niteliği taşımayan bu tür olaylar, Osmanlı toplumunda gerilime neden olmuş bu tür gerilimler şehiriçi çatışmalara dönüşmüştür. Diyarbakır'da bazen kadınlar ya da şehrin önde gelenleri, Hristiyanlara yönelik pogromlara girişirdi. Hristiyanların şahitliği kabul edilmediği için daima ikinci sınıf muamelesi gördüler⁶¹⁴.

İhtida etmek için, muamele-i lazıme adı verilen bir tören düzenlenirdi. Bu törenden sonra ihtida eden kişi, daha kolay uyum sağlaması amacıyla gayrimüslimin daha az olduğu bir vilayete gönderilmiştir⁶¹⁵. 1893 yılında Şeyh Hanna isimli biri, tutuklanmamak için Müslümanlığa geçmiştir⁶¹⁶.

⁶¹³ Turgut Subaşı, "The Apostasy Question in the Context of Anglo-Ottoman Relations, 1843-44", *Middle Eastern Studies*, S. 38-2, 2002, s. 24.

⁶¹⁴ Heratio Southgate, *Narrative of a Visit to the Syrian (Jacobite) Church of Mesopotamia, state of Christianity in Turkey*, D. Appleton and Co., New York, 1844, s. 104. Ramsay, *a.g.e.*, s. 212.

⁶¹⁵ BOA, DH.MKT., 840 – 80.

⁶¹⁶ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Rée, N. 051, 30 Ağustos 1893.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALEP VE KONYA'DA YARGILAMA USULÜ VE CEZALAR

Ahmed Cevdet Paşa, Mecelle'de fıkıh meselelerini iki kısma ayırır. Bunlardan ilki ahirete olan kısımdır ve ahkâm-ı ibadet olarak adlandırılır. Diğer kısm ise dünya emirleri üzerinedir. Bunlar da kendi içinde münakehat, muamelat ve ukubat olmak üzere üçe ayrılır⁶¹⁷. Ceza hukuku, fiillerin sonuçlarının değerlendirildiği ukubat kısmında incelenir. Ceza hukukunun genel ilkeleri suçta ve cezada oran, kanunilik, şahsilik ve her bireyin eşitliğidir⁶¹⁸. Toplumun yapısı sürekli değiştiği için, suçlar ve cezalar zamana göre yeniden düzenlenmeli; hayat, şeref, hürriyet ve mülkiyet bağlamında yeni kurallar oluşturulmalıdır⁶¹⁹. Ceza hukukunun ilkeleri, temellerini Roma hukukundan almaktadır ve bu ilkeler, şeri hukukla uyumludur. Diğer yandan şeri hukukun zamana göre yeniden düzenlemesi mümkün değildir. Ancak büyük suçlar dışında kanunlarla maddi duruma göre nakdi ceza hususunda yeni düzenlemeler yapılmıştır⁶²⁰.

Suçlar ve cezalar birbirinin karşılığıdır ve kanunlarla düzenlenmiştir. Bu bölümde benzer suçlara, orantılı ve benzer cezaların verilip verilmediği ve benzer olayların toplumsal etkileri karşılaştırılacaktır. Tanzimat Fermanı ile başlayan nizam sürecinin beklendiği gibi işlememesi, idari görev değişikliklerine neden olmuştur⁶²¹. Hukuki düzenlemeler ve idari yapı arasındaki uyumsuzluk, Ceza Kanunnameleri ile aşılmaya çalışılmış ve Batılı tarzda yapılan bu metinler ile Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü nizam oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra sırasıyla Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Kanun-ı Esasi, Ceza Muhakemeleri Usulü gibi kanunlar çıkarılarak, eşitlik ve hürriyet esasına dayalı bir idari yapının inşasına çalışılmıştır. Bu tür idari reformlara rağmen pratikte eski anlayışın devam ettiği ve ehl-i örf sınıfının eski uygulamaları tatbik ettiği görülmektedir. Ceza kanunu yürürlükte olmasına rağmen 1860 yılında, mahkeme edilmeden hapse atılan kişiler hususunda

⁶¹⁷ Mecelle: m. 1.

⁶¹⁸ William Eden Auckland, **Principles of Penal Law**, B. White and T. Cadell, Londra, 1775, ss. 8-15.

⁶¹⁹ Auckland, **a.g.e.**, ss. 16-17.

⁶²⁰ Üçok, **a.g.e.**, s. 60.

⁶²¹ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 201.

uyarı gönderildiği ve mahkemelerinin yapılarak hapiste kalınan sürenin düşülmesi gerektiği ifade edilmiştir⁶²².

Ulema, hem eski sistemin taşıyıcısı hem de yeni sistemin kurucusudur. Modern anlamda hukuk eğitimi veren Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'nin, 1874 yılında “garba hızlı yönelmek ve Batılı tarzda eğitim vermek” gibi gayelerle kurulmasıyla birlikte, nizamiye usulünde uzmanlaşmış hukukçular yetişmeye başlamıştır⁶²³. Bu tür okullar kurulmadan önce geleneksel usule göre yetişen kadılar, yargıçlık görevini yürütmektedir. Yeni usulde eğitim almamış kadınların nizamiye mahkemelerinde görev alması, davaların şeri mahkemelere gönderilmesine yol açmıştır⁶²⁴. Bu nedenle hukuk uygulamalarındaki suç ve ceza uyumsuzluklarının belirlenmesi önem arz etmektedir.

Kadı mahkemesinde, kadının nazarı ya da kâtiplerin keşfiyle soruşturulan yaralama ve katil olayları, daha somut ve modern yöntemlerle incelenmeye başlanmıştır. Nizamiye usulünde katilin kim olduğunun bilinmediği hallerde savcı iki doktorla beraber cenazenin bulunduğu mevkide cenazenin bulunduğu durum ve ölüm nedenleri hakkında tespit yapacak ve bunu hür vücdanlarıyla yaptıklarına dair savcı önünde yemin edeceklerdir⁶²⁵. Yargılama süreci, müddeinin istidası ile başlar, sorgu hâkimleri⁶²⁶ (müstantik) tarafları sorguladıktan sonra mahkeme günü belirlenir. Mahkemeye celb olunan kişiler, bizzat ya da vekilleri aracılığıyla duruşmaya iştirak ederler. İlk önce zabıtlar okunur daha sonra müddeilerin şahitleri dinlenir. Daha sonra müddei umumi genel mütalaasını yaptıktan sonra müddei-i aleyh bu duruma itirazlarını dile getirir. Hâkim usul, esas ve kanıtlar yönünden değerlendirilmesini yaparak nihai karara varır⁶²⁷.

Teorik olarak eşitlik sağlansa da mahkemede gayrimüslim şahitler, Müslümanlar kadar eşit görülmemiş ve Müslümanlar, mahkeme süreçlerinde daha etkili olmuştur⁶²⁸. Taraflardan biri, muhtar ve imamdan adil ve makbul şahit

⁶²² BOA, MVL., 758 – 34.

⁶²³ Fethi Gedikli, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, **Journal of Istanbul University Law Faculty**, C. LXIX, S. 1 - 2, 2011, ss. 95-96.

⁶²⁴ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 123.

⁶²⁵ **Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu** 1879: m. 41.

⁶²⁶ Andonyadi, **a.g.e.**, ss. 574-575.

⁶²⁷ **Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu** 1879: m. 134-155.

⁶²⁸ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 245.

olduklarına dair belge alarak güvenilir olduklarını ispat etmektedir. Bu da onlara mahkemede avantaj kazandırmaktadır⁶²⁹. Müstantıklar yerine kâtipler tarafından yazılan sorgular, okuma ve yazması olmayan müttehimlere imzalatılmıştır⁶³⁰. Osmanlı Devleti'nin kanunları, çağına göre yapıcı ve makul olsa da bunları uygulayacak memurlar ve talep edecek vatandaşlar olmadığı için rastgelelik görülmektedir.

Müddei umumi ya da taraflardan biri, verilen kararı temyize taşıyabilir⁶³¹. Dava mücazat-ı terhibiyyeyi (îdam, kürek, kalebendlik, müebbet sürgün, rütbe ve memurluktan mahrumiyet gibi cezalar) gerektiriyorsa mahkeme, sanığın derhal tutuklanması emrini verir⁶³². Mahkeme sırasında müttehim vicdan ve kanuna uygun davranmalıdır⁶³³. Müttehimin annesi ve babası ve bunların büyükleri, çocukları, kardeşleri ve boşanmış dahi olsa eşi şahitlik yapamaz⁶³⁴. Kendisine atfolunan töhmetten kanunen beraat eden kimse, bir daha aynı töhmetten yargılanamaz⁶³⁵. Cinayet davaları yirmi yıl, cünha davaları beş yıl sonra, kabahat davaları ise iki yıl sonra düşer⁶³⁶.

4.1. İdam Cezası

Failin hayatının resmi otorite tarafından fiziki olarak sonlandırılmasıdır. Şeri hukukta ve nizami düzende, katl fiilinin idam ile cezalandırılması öngörülmüştür. Katl faillerinin idam edilmesi için âdet-i müstemirre üzere olmaları şartı aranmıştır. Katl olayı âmden gerçekleşse dahi katil müebbet küreğe konulmuştur⁶³⁷. Katl suçunun cezası olarak idam belirtilse de uygulamada cari değildir. Örneğin, 1716 senesinde Silifke'de Osman Ağa, Yusuf'un oğlu Ali'yi tüfek ile katletmiştir. Maktulün varisi, katili kısastan affedip yüz kırk beş kuruş ve bir deve diyet olarak haklarından vazgeçmiştir⁶³⁸. İdamların infazı için emr-i âli gereklidir ve bu belge

⁶²⁹ KŞS 103: 5.

⁶³⁰ Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2002, ss. 229-232.

⁶³¹ *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu* 1879: m. 161.

⁶³² *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu* 1879: m. 177.

⁶³³ *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu* 1879: m. 264.

⁶³⁴ *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu* 1879: m. 273.

⁶³⁵ *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu* 1879: m. 294.

⁶³⁶ *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu* 1879: m. 479, 480, 483.

⁶³⁷ *Ceride-i Mehakim*, N. 2, 1 Rebiülevvel 1290, s. 10.

⁶³⁸ KŞS 47: 88.

olmadan infaz yapılamaz⁶³⁹. Bununla birlikte idam cezasının küreğe çevrilmesi için de irade-i seniyye gerekmektedir⁶⁴⁰. Her ne kadar nizami mahkemeler, şeri mahkemelerin yerini alsa da ikilik devam etmiş ve şeri hükümlerin uygulayıcısı kadılar, nizami mahkemelere önyargı ile yaklaşmıştır⁶⁴¹.

İdam cezası “**amden katl**” hallerinde dahi farklı uygulamalara tabiidir. Örneğin, 1716 senesinde Konya’da Hamza’nın oğlu Mustafa, Mehmed bin İbrahim’in oğlunu amden cerh ve katlettiğini iddia etmiş ve bu durum zanlının itirafla sabit olmuştur. Mehmed bin İbrahim, maktülü küfür ettiği gerekçesiyle öldürdüğünü itiraf etmiş mezburun hadden katline hükmolunmuştur⁶⁴². Yine aynı sene içerisinde Vadi-i Meram Mahallesinde Hasan, Ahmed’i planlayarak (amden) cerh ve katl etmiş ve bu durum şahitler ile sübut kılınmıştır. Hasan, kısasa mahkûm edilmiştir⁶⁴³. Hadiselerden ilki, klasik dönemde idam cezasının şeri hukuk esasında hükmolunduğu nadir durumlardandır. İkinci durumda kısas neticesinde idam olunup olmadığı bilgisine ulaşılammıştır. Tanzimat öncesinde temyiz kurumu yoktur ve suçlar neden-sonuç ilişkisi bağlamında incelenip usul ve esas bakımından karar verilmemiştir. Tanzimat sonrasında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, en yüksek temyiz merciidir. Temyiz aşamasında cinayetin nasıl işlendiği ile ilgili bir rapor oluşturulmuş, buna göre değerlendirme yapılmıştır⁶⁴⁴. Divan-ı Humayun temyiz kurumu olarak değerlendirilse de bu mahkemeden önce hiyerarşik olarak sıralanmış üst derece mahkemeleri yoktur.

Tanzimat öncesi dönemde idam cezalarının daha sık olduğu görülmüştür. Örneğin, Köle Ahmed, İnsuyu kazasına tabi Zengicek karyesinde Halil’i katletmiştir. Bu durum mevlası Abdusselam’ın şehadetiyle sabit olmanın mezkûr kölenin kısasına karar verilmiştir⁶⁴⁵. Katl ve cerh yargılamaları, yargılamanın hangi maddeler esasında yapıldığının gösterilmesi, kararın sarıhlığı açısından önemlidir. Şeri mahkemenin salıverdiği kişinin, nizami mahkeme tarafından tutuklanması hatta kısasına hükmedilmesi mümkündür. Ceza kanununa göre idam cezası gerektiren bir

⁶³⁹ **Ceride-i Mehakim**, N. 2, Rebiülahir 1290, s. 82.

⁶⁴⁰ Andonyadi, **a.g.e.**, s. 279.

⁶⁴¹ Şaşmaz, **a.g.m.**, s. 232.

⁶⁴² **KŞS** 47: 142.

⁶⁴³ **KŞS** 47: 157.

⁶⁴⁴ **Ceride-i Mehakim**, N. 5, 22 Rebiülevvel 1290, s. 37.

⁶⁴⁵ **KŞS** 52: 189.

durumda, şeri hukuka göre idam cezası mümkün olmayabilir. Bu durumda şeri mahkeme kısas ilamı vermediği için, idam cezası uygulanamıyor ve hukuk sisteminin ikilemli yapısı, adalet kurumunu zayıflatıyordu⁶⁴⁶.

Tanzimat döneminin en önemli özelliği idam cezalarını sınırlandırmasıdır. Örneğin, 1868 senesinde Ali, kat-ı tarik yaparak, Medros'u öldürmüş ve yine orman içinde tüfenkle darp ve yaralama faaliyetlerinde bulunmuş ve bu durum şahitler vasıtasıyla ispatlanmıştır. Buna göre fail, kanunun “**dağlarda ve kırlarda müsellağ olduğu halde gezerek rast geldikleri yolcuları tutup soyanlar... derece-i şekavetlerine göre muvakkat kürek ya da müebbet kürekle ceza olunur**” hükmü uyarınca cezalandırılır. Ancak bunu adet hâline getiren ve adam öldürenler varsa onlar idam olunur. İrade-i seniyye ile mezkûr Ahmed'in (**şekavet-i müstemirre üzere olan**) idamı onaylanmış ve Konya'da salib ile idam edilmesine hükmolunmuştur⁶⁴⁷. Çalışmamızın konusunu oluşturan modern dönemde, Konya'da salib ile idam edilen yegâne kişinin âdet-i müstemirre üzere olan ve birçok suça karışmış bir eşkıya olduğu görülmektedir. Kişinin birden çok suça karışması, sirkat, cerh ve katl fiillerinde bulunması salib ile idam edilmesine neden olmuştur⁶⁴⁸. Halep'te ise, Kozan Olayı ve Zeytun İsyanı'na karışanlar hakkında idam kararı verilmiştir. Kozanoğullarının önde gelenleri idam edilirken, Zeytun'daki Ermeni liderleri, Fransız ve İngiliz temsilcilerin araya girmesiyle, Fransa'nın Marsilya kentine gönderilmiştir⁶⁴⁹.

Halep'te Tay kabilesinden İngiliz konsolosunun kavasının oğlu onsekiz ya da ondokuz yaşlarında bir çocuk idama mahkûm olmuştur. Bu konu ile ilgili yargılama süreci Osmanlı İmparatorluğu'nda adaletin nasıl işlediğini göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir. Bu çocuğun babası konsolosluk kavaslarından (Avrupalı diplomatları korumakla görevli silahlı kişiler) biriydi. Müslüman olan bu kişi, pazarda bir gün kötü niyetli kişilerle gâvurların (infidel) hizmetinde olduğu yönünde dalga geçilerek gülünç bir duruma sokulmuştur. Bunun neticesinde kavas, hizmetinin onurlu olduğu söyleyip bu kişilerle tartışmaya girmiş ve öldürülmüştür. Nihayetinde durum konsolosluga taşınmış ve katiller şahitlerin ispatıyla tutuklanarak hapis haneye konulmuştur. İnfaz süreci beklenirken, bölgenin ileri gelenlerinin imzaladığı bir

⁶⁴⁶ **İlm-i Hukuk**, 21 Mart 1320, s. 53.

⁶⁴⁷ **KŞS** 93: 36.

⁶⁴⁸ **Ceride-i Mehakim**, N. 9, 14 Rebiülahir 1290, s. 58.

⁶⁴⁹ **Kaya, a.g.e.**, s. 291.

önerge ile davadaki şahitlerin bölgede yalancı şahitlik yapmakla bilindikleri aktarılmış. Zanlıların salıverilmesi düşünülürken Dersaadet'ten gelen bir telgrafla dava ile ilgili kurulan komisyon ulaşıncaya kadar tutuklu kalmaları bildirilmiş. Reşid Efendi başkanlığındaki komisyon önergedeki imzaların sahte olduğunu belirleyerek yeni yargılama talebinde bulunmuş. Türkiye'deki katl davalarında maktülün varisi, hapisanede idama mahkum olan İbrahim, soruşturmayı takip etmelidir. İbrahim ilk duruşmada bu görevini yerine getirmiştir. Ancak, tam yargılama ikinci kez başlayacak iken, Halep'te mevcut dava ile tamamen alakasız diğer bir katl olayı gerçekleşmiş ve İbrahim bunun için tutuklandı, yargılandı ve idama mahkûm edildi. Böylece mahkûm olan İbrahim'in babasının davasını takip etme durumu ortadan kalktı ve dava düştü⁶⁵⁰. Bu durum mahkeme dışında davacı-davalı ilişkilerinin nasıl şekillendiğini ve otoritenin bu süreçteki sınırlı rolünü göstermek açısından önem arz etmektedir.

4.2. Mahalleden Çıkarma

Osmanlı toplumunun temel yapısı olan mahallede, birlik ve düzeninin korunması esastır. Mahallelinin bir kişi hakkındaki iyi ya da kötü fikri, mezkûr kişinin mahkeme karşısında nasıl tanımlanacağını ortaya koymaktadır. Halk, şeri hukukun uygulamalarından ve özellikle kasameden çekinmiş, bu nedenle mahalleden suça meyilli kişilerin çıkarılmasını talep etmiştir⁶⁵¹. 1800 yılında, Hasan ve Mustafa isimli kimseler kendi hallerinde olmayıp ahaliyi zorla ve korkutarak zarar vermiştir. Bundan hoşnut ve razı olmayan mahalle sakinleri, bu kişilerin mahalleden çıkarılmasını ve sürülmesini talep etmiştir⁶⁵².

Mahallenin toplumdaki etkili rolü, Tanzimat döneminde de devam etmiştir. Suçlunun korunması ve suçun müşterekliği noktasında önlemler alınmıştır. Babikyan'a göre, kötü niyetli kişiler, suçlunun niyetini bilerek ona fikri ve maddi olarak yardım edenler, yataklık etmiş sayılırlar ve bu durum mahallelinin şüpheli şahıslara karşı durmasını gerektirmiştir⁶⁵³. Eğer yataklık, bilfiil bilerek işlenir ve

⁶⁵⁰ Blunt, **a.g.e.**, ss. 49-51.

⁶⁵¹ İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, S. 8-1, 2009, s. 244-246.

⁶⁵² **KŞS** 88: 107.

⁶⁵³ Babikyan, **İlm-i Hukuk**, 31 Kanun-ı Evvel 1325, s. 307.

mücrime ortak olunur ise, cürm-i müşterek ortaya çıkar. Kişilerin derece-i töhmetlerine göre yataklık suçu, cinayet veya cünha derecesinde değerlendirilir⁶⁵⁴.

Klasik dönemde⁶⁵⁵ ve modern dönemde, namahremi evlerine alan kadınların huzuru bozduğu düşünülmüş şeri hukukta tazir cezası verilmiş, modern dönemde ise bu durum kabahat olarak değerlendirilmiştir⁶⁵⁶. Bu tür kararların meşruiyet kaynağı, kötülüğün reddedilmesi üzerine temellenen hisba kurumudur. Müslüman iyinin ve kötünün farkında olmalıdır⁶⁵⁷. IV. Mehmed Kanunnamesi'nde de hırsızlık yapanın mahalleden sürülmesi hükmü yer almaktadır⁶⁵⁸.

Mahkeme, müttehimler hakkında müspet ya da menfi olmak üzere⁶⁵⁹ mahallede itibar sahibi imam, hacı ya da eşraftan kişilerin fikrini alarak karar vermiştir. Hakkında tecavüz iddiası olan şahıs, ahaliden sorularak kendi hâlinde, dindar ve müstakim olduğu izhar edilmiş ve temize çıkmıştır⁶⁶⁰. Konya'da 1717 senesinde tecavüz suçlamasıyla şikâyet edilen şahıs, ahaliden sorulduğunda kendi hâlinde olmayıp şirret ve şekavet üzere olduğu ortaya çıktığından tazir cezasına mahkûm olmuştur⁶⁶¹. Konya'nın Hatunsaray Nahiyesi'ne tabii Kilistra isimli köyde ise katl durumunda, köylünün olayda dahil olmadığı ve kimin maznun olduğu hüccet ile kayıt altına alınmıştır⁶⁶². Şeri dönemi, nizami dönemden ayıran en büyük fark, İslam dininin önde gelenlerinin mahkemeden makbul ve muteber olarak kabul edilmesidir. Tanzimat Fermanı ile birlikte mahkemede eşitlik esası kabul edilse de uygulama devam etmiş, sadece normatif şahitliğin nicel üstünlüğü sona ermiştir. Şeriye sicillerinin şuhudu'l-hâl kısmında gayrimüslimler yazılsa da bu durum uygulama safhasıyla ilgili olup, pratikte imam ve muhtarların şahit olduğu davalar lehte sonuçlanmıştır.

⁶⁵⁴ Babikyan, **İlm-i Hukuk**, 31 Kanun-ı Evvel 1325, s. 313.

⁶⁵⁵ Kıvrım, **a.g.m.**, s. 248.

⁶⁵⁶ **KŞS** 47: 118.

⁶⁵⁷ Cook, **a.g.e.**, s. 11.

⁶⁵⁸ Üçok, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁵⁹ Cemal Çetin, "Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)", **History Studies**, C. VI, S. 6, 2014, s. 48.

⁶⁶⁰ **KŞS** 47: 184.

⁶⁶¹ **KŞS** 47: 191.

⁶⁶² **KŞS** 47: 243.

Yargılama yapılırken sadece mahallelinin beyanlarının yeterli olması somut delil ve müttehimin yoksunluğu⁶⁶³ (habeas corpus), bazı durumlarda düşmanlık temelli yalan beyanlara neden olmuştur⁶⁶⁴. Diğer yandan mahallenin ağır eziyetlere kaldığı durumlar görülmektedir. Mahalleliye eziyet eden kişi, mahallelinin talebiyle buradan çıkarılmaktadır⁶⁶⁵.

Klasik dönemde sui-i hal ya da hüsn-i hal gibi göreceli kavramlarla ifade edilen sai bi'l fesad mefhumunun tanımındaki değişim, Osmanlı hukuk anlayışının değişimini de göstermektedir. Mahallelinin fikirlerinin yerini, 1891 tarihinde hazırlanan nizamnamenin birinci maddesinde bulunan “**serseri**” tanımı almıştır. Buna göre “... hiçbir işle meşgul olmayan, belirli ve sürekli ikametgahı bulunmayan, geçimini sağlamak için meşru bir yöntem beyan edemeyen ve şurada burada gezen kişiler...” serseri olarak tanımlanmıştır⁶⁶⁶. Nizamnamenin dokuzuncu maddesinde ise mahallelinin sorumluluğunu yok eden bir hüküm mevcuttur. Bu hükme göre Osmanlı vatandaşı olup serserilikle suçlananlar, “...mahalli velâdetleri olan kariyenin ihtiyar meclisi tarafından mazbata takdimi ile veyahut akrabaları veya tebaa-i Devlet-i Aliyye’den olmak üzere muteber bir zatın kefaleti maliyesi ile hükûmetten talep olunabilir...”⁶⁶⁷. Böylece ihtiyar heyeti, akrabalar ve muteber bir vatandaşın fikri, mahallelinin fikrinin önüne geçerek daha nesnel ve kontrol edilebilir yapı kurulmuştur.

4.3. Kısas

İslam hukukunda hak-ı âdemi sınıfına giren suçlardan olan kısas, esasında göze göz, dişe diş kuralının uygulamasıdır. Fatih ve Kanuni dönemi kanunnamelerinde, “adam öldürenin öldürülmesi” hükmü yer almaktadır. Eğer yaralı ölmemişse, akça cezası alınır⁶⁶⁸. İslam hukukunda, ölüm gerçekleşse bile varislerin, diyet talep hakkı vardır. Hem Konya’da hem de Halep’te amden ya da taksiren farketmeksizin katl fiilini işleyenlere, kürek cezası verilmiştir. Klasik dönemde ise, diyet bedelini ödeyen kişi serbest kalır, ancak kefareti ödemek, failin kendisine bağlıdır. Bununla birlikte kişiler arasında sulh olunup affı mümkündür. Bir

⁶⁶³ Mansel, **a.g.e.**, s. 229.

⁶⁶⁴ Kıvrım, **a.g.m.**, s. 243.

⁶⁶⁵ **KŞS** 52: 69.

⁶⁶⁶ **Düster**, Birinci Tertib, C. VI, Ankara Devlet Matbaası, 1939, s. 748

⁶⁶⁷ **Düster**, Birinci Tertib, C. VI, Ankara Devlet Matbaası, 1939, s. 750

⁶⁶⁸ Üçok, **a.g.e.**, ss. 53-60.

Müslümanın katledilmesiyle, kısas hakkı doğar. Kısas, maktülün nasıl öldürüldüğü ve failin kasd derecesine göre değişir ve beş bölümde incelenebilir. Bunlardan ilki, amden katl etmektir. Bir kişinin, bilerek bir aletle ve öldürme niyetiyle katledilmesidir. İkincisi “**şibh-i amd**” tabir olunan ve kişinin öldürücü alet dışında başka bir yolla öldürülmesidir. Üçüncüsü, “**hataen katl**” etmektir. Bu tür durumlarda kullanılan bir alet ya da silah vardır. Ancak öldürme, kastı olmayıp yanlışlık vardır. Dördüncü durumda ise hata, mecrasına göre “**cari katl**” olarak isimlendirilir. Suçlunun, farkında olmadan ölüme sebebiyet vermesidir. Sonuncu halde ise, suçlunun kamuya açık bir hizmette hataen ölüme neden olmasıdır ve “**teşebbüsen katl**” denir⁶⁶⁹.

Tanzimat döneminde Konya’da verilen bir fetvaya göre, maktülün katili biliniyorsa mahallenin sorumluluğu düşer. Eğer maktül, özel mülkte bulunmuşsa diyet sorumluluğu mülk sahibinindir. H. 1293 (1876) senesinde verilen bu fetvaya göre mahalleli olmayan bir kişi, maktülün varisi olarak mahalleden bir kişiyi suçlarsa diyet ve kassam hakkı olmaz.

Mucibince muamelesi icra oluna;

Bir mahalle içinde kimsenin mülkü olmayan hali yerde maktul bulunan kimesnenin katili bir vecihle malum olmasa ol mahalle ahalisinden kassame ve diyet lazım olur. Ve eğer katili bilinse ya ikrar ile sabit olsa veyahut maruf ise ol mahalle ahalisinden kassam ve diyet lazım olmaz.

Ve bir de maktulün varisi maktulün bulunduğu mahalle ahalsinin gayri bir şahıs muayyenden mevrusumuzu sen katl ettin deyu dava ettikde ol mahalle ahalisinden kassam ve diyet sakit olduğu ... ve iki surette dahi ol mahalle ahalsi varisin dava-ı şahadet iseler şahadetleri kabul olunur. Sene 93.⁶⁷⁰

Kısas, insanın bedenine yönelik bir saldırının karşılığıdır ve insanın görüntüsünde değişikliğe neden olur. Abdullah Vehbi’nin tanımına göre suç, “alem-i hariciyede irade-i insaniyeye” bağlı bir değişikliktir. Bu değişiklik neticesinde bir fiil ortaya çıkıyorsa suç oluşmuştur⁶⁷¹. İrade, zatihi olduğu için suç da kişiseldir ve bu nedenle suç ve cezanın şahsiliği esastır⁶⁷². Bu noktada cezada ve diyet miktarında şahsilik esası kişinin uzvunu kullanabilme yeteneği ile ilişkilendirilmiştir. Halep ve

⁶⁶⁹ Gökçen, a.g.e., s. 6.

⁶⁷⁰ KŞS 96: 913.

⁶⁷¹ Abdullah Vehbi, “Suçun ve Suçlunun Vahdet veya Tadidi”, **Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. V, S. 30, Mayıs 1927, s. 640.

⁶⁷² Ahmed Ziya, a.g.e., s. 14.

Konya mahkemelerinde görülen uygulamada, iş erbablarının diyet bedeli daha yüksek iken, kırsal kesimden şahısların diyeti daha aşağıdadır. Bunun yanında diyet bedelleri, suçun niteliğine göre farklılık arz etmektedir. UzuV kaybı neticesinde alınan diyet bedeline, **erş** denir. Eğer uzuvların ederi şeran belli ise “**erş-i mukadder**”, belli değilse “**erş-i gayri mukadder**” denir. Muayyen olmayan diyet bedelini, kadı belirler. Hamile kadının çocuğunun düşürülmesine neden olan kısasın diyetine, “**gurre**” denir ve beş yüz dirhem gümüştür. Eğer kısas suçu, şibh-i amd nedeniyle oluşmuşsa “**diyet-i mugallaza**” ödenir⁶⁷³.

Tanzimat döneminde de devam eden ve şeri mahkemelerde görülen katl suçu, farklı şekillerde değerlendirilmiş ve farklı cezalara hükmedilmiştir. Kısas suçunun çerçevesini çizen Fatır suresinde “...ve hiçbir suçlu, bir başkasının yükünü yüklenmez ve ağır bir yük taşıyan, onu yüklenmesi için bir başkasını çağırırsa, çağırıldığı, akrabası bile olsa o yükün bir kısmını bile yüklenemez” hükmü yer alır. Buna rağmen hem Arap topraklarında hem de Konya’da, suçun kişiselliğinden ziyade mahalle ya da aşirete yüklendiğini ve bu meyanda diyet alındığını görmek mümkündür⁶⁷⁴. Diyet bedelini ödeyecek aşiret kurumunun Konya’da olmaması nedeniyle kasame yani tutarın mahalleliye bölüştürülmesi uygulaması vardır. Buna göre maktulün faili bulunmamışsa, tüm mahallelinin diyet bedelini ödemesi gerekmektedir.

Konya’da 1731 senesinde Melekşar oğlu İbrahim isimli gayrimüslim, Seydi Safa ve Topal Emiroğlu dâhil olmak üzere beş-on kişi tarafından zorla evinden sokakağa çıkarılmak suretiyle pala ile yaralanmış ve bu halde isimleri muayyen iki kişiyi söylemiştir. Daha sonra yaraları münasebetiyle vefat etmiştir. Kişilerin, maktulü sokağa çıkarmasının nedeni, kasama tutarının tüm mahalleliye iletilecek olmasıdır⁶⁷⁵. Diğer yandan Nizamiye Mahkemeleri’nin kurulmasıyla başlayan nizami dönemde şeri olarak affedilen katilin, nizamen idama mahkûm olması hâlinde diyet bedeli terekesinden tanzim edilirdi⁶⁷⁶. Şeri diyet ile sonuçlanan davaların hızlı sonuçlandığı görülmektedir. Tarafların kendi aralarından belirledikleri meblağ üzerine yapılan sulh anlaşmaları gerçekleşmez ve müşterek bir katl vakası varsa

⁶⁷³ Gökçen, a.g.e., ss. 84-88.

⁶⁷⁴ Kur’an-ı Kerim 35: 18.

⁶⁷⁵ KŞS 52: 83.

⁶⁷⁶ Andonyadi, a.g.e., s. 360.

davalar uzun sürmüştür⁶⁷⁷.

Tanzimat döneminde kısas davaları şeri mahkemelerde görülmeye devam etmiştir. Örneğin, Konya'nın Ilgın kazasında Nebi, Mehmed'i amden ve bigayri hak öldürmekle itham olunmaktadır. Olayı ikrar etmekle beraber her iki tarafında silahlı olduğunu iddia etmiştir. Kendi düşerken tabancası patlayıp kendi kendini vurdu diye beyan etmiştir. Buna karşın bir şahit ve muhtar, Nebi'nin Mehmed'i cerh ve katlettiği yönünde şahitlik yapmıştır. Buna rağmen vaka kimsenin malı olmayan bir yerde olmuş ve diğer karye ahalisi şahitlikten imtina etmiştir. Maktülün köyünün, diyet ve kassam hakları bakidir⁶⁷⁸. 1865 yılında Konya'da Keçeci esnafından Ali'nin, katl olayı şöyle cereyan etmiştir. Olayda zanlı olan çiftçi Abdulkadir oğlu Hacı Mustafa'nın oğlu İsmail hapiste tevkif olunmuştur. Bunun öncesinde eşinin feryadı üzerine olaydan haberi olan Ali, eşine yönelik evine fiil-i şeni maksadıyla girildiğini düşünmüştür. Diğer üç kişi ile beraber iddia ettikleri İsmail'e saldırarak darp etmiş ve yanlarındaki bıçakla yaralamıştır. İlk önce Ali, İsmail'in evine giderek değnekle bir defa darp etmiştir. Mustafa isimli şahıs ise, İsmail'i bıçaklamıştır. Bu sırada İsmail, derhal evine giderek kılıç getirmiş ve Ali'ye başının sol tarafından katl kasdıyla darp ve cerh etmiştir. Bunun sonucunda yaralanan Ali üç gün sonra vefat etmiştir. İsmail suçunu inkâr etmiş, Ali'nin mahallesinden gelen şahitler tard olunmuştur. Ali'nin tarik-i âmda katledilmesi ve şeran birisine sabit olamadığından davacılar İbrahim ve Fatıma, mahalleden diyet ve kassam talebimiz yoktur, demeleri üzerine ilgili davacılar muarızdan men edilmiştir⁶⁷⁹.

4.4. Kalebendlik – Prangabendlik

Kalebendlik, devletin belirlediği kalelerden birinde hapsolünmaktır. Kalebend olanlar ağır işlerde çalıştırılmaz, teşhir olunmaz ve prangaya vurulmazlar⁶⁸⁰. Klasik dönemden mevcut olan bu ceza türü, Tanzimat döneminde de uygulanmıştır. Diğer yandan Osmanlı hukukçularından Zohrab, sınırlı sorumluluk yaklaşımı çerçevesinde verilen cezaların faydasız olduğunu ifade etmektedir. Bu cezalar idam, müebbet kürek ve kalebendlik bedene yönelik uygulamaları içermektedir⁶⁸¹. Ceza kanununun 15.

⁶⁷⁷ Şaşmaz, a.g.m., ss. 235-236.

⁶⁷⁸ KŞS 95: 8.

⁶⁷⁹ KŞS 91: 162.

⁶⁸⁰ Gökçen, a.g.e., ss. 43-44.

⁶⁸¹ Kirkor Zöhrab, **Hukuk-ı Ceza**, İstanbul, 1325, s. 121.

maddesine göre, kürek mahkûmlarının ayaklarına birer zincir bağlanır. Eğer çalıştıkları ortam müsait olursa, bir zincire iki kişi bağlanabilir. Kürek, ayaklarında demir olduğu halde hizmet-i şakkada kullanmaktır. Bu ceza, pranga ya da demirbend olarak da bilinir. Kürek cezasının nerede çekileceği, bir nizamname ile düzenlenmemiş olsa da bu cezanın niteliğine göre Tersane-i Amire ya da devletçe tahsis olunan yerde icra olunur. Eğer kürek cezası beş seneden fazla ise, daha önce sadaret tarafından belirlenen merkezlere gönderilirken eğer beş seneden az ise vilayet merkezlerinde icra olunur⁶⁸².

Diğer yandan Tanzimat döneminde, suçta ve cezada eşitlik esası getirilse de ulema ve önde gelenlere prangabendlik cezası verilmesi hoş karşılanmamıştır. Konya ulemasından Mehmed Efendi'nin prangaya vurulmasını tenkid eden Konya sabık valisi ile Konya ulemasının tahriratı üzerine, herkesin suçu nisbetinde ceza alması gerektiği ve kimsenin pranga ile istihdam edilmemesi ve yargılanmaması gerektiği belirtilmiştir. Cünha ile gelenler derhal hapse atılır, ancak hafif bir suçtan gelen kimseyi, katl maddesinden gelenler ile bir tutmak olmaz. Herkes isnad olunan cünhanın derecesine göre hapis olmalıdır⁶⁸³.

Belli bir bölgede haydutluk niyetiyle silahlı olarak dolaşıp (geşt-ü gûzar eylemek) dükkân soyan ve at hırsızlığı yapan sabıkalı şakiler, on beş sene süreyle prangaya, yanındaki sergerde ise on sene süreyle aynı cezaya çarptırılmıştır⁶⁸⁴. Eğer bir kişi, kamu eşyasını ya da malını açıkça çalarsa, mal ve eşya iki kat olarak istirdad edilir ve fail beş seneden az olmamak üzere kalebend olunur. Fail memur ise, müebbet olarak rütbeleri alınır ve memurluktan ıskat edilir⁶⁸⁵.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Halep valiliği sırasında, Kozan bölgesinde rüesanın isyanı ve zabitan ile çatıştığı görülmüştür. Cebel-i Bereket'te Petek kazası müdürü Sarıbeyzade Mehmed Bey ile rufekâsından Karabeyzade Mehmed Bey ve zabtiye çavuşu Petekli Mahmud ve neferâtan Motıkoğlu Mustafa, yanlarındaki eşkıya ile Hacılar nahiyesi ve Hassa kazasını korumakla görevli askerlere saldırmıştır. Sarıbeyzade Mehmed, daha önce Niş'e sürgün edilmiş, diğerleri ise bölgede hapse atılmıştı. Mezkûr şahısların bu hareketi cinayet nevinden olup bu nedenle müebbet

⁶⁸² **İlm-i Hukuk**, 31 Mayıs 1320, ss. 234-35.

⁶⁸³ **BOA**, A.}AMD., 13 / 65.

⁶⁸⁴ **Takvim-i Vekayi**, S. 590, 1277.

⁶⁸⁵ Çoban, **a.g.e.**, ss. 277-278.

küreğe konulmaları, nefy ve tağrip edilmeleri gerekmektedir. Karabeyzade Mehmed Bey ve Mahmud ve Mustafa'nın Niş'de müebbed kalebend olmaları, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'den mazbata ve irade-i seniyye ile onaylanmıştır. Faillere kaledebendlik nizamına göre muamele edilmesi için Niş'e durum bildirilmiştir⁶⁸⁶.

Raşid ve Mehmed isimli kişiler hakkında, 1863 senesinde Tuna Vilayeti Valisi Ahmet Mithad Paşa'ya bir emr-i ali yazılmıştır. Buna göre Halep Vilayeti dâhilinde olup isyan hâlinde olan aşiretlere müdahale sırasında askere karşı durarak silah çeken ve vergi ödemekte sorun çıkarmanın yanı sıra ahz vve sirkat eylemlerinde bulunan Ömer ve rüfekasının Niş kalesine sürgün edilmeleri Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye mazbatası ile onaylanmıştır. Şahısların nakil ve kalebendlikleri ile ilgili hassasiyet gösterilmesi talep edilmiştir⁶⁸⁷.

4.5. Sürgün (Nefy)

Hürriyeti kısıtlayıcı cezalardan olup, hükümlünün devlet tarafından belirlenen bir yerde muvakkat ya da müebbet süre ile yaşamaya mecbur edilmesidir⁶⁸⁸. Hem klasik dönem hem de Tanzimat döneminde uygulanmıştır. 1866 senesinde bazı ifaal ve harekât-ı fesadiyede bulunan kişilerin, memleketlerine nefy ve tağribleri kararlaştırılmış, bu iş için bir yüzbaşı görevlendirilmiştir. Bu kişiler oraya vardıklarında, bir yere salınmamalarına oranın amirleri dikkat etmelidir⁶⁸⁹. Suçlular bazı durumlarda, hem sürgün hem de kalebendlik cezasına çarptırılmış ve bu ikisini aynı yerde çekmişlerdir. 1865 yılında Halep Vilayeti'nden Sinop'a sürgün edilen bu kişiler, hapis tarihlerinden itibaren beş sene müddetle kalebend olacaktır. Bu kişilerin hareketlerine dikkat edilmeli ve tekrar Halep'e dönmeleri engellenmelidir. Ceza bittiğinde ise, durum meclis ceridesine ve mahkeme siciline kaydedilip Halep Vilayeti'ne bildirilmelidir⁶⁹⁰.

Halep Vilayeti'nden 1864 senesinde Edirne'ye sürülen ve Kilis'te on iki seneden beri eşkıyalık eden Ömer oğlu Halil, biraderi Mehmed ve Veliye adlı kişiler katl, ırza saldırı ve şekavet üzeredir. Bu kişiler üzerine asker gönderilerek zaptedilmiş ve bölgenin asayışı için bila müddet Edirne'ye nakilleri ve sürgün

⁶⁸⁶ Çoban, a.g.e., ss. 314 -315.

⁶⁸⁷ Çoban, a.g.e., ss. 257-258.

⁶⁸⁸ Gökçen, a.g.e., s. 49.

⁶⁸⁹ KŞS 96: 890.

⁶⁹⁰ Çoban, a.g.e., ss. 277-278.

edilmelerine hükmolunmuştur. Durum, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından onaylanarak mazbatası hazırlanmış ve hakkında irade-i seniyye düzenlenmiştir. Bu kişilerin, Edirne’de tutularak başka yere gitmelerine izin verilmemesi, ferman olmadan salıverilmemesi ve Halep’e dönmelerinin engellenmesi talep edilmiştir⁶⁹¹. Benzer şekilde 1893 yılında Halep Vilayeti’nde sorunlar çıkaran ve halkı kışkırtan Şeyh Hanna isimli şahsın, bölgeye girişinin engellenmesi, Fransız Konsolosluğu tarafından önerilmiştir⁶⁹².

Şahitler olmamasına rağmen, şüphe ile şahsın cezalandırıldığı görülmektedir. Bazı hallerde ise tek şahit olduğu için ceza verilmediği görülmektedir. Musul’da Kerhaoğullarından Hasan ve Hüseyin ile diğerlerinin, gasp maddesinden dolayı mevkuf olup daha sonra gasba müdahil olmadıkları, Musul Bidayet Mahkemesi Ceza dairesince sabit olmuş ve tahliyelerine karar verilmiştir. Daha sonra bu kişilerin şekavet-i müstemirre üzere oldukları vilayetçe gönderilen belge ve dilekçe ile sabit olduğundan ahalinin emniyeti için Konya ve Kastamonu’da münasip yerlere gönderilmesine karar verilmiştir. Şura-yı Devlet mazbatası ile bu şahısların hallerine dair bir deliller mazbatası (delail) gönderilmesi talep edilmiştir⁶⁹³.

Bazı ciddi hastalık, yaşlılık gibi hallerde kalebendler, memleketlerine nefy edilmiştir. Buradan nefy mefhumunun, aynı zamanda nakletmek manasında kullanıldığı görülmektedir. Cidde Hadisesi’nden dolayı Kıbrıs’ta kalabend edilen Ömer Barut, bir süredir yatalak (esir-i firaş) olduğundan, müebbed kalebend olarak Halep’e nefy edilmesine hükmolunmuştur⁶⁹⁴. Halep Vilayeti’nde askere karşı gelerek silah çeken ve vergisini ödemeyen Ömer el-Hamd ve kardeşinin oğlu Rasid ve Hamra’nın ve Hasan oğlu ve arkadaşlarından Halef ve Mehmedü’l Hamd ve Halefü’l Seyli adlı kişilerin müebbet olarak Niş kalesine nefy edilmelerine hükmolunmuştur⁶⁹⁵.

⁶⁹¹ Çoban, **a.g.e.**, ss. 190-191.

⁶⁹² **MAEAD**, Consulat de France à Alep, Le Réce, N. 051, 30 Ağustos 1893.

⁶⁹³ **BOA**, DH.MKT., 185 / 34.

⁶⁹⁴ Çoban, **a.g.e.**, s. 697.

⁶⁹⁵ Çoban, **a.g.e.**, s. 709.

4.6. Kürek

Hürriyeti bağlayıcı cezalardan olup, suçlunun prangaya vurularak ağır işlerde çalıştırılmasıdır⁶⁹⁶. Kürek cezası, Fransız Ceza Kanunu'nda beş ve yirmi yıl ile sınırlandırılmış iken Osmanlı hukukunda bu sürelerin esnek olduğu ve duruma göre üç yıl ile otuz yıl arasında değişebildiği görülmektedir⁶⁹⁷. 1858 Ceza Kanunu'nda beş yıldan daha az olan kürek cezaları, hükmün verildiği yerde çekilebilir⁶⁹⁸ Kadınlara yönelik kürek uygulamalarında, daha esnek davranıldığı ağır işlerde çalıştırılmadıkları ve ceza süresi beş seneden uzun olsa dahi vilayet merkezlerine gönderilmedikleri görülmektedir⁶⁹⁹. Müebbeten kürek cezasına çarptırılan ya da hizmet-i adiyeye ile cezalandırılan kişiler önce teşhir edilir. Bir saat bir meydanda gösterilerek bu sırada okunur bir şekilde mahkûmun ismi, ikameti, neyle uğraştığı ve suçu ve cezası açık bir dille yazılmış mazbatada sergilenirdi. 18 yaşından küçük ve 70 yaşından büyük olanlar asla teşhir edilmezlerdi. Diğer yandan hak dinlerin ruhanileri, teşhir cezasından muaf tutulmuştur. Teşhir ise, genel olarak hükkamın yetkisi altında olup, "sahtekârlık cinayetinde" ise zorunlu tutulmuştur⁷⁰⁰.

Bir cürme bilerek yardım eden kişi, mücrimle aynı sınıftan olmak üzere benzer bir cezaya daha az süre ile çarptırılır. Eğer mücrim, cinayet ile suçlanıyorsa azmettirici ise, cünha ile suçlanır. Mücrim kürek cezası alırsa azmettiren, kalebendlik cezası alır⁷⁰¹. Cezaların uygulamasında, rastgelelik olduğu görülmektedir. Örneğin, Konya'nın Botsa köyünde 1879 senesinde bir gayrimüslimi öldüren şahsa, on beş yıl kürek cezası verilirken, maktûlün ağabeyini öldüren kişiler hakkında hiçbir işlem yapılmamıştır. 1880 yılında Hükûmet Konağı yangınından kaçan mahkûmları, yakalamak için hiçbir girişim yapılmadığı tespit edilmiştir⁷⁰².

Ereğli'de 1861 yılında carih Süleyman, üç sene kürek cezasına çarptırılmıştır daha sonra dört bin kuruşa sulh olmuşlar, ancak Mehmed daha sonra bundan vazgeçerek tekrar dava etmiştir. Bunun üzerine Süleyman Kıbrıs'ta küreğe vazî

⁶⁹⁶ Gökçen, **a.g.e.**, s. 39.

⁶⁹⁷ **İlm-i Hukuk**, 30 Haziran 1320, s. 313.

⁶⁹⁸ Gökçen, **a.g.e.**, s. 42.

⁶⁹⁹ **İlm-i Hukuk**, 31 Mayıs 1320, s. 236.

⁷⁰⁰ **İlm-i Hukuk**, 30 Haziran 1320, ss. 315-316

⁷⁰¹ **İlm-i Hukuk**, 30 Teşrin-i Sani 1325, s. 229.

⁷⁰² Şaşmaz, **a.g.m.**, s. 235.

olmuştur⁷⁰³. 1853 senesinde Halep'te Hacı Ali'nin katili olduğu iddia edilen Hacı Derviş, mahkemede bunu inkâr etmiş ve bu durum madden ispat edilmese de meclis-i şeride yapılan inceleme ve sorguda katil olduğuna dair şüpheler oluşmuş (**ıştibah**), maznun hakkında irad olunacak irade-i seniyyeye kadar şahıs prangaya konulmuştur⁷⁰⁴. Bunu takiben irade-i seniyyede şahsın hapis tarihinden itibaren beş sene müddetle küreğe konulması onanmıştır⁷⁰⁵. Merkezi idare küreğe konulduktan sonra tahliyesine karar verilen ancak geri dönmesi tehlikeli kişilerin, cürmün işlendiği yere dönmeme şartını koşmuştur⁷⁰⁶. Katl fiillerinin yargılamaları uzun sürmüş, bu sırada hapiste tutulan failler ya firar etmiş ya da rüşvetçi yöneticiler tarafından salıverilmiştir⁷⁰⁷.

Kürek cezasında esas olan, şahsın suç mahallinden uzaklaştırılması ve geri dönüşünün engellenmesidir. Kürek cezası, zincirle çalışmayı gerektirdiğinden hapis ve kalebendlik cezalarından daha ağırdır. Diğer yandan mahkûmun ikametgâhından uzaklaştırılması, daha büyük ölçekli suç oluşmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir. Balkan topraklarında eşkıyalık ve cinayet mahkûmlarının, Anadolu ya da Arap coğrafyasına, küreğe konulmak üzere gönderildiği görülmektedir⁷⁰⁸. Yine aynı şekilde Halep Vilayeti'nde, Kozan olaylarında rolü olan eşkıya Edirne'ye gönderilmiştir.

Teke Sancağı'nda, Saçıkıralı aşiretinden Hacı Mustafa'nın kızının bikrini izale eden Mustafa Ali, beş sene müddetle Kıbrıs'ta küreğe konulmuş, iki arkadaşına ise mahallinde bir sene hapis verilmiştir. Ayrıca Mustafa Ali'den mihr-i müaccel tazmini ve refiklerinden para cezası olarak iki mecdiye altın alınacaktır⁷⁰⁹. Suça karışan dinî görevlilerin, sadece yaptıkları dinî eylemler nedeniyle değil, karıştıkları adam öldürme ve eşkıyalık gibi suçlar nedeniyle müebbet kürek cezasına çarptırıldıkları görülmektedir⁷¹⁰. Preveze kazası ahalisinden Abdullah, katl ve cerh suçlarından kürek cezasına mahkûm iken, şekavete cesaret etmiş ve bunun sonunda

⁷⁰³ BOA, A.}MKT.UM., 537 / 90.

⁷⁰⁴ BOA, İ.MVL., 301 / 12288.

⁷⁰⁵ BOA, İ.MVL., 301 / 12288 - 4.

⁷⁰⁶ BOA, A.}MKT.NZD., 94 / 39.

⁷⁰⁷ Şaşmaz, **a.g.m.**, ss. 235-236.

⁷⁰⁸ BOA, DH.MKT., 1722 / 121.

⁷⁰⁹ BOA, MVL., 608 / 67.

⁷¹⁰ BOA, A. MKT. MHM, 695/11.

1890 yılında on beş yıl muvakkat kürek cezasına mahkûm olmuştur. Bu cezasını çekmek üzere ceza mahkemesi ilamı neticesinde Halep'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁷¹¹. Sabıkalı olanlara, cezanın iki katı verilmiştir⁷¹². Diyarbakır'da 1860 senesinde kız kaçıran ve zaptiye memurunu yaralayan şahıs, teşhir edildikten sonra Ergani madeninde on beş sene küreğe konulmuştur⁷¹³. 1858 Ceza Kanunnamesi'nin öngördüğü kürek cezaları ilk seçenek olmuş, mükerrer suçlarda daha ağır cezalar verilmiştir.

4.7. Para Cezası

Fatih Sultan Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Mehmed dönemlerinde yapılan kanunnamelerde⁷¹⁴ mevcut olan para cezası, bunlardan sonra ilk kez 1858 Ceza Kanunnamesi'nde ihdas edilmiştir. Para cezası, kanunun karar verdiği miktarda paranın suçludan alınarak devlet hazinesine aktarılmasıdır⁷¹⁵. 1858 Ceza Kanunnamesi ile suçların derecelerinin belirlenmesinde para cezası kıstas olarak görülmüştür. Kanunnameye göre, kabahatlere yedi gün, cünhaya ise sekiz günden üç seneye kadar hapis cezası verilebilir. Fakat hapis cezası, başlı başına cünha ve kabahat cezalarını ayırt etmek için kullanılmaz. Bunun için bir haftadan fazla ceza ve yüz kuruşdan ziyade ceza-i nakdinin varlığı tespit edilmelidir⁷¹⁶. Bu durumda kabahatler bir haftadan daha az hapis ile ve yüz kuruştan daha fazla para cezası ile cezalandırılmalıdır.

İlk derece mahkemeleri olan meclis-i deavi, herbir kaza merkezinde kurulmuştur. Bin akçayı geçmeyen, yasanın belirlediği kabahatlere bakar. Yüz akçadan veya bir haftadan fazla ceza veremez. Bin akçalık para cezası içeren kabahat ya da üç aylık hapis ve beş yüz akçalık para cezalarının, temyiz merciidir⁷¹⁷. İlk dönem Osmanlı kanunnamelerinde suçlunun maddi durumuna göre belirlenen cezalar, gerek şeri hukukta gerekse Tanzimat dönemi ceza kanunlarında kişinin maddi durumu fark etmeksizin sabit tutulmuştur⁷¹⁸.

⁷¹¹ BOA, DH.MKT., 1699 – 69.

⁷¹² Takvim-i Vekayi, S. 601, 1277.

⁷¹³ Takvim-i Vekayi, S. 602, 1277.

⁷¹⁴ Üçok, a.g.e., ss. 52-60.

⁷¹⁵ Gökçen, a.g.e., s. 51.

⁷¹⁶ İlm-i Hukuk, 31 Ağustos 1325, ss. 458-459.

⁷¹⁷ Ubcini, a.g.e., s. 148.

⁷¹⁸ Coşkun Üçok, a.g.e., s. 60.

4.8. Teşhir

Kamuya açık bir alanda, mahkûmun cezasının yazılı olduğu ilamın boynuna asılmasıyla gerçekleşir. Mahkûm burada iki saat tutulur ve daha sonra hükmün infaz edileceği yere götürülür⁷¹⁹. Fransız Ceza Kanunu'na göre, babasını katletmekten dolayı idam cezasına çarptırılan mücrim, “mevki-i icraya bir gömlekle ayakları çıplak ve başı siyah bir bezle örtülü olarak” götürülmüştür. Osmanlı Ceza Kanunu'nda da benzer bir şekilde teşhir uygulaması devam ettirilmiştir. Osmanlı ceza uygulamasında, bundan farklı olarak idam mahkûmunun abdest alması ve namaz kılması sağlanarak vasiyeti alınmıştır. Eğer şahıs gayrimüslim ise, bulunduğu milletten bir memur-ı ruhaninin eşlik etmesi sağlanır⁷²⁰.

Teşhir cezası ırza saldırı, sirket ve ahalinin huzurunu bozmak gibi yüz kızartıcı suçlar için kullanılmıştır. Zaptiye memurunu yaralayan kişi, kanunun 115 ve 177. maddeleri gereğince teşhir edildikten sonra, altı sene müddetle kürek cezasına çarptırılmıştır⁷²¹. Kapalı yerden eşya çalan kişi, kanunun 220. maddesi uyarınca teşhir edildikten sonra üç sene müddetle tersanede kürek cezasına çarptırılmıştır⁷²². Konya'nın Ilgın kazasında bir kıza tecavüz eden kişi, kanunun 198 ve 200. maddeleri uyarınca dört sene, yanında bulunan kişi ise üç sene boyunca Kıbrıs'ta küreğe konulmuştur. Diğer taraftan Konya'nın Kaşaklı kazasında ve Kastamonu'da aynı suç işleyen kişiler, teşhir edildikten sonra küreğe gönderilecektir⁷²³. Bazı kararlarda teşhir uygulandığı, bazı kararlarda ise uygulanmadığı görülmektedir.

İslam hukukunda, yalancı şahitlere; teşhir, sopa ve hapis cezası uygulanmıştır. Osmanlı uygulamasında yalancı şahitler sürgün, kalebendlik, prangabendlik, kürek ve hapis cezaları almıştır. Alaüddevle Bey Kanunnamesi'nde (Ö. 1515) yalancı şahitlerin yüzlerine kara çalınıp teşhir edilmeleri öngörülmüştür. Suçun niteliğine göre teşhirin yanında tazir cezası da verilmiştir. Seyyahlara göre bu tür cezalar, mahkûmun yüzünün mürekkeple boyanıp eşeğe ters bindirilmesi yoluyla infaz edilmiştir⁷²⁴.

⁷¹⁹ Gökçen, **a.g.e.**, s 59.

⁷²⁰ İlm-i Hukuk, 31 Mayıs 1320, ss. 231-33

⁷²¹ **Takvim-i Vekayi**, S. 590, 1277.

⁷²² **Takvim-i Vekayi**, S. 590, 1277.

⁷²³ **Takvim-i Vekayi**, S. 601, 1277.

⁷²⁴ İsmail Erünsal, “Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 53-53, 2019, s. 17.

4.9. Tazir

Tazir şeri hukukun hüküm getirmediği ve kadı takdirine bağlı cezalardır. Daha önce yapılan kanunların aksine XIX. yüzyılda ihdas edilen kanunlar, Osmanlı topraklarında yaşamayan gayrimüslimleri de hesaba katmak durumunda kalmıştır. İslam hukukunun meseleci yani kazuistik yapısının Batılı hukuk tarzıyla değişmeye başladığı Tanzimat döneminde, tahmin edilebilirlik ve denenebilirliğin arttığı görülmektedir. 1858 Ceza Kanunu ile birlikte kabahat, cünha ve cinayet cezalarının alt ve üst limitleri belirlenmiş IV. Mehmet Kanunnamesi'nden bu yana ilk kez tazir suçlarının karşılığı ortaya konulmaya çalışılmıştır⁷²⁵. İslam ceza hukuku, meseleci bakış açısı nedeniyle, fukahanın değinmediği ya da belirsiz kalan suçun genel unsurları kısmı, Batılı tarzda kanunlar ile oluşmaya başlamıştır⁷²⁶.

Tursun Bey'in dediği üzere örf, nizam-ı âlem için padişahın akıl esaslı koyduğu kanunlardır. Bunlara, yasağ-ı padişahi ya da siyaset-i sultani denir⁷²⁷. Böylece her padişah döneminde günün iktisadî, siyasi ve sosyal şartlarına göre güncel kanunlar konulmuş olur. Diğer yandan şeri hukuk, statiktir ve herbir vaka farklıdır. Şeri hukukta her bir mesele diğerlerinden bağımsız olarak farklı bir biçimde değerlendirilerek sonuçlandırılmış ve benzer vakalar için ortak esasların tespiti yoluna gidilmemiştir. Diğer yandan Tanzimat'a kadar hazırlanmış olan Fatih, Yavuz, Kanuni, II. Selim, III. Murat ve I. Ahmed dönemi kanunnamelerinde, tazir cezası belirsizliği yerine nakdi para cezasının tercih edildiği görülmektedir⁷²⁸. Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmeyen tazir suçlarının cezası, idamdan falakaya kadar farklılıklar göstermekte ve ehl-i örf tarafından tatbik edilmektedir.

Uluslararası ticaretin artması ve Osmanlı ülkesinde yabancı temsilciliklerin gücünü artırmasıyla birlikte düvel-i selase süferası⁷²⁹ (Fransa, Rusya ve İngiltere), Osmanlı Devleti'ne bu belirsizliklerin kaldırılması yönünde baskı yapmıştır. Baskılar neticesinde, ceza bağlamındaki belirsizlikler kalksa da özellikle katl fiilinde, kişinin aynı suçtan iki kez cezalandırıldığını görmek mümkündür. Fail, diyet ödemekle birlikte aynı zamanda on beş yıl küreğe konulacaktır. Bunun karşısında 1858 Ceza

⁷²⁵ Üçok, **a.g.e.**, ss. 59-60.

⁷²⁶ Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta, İstanbul, 1999, ss. 163-164.

⁷²⁷ Akman, **a.g.e.**, s. 93.

⁷²⁸ Üçok, **a.g.e.**, ss. 52-65.

⁷²⁹ Cevdet Paşa, **Tezakir 1-12**, Haz. Cavid Baysun, C. II, N. 22, TTK Basımevi, 1953, s. 83.

Kanunu öncesinde tıbbi rapor uygulaması olmadığı için, zehirlemek kasden öldürmek alanına girmez, kısas değil tazir cezası verilirdi. Ceza Kanunu ile birlikte zehirin cezası idamdır. Özellikle kocalarından boşanmak isteyen kadınlar, bu yöntemi seçmiştir⁷³⁰. Şeri hukukta had suçlarının affedilmesi mümkün değildir. Ancak kısas ve tazirde af mümkündür. Avcı'nın da belirttiği gibi, devlet başkanı tazir suçları ve cezalarının sınırlarını belirlemektedir. Siyasi otorite, bunları belirleme ve genel çerçevesini çizme yetkisine sahip olup böylece kanunların güvenilirliğini artırıp rastgeleliğe son vermeyi sağlamış olur⁷³¹.

4.10. Hürriyetin Sınırlandırılması

XIX. yüzyılda Jeremy Bentham ve Stuart Mill gibi düşünürlerin fikirleri, hürriyetin sınırlandırılmasının yani suçlunun toplumunda soyutlanmasının bir ceza türü olarak öne çıkmasına neden oldu. Bentham'ın **panoptikon (inspection house)** fikri üzerine temellenen bu yapıda, tüm suçlular aynı çatı altında kalarak, eşitlik esasına münhasır olarak tutulacak ve gözetlenecekti. Toplumun dışladığı ve kamu düzenini tehdit eden bu kişiler, rehabilite edilecek hem toplum bu kişileri kazanacak hem de bu kişiler, rehabilite olarak toplumsal sorun olmaktan çıkacaktır⁷³².

Kürek ve kalebendlik cezalarının 1858 Ceza Kanunnamesi ile devam ettiği, ancak hapis cezasının yargılama devam ederken uygulandığı görülmektedir. Fail, yargılama sırasında hapisshanede tutulurken, daha sonra verilen cezadan bu süre düşülecektir. Katl, cerh, ırza tasallut gibi suçlara kürek cezası verilirken, hırsızlık suçuna hapis cezası verilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde hapisshanenin bir kurum olarak belirlediği ilk kanundur. Daha önce kalebendlik ve prangabendlik şeklinde icra edilen hapsedme kurumu, müstakil yapılar yoluyla icra edilecektir. İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde, XIX. yüzyılın başlarında tartışılan ve devlet egemenliği altına giren hapisshane kurumu, yaygınlaşmaya başlamıştı. Batı'da devlet egemenliğinde açılan ilk hapisshane, 1842 yılında İngiltere'de açılan Millbank hapisshanesidir. Hapisshanede, Bentham'ın panoptikon modeli benimsenmiş,

⁷³⁰ Ebru Aykut, "Toxic Murder, Female Poisoners, and the Question of Agency at the Late Ottoman Law Courts, 1840–1908", *Journal of Women's History*, S. 28-3, 2016, s. 121, 125.

⁷³¹ Avcı, *a.g.e.*, s. 24.

⁷³² Jeremy Bentham, *Panopticon; The Inspection House*, T. Payne, Londra, 1791, ss. 5-12.

tutuklular merkezin etrafında dizilen koğuşlarda gözetim altında tutulmuştur⁷³³. Hapishanelerle ilgili en kapsamlı kitap, John Howard'ın 1777'de yazdığı **The State of the Prisons in England and Wales** isimli eseridir. Howard eserinde hapishane yönetimi, yapısı ve iyileştirilmesi gibi konulara değinmiştir⁷³⁴.

Hapishane, aynı zamanda yargılaması devam eden tutukluların bekletildiği yerdir. Kapsayıcı bir hukuk anlayışı ile herkesin kanun önünde eşitliği kabul edilerek her bir vatandaş mahkemede yargılanmalıdır. Bu nedenle zanlıların, kanun önüne çıkarılması gerekmektedir. Bu gereklilik, kolluk güçleri ve emniyet kurumunun güçlenmesini zorunlu kılmıştır. Kanun-ı Esasi'de güvenlik ile ilgili konularda hükûmetin, örfi idare ile yetkili kılındığı görülmektedir⁷³⁵. Vali, Vilayet Nizamnamesi'nde memurlarla ilgili idari görevlerin yanı sıra huzur, asayiş ve emniyetten de sorumludur. Bu sorumluluk, idaridir ve merkezden gelen emirlere bağlıdır. Askerî kuvvetlerin sevk ve idaresi ile ilgilenir, ancak sıkıyönetim (**örfi idare**) hakkı, merkezi idarenin izni ile gerçekleşir⁷³⁶. **İdare-i Umumiye Kanunu** ile valilerin, daha sonra emniyet ve asayişle ilgili yetkilerinin devam ettiği görülmektedir. Valiler vilayette, kuvve-i icraiyyenin en büyük memurudur. Asayiş ve emniyetten valiler mesuldür⁷³⁷.

Zaptiye Nizamnamesi ile başlayan kolluk güçlerinin polis ve jandarma olarak ikiye ayrılması sürecinin, İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu ile tamamlandığı görülmektedir. Buna göre valiler, zabıta-ı adliyeye ait görevlerini, usul-ü muhakemat-ı cezaiyye kanununda muayyen olan şekilde, zabıta-ı mânia (kolluk); yani engelleme ile ilgili görevlerini ise, jandarma ve polis ile yerine getirmektedir⁷³⁸. Böylece şehir merkezi ve taşranın güvenliği için ayrı birimlerin görev alanları tanımlanmış ve valiler yetkilendirilmiştir. Bu yapıya göre, livalarda da emniyet ve

⁷³³ David Wilson, "Millbank, The Panopticon and Their Victorian Audiences", **The Howard Journal of Criminal Justice**, C. LXI, S. IV, 2002, s. 366.

⁷³⁴ John Howard, **The State of the Prisons in England and Wales with Preliminary Observations and an Account of Some Foreign Prisons**, William Eyres, Warrington, 1777, ss. 38-77.

⁷³⁵ **Kanun-ı Esasi**, m. 113.

⁷³⁶ Yüksel Kaştan, "Osmanlı Devleti'nde "1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-i Muvakkati" ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, C. II, S.2, 2016, s. 85.

⁷³⁷ **İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye**, m. 43.

⁷³⁸ **İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye**, m. 43.

asayışı sağlamakla yetkilendirilmiş bir idari amir, bu amaçla görevlendirilmiştir⁷³⁹. Osmanlı polisi, proaktif bir yapıdan ziyade reaktif bir yapıya sahiptir. Suçlular, denetlenir ve gözetim altında tutulur. Bu anlayışın, Osmanlı klasik döneminde mevcut olan sai bi'l fesad anlayışının devamı olduğu söylenebilir⁷⁴⁰.

4.10.1. Karakol Teşkilatı

Karakol teşkilatı, emniyet ve asayişin sağlanmasının en önemli araçlarından biridir. Osmanlı Devleti, iktisadi ve sosyal nedenlerle kalıcı karakollar kurmaktan ziyade süvari ya da kol çıkarma yoluna gitmiştir. Şehir merkezlerinde yaygınlaşmaya başlayan polis teşkilatının, taşrada ve eşkıya yatağı denilen yerlerde kurulmadığı görülmektedir. Eşkıya ile mücadele için kolluk gücünün giderleri, çoğu zaman ahaliden temin edilmiştir. Diğer yandan idari olarak, şekavetin kontrolünü ve emniyeti sağlayacak gelişmeler de yaşanmıştır. 1881-93 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde genel nüfus sayımı yapılmış, kayıtlarda vatandaşlar fiziken tarif edilmiş ve bir nüfus belgesi verilmiştir. Böylece ticari işlerde kolaylık sağlanırken ayrıca otoritenin temerküz ettiği sorunlu alanlarda kimlik tespiti yapılması da kolaylaşmıştır⁷⁴¹.

Şekavetle mücadele sürekli değildir, tembih ve taltif gibi denemeler, istenilen sonucu vermemektedir. Kozan, Cebel-i Bereket ve Zeytun'da kurulan askerî karakollar etkili değildir ve siyasi olarak merkezi otoriteyi tehdit edebilecek yapıdadır. Özellikle çöl tarafındaki Şammar ve Aneze eşkiasının vergi toplamaya varan eylemlerine, geçici süvari sevkleri ile cevap verilmiştir. Mahkeme, eşkıya için caydırıcı değildir ve sergerdeler, kimi zaman nizami askerleri ile çatışmaya girmekten çekinmemektedir⁷⁴². Şehirlerde asayişin temini için polis teşkilatı kurulmuş ve emniyet bu yolla sağlanmaya çalışılmıştır. Şüpheli olduğu için yargılama boyunca tutuklanan Ermenileri, İngiliz ve Fransız diplomatları desteklemiş ve salıverilmeleri için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmıştır⁷⁴³.

⁷³⁹ İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye, m. 153.

⁷⁴⁰ Ferdan Ergut, **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 42-43.

⁷⁴¹ Schull, **a.g.e.**, s. 70.

⁷⁴² Çıkay, **a.g.t.**, ss. 164-165.

⁷⁴³ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 36, 28 Nisan 1879.

4.10.1.1. Halep Polis Teşkilatı

Halep Vilayeti'nde en büyük asayiş sorunu, urban eşkıyası ya da aşair-i seyyare adı verilen çöl bedevileridir. Bunların en önde geleni Aneze ve Şammar aşiretleridir. Osmanlı Devleti, bu aşiretlerin tecavüz ve yağma yapmasını önlemek için süvari çıkarmak ya da asker sevk etmek yoluna gitmiştir. Diğer bir sorun ise, Halep postasının ve tüccarların mütemadiyen saldırıya uğramasıdır. Bu amaçla Adana'dan Kayseri'ye giden tehlikeli yolları korumak için görevliler tayin edilmiş, yol boyunca kalmaları için evler inşa edilmiştir⁷⁴⁴. Derbent uygulamasının XIX. yüzyıla yansması olan bu uygulama ile istenilen verim alınamamış daha sonra Ahmed Cevdet Paşa'nın önderliğinde bölgede aşiretlerin yerleşik hayata geçmesini sağlamak amacıyla Fırka-i Islahiye girişimleri başlamıştır. Said Paşa, Halep Valiliği boyunca altyapı, güvenlik ve mülkiyet konusunda hiçbir iyileştirme yapmamıştır. Ona göre burası, sürgün yeridir ve ne kadar iyi çalışırsa sürgünü o kadar uzayacaktır⁷⁴⁵. Halep polisi, yolsuzlukla içiçedir ve halktan rüşvet almaktadır. Halep kırsalında ise eşkıyalar kol gezmekte, Kürt aşiretleri Hristiyanlardan istedikleri gibi haraç kesmektedir⁷⁴⁶.

Şehir içinde ise, polis karakolları inşa edilmektedir. Bu karakollar, Müslüman ya da gayrimüslim farketmeksizin tüm tebaaya hizmet edecektir. Halep'te bulunan yabancı temsilciliklerin, polisin usulsüzlükleri ve para sızdırma nevinden işlemlerinden şikâyetçi olduğu görülmektedir⁷⁴⁷. **Halep Vilayet Salnamesi**'nde yer alan bilgilere göre, 1893 senesinde polis memuru sayısının yirmiye yükseldiği komser sayısının ise altıya çıktığı belirtilmiştir⁷⁴⁸. Yine 1893 yılında, Adliye Dairesi'nin idari yapısı detaylı olarak verilmiştir. Başta hâkim olmak üzere istinaf-ı ceza reisi, müdde-i umumi, bidayet-i hukuk reisi, bidayet-i ceza reisi, ticaret reisi, müddei umumi muavini ve başkâtip burada ele alınan idarecilerdir⁷⁴⁹. Meclislerin siyasileşmesi ve suçluları bırakması, polisin suça tepkisini azaltmış ve bu da suç oranlarının artmasına neden olmuştur⁷⁵⁰.

⁷⁴⁴ Stevenson, **a.g.e.**, s. 152.

⁷⁴⁵ Stevenson, **a.g.e.**, s. 66.

⁷⁴⁶ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 052, 19 Ağustos 1879.

⁷⁴⁷ MAEAD, Consulat de France à Alep, Le Réé, N. 049, 22 Ağustos 1893.

⁷⁴⁸ HVS 1310, 135.

⁷⁴⁹ HVS 1310, 140.

⁷⁵⁰ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 256, 16 Ocak 1882.

Gardiyan sayısı 1895 tarihinde 24'tür⁷⁵¹. H. 1313 (1896) tarihli salnamede polis memurlarının içinde yerel halkın demografisini temsilen gayri müslim memurlar olduğu görülmektedir. Toplam on dokuz memurdan ikisinin Ermeni gayrimüslim olduğu görülmektedir⁷⁵². 1900 yılında Halep Kadısı ve Şer'i mahkeme başkanı İstanbul payeli Hacı Hasan Sıdkı Efendi'dir. Fetvahanenin başında ise İzmir payeli Müftü Şeyh Mehmet Efendi bulunmaktadır⁷⁵³. Aynı yıl Halep Hapishanesi'ndeki gardiyan sayısının 24 olarak kaldığı, personel artışı olmadığı görülmektedir⁷⁵⁴. Bahsi geçen tarihte Halep merkez sancağının 110.000 nüfusu olduğu göz önünde bulundurulduğunda memur başı beş bin vatandaş düşmektedir.

Vilayet merkezi, Urfa, Maraş, İskenderun, Kilis, Antakya ve Ayıntab sancak merkezlerinde polis merkezleri kurulduğu ve polis nefer sayısının arttığı görülmektedir⁷⁵⁵. Diğer yandan merkezi otoritenin bedevilerin idari ve hukuki olarak düzenlenmesine yönelik bir girişimi yoktur. Halep bedevileri, kavga hâlinde oldukları kabileler ya da korumaları altında olan kabileleri korumak dışında sadece yağma amacıyla çatışmaya girmezler. Bu bağlamda yabancılara yönelik hırsızlık ve suikastler ve soygunları Bedeviler değil, bağımsız hırsızlar yapmıştır. Bu kişiler hiçbir aşirete mensup değildir ya da bu tür eylemleri nedeniyle mensup oldukları aşiretten kovulmuştur. Arap bedevileri, sürülerini otlatmak ya da cüzi bir bedel karşılığında köylüleri ya da kişileri korumaları altına almıştır. Kaybolan ya da çalınan malları bulmak için sonu gelemeyen arayışlara giren kabileler, çatışmaktan da kaçınmazlar ve malı buluncaya kadar, kendilerini onurunu kaybetmiş kabul ederlerdi⁷⁵⁶.

4.10.1.2. Konya Polis Teşkilatı

Konya'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Selçuklular'dan kalma bir saraya ait savunma yapısının karakol ve hapishane olarak kullanıldığı görülmektedir. 1888 yılında ahşap malzemelerle ayakta tutulan Konya Selçuklu Sarayı yanmış ve 300 mahkûm firar etmiştir. Bunların bazıları yakalansa da çoğu hâlâ kaçaktır⁷⁵⁷. 1877-78

⁷⁵¹ HVS 1312, 134.

⁷⁵² HVS 1313, 131.

⁷⁵³ HVS 1317, 130.

⁷⁵⁴ HVS 1317, 134.

⁷⁵⁵ HVS 1317, 138-139.

⁷⁵⁶ Cuinet, **a.g.e.**, s. 119.

⁷⁵⁷ Stevenson, **a.g.e.**, s. 316.

Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı ülkesinden geçen Barnaby şunları dile getirmiştir. Yabancılar Bab-ı Âli'den aldıkları bir fermanla gezerler ve bu onlara kolaylık sağlardı. Zaptiyeler, resmi olarak Osmanlı ülkesinde seyahat edenleri korumak için görevlendirilmiştir. Bunun karşılığında maaş almalarına rağmen ayrıca rehberlik ettikleri kişilerden de bahşiş adı altında bedel almışlar bunu vermeyenlere zorluk çıkarmışlardır⁷⁵⁸. Said Paşa, Halep'te benimsediği idari ve siyasi aymazlığını Konya'da da devam ettirmiş ve ıslahat anlamında hiçbir girişimde bulunmamıştır⁷⁵⁹.

Konya'ya ait 1887 tarihli salnamede, Konya polis teşkilatının kurulduğu görülmektedir. Burada iki komiser ve beş polis memuru görevlidir. Yine ayrı bir hapisane kurulduğu ifade edilmektedir. Bahsi geçen hapisanede bir müdür, iki memur, bir kâtip ve beş gardiyan vardır⁷⁶⁰. Asayiş ve emniyetin sağlanmasında önemli kurullar biri de İskân-ı Muhacirin Komisyonu'dur. Burada belediye reisinin başkan olarak bulunduğu görülmektedir⁷⁶¹. Yine aynı tarihlerde Konya Sancağı'nda bir hükûmet konağı, üç karakolhane ve bir hapisane olduğu görülmektedir. Yine aynı yılın istatistiklerine göre 9929 hane olan şehirde 2078 dükkân, altı otel, 18 han, 88 fırın, iki petrol ve kendi işleyen değirmen, 29 su değirmeni vardır⁷⁶². Bu artan ticari hayat ve daha fazla güvenlik ihtiyacını göstermektedir.

Polis merkezi ve hapisane çalışanlarının sayısında 1892 yılına gelindiğinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir⁷⁶³. Aynı yıl Konya sancağında 8774 hanede 20.633 kadın 20.163 erkek olmak üzere toplam 40.795 kişi yaşamaktadır⁷⁶⁴. Bu bağlamda memur başı sekiz bin civarında vatandaş düşmektedir. Halep Vilayeti ile karşılaştırıldığında Konya'da memur sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. 1317 1900 yılına gelindiğinde Konya polis merkezinde üç komiser ve üç polis memurunun görevli olduğu tespit edilmiştir⁷⁶⁵.

⁷⁵⁸ H. C. Barkley, *A Ride through Asia Minor and Armenia: Giving a sketch of the Characters, Manners, and Customs of both the Mussulman and Christian Inhabitants*, Cambridge University Press, 2011, ss. 50-51, Burnaby, a.g.e., s. 254.

⁷⁵⁹ Stevenson, a.g.e., s. 66.

⁷⁶⁰ KVS 1304, 66-67.

⁷⁶¹ KVS 1309, 60.

⁷⁶² KVS 1317, 61.

⁷⁶³ KVS 1309, 62.

⁷⁶⁴ KVS 1309, 110.

⁷⁶⁵ KVS 1317, 38.

4.10.2. Hapishane

Hürriyeti bağlayıcı cezalardan olan hapis cezasının çekildiği yer hapishanedir. Hapis cezası, yargılama sonucunda suçlu olduğuna hükmedilen kişinin belirli bir yere kapatılmasıdır⁷⁶⁶. Osmanlı kanunlarında hapis cezaların yirmi dört saat ile üç sene arasında değişmektedir ve denetimi valiler tarafından yapılır⁷⁶⁷. Hapis cezasının çağa uygun bir yapı kazanmasına, İngilizlerin teorik ve pratik birçok etkileri olmuştur. 1851 yılında İngiliz yetkililer, Osmanlı Devleti'nin hapishanelerle ilgili reform yapması amacıyla bir rapor sundu. Başlıca sorunlar mahkûm sayıları, hapishane bölümleri, sağlığa uygunluk ve sağlık konuları ile hapishanenin idari ve ekonomik yapısıydı⁷⁶⁸. Zira 1824 yılında Galata Hapishanesi'ne konulan beş izbandutdan üçü yer darlığından ölmüştür. Bunun üzerine Zaptiye Müdürlüğü'nde hapishanelerin iyileştirilmesi konusunda talepler oluşmaya başlamıştır⁷⁶⁹. Bu tür bilgiler, Osmanlı ülkesinde bulunan hapishanelerin kötü şartlarını doğrulamaktadır.

Hapishane, merkezi otoritenin halkla ilişkilerini şekillendiren işlevsel bir araçtır. İnsan vücudu yerine, insan hürriyetinin hedef alındığı cezalandırma yöntemleri, ekonomik determinizmin bir sonucu olarak görülebilir. Zira toplumun işleminin aksaması, ekonomik sistemi doğrudan etkileyecektir⁷⁷⁰. Hapishanenin ekonomisi ve idaresi iyileştirilmeden, genel bir iyileşmeden söz edilemez ve bu da ülkenin ekonomisi ile ilişkilidir⁷⁷¹. İngiltere'de ve dünyada yaygınlaşmaya başlayan hapishane tipi, Bentham'ın önerdiği panoptikon merkezli hapishane modelidir. Bu modelde inşa edilen bir hapishanenin, en önemli faydası denetim sorununun ortadan kalkmasıdır ve böylece sürekli gözetim algısı oluşacaktır⁷⁷².

Cezalar, XIX. yüzyılda toplumun gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Canning, 1851 yılında yayınladığı Türk hapishanelerinin geliştirilmesi ile ilgili memorandumda mahkûmların rehabilite edilmesi, uygun sağlık ve sağlığa uygunluk şartları, suçun önlenmesi ve bunun inceleme, akıl, bilimsel geliştirme ve Batılı ilkeler

⁷⁶⁶ Gökçen, **a.g.e.**, s. 46.

⁷⁶⁷ Andonyadi, **a.g.e.**, s. 303.

⁷⁶⁸ Kent F. Schull, **Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity**, Edinburgh University Press, 2014, ss. 1-2.

⁷⁶⁹ Cevdet Paşa, **Tezakir 1-12**, Haz. Cavid Baysun, C. II, N. 22, TTK Basımevi, 1953, s. 31.

⁷⁷⁰ Schull, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁷⁷¹ Howard, **a.g.e.**, s. 49.

⁷⁷² Bentham, **a.g.e.**, s. 29.

benimsenerek sağlanmasını dile getirmiştir⁷⁷³. Osmanlı'da hapishaneler sistemsizdir ve sorunların en başında sağlığa uygunluk problemi geliyordu. İngilizler bundan şikâyetçi olduğu için Lord Canning öncülüğünde bir fizibilite çalışması yapılıyor. Osmanlı Devleti'nde “hürriyetten yoksun kılmak” ilk kez, 1858 yılında ortaya çıkmış, Albay Gordon raporu neticesinde “hapishane” kavramı içerisinde değerlendirilmeye başlanmış ve bu tarihten itibaren modern manada hapishanenin gelişimi başlamıştır⁷⁷⁴.

Modern şekilde kurulan ilk hapishanenin 1871 yılında tamamlanmasına kadar Osmanlı hapishaneleri, Avrupalılar tarafından insanlık dışı olarak nitelendirilmiştir. Modern planda gardiyanlar, hemşire, mutfak ve çamaşırhane ayrı olacak ayrıca kadınlar için ayrı bir bölüm inşa edilecekti. Hücreler ise, ana yapının içinde koşullardan ayrı olarak inşa edilecekti. Mahkûmlar, giderlerinin karşılanması için ailelerinin bakımına ihtiyaç duymaktaydı. Varlıklı olanlar, günlük olarak verilen su ve bir parça ekmek dışında her istediğini dışardan alırken, diğerleri aciziyet içerisindeydi. 1880 yılından planlanan hapishane reformu ile hapishanelerin iyileştirilmesi gündeme gelmişti⁷⁷⁵. Ancak bu planlar asla uygulanamıyor ve 1912 yılında İttihatçılar harekete geçiyor ve I. Dünya Savaşı boyunca bu yönde çalışmalara devam ediyorlar. Hapishane yöneticileri arasında yolsuzluk, oldukça yaygın olduğu hatta yöneticilerin kadın mahkûmları fahişe olarak dışarıya pazarladığı vakalar dahi görülmektedir. Bazı durumlarda bölge sakinleri, kadın mahkûmların erkeklerle kalmasının uygun olmayacağını dile getirerek, kadınlar için ayrı ev tutmuşlardır. Önemli hususlardan biri de erkek, kadın ve çocuk mahkûmların bir arada kalıyor olmasıdır. Hapishane olarak kullanılacak kamu binaları yoktur. Ya eski yapılar kullanılıyor ya da uydurma yapılar bu amaçla kullanılıyor. Kümes benzeri barakalarda her mahkûmun ayrı olarak kaldığı yapılar, hapishane olarak kullanılmaktaydı. Mahkûmlar, boş vakitlerini oyun oynayarak ya da belirlenen alan içerisinde dolaşarak geçiriyorlardı. Mahkûmların çalışması ve rehabilite edilmesi

⁷⁷³ Schull, a.g.e., s. 43.

⁷⁷⁴ Gültekin, Yıldız, **Mapusane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839 – 1908)**, Kitapevi Yayınları, 2012, s. 179.

⁷⁷⁵ Ufuk Adak, “Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In-Between Ideal and Reality”, **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, S. 4-1, 2017, ss. 79-80.

konusu daha sonra 1910 yılında İttihat ve Terakki tarafından dile getirilmiştir⁷⁷⁶.

Her ne kadar tamamen uygulanmasa da 1880’de yayınlanan “Hapishane ve İslahevi Nizamnamesi” ile hapishanelerin sıhhi açıdan iyileştirilmesine, suç tiplerine göre mahkûmların sınıflandırılmasına, hapishanenin idari ve teknik yapısına yönelik düzenlemeler yapıldı. Buna göre her bir vilayet, kaza ve liva merkezinde hapishane yapılması, ayrıca kadınlar için ayrı binalar yapılması planlandı. 1893 yılında Bülent Bey’in arz ettiği hapishanelerin genel durumunu anlatan nizamname, buraların içinde bulunduğu kötü durumu arz ettikten sonra buraların bir cezalandırma merkezi olmaktan ziyade iyileştirme merkezi olacak şekilde dönüştürülmesine yönelik maddeler içermektedir⁷⁷⁷. Örneğin nizama mugayir davrananlar, Konya ve Kütahya kalelerinde bulunan hapishanelere gönderilmiştir⁷⁷⁸.

Modern dönemde hapishanelerin teftişi, valiler tarafından yapılır ve durum merkeze bir rapor hâlinde bildirilirdi⁷⁷⁹. Hapishanenin güvenliği önemlidir ve bunun için gerekli düzenlemeler yapılır. Katl suçundan dolayı on beş sene kürek cezasına çarptırılan ve Rodos’a nakledilen Hamid bin Hacı Ahmed’in, rüfekası ile arasında husumet olduğundan hapishanenin asayişini bozabileceğinden dolayı vilayet istinaf mahkemesinden tebligat ile Bodrum’da hapse konulması bildirilmiştir⁷⁸⁰. Hapishaneler Tanzimat döneminde ıslah merkezi olarak tanımlanmış ancak hapishanelerin hiçbirinde mahkûmun iş ve ahlakını geliştireceği bir işte çalışması mümkün olmamıştır⁷⁸¹.

Vilayet İdaresi Bildirgesi’nin 21 Şubat 1876 yapılmasıyla beraber hapishaneler ile ilgili önemli düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Buna göre hapishane yönetimi, mahkûm sayımı ile ilgili kayıtlar tutacak ve bunları Adalet Bakanlığı’na sunacaktır⁷⁸². 1880 yılında her bir kaza ve livada hapishane ve nezarethane kurulmasını düzenleyen “Nezarethane ve Hapishane Yönetmeliği” yayınlandı⁷⁸³. Bu düzenlemenin 9. maddesine göre hapishanede görevli olan memurlar müdür, birinci

⁷⁷⁶ Schull, **a.g.e.**, s. 51.

⁷⁷⁷ Hatice Akın, “Osmanlı Devleti’nde Hapishane İslahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi”, **History Studies**, S. 3.3, 2011, ss. 26-35.

⁷⁷⁸ **KŞS** 70: 3-107.

⁷⁷⁹ **İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye**, m. 45.

⁷⁸⁰ **BOA**, DH.MB. HPS., 103 / 18 – 1, **BOA**, DH.MB. HPS, 103 / 18 - 2.

⁷⁸¹ Gökçen, **a.g.e.**, s. 48.

⁷⁸² Schull, **a.g.e.**, s. 46.

⁷⁸³ Schull, **a.g.e.**, s. 47.

kâtip, ikinci kâtip, gardiyanlar, kapıcı, tabip, çamaşırcı, hademe, işçi ve imam olarak sıralanmıştır⁷⁸⁴. 1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nde çocukluğun net bir tanımı yapılmamış, çocuklara yetişkinlere verilenin üçte birinin verilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁸⁵. Bu nedenle çocuklarla yetişkinler, aynı hapisshanede kalmaktadır. 1911 eki ile **yetişkinlik** tanımı yapılmış buna göre on dört yaşından büyükler yetişkin olarak görülmüştür⁷⁸⁶. Bu düzenleme ile yetişkinler ve çocukların kaldıkları hapisshaneler ayrılmıştır. Valiler, hapisshaneler kanununu uygulamak, tevkifhane ve hapisshane teftiş ve muayene ile mesuldür⁷⁸⁷.

Diğer yandan hapisshaneler ve cezalandırma ile ilgili ilmi tartışmalar devam etmektedir. Batı'da tartışılan, şahıs cürm işlerken hür müdür değil midir hususu, Osmanlı ülkesinde de tartışılmış ve Avrupa'da “şahsın cürm işlemeden toplumun sorumlu olduğuna, hapisshanelerinde bu şahsı rehabilite ederek topluma katmayı amaçlayan yerler olduğuna vurgu yapılmıştır⁷⁸⁸. Bir suçlama durumunda, tehlikeli görülenler devlet tarafından alıkonulurken, iyi hâli öngörülenler devlet tarafından bu hallerine istinaden tedrici olarak salınabilirler. Tövbe ve ıslah-ı nefis amacıyla haps olunmaması birincildir. İcra-ı mücazatta birinci ilk derecede kanun, ikinci sırada hâkim ve üçüncü olarak da hükmü icra edecek olan memur vardır⁷⁸⁹.

Kanun-ı Esasi'de, kişi hürriyetini düzenleyen ve garanti altına alan hükümler mevcuttur. Bu anayasanın 9. maddesinde diğer vatandaşlarının hürriyetini kısıtlamamak şartıyla tüm Osmanlıların hür olduğunu onaylamaktadır⁷⁹⁰. Takip eden maddede kişi hürriyetinin her türlü müdahaleden azade olduğu ve kanunda belirtilen haller dışında hiçbir şekilde kısıtlanamayacağını ortaya koymaktadır⁷⁹¹. Belirtilen kanun maddelerinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin hürriyeti sınırlama cezasını tercih etmemesinin nedenlerinden biri de iktisadi sorunlardır. Osmanlı Devleti, klasik döneminden itibaren maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle bedeni cezaları ve hapse

⁷⁸⁴ Schull, **a.g.e.**, s. 145.

⁷⁸⁵ Schull, **a.g.e.**, s. 171.

⁷⁸⁶ Schull, **a.g.e.**, s. 175.

⁷⁸⁷ **İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye**, m. 56.

⁷⁸⁸ Rıza Tefvik, **İlm-i Hukuk**, 21 Mart 1320 s. 13.

⁷⁸⁹ Kirkor Zohrab, **İlm-i Hukuk**, 21 Mayıs 1325, ss. 169-170

⁷⁹⁰ **Kanun-ı Esasi**, m. 9.

⁷⁹¹ **Kanun-ı Esasi**, m. 10.

atmayı tercih etmemiştir. Bunun yerine para cezası verilmiştir. Bu sayede hem maliyetler azaltılmış hem de cezalandırma süreci hız kazanmıştır⁷⁹².

Diğer yandan kanunlaştırma (tedvin-codification) faaliyetleri yoluyla yargılama usulü ve adalet kurumu geliştirilmeye çalışılmıştır. 1879 yılında Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu kabul edilmiştir. Bu tarihten önceki ve sonraki yargılamalar arasındaki temel farklılıklar ve benzerlikler şeri ve nizami dönem olarak ikiye ayrılabilir. Kadı mahkemelerinin fiili düzeninden nizamiye mahkemelerinin yazılı ve muayyen sistemine geçilmiştir. Şeri muhakeme usulü, 1917 yılında kadar yazılı olarak düzenlenmemiştir. Bu bağlamda cezaların, tarihselci bir yapısı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle hukuk, zamana göre güncellenmelidir.

4.10.2.1.Konya’da Hapishane

Sanayileşme, XIX. yüzyılda şehir nüfusunun artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda suçlu sayısı ve suç türünün artması hapishane inşasını bir ihtiyaç hâline getirmiştir. Hapishane, ağır suç işleyenlerin yargılama süreci içerisinde tutulduğu alandır. Hapishane yerel evlerde kullanılan malzemelerle inşa edilmiştir. Konya’da bulunan evler tarz-1 cedit üzere yapılmış üzeri kiremit ile kaplanmış yüz civarındaki evden başka diğer evler sazla örtülmüş ve dışları toprakla sıvanmıştır⁷⁹³. Benzer şekilde Konya’da bulunan hükûmet konağı ve hapishane, tarz-1 cedit üzere inşa edilmiştir⁷⁹⁴. Konya’da modern hapishane olarak, ilk kez Hükûmet Konağı’nın alt katı kullanılmış ve burası zaman zaman yetersiz kalmıştır. Müstakil hapishanenin inşaatı ise 1899 yılında bitmiştir⁷⁹⁵.

Konya’da müstakil hapishaneden önce kalenin bir bölümünün hapishane olarak kullanıldığı görülmektedir. I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) tarafından yaptırılan üçüncü surun iç tarafına bitişik, İzzeddin Keykavus’un (1211-1220) inşa ettirdiği “**ahmedek**”, Osmanlı döneminde Zindankale olarak kullanılmıştır⁷⁹⁶. Örneğin, 1716 yılında borcunu ödemeyen el-Hâc Veli borcunu ödeyene kadar Konya

⁷⁹² Metin Coşgel, Boğaç Ergene vd., “Crime and Punishment in Ottoman Times: Corruption and Fines”, *Journal of Interdisciplinary History*, S. 43-3, 2012, s. 357.

⁷⁹³ KVS 1310, 319-320; Ramsay, a.g.e., s. 44; Stevenson, a.g.e., s. 312.

⁷⁹⁴ KVS 1310, 321.

⁷⁹⁵ Özlem Akpınar, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya Hapishaneleri (1876-1922)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017, s. 23.

⁷⁹⁶ Yusuf Küçükdağ, “Konya Kalesi’nin Ahmedek Bölümüne Dair”, *Konya Şehri’nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı: Makaleler I*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, N. 13, Konya, 2004, s. 16.

Kalesi zindanına atılmıştır⁷⁹⁷. Bu sonuç hapishanenin yargılama ya da borç ödeme sürecinde bekletilme yeri olarak kullanıldığını doğrulamaktadır. Yine aynı şekilde eşkıyalık yapan yeniçerinin Konya Kalesi'ne kalebend olarak hapis edilmeleri gerekmektedir⁷⁹⁸. Bununla beraber yol kesen şakiler, şeri hukukun öngördüğü şekilde cezalandırılmıştır⁷⁹⁹. Cezanın niteliği ve niceliği hakkında bir bilgi yoktur. Bu bağlamda modern öncesi dönemde cezaların bilinirliğinin az olduğu ve tahmin edilebilirliğin sınırlı olmasından dolayı hukuki süreçlere başvurunun az olduğu ileri sürülebilir. Bunun yanı sıra hırsızlıktan üç buçuk yıl ceza alan şahısların bu süreyi doldurmadan yedi ay içinde salıverildikleri görülmektedir. Yargı ve yürütme konumunda olan kişiler, eşitlik ve hukuk mefhumlarının bilgisinden yoksundur⁸⁰⁰.

Diğer yandan Batılı tarzda yapılan hukuk düzenlemeleri ve seküler kanunlar (toplum-devlet merkezli) cezaların muayyen ve eşit olmasından yanadır. Bu ilke hapishanenin doğuşunu hızlandırmıştır. Tanzimat ile başlayan eşitlik ve onur güvenliği öncesinde, Osmanlı ülkesinde hapishanenin sistematik bir kurum olmadığı görülmektedir. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler de yetersiz kalmış ve hapishaneler rehabilite ve topluma katma görevini ifa edememiştir. Bu bağlamda, Konya hapishanelerinin fiziki ve maddi yetersizlikleri mahkûmlarda istenilen iyileştirme süreçlerinin uygulanmasının önüne geçmiştir⁸⁰¹.

Güvenlik duygusu, toplumsal düzeyde ölçülebilecek bir olgu değildir. Modern devlet düzeninin oluşmasıyla beraber asayişin sağlanması ihtiyacı, nesnel olarak gözlemlenebilir ve belgelendirilebilir durumdadır. Çalışma konusunu oluşturan dönemde 93 Harbi dışında büyük bir savaş yoktur. 1858 yılında sadece kanunlarda değişiklik yapılarak hürriyet ve hukuk anlayışının tanımlandığı görülür. Kadı ve idareciler, şeri hukukun hükümlerine inanmaya devam etmişlerdir. Daha sonraları Osmanlı münevverlerinin bu kavramları tartışmaya başladıkları görülmektedir. Bu noktada kadıların teorik çalışmaların içerisinde yer almadığı ve hukuk pratisyenleri olarak konularını korudukları görülmüştür.

⁷⁹⁷ KŞS 47: 62.

⁷⁹⁸ KŞS 47: 263.

⁷⁹⁹ KŞS 47: 277.

⁸⁰⁰ Şaşmaz, **a.g.m.**, s. 235.

⁸⁰¹ Akpınar, **a.g.t.**, ss. 49-50.

Tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunu da ayakta tutan üç sütun vardır. İdari, ekonomik ve sosyal yapının birbirleri arasında kurduğu ilişki, Osmanlı ilim adamları tarafından adalet çemberi olarak tanımlanmış ve bunu yerine getiren devletin, sonsuza kadar ayakta kalacağı inancı oluşmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Ahmed Cevdet Paşa, başta olmak üzere Osmanlı aydınlarının İbn Haldun'un toplum teorilerine yöneldiği ve toplumsal sorunları akli biçimde açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Toplumun yansımaları olan hapishanelerin, normal hayatın işleyişine göre düzenlemesine yönelik aşamalar peyderpey devam etmiştir. Örneğin, 1870 yılında, hapishanelerde bakkal ve tütün işletmesi için ilana çıkıldığı görülmektedir⁸⁰².

Konya'da 1888 yılında planlanan hapishaneye göre, panoptikon tarzının dışında bir yapı tipi seçilmiştir. Buna göre koğuşlar ve müstemilat kare planlı bir yapının parçasıdır. Bunun yanında zaptiye odası, odunluk ve çamaşırlık gibi mahkûmların ihtiyacını sağlamaya yönelik binalar da planlanmıştır. Diğer yapıda ise oda, koğuş, eczane ve matbah birimleri vardır. Hapishane, 1880 Nizamnamesi'nde öngörüldüğü üzere cami, hamam, hastane ve gezinti sahası içermektedir. Yine plan, iyileştirme amacıyla inşa edilmesi düşünülen ve mahkûmlara iş öğretmeyi amaçlayan sanayi dükkânları da içermektedir⁸⁰³.

Konya salnamesinde, 1893 yılında Konya hapishanesinin bir müdür, bir müfettiş, bir sergardıyan, kâtip ve muavinle beraber beş tane gardıyan tarafından tanzim edildiği görülmektedir.⁸⁰⁴ 1900 senesine gelindiğinde hapishane plan ve inşaatlarında ortak bir planın uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir⁸⁰⁵. Diğer yandan ilçelerde müstakil hapishaneler iktisadi sorunlar nedeniyle yapılamamıştır. Ürgüp'te yirmi civarında mahkûm kadı konağının bir kısmında hapsedilmiştir⁸⁰⁶.

4.10.2.2. Halep'te Hapishane

Trablusşam'ı 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının hemen ertesinde ziyaret eden Mithat Paşa, Suriye'nin en büyük hapishanesinin Trablusşam kalesine inşa edilmekte olduğunu ifade etmektedir. Plana göre kale, odalar hâlinde bölünmüş ve herbir odanın havalandırması sağlanmıştır. Ayrıca suçlular, suç türlerine göre odalara

⁸⁰² **Takvim-i Vekayi**, 23 Zilhicce 1286.

⁸⁰³ Sezin Dirihan, **Geç Osmanlı Dönemi Hapishaneleri**, İTÜ Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020, s. 155.

⁸⁰⁴ **KVS** 1310, 108.

⁸⁰⁵ **BOA**, TMIK.S., 26 / 20 - 2.

⁸⁰⁶ Stevenson, **a.g.e.**, s. 242.

konulacaktır⁸⁰⁷. Diğer yandan Ahmed Cevdet Paşa, Halep Hapishanesi ile ilgili gözlemler yapmaktadır. Bu gözlemlere göre, hapishane ve zaptiye daireleri muantazam değilse de müstahkem durumdadır. Cevdet Paşa, Adana'da ise yıkılmak üzere olan binalardan bahsetmektedir⁸⁰⁸. Tam teşekküllü bir yapıdan söz edilemeyeceği için zaman zaman kaçmaya çalışan mahkûmlar olmaktadır. Bu firari mahkûmlar, yakalanarak yeniden yargılanmaktadır⁸⁰⁹. Kaza birimlerinde, Konya ile benzer bir şekilde hapishane olmadığı görülmektedir. Örneğin, Kozan'da şekavet eden yüz kadar müttehim, burada hapishane olmadığı için Adana'ya gönderilmiştir⁸¹⁰.

Bölgede ve Anadolu'da seyahat eden gezginler, Hristiyanlar arasında hapishanelerin dindaşları ile dolduğu inanınca oldukça yaygın olduğunu iddia etmektedir. Bunun aksine Sivas hapishanesinde hırsızlıktan mahkûm olan Çerkez ve Kürtler sayıca daha fazladır ve hapisteki gayrimüslümlerin oranı, sadece yüzde beştir⁸¹¹. Halep'te gerçekleşen adi suçlar ve şekavet içerisinde Müslümanların oranı düşünüldüğünde, hapishanede de oran olarak daha fazla olduğu görülmüştür. Zira cezalar ve mahkûm nakilleri bu durumu göstermektedir.

Osmanlı idarecilerine göre, bir yerde tutmak ya da belirli bir yerden göndermek farklı zamanlarda aynı işlevi görmüştür. Hapishane idarecileri ve hükûmet yetkilileri, gerekli görüldüğü hallerde mahkûmların nakledilmelerini sağlamıştır. Hapishanenin bir kurum olarak ortaya çıkması, Batılı temsilcilerin direktifleri ve eşitlik esasında modern usullerin benimsenmesi nedeniyle olmuştur. Hapishane gibi ayrı bir binanın yapımı ve bakımını üstlenecek kurumların ortaya çıkmasıyla bu binalar yapılmıştır. Sürgün edilen kişiler, geri dönüp huzuru tekrar bozabileceği için hapishane sosyal açıdan daha verimlidir. Halep Hapishanesi'nin kalabalık olmasından dolayı bir kısmının tefrik edilmesi elzendir. Bu nedenle hükümleri beş seneden fazla olan otuz üç mahkûm, Bodrum Hapishanesi'ne nakledilmedi. Bu mahkûmların cezası, üç ile beş yıl arasında değişmektedir⁸¹².

⁸⁰⁷ Stevenson, a.g.e., s. 16.

⁸⁰⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 210.

⁸⁰⁹ Stevenson, a.g.e., s. 65.

⁸¹⁰ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 206.

⁸¹¹ Burnaby, a.g.e., ss. 284-285.

⁸¹² BOA, DH.MKT., 268 / 55.

Halep Hapishanesi'ni ziyaret eden Blunt, 1879 yılında mahkûmların görece iyi olduklarını ifade etmiştir. Hapishanede mahkûmların şikâyetine neden olacak herhangi bir durum yok. Yapı her iki taraftan çok yüksek olmayan duvarla çevrilmiştir. Mahkûmlar suçlarına göre farklı katlarda kalmaktadır. Sıradan mahkûmlar için koğuşlar zemin katta olup halı ve kilimler ile donatılmış ve herhangi bir Suriye köy evinden farkı yoktur. Her bir koğuşta üç ya da dört kişi var ve bunlar yeme, konuşma, tartışma ve uyuma noktasında istedikleri gibi hareket etmektedir. Hapishanenin denetimi bir adet hapishane memuru ile sağlanmaktadır. Üst kat katl, kat-1 tarik, eşkıya ve tefecilik gibi ağır suçlarla giren mahkûmlara ayrılmıştır. Bu kişilerin bazıları zincirli olsa da kilolu ve sağlıklı görünmektedir⁸¹³.

4.11. Af

Klasik dönemde had ve kıyas suçlarında af mevcut değildir. Kısasta taammüd yoksa fail, maktûlün yakınları tarafında affedilebilir. Yargılamada diyet ya da sulhla ilgili herhangi bir önkoşul verilmediği görülmektedir. Buradaki af, kesin bir salıverme değildir, kamu hukuku çerçevesinde kanun koyucunun cezalandırma hakkı mevcuttur. Ceza ehliyeti olan her birey cezalandırılmış ve bu cezalar infaz edilmiştir. Delilik, çocukluk ya da yaşlılık gibi hallerde, af seçeneğine gidildiği görülmektedir. Modern tıp anlayışının yerleşmesinden önce, deliliğin ne olduğu ve tanımı oldukça farklılık göstermiştir. Foucault'a göre deli, pozitif tıp anlayışı ile açıklanmadan önce şeytan çarpmış kişi olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, delilik ve dinî mefhumlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından önemlidir⁸¹⁴.

Af ve sulh gibi mefhumlar, toplumdan topluma değişmektedir. Osmanlı toplumunda af topyekûn bir salıverilme iken İngiltere'de sınırlı serbestlik ve denetimli serbestlik gibi uygulamalar vardır. 1717 yılında İngiltere'de idam cezası alanlara, af yerine sömürgelere gönderilme seçeneği verilmiştir. Böylece belirtilen şartlarda on dört yıl geçiren mahkûmlar, hürriyet hakkı elde etmiştir⁸¹⁵. Bu yolla devlet, bölgede nüfusu artırırken aynı zaman da hukuki esneklik de kazanmıştır⁸¹⁶. Uygulama XIX. yüzyılın ikinci yarısında sistemli bir denetimli serbestlik kurumu

⁸¹³ Blunt, **a.g.e.**, ss. 49-50.

⁸¹⁴ Foucault, **a.g.e.**, s. 82.

⁸¹⁵ Ashley Rubin, **a.g.e.**, s. 823.

⁸¹⁶ Hamish Maxwell-Stewart, "Convict Transportation from Britain and Ireland 1615–1870", **History Compass**, C. VIII, S. 11, 2010, s. 1223.

olarak ortaya çıkmıştır. İslah ve topluma katma amaçları güden bu uygulama ile belirtilen bir süre boyunca Avustralya yol yapımında çalışan mahkûmlar, daha sonra maaşlı bir işe alınacaklardı⁸¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde ise katl suçu durumunda, maktûlün varisi ve katil ya da ailesi arasında diyet ya da sulh gibi çözümlere başvurulduğu görülmektedir. Devletin bu ilişkiye müdahalesi, 1858 Ceza Kanunnamesi'nde belirgindir. Buna göre iki tarafın anlaşması ve af yeterli değildir. Diyetin yanında kamu otoritesi suçun derecesine göre kürek cezası vermektedir. Kasten öldürme durumunda, kısas hakkı baki olmakla beraber kısas talebinden vazgeçme karşılıksız olursa buna af (**feragat**) denir. Karşılık isteyerek kısas talebinden vazgeçme ise ya diyet talebiyle, ya da diyetten az veya çok olabilecek bir uzlaşma bedeli karşılığında olur. Zanlının suçsuz bulunması hâlinde afv-ı umumi, afv-ı hususi ve iade-i hukuk gibi haklardan kendisi için uygun olandan yararlanması söz konusudur. Afv-ı umumi yani genel af, meclis tarafından kanun ile düzenlenebiliyorken afv-ı hususi yani özel af ise hükümdar tarafından verilebilir. Osmanlı hukukunda bu konuda düzenleme yok iken Fransız kanununda bu konular düzenlenmiş ve oradan iktibas edilmiştir⁸¹⁸. Eğer mücrim, altı ay hapsoldükten sonra adli para cezasını ödeyemeceğini ispatlarsa affolunur⁸¹⁹.

Diğer yandan müşterek katl fiillerinde, katillerden biri yapılan diyet anlaşması diğerleri için geçerli olmak zorunda değildir. Maktûlün varislerinin müşterek katillerden kısas hakkı bakidir⁸²⁰. Bu bağlamda tazir suçunun kamu otoritesinin suç karşılığında verdiği cezaya dönüştüğü ileri sürülebilir. Zira diyet ya da sulh farketmeksizin bütün kısas suçlarında fail, kürek cezası almıştır⁸²¹. Osmanlı Devleti idam cezasını kısasın bir karşılığı olarak görülmekte ve hukukta idam cezası uygulamaktadır. Ancak uygulamada birçok sıkıntılar mevcuttur. Zira temyiz sistemi verimli değildir ve yeniden yargılanmayı bekleyen idam mahkûmlarının bekleme süreleri oldukça uzun olabilir. Manisa'da bir idam mahkûmu, temyiz neticesinde

⁸¹⁷ Maxwell-Stewart, **a.g.e.**, s. 1233.

⁸¹⁸ Osman Nuri, **İlm-i Hukuk**, 20 Nisan 1920, s. 136.

⁸¹⁹ **İlm-i Hukuk**, 31 Ağustos 1325, s. 477.

⁸²⁰ Mustafa Avcı, "Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 25-1, 2017, s. 38.

⁸²¹ Avcı, **a.g.m.**, s. 59.

beraat etmiş fakat bu şahsın temyiz süreci de dâhil olmak üzere 23 yıl hapis yattığı anlaşılmıştır⁸²².

Peters, cezalandırma ve aynı zamanda bir soruşturma yöntemi olarak kullanılan falakayı, bir tür işkence olarak tanımlayarak işlevsel olarak falakayı (tazir) yanlış tanımlamıştır. Kadı, suçu hakkında yeterli delil bulunan maznunları, itiraf ettirilmesi için zaman zaman ehl-i örfe yönlendirmiştir. Kanuni olarak metinlerde görülmesi mümkün olan bir yöntemin işkence olarak tanımlanması, anakronik bir durum arz etmektedir. Zira bu yöntem, örfi hukuk çerçevesinde uygulanmaktadır⁸²³. Somut delil noktasında ehl-i örften yardım alınması bu tür uygulamaları sınırlı ölçüde meşru hale getirmiştir.

Hapishanenin ortaya çıkmasının nedeni, kriminal insanların toplumun normal işleyişini aksatmaması için yargılama sürecinde bir yerde tutulmaları ihtiyacıdır. Tarım toplumundaki üretici-tüketici ilişkisi, modern toplumda üretici-toplayıcı-koruyucu-dağıtıcı ve tüketici gruplarından oluşan ticari ve karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Bununla birlikte olağanüstü durumlarda ve devlet çıkarının söz konusu olduğu hallerde, hapishanedeki mahkûmların affedilmesi söz konusudur. Ayrıca mahkûmun vefatı, padişahın affetmesi, hükûmetin genel af ilanı, yasaklanmış hakların iadesi ve mürur-ı zaman hallerinde ceza infaz edilmez ve mahkûm salıverilirdi⁸²⁴.

4.11.1. Hastalık Nedeniyle Af

Padişah tarafından suçlunun affedilmesidir, afv-ı hususi yani özel af sınıfındandır⁸²⁵. Farklı şekillerde icra edilmiştir. Suçluların vekilleri, merhamet isteyerek ve durumlarını bildirerek padişahı af talep etmiştir⁸²⁶. 1872 yılında Konya Valiliği'ne İstanbul'dan gönderilen irade-i seniyyede Kırım muhacirlerinden olup Konya'da iki sene müddetle sürgün edilen Musa'nın zorluk içinde olmasından dolayı af edilerek salıverilmesi (afv-ı itlak) ve adigeçenin cezasının bir senesini çekmiş olduğundan affının uygun görüldüğü bildirilmiştir⁸²⁷. Bir katl maddesinden dolayı taht-ı zan ve tevkife alınan şahıs, hariç memlekete gitmemek şartıyla

⁸²² **İlm-i Hukuk**, 21 Mart 1320 sayfa 52.

⁸²³ Kalkan, **a.g.m.**, s. 37.

⁸²⁴ Ahmed Ziya, **a.g.e.**, s. 20.

⁸²⁵ Osman Nuri, **İlm-i Hukuk**, 20 Nisan 1920, s. 136.

⁸²⁶ **BOA**, MVL., 654 / 6.

⁸²⁷ Çoban, **a.g.e.**, ss. 569-570.

salıverilmiş ve Dâhiliye Nezareti'nden şahsın eşkıyadan olduğu bildirilmiş olmakla gerekenin yapılması istenmiştir⁸²⁸.

Kilis'te 1870 senesinde görülen davada, mahkûmun yakınları kardeşlerinin silah tutmaya muktedir olmadığından kürekte affını istemiş ancak şekavette bulunduğu evrak-ı atikede sabit olduğundan kısastan afv edildiğine dair ilamın fetvahane tarafından onaylanmasından sonra katile on sene kürek verilmiştir⁸²⁹. Halep Mahpushanesi mahkûmlarından yetmiş yaşını geçmiş ve yapılan muayenede bacak ve gözünde tedavisi mümkün olmayan hastalık olduğu görülen Bodur Mehmed, hukuk-ı umumi cihetinden dolayı affedilmiştir⁸³⁰. Yetmiş yaşını geçenlerin başka hapishaneye sevki ya da affı için tahrirat, mazbata ve istintak neticesinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye müzekkere yazılmasının yerleşik bir uygulama olduğu görülmektedir⁸³¹.

Halep Vilayeti'ne 1864 yılında salıverilme için yazılan emr-i alide Kıbrıs adasında Cidde Hadisesi nedeniyle mahkûm olan şahsın, Halep ya da Şam kentlerinden birine nakli gerekmektedir. Müebbet kalebendlik cezası alan bu kişi, Kıbrıs adasının havasına alışamadığından Halep'e müebbet kalebend olarak naklinin uygun görüldüğü ve durumun Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye mazbatasına ile onaylandığı görülmektedir. Ayrıca şahsın buradan kaçmamasına dikkat gösterilmelidir⁸³².

Halep Hapishanesi'nde 1912 senesinde sirket cerimesinden dolayı üç sene kürek cezası hükmüyle tutulan ve hakkında afv-ı ali istihsal olunan Antepli Sabit oğlu Hüseyin'in, mülkiye ve askerîden gelen heyet-i fenniye tarafından yapılan incelemesiyle oluşan raporda, merkumun son derecede hasta olduğu belirtilmiştir⁸³³. Bu örnekte de görüldüğü üzere, yaşlılık nedeniyle hayatını devam ettiremeyecek kişiler doktor raporu neticesinde bu durumları belgelenecek serbest bırakılmaktadır. Burada süreci başlatma yetkisi, idari görevlilerdedir. 1317 (1900) senesinde katil suçundan dolayı onbeş sene Konya Hapishanesi'nde küreğe mahkûm olan Akseki'nin Minval köyünden Mehmed oğlu Mustafa Çavuş, Konya Vilayet Meclisi

⁸²⁸ BOA, DH.MKT., 212 / 8 - 3.

⁸²⁹ BOA, A.}MKT.UM., 562 / 58.

⁸³⁰ BOA, İ.AZN., 26 / 2.

⁸³¹ BOA, İ.DA., 8 / 183 - 2.

⁸³² Çoban, a.g.e., s. 196.

⁸³³ BOA, İ.AZN., 104 / 30.

idaresinden tanzim olunan mazbata ile muayene raporu mütalaa olunmuştur. Bununla birlikte mezkûr şahıs, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sol bacağına isabet eden kurşun nedeniyle açılan yara tedavi olmadığından iki seneden beri hapishane hastanesinde tedavi edilmektedir. Ancak bu tedavinin bir faydası olmamış ve her ne kadar Dersaadet'te nakli sonrasında bacağının kesilmesi önerilmişse de cezasının geçen süresi göz önüne alınarak “hukuk-ı şahsiyesi baki kılınmış ve hukuk-ı umumiye cezasından afv edilmesi” uygun bulunmuştur⁸³⁴.

4.11.2. Padişahın ya da Hükûmetin Affetmesi

Devlet başkanı tarafından, suçlununu çeşitli nedenlerle affedilmesidir ve özel af olarak adlandırılır⁸³⁵. II. Abdülhamid devrinde, siyasi mahkûmlar ve ayıplı suç işleyenler, hariç cezalarının yüzde altmışını çekenler ve cezasını geçiremeyecek derecede hasta olanlar, cülus ve doğum zamanlarında irade-i seniyye ile af edilmiştir⁸³⁶. Afv-ı hususi, diyet bedeli karşılığında gerçekleşen afları karıştırılmamalıdır. Diyet bedelinde varisleri affederken, merkezi otoritenin cezalandırma yetkisi devam etmektedir. Örneğin, İsa oğlu Mehmed'in katili olan Hamza oğlu Mustafa, maktûlün varisleri tarafından affedilmiş ve diyet bedeli ödenmiştir. Bu af şeri bir af olup fail on beş sene kürek cezasını çekmek üzere Akka'ya gönderilmiştir⁸³⁷. Gayrimüslimler, karışıkları adi suçlar nedeniyle bütün mahkûmlar gibi aftan yararlanmıştır. Siyasi mahkûmlar, bütün Osmanlı vatandaşlarına uygulandığı üzere aftan yararlanamamıştır. Diğer yandan Fransız diplomatik temsilcileri, bu konuda bir ikilem olduğunu ve 1879 ayaklanmasına karışan ve Maraş Hapishanesi'nde tutulan 121 Zeytinlu'nun sadece Hrsitiyan olmalarından dolayı aftan yararlanmadığını iddia ederken buna Kozan ve Cizre'de affedilen Müslümanları göstermektedir. Hâlbuki bahsi geçen olayların önde gelenleri asılmış ya da hapse atılmıştır⁸³⁸. Siyaseten katil cezası alanlar, eski hâlini terketmek şartıyla affedilmiştir. Burada kıstas, benzer suçlardan uzak durmaktır⁸³⁹.

Hükûmetin 1912 senesinde afv-ı umumi ilan etmesi nedeniyle katil maddesinden Halep Cezaevi'nde bulunan Misak veledi Hamo'nun cezası, yedi buçuk

⁸³⁴ BOA, İ.AZN., 34 / 1.

⁸³⁵ Osman Nuri, **İlm-i Hukuk**, 20 Nisan 1920, s. 136.

⁸³⁶ Osman Nuri, **İlm-i Hukuk**, 20 Nisan 1920, s. 141.

⁸³⁷ **Ceride-i Mehakim**, N. 105, 24 Cemazülevvel 1292, s. 1407.

⁸³⁸ MAEAD, Consulat de France à Alep, Christian, N. 047, 23 Haziran 1879.

⁸³⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s. 127.

seneye düşürülmüştür. Daha sonra tedavi edilemeyen hastalığının vilayet hapisane müfettişliği ve askerîye doktorları tarafından verilen rapor ile onaylanması neticesinde afv olunmuştur⁸⁴⁰. Cünha suçundan dolayı Niş Kalesi'nde müebbet kürek cezasına çarptırılan Ömer El Hamid ve rüfekasının affedilerek memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir⁸⁴¹.

Gayrimüslim mahkûmların ise, kendi dinî bayramları sırasında afedildikleri görülmektedir. Bu af isteklerine Harbiye Nezareti aracı olmuştur⁸⁴². 1907 senesinde yani Birinci Dünya Savaşı öncesinde **politika, suikast ve fiil-i şeni** suçları hariç diğer suçlardan mahkûm olup cezalarının üçte birini ikmal edenlerin afv edilmelerine karar verilmiştir. Bu durum, devletin biyopolitik yönelimlerini görmek açısından önemlidir⁸⁴³. Nelerin af edilmediği devletin nelere önem verdiğini anlamak açısından önemlidir. Ahmed Cevdet Paşa'ya Halep Valiliği sırasında gelen bir emr-i alide Cidde Hadisesi'nden dolayı Halep'e sürgün edilmiş olan Hacı Ömer'in nefes süresinin büyük çoğunluğunu çekmiş olduğundan ıslah olduğu sabit olup Taif'de ikamet etmek ve Cidde'ye uğramamak şartıyla salıverilmesi ve kalan süresinden muaf olunması belirtilmiştir⁸⁴⁴. 1872 yılında Niş, Halep Vilayeti'nden uzak olması nedeniyle önemli bir sürgün merkezi olmuştur. Yine burada kalebend edilen Halep Vilayeti'nden gelen mahkûmların ailelerinin perişan olması ve sefaletle düşmesi nedeniyle affedilmelerine karar verilmiştir⁸⁴⁵.

4.11.3. Hükümlünün Af Talebi

Yargılama sürecinin en son aşaması, temyiz merciidir. Bu aşamada mahkûmun Dersaadet'e başvurmasıyla Muhakemat-ı Ceza Kanunu'nun 371. maddesine göre yeniden yargılama yapılabilir⁸⁴⁶. Temyiz safhasından şeri mahkemede ceza almayanlar ceza alabileceği gibi, ceza alanların affı söz konusu olabilir. Bu safhada yapılan soruşturma ve tahkikatlar belirleyici olmaktadır. Şeri usulde normatif şahitlik ile yapılan kanıt süreci, nizami usulde nesnel ve nicel bir biçimde yapılmaya başlanmıştır. Böylece katl isnadıyla tevkif edilip, tahkikat

⁸⁴⁰ BOA, İ.AZN., 103 / 36.

⁸⁴¹ Çoban, a.g.e., s. 772.

⁸⁴² BOA, DH.MKT., 340 / 51.

⁸⁴³ BOA, DH.MKT., 1052 / 60.

⁸⁴⁴ Çoban, a.g.e., ss. 375 -376.

⁸⁴⁵ Çoban, a.g.e., s. 572.

⁸⁴⁶ Osman Nuri, **İlm-i Hukuk**, 20 Nisan 1920, s. 139

neticesi suçsuz olduğu anlaşılan kişiler olmuştur. Örneğin, memurluktan tard edilen ve suçsuzluğu anlaşılan Mehmed İzzet'in münasip bir memuriyete tayin talebine dair ikinci arzuhalinde karşılık verilmiştir⁸⁴⁷.

Kırlarda veyahut memleket içlerinde eşkıyalık eden Hamidu Kabani isimli şaki, sirkat ve silahla korkutma, ihafe (tedhiş) nedeniyle iki sene altı ay mahkûm olmuştur. Şahıs, kefalet karşılığında salınmasını talep etmektedir. Müdde-i umumi ise, salıverilmesi durumunda benzer yaralama ve katl suçlarının mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle şahıs, hakkında mahkeme-i temyizden karar çıkıncaya kadar mevkuf kalmalıdır⁸⁴⁸. Bu örnekte de görüldüğü gibi özellikle cezası az kalan kalebend, prangabend ya da nefy mahkûmları cezalarının belli süresini doldurduktan sonra kefalet ile salıverilmelerini talep etmiştir. Diğer yandan görevlilerin, yetkileri olmadığı halde bazı mahkûmları salıverdikleri durumlar da yaşanmıştır. Şekavetten mahkûm olan Şeyh Süleyman ile Islahiyeli Kürt Kaşo'nun, Halep müddei umumisi Nazım Efendi ile Ceza Bidayet Mahkemesi reis-i sanisi Said Efendi tarafından salıverildiğinin araştırılması gerekmektedir. Eğer doğru ise tebdilleri ve ilgili mücazata göre yargılanmaları elzendir⁸⁴⁹.

---

⁸⁴⁷ BOA, DH.MKT., 380 / 53.

⁸⁴⁸ BOA, DH.TMIK.M., 15 – 13.

⁸⁴⁹ BOA, DH.MKT., 1345 – 71.

SONUÇ

Tanzimat dönemi, gayrimüslimlerin hukuki eşitliğinin sağlanması ve dış müdahelenin engellenmesi çabası yönünde yapılan reformlar sürecidir. Zamanına göre oldukça radikal olan reformların Osmanlı Devleti'nin dış politikada yaşadığı baskılarla eş zamanlı olduğu görülmektedir. Mısır Meselesi'nden sonra Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi reaktif bir politik anlayışın sonucudur. Bu bağlamda XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen reformların doğrudan gayrimüslimleri hedeflediğini söylemek mümkündür. Bu amaçla yapılan hukuki reformlar klasik Müslüman egemen yapının yerine, eşitlikçi bir anlayışa geçişi sağlamıştır.

Osmanlı hukuk anlayışı, XIX. yüzyılda zamana ve şartlara göre yeniden düzenlenmiş ve dönemden döneme farklılıklar göstermiştir. Bu uygulamanın en önemli örneklerinden biri, XVI. yüzyılda kalebendlerin gemilerde işgücü ihtiyacının artması üzerine kürek mahkûmu olarak kullanılmasıdır. XIV. ve XV. yüzyıllarda etkin biçimde kullanılan örfi hukuk, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren etkinliğini yitirmeye başlamış şeri hukukun egemen olduğu bir hukuki anlayış oluşmuştur. Zira Osmanlı kanunnamelerini, padişahlık süresince güncellemeyen ya da hiç üretmeyen bir örfi otorite vardır. Örfi idarenin başı olan padişah, iktisadi, siyasî ve sosyal nedenlerle bu alanda düzenlemeler yapmak yerine, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren artan dış mücadele ve yenilgilerle uğraşmak durumunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit etmeye başlayan XVII. asırda başlayan askeri yenilgiler ve bunların ülkenin iktisadi ve sosyal yapısını değiştirme süreci XIX. yüzyılda siyasi ve hukuki değişimleri zorunlu kılmıştır. Ticari alanda verilen imtiyazlar, beratlı sınıfının muafiyetleri ve gayrimüslim tebaanın talepleri, Osmanlı Devleti'ni varoluş nedeninin (**raison d'être**) zıttına düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. Tanzimat Fermanı ile başlayıp Islahat Fermanı, Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-ı Esasi ile tamamlanan süreç, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşmasının insicamıdır. Tanzimat Fermanı ile gündeme getirilen yargı eşitliği, can ve mal güvenliğinin teminat altına alınması gibi hususlar, esasında Müslüman egemen sosyal yapıyı değiştirmeye yöneliktir.

Montesqueu, Bentham ve Mill gibi filozofların belirttiği gibi ticari gelişmeler, insanların günlük alışkanlıklarını değiştirmekte ve bu da yeni hukuk kurallarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Padişahın öncü olduğu bu süreçte, Mısır'da Kavalalı

Mehmet Ali Paşa'nın yaptığını yapma amacı vardır. Reformlar ile askerî ve siyasi başarı elde edilecek ve kaybolan nizam yeniden sağlanacaktır. Osmanlı Devleti'nin iktisadî zayıflığı ve ülke içinde devam eden güvenlik ve asayiş problemleri, devletin modern bir yapı olarak ortaya çıkmasını engelledi. Zira ulus devlet modeline uygun şekilde sermayenin hukuki olarak egemen yapıda toplanması ve diğer yapılarla karşılıklı bir hukuki ilişki kurulması gerçekleşmemiştir.

Bölgeler arasında ticaret artışı, yolların güvenliğinin temin edilmesini zorunlu kılmaktadır. Osmanlı ülkesinde artan Avrupa etkinliği, yeni idari düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ahidnameler yoluyla düzenlenen tek taraflı ilişki, çift taraflı yapılmaya başlanmıştır. Uluslararası ticaretin artması, zimmileri ahidnameler neticesinde tanınan haklar sayesinde, toplumda ayrıcalıklı bir statüye kavuşturmuştur. İslam hukuku tarafından düzenlenmemiş olan bu iki taraflı fakat eşit olmayan bu hukuki ilişki, gayrimüslümlerin artan ticari gücü neticesinde Osmanlı Devleti aleyhinde gelişme göstermiştir. Sürekli ilişki kurulmasının zorunluluk hâline gelmesi ise, yeni kanunlar ihdas edilmesini gerekli kılmıştır. Bu tür kanunlar, daha önce de oluşturulmuş ancak genel ve kapsayıcı bir düzenleme yapılmamıştır.

Devletin çevre ile ilişki kurması ve böylece çıkar ilişkilerinin inşa edilerek merkezileşme çabaları görülmüştür. Bunun için vilayetlerden gelen yönetici adayları, yine buralara gönderilerek bağımlılık oluşturulması denenmiştir. Bu durum Fatih Sultan Mehmet döneminde hukuki olarak kurulan ilişkinin yeniden tesis edilmeye çalışılmasıdır. Fatih Kanunnamesi, İstanbul'un fethi neticesinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunnamesi ve kapitülasyonlar, azami sınırlarına ulaşmış olan devlete, yeni bir nizam verme amacı taşımaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri olarak güçsüzleşmesi neticesinde, ahidnameler zararlı olmaya başlamıştır. Buna en uygun örnek, beratluların Osmanlı Devleti nezdindeki statüleridir. Yabancı temsilciliklerin, ayrıcalıklarını Osmanlı tebası gayrimüslimlere aktarabilme yetkisi sayesinde, gayrimüslim tebaa önemli ayrıcalıklar elde etmiştir. Bu ayrıcalıkların başında gelen vergi muafiyeti ve adli dokunulmazlık sermayenin gayrimüslimler tarafından kontrol edilmesine ve yönetilmesine neden olmuştur. Hukuki olarak egemen olan Osmanlı Devleti'nin bu ilişkide taraf olmaması onu işlevsiz ve istenmeyen kılmıştır.

Şeri hukukun getirdiği Müslüman egemen yapıyı Osmanlı Devleti, siyasi olarak ayakta kalabilmek için değiştirdi. Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa ile başlayan süreç, Mithad Paşa ile sonuçlandı. Başından sonuna kadar nereye gideceği belli olmayan reformların, niteliğini anlamak için; Reşid Paşa'nın, Islahat Fermanı'ndan sonra yetiştirmeleri Âli ve Fuad paşaları aşırıya kaçmak ve ülkeyi yıkmaya çalışmakla suçlaması, bu durumu ortaya koymaktadır. İdari yapının yanı sıra ulema, yeni nizama ayak uydurmaya çalışmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısı; hürriyet, adalet ve kardeşlik gibi reformları sorgulama ve bunlara meşruiyet kazandırmakla ilgili yazılar üreten, Osmanlı düşünürlerinin çağıdır. Özellikle Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi düşünürler ve Osmanlı münevverleri, hürriyet mefhumuna şeri bir icazet bulmaya, bir kısmı ise nizamiye mahkemelerine şeri meşruiyet kazandırmaya çalışmış ve bu yönde yazılar yazmıştır.

Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerin etkisini görmek açısından asayiş, suç ve ceza ile ilgili hususlar özellikle önemlidir. Tanzimat Fermanı'nın ortaya attığı hukuki eşitlik esasının, 1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi ile nihayete ulaştığını söylemek mümkündür. Bu kanunla had, kısas ve tazir gibi şeri cezalar terkedilmiş, ancak şeri anlayış esasta yaşamaya devam etmiştir. Katl suçunda, şeri cezanın yanında nizami ceza da verilmiştir. Hırsızlık yapanın cezası, çağının modern cezalandırma yöntemlerinden hapse atılmaktır. Irza tasallut hâlinde kürek cezası verilirken, failin tazminat bedeli, mihr-i muaccel hesabına göre tayin edilmiştir. Bu bağlamda sosyal yaşantının aynı kalmış ancak cezalar daha hafif hâle gelmiştir. Bu çalışmanın kapsadığı dönemin başında ve sonunda benzer suçların benzer sosyal çevrelerde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Diğer yandan Halep'te ticari etkinlikten Konya'da teknik gelişmelerden kaynaklı olarak suç oranlarında dönemsellikler görmek mümkündür.

Konya ve Halep'i birbirinden ayıran en büyük fark, yerleşik idare biçimlerinin farklı olmasıdır. Halep, tüm Suriye gibi elitlerin, devlet ve tebaa arasında aracı rol oynadığı bir yerdir. Bu bölgeye merkezi otoritenin temerküz etmesi ve nizami düzeni tesis etmesi, Konya kadar etkili olmamıştır. Bölgenin farklı milletler içermesi ve Bedevi nüfusunun yoğun olması bunda en önemli etkindir. Reformlar, Bedevi Araplar gözünde Osmanlı Devleti'nin meşruiyetini kaybetmesine neden olmuştur. Aneze ve Şammar gibi aşiretler, vergi toplama gibi hareketlere

girişirken, kuzeyde Kozan ve Cebel-i Bereket'te Türkmen ve Kürt aşiretlerinin, yerleşik hayata geçirilmesi çabaları devam etmektedir. Konya'da ise, sınırlı bir aşiret varlığı vardır. Bu nedenle Halep Vilayeti'ndeki gibi büyük şekavet, yağma ve devlete isyan gibi olaylar yaşanmamıştır. Halep Vilayeti sınırları içinde, Şammar ve Aneze gibi büyük aşiretler, asla kontrol altına alınamamış ve aralıklarla yağma, talan faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Halep Vilayeti'nde artan ticari yoğunluk, Batılılarla Osmanlı Devleti arasında aracı rolü oynayan gayrimüslimlerin zenginleşmesine neden olmuştur. Ekonomik egemenlik, siyasi taleplere ve ayrılıkçı harici eşkıyalık faaliyetlerine dönüşmüştür. Zeytun, bu durumun en önemli örneğidir. Ticari ilişkileri artan ve Batılı destekçi bularak bölgede bir prenslik kurmak isteyen Ermeniler, ayaklanmış ve yabancı temsilcilerin siyasi ve askerî desteğini almışlardır. Bu yabancılar, Osmanlı ülkesinde ticari varlıklarının güvenliği sağlamak için bulunmasına rağmen, siyasi olarak oldukça aktiftirler ve herhangi bir sorun yaşanması hâlinde Dersaadet'e baskı yapmaktadırlar. Bu nedenle Müslüman tüccarlar, gayrimüslimlere göre saldırıya daha açıktır. Şekavet olaylarında eşkıyalar dahi gayrimüslimleri eşyalarını alıp bırakmaktadır. Eğer eşkıya, gayrimüslimi öldürürse, Osmanlı Devleti bölgeye asker gönderecek ve kendisini yakalayarak yargılayacaktır. Diğer yandan Müslüman tüccarların bu tür durumlarda öldürüldüğü ve yüklü miktarda malının gasbedildiği görülmektedir. Dilekçelerine yapıcı bir cevap alamayan Osmanlı tüccarları, Dersaadet'e eğer güvenlikleri sağlanmazsa işlerini gayrimüslimler aracılığıyla yapacaklarını bildirmişlerdir. Zira Halep'in doğu ve batısını tehdit eden urban eşkıyasının saldırıları, Tanzimat döneminin başından, mevcut çalışmanın kapsamına giren XX. yüzyılın başına kadar mütemadiyen devam etmiş, Osmanlı Devleti burada sürekli bir asayiş ve güvenlik sağlayamamıştır.

Hukuki reformların iki boyutlu olduğunu gözönünde bulundurursak Osmanlı Devleti, siyasi kazanç elde etmeyi hedeflerken, gayrimüslimler ve Batılılar, Osmanlı ülkesinde hukuki kazançlar elde ediyor ve bunu yeterli görmeyerek siyasi ayrıcalıklar talep ediyordu. Halep bölgesinde yaşayan Ermeniler için şeri hukukun gezginlerin ileri sürdüğü rastgelelikten arındırılması, Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sağlamak için yeterli olmadı ve büyük çaplı isyanlara girişirler. Her ne kadar Weber, kadı adaletini rastgelelik olarak görmüş ve bunu şeri hukukla

ilişkilendirmiş ise de Osmanlı toplum yapısını anlamak ve analiz etmekten uzaktır. Mahalle çerçevesinde şekillenen ve Müslüman egemen idari yapının, mahalle birimini ideal düzlemde tutmaktan başka gayesi yoktur. Mahalle ile ilgili kararlarda şuhudu'l-hâl kısmında, Müslüman ya da gayrimüslim farketmeksizin toplumun her kesiminden isimler bulunurdu. Bu insanların şahitliği, kadı için birinci derecede önemlidir ve itibar sahibi bu insanlar, mahallenin düzeninden kazanç sağlayan idari, siyasi ya da tüccar kesiminden kimselerdir. Sınırlı nüfusun olduğu ve insanların birbirinin hayatına şahit olduğu bir yapıda kadı adaleti, rastgeleliği mahalleli ile azaltmış ve böylece kamu düzeni sağlanmıştır. Batı'da ise, artan ticari ilişkiler ile doğan burjuva sınıfının rasyonel talepleri ile doğan eşitlik, adalet ve kardeşlik gibi mefhumların, Osmanlı geleneksel düzeninde yeri yoktur. Osmanlı Devleti'nin, Fransa büyükelçisinin dinsiz bir devrim olarak nitelediği Fransız İhtilali'nin bir sonucu olan Code Penal, burjuvanın istediği ideal düzeni tarif etmektedir. Bu ideal düzende, akli hayatın merkezine koyan, rasyonel insan ve onun yaptıklarını yanlış veya doğru olarak sınıflayarak rasyonel düzeni koruyacak bir hukuki inşa vardır.

Tanzimat dönemi esasında ehl-i örf ve ehl-i şer arasındaki güç mücadelesi olarak görülebilir. III. Selim döneminden itibaren başlayan reformlar, Batılılaşma ile ehl-i şer ve dayanaklarının gücünü kırmayı hedeflemiştir. Hedef, Tanrı-kul denkleminde oluşturulmuş, hazır ve elde bulunan en iyiyi tarif eden bir idari anlayıştan, devlet-toplum odaklı ve akıl ile elde edilen bir iyinin belirlediği idari anlayışa geçmektir. Reformlar, ehl-i şer ve ehl-i örfün çevredeki gücünü kırmış ve merkezileşmeyi artırarak ulus-devlet safhasına geldiğinde ilk önce gayrimüslim unsurlar daha sonra Müslüman unsurlar Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Bu süreçte yapılan kanuni düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin modern teknikleri uygulamasına yol açmış, Ahmed Cevdet Paşa başta olmak üzere Osmanlı hukukçularının ihdas ettiği kanun ve düzenlemeler, Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra da kullanılmaya devam etmiştir.

Tanzimat Fermanı ile gelen reformlar neticesinde, inandığı hukuk kurallarının yok sayıldığını gören sıradan Müslümanlar, bu hususta gayrimüslimleri suçlamış ve onlara karşı doğal bir tepki geliştirmiştir. Bu noktada eldeki bilgilerin, Batıdan taşınan hukuki, siyasi ve iktisadi bilgi ile çatışması başlamış ve Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez, şeri bilgilerin varlığı sorgulanır olmuş, nasların yerini akli bilgiler

almıştır. Hayatta kalabilmek için kendini yeniden tanımlamak zorunda kalan Osmanlı uleması, yapılan reformlara meşruiyet kazandırma isteğiyle Tanzimat aydınına dönüşmüş ve yeni devlet-toplum merkezli ulus inşasının önü açılmıştır.

İnsan aklının önceliğini ortaya koyan filozofların önde gelenlerinden Voltaire, *Candide*'de Doğu'nun mevcut şartlarının onları mutlu kılmak için yeterli olduğunu ifade etmiştir. Batı'nın hâkimiyet kurması ve Doğulu toplumları baskı altına alması değişimi zorunlu kıldı. Osmanlı Devleti için bu değişim bir gereklilikten ziyade mevcut dengelerin devamını sağlamak için bir zorunluluktur. Hukuki anlayışın Batılı tarzda düzenlenmesi, ceza kanunnameleri ve anayasa devleti ayakta tutmayı hedeflerken, toplum katmanında değişim sınırlı kalmış, insanlar değişimi bir baskı aracı olarak görmüştür.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

a- T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI
OSMANLI ARŞİVİ

BOA, A.}MKT.MHM., 465 / 37 – 9. **BOA, HR.MKT.**, 468 – 24. **BOA, HR.TO.**, 253 – 46. **BOA, BEO.**, 621 / 46570. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 94 / 84 – 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 147 / 49 – 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 147 / 49 – 2. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 140 / 81. **BOA, İ.OH.**, 1279 / 100643. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 94 / 84 – 2. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 131 / 84 – 1. **BOA, BEO.**, 376 / 28149. **BOA, BEO.**, 47 / 3488. **BOA, A.}MKT.DV.**, 222 / 53 - 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 121 / 10. **BOA, A.}MKT.UM.**, 344 / 46. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 40 / 38. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 123 / 35. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 144 / 3 - 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 146 / 73. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 124 / 66. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 126 / 76. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 108 / 26 - 7. **BOA, İ.MVL.**, 301 / 12288. **BOA, İ.DA.**, 16 – 720. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 128 / 19. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 64 / 64 - 3. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 108 / 26 - 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 123 / 62. **BOA, A.}MKT.NZD.**, 80 / 68. **BOA, DH.MUİ.**, 33-1 / 13 - 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 64 / 64 - 1. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 19 / 79. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 108 / 26 - 6. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 42 / 34. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 43 / 50 - 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 43 / 50 - 3. **BOA, MVL.**, 608 / 67. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 118 / 60. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 130 / 35. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 135 / 100 - 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 134 / 47 - 1. **BOA, BEO.**, 156 / 11670. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 70 / 81 - 1. **BOA, A.}MKT.UM.**, 378 / 7 - 1. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 285 / 1. **BOA, BEO.**, 767 / 57454. **BOA, A.}MKT.UM.**, 562 / 72 - 3. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 76 – 47 - 2. **BOA, DH.MKT.**, 1486 / 89. **BOA, DH.MKT.**, 260 / 20. **BOA, DH.MKT.**, 260 / 20 - 2. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 409 / 84. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 647 / 30. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 647 / 30 - 3. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 167 / 13. **BOA, DH.ŞFR.**, 255 / 73. **BOA, MVL.**, 1060 / 70. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 408 / 8 - 1. **BOA, A.}MKT.MVL.**, 51 / 70 - 3. **BOA., A.}MKT.MHM.**, 408 / 8. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 71 / 41 - 2. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 70 / 81 - 1. **BOA., A.}MKT.MHM.**, 334 / 78 – 2. **BOA, DH.MKT.**, 15 / 39 – 2. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 366 / 75 - 3. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 366 / 75 - 4. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 366 / 75 - 5. **BOA, Y..PRK.UM.**, 43 / 16. **BOA, Y..PRK.BŞK.**, 20 / 97 - 3. **BOA, Y..PRK.BŞK.**, 33 / 77. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 39 / 100 - 2. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 39 / 100 - 10. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 39 / 100 - 4. **BOA., BEO.**, 470 / 351781. **BOA, DH.MKT.**, 2551 / 77. **BOA, BEO.**, 317 / 237471. **BOA, Y..PRK.A..**, 8 / 2. **BOA, DH.MKT.**, 280 / 74 – 2. **BOA, BEO**, 33 – 2416. **BOA, DH.MKT.**, 2001 / 110. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 84 – 68. **BOA, İ.HUS.**, 29 / 14. **BOA, A.}MKT.UM.**, 207 / 88. **BOA, DH.MKT.**, 1783 / 73. **BOA, Y..A...HUS.**, 308 / 70. **BOA, Y..PRK.UM..**, 19 / 49. **BOA, MKT.MHM.**, 459 / 3. **BOA, BEO.**, 117 / 876411. **BOA, DH.MKT.**, 359 / 60. **BOA, İ.AZN.**, 47 / 29. **BOA, DH.MKT.**, 157 / 92 - 2. **BOA, Y.PRK.ASK.**, 104 / 75. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 164 / 66. **BOA, Y..PRK.MYD.**, 17 / 11. **BOA, Y.MTV.**, 140 / 5. **BOA, Y..A...RES.**, 83 / 73. **BOA, Y..A...RES.**, 83 / 73 - 2. **BOA, Y..A...RES.**, 83 / 73 - 5. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 360 / 97 - 3. **BOA, A.}MKT.MHM.**, 360 / 97 - 4. **BOA, HR. SYS.**, 2748/26. **BOA, Y..PRK.ASK.**, 110 / 62. **BOA, Y..PRK.UM.**, 33 / 110. **BOA, Y.MTV.**, 207 / 115. **BOA, Y.MTV.**, 207 /

115 - 2. **BOA**, Y.MTV., 140 / 5 - 2. **BOA**, Y..PRK.ASK., 107 / 74 - 5. **BOA**, A.)MKT.MHM., 648 / 2 - 2. **BOA**, A.)MKT.MHM., 648 / 2 - 1. **BOA**, Y.MTV., 121 / 85. **BOA**, BEO., 55 / 4067. **BOA**, Y..PRK.ASK., 107 / 78. **BOA**, A.)MKT.UM., 208 / 32. **BOA**, Y..PRK.BŞK., 45 / 104. **BOA**, Y..PRK.ZB., 16 / 79. **BOA**, HR.SYS., 2810 / 2. **BOA**, Y..PRK.ASK., 108 / 3. **BOA**, Y..PRK.ASK., 110 / 71. **BOA**, Y..PRK.ASK., 32 / 75. **BOA**, Y.MTV., 138 / 34. **BOA**, Y.MTV., 129 / 129. **BOA**, Y..PRK.MYD., 16 / 46. **BOA**, Y. PRK. ASK., 109/53. **BOA**, Y. A. HUS, 327/10. **BOA**, HR. SYS, 2810/2. **BOA**, Y. PRK. BSK, 56/60. **BOA**, A.)MKT.MVL., 144 / 67. **BOA**, A.)MKT.UM., 54 / 26. **BOA**, Y.MTV., 71 / 3. **BOA**, Y..PRK.ASK., 110 / 62. **BOA**, A.)MKT.MHM., 647 / 30. **BOA**, Y..PRK.UM., 5 / 17. **BOA**, A.)MKT.NZD., 135 / 98. **BOA**, Y..PRK.MYD., 16 / 47. **BOA**, A.)MKT.MHM., 647 / 30. **BOA**, A.)MKT.UM., 471 / 89 - 1. **BOA**, A.)MKT.UM., 471 / 84. **BOA**, Y..PRK.KOM., 2 / 55. **BOA**, BEO., 1947 / 146011. **BOA**, MVL., 646 / 18. **BOA**, TMIK.S., 17 / 12 - 2. **BOA**, TMIK.S., 17 / 12 - 4. **BOA**, TMIK.S., 17 / 12 - 8. **BOA**, A.)MKT.UM., 480 / 94 - 1. **BOA**, A.)MKT.U-MHM., 220 / 50. **BOA**, Y.PRK.ASK., 67 / 53. **BOA**, A.)MKT.UM., 477 / 84 - 1. **BOA**, A.)MKT.MHM., 406 / 86. **BOA**, DH.MKT., 2056 / 37. **BOA**, DH.MKT., 280 / 74 - 2. **BOA**, A.)MKT.MHM., 292 / 63 - 1. **BOA**, DH.MKT., 2056 / 37. **BOA**, Y..PRK.ASK., 75 / 12. **BOA**, A.)MKT.MVL., 147 / 92 - 2. **BOA**, DH.TMIK.M., 100 - 50. **BOA**, A.)MKT.UM., 527 / 34. **BOA**, Y..PRK.ASK., 76 - 47. **BOA**, A.)MKT.MHM., 294 / 41 - 1. **BOA**, A.)MKT.MHM., 366 / 75 - 2. **BOA**, BEO., 354 / 26533. **BOA**, A.)MKT.MHM., 341 / 46 - 1. **BOA**, A.)MKT.MHM., 341 / 46 - 3. **BOA**, A.)MKT.NZD., 365 / 16 - 3. **BOA**, A.)MKT.NZD., 365 / 16 - 4. **BOA**, A.)MKT.NZD., 365 / 16 - 5. **BOA**, A.)MKT.MHM., 465 / 37 - 2. **BOA**, DH.MKT., 1549 / 108. **BOA**, A.)MKT.MVL., 147 / 92 - 1. **BOA**, A.)MKT.MHM., 465 / 37 - 7. **BOA**, A.)MKT.MHM., 465 / 37 - 8. **BOA**, Y..A...HUS., 309 / 48. **BOA**, Y..PRK.DH., 9 / 13 - 2. **BOA**, DH.MKT., 1548 / 83. **BOA**, A.)MKT.MVL., 99 / 86. **BOA**, Y..EE., 87 / 80. **BOA**, A.)MKT.MVL., 51 / 70 - 4. **BOA**, DH.MUİ., 34-1 / 23 - 2. **BOA**, DH.MUİ., 33-2 / 13 - 2. **BOA**, DH.MUİ., 98-1 / 27 - 1. **BOA**, TMIK.M., 72 / 55 - 2. **BOA**, MVL., 600 / 58. **BOA**, MVL., 601 / 10. **BOA**, A.)MKT.UM., 440 / 9. **BOA**, A.)MKT.MVL., 131 / 55. **BOA**, BEO., 348 / 26087 - 2. **BOA**, TMIK.M., 73 / 1. **BOA**, A.)MKT.UM., 446 / 30 - 2. **BOA**, A.)MKT.MVL., 143 / 53. **BOA**, AE.SABH.I., 279 - 18763. **BOA**, DH.MKT., 840 - 80. **BOA**, A.)AMD., 13 / 65. **BOA**, DH.MKT., 185 / 34. **BOA**, A.)MKT.UM., 537 / 90. **BOA**, İ.MVL., 301 / 12288. **BOA**, DH.MB. HPS., 103 / 18 - 1. **BOA**, TMIK.S., 26 / 20 - 2. **BOA**, MVL., 654 / 6. **BOA**, DH.MKT., 212 / 8 - 3. **BOA**, A.)MKT.UM., 562 / 58. **BOA**, İ.AZN., 26 / 2. **BOA**, İ.DA., 8 / 183 - 2. **BOA**, İ.AZN., 104 / 30. **BOA**, İ.AZN., 34 / 1. **BOA**, İ.AZN., 103 / 36. **BOA**, DH.MKT., 340 / 51. **BOA**, DH.MKT., 1052 / 60. **BOA**, DH.MKT., 380 / 53. **BOA**, DH.TMIK.M., 15 - 13. **BOA**, DH.MKT., 1345 - 71.

b- FRANSA CUMHURİYETİ ARŞİVİ

MAEAD, Consulat de France à Alep Yazışmaları 1869, 1870, 1871, 1872, 1879, 1880, 1881, 1882.

MAEAD, Correspondance Vice-Consulat de France a Ain-tab et Marache Yazışmaları 1894.

MAEAD, Consulat de France à Alep, Rapport Commercial Pour l'année 1871, 1898, 1900.

c- İNGİLİZ PARLEMENTOSU AVAM KAMARASI OTURUMLARI

Hansard, "The Armenian Bishops", **İngiliz Parlamentoosu Avam Kamarası Oturumları**, Volume 30, debated on Thursday 7 February 1895.

Hansard, "Zeitoun", **İngiliz Parlamentoosu Avam Kamarası Oturumları**, Volume 37, debated on Thursday 13 February 1896.

Hansard, "Armenia", **İngiliz Parlamentoosu Avam Kamarası Oturumları**, Volume 10, debated on Thursday 23 March 1893.

d- ÇAĞDAŞ HUKUKİ KAYNAKLAR

ŞERİYYE SİCİLLERİ

Halep: HŞS 245 - 285: 30. HŞS, 245 - 294: 136. HŞS 245 - 285: 115. HŞS 245 - 294: 136. HŞS 245 - 313: 28, 71, 197. HŞS 245.

Konya: KŞS 47. KŞS 52. KŞS 70. KŞS 71. KŞS 88. KŞS 91. KŞS 92. KŞS 93. KŞS 94. KŞS 95. KŞS 96. KŞS 98. KŞS 99. KŞS 100. KŞS 103.

Code Civil 1810, Code Penal 1810.

İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu Layihası, Mevad-ı Umumiye 1913.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu 1879.

Kanun-ı Esasi 1876.

e- SALNAMELER

Konya: Konya Vilayet Salnamesi 1285 Konya Vilayet Salnamesi 1286. Konya Vilayet Salnamesi 1289. Konya Vilayet Salnamesi 1290. Konya Vilayet Salnamesi 1291. Konya Vilayet Salnamesi 1296. Konya Vilayet Salnamesi 1310. Konya Vilayet Salnamesi 1312. Konya Vilayet Salnamesi 1314. Konya Vilayet Salnamesi 1317.

Halep: Halep Vilayet Salnamesi 1284. Halep Vilayet Salnamesi 1285. Halep Vilayet Salnamesi 1288. Halep Vilayet Salnamesi 1289. Halep Vilayet Salnamesi 1290. Halep Vilayet Salnamesi 1317. Halep Vilayet Salnamesi 1302. Halep Vilayet Salnamesi 1303. Halep Vilayet Salnamesi 1306. Halep Vilayet Salnamesi 1307. Halep Vilayet Salnamesi 1308. Halep Vilayet Salnamesi 1309.

f- SÜRELİ YAYINLAR

Takvim-i Vekayi, S. 590, 1277.

Takvim-i Vekayi, S. 601, 1277.

Takvim-i Vekayi, S. 602, 1277.

Düstur, Birinci Tertib, C. VI, Ankara Devlet Matbaası, 1939.

Sırat-ı Müstakim, 5 Safer 1330. Sırat-ı Müstakim, 5 Safer 1330, C. VII. Ceride-i İlm-iyye, Şevval 1332. İlm-i Hukuk, 21 Mart 1320. İlm-i Hukuk, 30 Haziran 1320. İlm-i Hukuk, 31 Mayıs 1320. İlm-i Hukuk, 30 Teşrin-i Sani 1325. İlm-i Hukuk, 31 Ağustos 1325. İlm-i Hukuk, 21 Mart 1320. İlm-i Hukuk, 30 Teşrin-i Evvel 1325. İlm-i Hukuk, 30 Haziran 1320. İlm-i Hukuk, 31 Mayıs 1320.

Abdulahad Nuri, Maarif, 17 Eylül 1308.

Abdulahad Nuri, Maarif, 1 Teşrinievvel 1308.

Babikyân, İlm-i Hukuk, 31 Kanun-ı Evvel 1325.

Bünyamin Ferid, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin, N. 16, Haziran 1326.

Ebül'ulâ Mardin, Sırat-ı Müstakim, 11 Temmuz 1324.

Edib Eşref, "Amele, Hukuk, Mülk, Arazi Meselelerine Dair Maddeler", Sırat-ı Müstakim, C. XXIII, S. 594, 1340.,

İzmirli İsmail Hakkı, Şebirülreşad, C. XIV, 13 Zilhicce 1334.

Kırkor Zohrab, İlm-i Hukuk, 21 Mayıs 1325.

Kont Ostorog, İlm-i Hukuk, 21 Mayıs 1325.

Musa Kazım, Sırat-ı Müstakim, 4 Eylül 1324.

Musa Kazım, Sırat-ı Müstakim, 11 Temmuz 1324.

Namık Kemal, Hürriyet, Londra, 08 Mart 1869.

Namık Kemal, "Mesele-i Müsavat", Hürriyet, S. 15, 05 Ekim 1868, Londra.

Namık Kemal, Hürriyet, 08 Mart 1869, Londra.

Osman Nuri, İlm-i Hukuk, 20 Nisan 1920.

Rıza Tevfik, İlm-i Hukuk, 21 Mart 1320.

Ceride-i Mehakim, N. 1, 23 Safer 1290 - Ceride-i Mehakim, N. 1152, 8 Cemazühahir 1319.

.

ğ- GEZİ YAZILARI VE ÇAĞDAŞ METİNLER

AINSWORTH, William; Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia, C. II, John W. Parker, 1842.

BARKLEY, H. C.; A Ride through Asia Minor and Armenia: Giving a sketch of the Characters, Manners, and Customs of both the Mussulman and Christian Inhabitants, Cambridge University Press, 2011.

BLUNT, Anne; The Bedouin Tribes of the Euphrate, C. I, John Murray, 1879.

BURNABY, Fred; On Horseback through Asia Minor, C. I, Sampson Low, London, 1877.

CEVDET PAŞA; Tezakir 1-12, Haz. Cavid Baysun, C. II, N. 22, TTK Basımevi, 1953.

CEVDET PAŞA; Tezakir 21-39, Haz. Cavid Baysun, II. Seri. No 17b, TTK Yayınları, 1986.

CUINET, Vital; La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure, C. I, E. Leroux, 1892.

HAMLIN, Cyrus; Among the Turks, Robert Carter and Brothers, 1877.

HEPWORTH, George H.; Through Armenia on Horseback, Isbister, 1898.

HOGARTH, David G.; A Wandering Scholar in the Levant, J. Murray, 1896.

HUART, Clément; La Ville des Derviches Tourneurs [Konia], Paris, 1898.

IMBER, Colin; Şeriattan Kanuna: Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

MITCHELL, Ramsay William; Impressions of Turkey During Twelve Years Wanderings, GP Putnam's Sons, 1897.

SKENE, James Henry; Anadol; the Last Home of the Faithful, Richard Bentley, 1853.

SOUTHGATE, Heratio; Narrative of a Visit to the Syrian (Jacobite) Church of Mesopotamia, state of Christianity in Turkey, D. Appleton and Co., New York, 1844.

TUPPER, H. A.; Armenia: Its Present Crisis and Past History, J. Murphy, 1896.

UBICINI, Jean Henri Abdolonyme; La Turquie actuelle, L. Hachette, 1855.

WILSON, Charles W.; Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, etc, J. Murray, 1895.

İKİNCİL KAYNAKLAR

a- KİTAPLAR

ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at ve A. D. Preziosi, The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order, C. III, Aristide D. Caratzas Publisher, 1991.

AGAMBEN, Giorgio; İstisna Hâli, Ayrıntı, 2018.

AGMON, Iris; Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine. Syracuse University Press, 2006.

AHMED ZİYA, Mufassal Kanun-ı Ceza ve Teferruatı Şerhi, Matbaa-ı Cihan, İstanbul, 1329.

AHMET MİTHAT EFENDİ, Esrar-ı Cinayat, Haz. Osman Sevim, Bilge Kültür Sanat, 2019.

AHMET MİTHAT EFENDİ, Dolaptan Temaşa, Haz. Osman Sevim, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

AKGÜNDÜZ, Said Nuri; Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması, Rağbet Yayınları, 2017.

ALACAKAPTAN, Uğur; Suçun Unsurları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, N. 372, Ankara, 1975.

ANDONYADİ, Toma; Kamus-ı Kavanin, C. I, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1310.

- ARTUS**, Amil; *İsrail’de Gördüklerim*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1963.
- AUCKLAND**, William Eden; **Principles of Penal Law**, B. White and T. Cadell, Londra, 1775.
- AVCI**, Mustafa; **Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Mimoza, Konya, 2014.
- AYDIN**, Mehmet Akif; **Türk Hukuk Tarihi**, Beta, İstanbul, 1999.
- BARBIR**, Karl K. ve Jane Hathaway, **The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516–1800**, Routledge, 2014.
- BARKEY**, Karen; **Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization**, Cornell University Press, 1994.
- BARNES**, J. R.; **An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire**, Brill Archive, 1986.
- BARRÈS**, Maurice; **Une Enquête aux pays du Levant**, Libraire Plan, Paris, 1923.
- BENTHAM**, Jeremy; **Panopticon; The Inspection House**, T. Payne, Londra, 1791.
- BENTHAM**, Jeremy; **The Rationale of Punishment**, R. Heward, 1830.
- BERKES**, Niyazi; **Türk İktisat Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- BEYDİLLİ**, Kemal; **Osmanlı’da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, Yitik Hazine Yayınları, 2013.
- BOROVAYA**, Olga; **Modern Ladino Culture: Press, Belles Lettres, and Theater in the Late Ottoman Empire**, Indiana University Press, 2011.
- BOZKURT**, Gülnihal; **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- BOZKURT**, Gülnihal; **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci 1839-1939**, TTK Basımevi, 1996.
- BRAUDEL**, Fernand; **Ecrits sur l’Histoire**, Flamarrion, 1969.
- BUCKNILL**, J. A. S. ve H. A. S. Utidjian, **The Imperial Ottoman Penal Code: A Translation from the Turkish Text**, Oxford University Press, 1913.
- BURAK**, Guy; **The Second Formation of Islamic Law**, Cambridge University Press, 2015.
- ÇADIRCI**, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- CALDER**, Norman; **Islamic Jurisprudence in the Classical Era**, Cambridge University Press, New York, 2010.
- CHAMBERS**, R. L. ve Wiliam R. Polk, **Beginnings of Modernization in the Middle East: the Nineteenth Century (No.1)**, University of Chicago Press, 1968.
- COOK**, Michael; **Forbidding Wrong in Islam: An introduction**, Cambridge University Press, 2003.
- CURTIS**, Michael; **Orientalism and Islam Thinkers on Muslim Government in the Middle East and India**, Cambridge University Press, New York, 2009.
- DAVISON**, Roderic H.; **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, Princeton University Press, 1963.

DERİNGİL, Selim; **19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad**, İletişim, 2012.

DERİNGİL, Selim; **The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909**, I. B. Tauris, 1999.

DICK, Douwes; **The Ottomans in Syria**, I. B. Tauris, 2000.

DODWELL, Henry; **The Founder of Modern Egypt: A Study of Muhammad Ali**, Cambridge University Press, 2011.

DOLS, Micheal. W.; **The Black Death in the Middle East**, Princeton University Press, 2019.

DOUMANI, Beshara B.; **Family Life in the Ottoman Mediterranean A Social History**, Cambridge University Press, 2017.

DOUWES, Dick; **The Ottomans in Syria: A History of Justice and Oppression**, I. B. Tauris, 2016.

DÖNMEZ, Ahmet; **Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi**, Grafiker, Ankara, 2019.

DRESSLER, Joshua F. ve R. Strong, E. Michael Moritz, **Understanding Criminal Law**, Lexis Nexis, 2015.

DUPRET, Badouin; **Standing Trial: Law and the Person in the Modern Middle East (No. 6)**, IB Tauris, 2004.

EL FADL, K. A.; **Rebellion and Violence in Islamic Law**, Cambridge University Press, 2006.

ENGELHARDT, Edouard-Philippe; **La Turquie et le Tanzimât; ou: Histoire des Réformes dans l'empire Ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours**, C I, A. Cotillon et cie, 1882.

ERCAN, Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, C. II, Turhan Kitabevi, 2001.

ERGENE, Boğaç A.; **Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744) (Vol. 17)**, Brill, 2003.

ERGUT, Ferdan; **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

ERYILMAZ, Bilal; **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, Risale, 1996.

FAROQHI, Suraiya; **Approaching Ottoman History an Introduction to Sources**, Cambridge University Press, 1999.

FAROQHI, Suraiya; **Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri**, Cambridge University Press, 2002.

FAROQHI, Suraiya; **Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople under the Ottomans**, C. XVII, IB Tauris, 2009.

FAROQHI, Suraiya; **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı, 2010.

FAROQHI, Suraiya; **Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720**, Alfa, 2016.

FAWAZ, Leila Tarazi; **An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860**, Univ of California Press, 1994.

- FERGUSON**, Niall; **Civilization: The West and the Rest**, Penguin, 2012.
- FERGUSON**, Niall; **Empire: How Britain Made the Modern World**, Penguin, 2012.
- FINDLEY**, Carter; **Ottoman Officialdom A Social History**, Princeton University Press, New Jersey, 1989.
- FLEISCHER**, Cornell H.; **Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)**, Princeton University Press, 1986.
- FOUCAULT**, Michel; **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**, Vintage, 2012.
- FOUCAULT**, Michel; **Akıl Hastalığı ve Psikoloji**, Ayrıntı, 2017.
- FRAŞERİ**, Sami; **Kamusü'l-Âlâm**, C. III, Mihran, 1891.
- FRAŞERİ**, Sami; **Kamusü'l-Âlâm**, C. V, Mihran, 1896.
- GAWRYCH**, George; **The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913**, Bloomsbury Publishing, 2006.
- GÉDOYN**, Louis; **Journal et correspondance de Gédoyn "le Turc", consul de France à Alep, 1623-1625**, 1909, Paris.
- GENÇ**, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- GEORGEON**, François; **Sultan Abdulhamid**, (Çev. Ali Berktaş), İletişim, 2018.
- GERBER**, Haim; **State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective**, SUNY Press, 1994.
- GÖCEK**, Fatma Müge; **Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire**, Oxford University Press, 1996.
- GÖKÇEN**, Ahmet; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri**, İstanbul, 1989.
- GRISWOLD**, William J.; **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- GUIZOT**, François; **Essais sur l'histoire de France**, Charpentier, 1841.
- GÜR**, A. Refik; **Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Müessesesi Ek: Refik Gür ve Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- HANİOĞLU**, M. Şükrü; **A Brief History of the Late Ottoman Empire**, Princeton University Press, 2010.
- HANSEN**, Jens; **Fin de Siecle: The Making of an Ottoman Provincial Capital**, Oxford University Press, 2005.
- HARDING**, Alan; **Medieval Law and the Foundations of the State**, OUP Oxford, 2002.
- HEIDBORN**, A.; **Droit Public et Administratif de l'Empire Ottoman**, C. I, CW Stern, Leipzig, 1908.
- HEYD**, Uriel; **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Clarendon Press, Oxford, 1973.
- HITTI**, Philip K.; **History of Syria including Lebanon and Palestine**, London Macmillan, 1951.

HOBBSAWM, Eric; **Primitive Rebels: Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th centuries**, Manchester University Press, 1959.

HOBBSAWM, Eric; **The Age of Capital 1848-1875**, Abacus, Londra, 1975.

HOBBSAWM, Eric; **The Age of Revolution 1789 – 1848**, Vintage Books, 1996.

HORDER, Jeremy ve Andrew Ashworth, **Principles of Criminal Law**, Oxford University Press, 2013.

HOWARD, John; **The State of the Prisons in England and Wales with Preliminary Observations and an Account of Some Foreign Prisons**, William Eyres, Warrington, 1777.

İNALCIK, Halil ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

ISSAWI, Charles; **An Economic History of the Middle East and North Africa**, Columbia University Press, 1982.

JOHANSEN, Baber; **The Islamic Law on Land Tax and Rent: The Peasants' Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods**, Croom Helm, Londra, 1988.

KASABA, Reşat; **The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World**, C. IV, Cambridge University Press, 2008.

KASABA, Reşat; **Dünya, İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları**, (Çev. Banu Büyükkal), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

KAFADAR, Cemal; **Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun**, Metis, İstanbul, 2007.

KENNY, Anthony; **Aquinas**, Macmillan International Higher Education, London, 1970.

KEYDER, Çağlar ve Anna Frangoudaki, **Ways to Modernity in Greece and Turkey: Encounters with Europe 1850-1950**, C. I, Bloomsbury Publishing, 2007.

KILINÇOĞLU, Deniz T.; **Economics and Capitalism in the Ottoman Empire**, Routledge, 2015.

KÖSE, Osman; **Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, İlk Adım Belediyesi Kültür Yayınları, N. 12, 2009.

KÜÇÜKDAĞ Yusuf; **Konya Şehri'nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı: Makaleler I**, Selçuklu Belediyesi Yayınları, N. 13, Konya, 2004.

LEWIS, Bernard; **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, 1968.

LEWIS, Bernard ve Benjamin Braude, **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a Plural Society**, C. I, Holmes & Meier Publishers, Londra, 1982.

MAKDISI, Ussama; **The culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-century Ottoman Lebanon**, University of California Press, 2000.

MANSEL, Philip, **Halep: Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü**, Everest Yayınları, İstanbul, 2017.

MASTERS, Bruce; The Origins of Western Dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600–1750, New York University Press, 1988.

MEHMED MEMDUH; Kapitülasyon yahud Memalik-i Osmaniyyede Ecnebilerin Haiz Olduğu İmtiyazat, Ahmed İhsan Matbaası, 1327.

MERIWETHER, Margaret L.; The kin who count: Family and Society in Ottoman Aleppo, 1770-1840, University of Texas Press, 1999.

MILL, J. Stuart; On liberty and Other Essays, Oxford University Press, Oxford, 1998.

MILLER, William; The Ottoman Empire and Its Successors, 1801-1927, Frank&Cas Co Ltd., 1966.

MONTESQUIEU, De l'Esprit des Lois, İkinci Baskı, Garnier, Paris.

MUMCU, Ahmet; Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Phoenix, 2007.

NIZRI, Michael; Ottoman High Politics and the Ulema Household, Palgrave Macmillan, 2014.

OCAK, Ahmet Yaşar; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

OKUMUŞ, Ejder; Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme, Ark, 2006.

ORTAYLI, İlber; Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri, TTK Yayınları, 2000.

ORTAYLI, İlber; Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, 2009.

ORTAYLI, İlber; Türk İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010.

ORTAYLI, İlber; Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994.

ORTAYLI, İlber; Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Kronik, 2016.

PAMUK, Şevket; A Monetary History of the Ottoman Empire, Cambridge University Press, 2000.

PAMUK, Şevket; Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

PETERS, Rudolph; Crime and Punishment in Islamic law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first century, Cambridge University Press, 2005.

PIERCE, Leslie; Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab, University of California Press, 2003.

QUATAERT, Donald; The Ottoman Empire, 1700-1922, Cambridge University Press, 2005.

RAYMOND, André; La ville arabe, Alep à l'époque ottomane (XVIe-XVIIIe siècles), Institut Français d'études arabes de Damas, 1998.

HALİL RIFAT; Külliyyat-ı Şerh-i Ceza, Mihran, İstanbul, 1312.

RUBIN, Avi; Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity, Palgrave Macmillan, 2011.

RYCAUT, Paul; The history of the present state of the Ottoman Empire: Containing the maxims of the Turkish polity, the most material points of the

Mahometan religion, their sects and heresies, their convents and religious votaries...: In 3 books, Starkey, 1670.

SALZMAN, Ariel; **Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State**, Brill, 2004.

ŞEMSEDDİN SAMİ; **Kamus-i Türki**, Çağrı Yayınları, 2010.

SCHULL, Kent F.; **Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity.**, Edinburgh University Press, 2014.

SCHULL, Kent F.; **Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity**, Edinburgh University Press, 2014.

SEMERDJIAN, Elyse; **Off the Straight Path: Illicit Sex, Law and Community in the Ottoman Aleppo**, Syracuse University Press, 2008.

ŞENTOP, Mustafa; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku**, İstanbul, Yayıncılık Matbaası, 2004.

SHABANA, Ayman; **Custom in Islamic Law and Legal Theory: The Development of the Concepts of Urf and Adah in the Islamic Legal Tradition**, Palgrave Macmillan, 2010.

SINGER, Amy; **Palestinian peasants and Ottoman officials: Rural administration around sixteenth-century Jerusalem**, Cambridge University Press, 1994.

SMITH, Adam; **Hukuk Üzerine**, (Çev. Ahmet Celiloğlu), Pinhan Yayınları, İstanbul, 2018.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

TOLEDANO, Ehud R.; **State and Society in Mid-Nineteenth Century Egypt**, Cambridge University Press, 1990.

TOUMARKINE, Alexandre Naomi Lévy, **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

TURNER, Bryan S.; **Orientalism, Postmodernism & Globalism**, Routledge, 2003.

UBICINI, A. ve A. P. de Courteille, **État présent de l'empire ottoman: statistique, gouvernement, administration, finances, armée, communautés non musulmanes, etc., etc. D'après le Salnâme (annuaire impérial) pour l'année 1293 de l'hégire (1875-76) et les documents officiels les plus récents**, J. Dumaine, 1876.

VAN DEN BOOGERT, Maurits; **The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century**, Brill, 2005.

VAN DEN BOOGET, Maurits H.; **The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century**, Brill, Leiden, 2005.

VERHEJJ, Jelle ve Joost Jongerden; **Social Relations in Ottoman Diyarbakir, 1870-1915**, Brill, 2012.

WISHNITZER, Avner; **As Night Falls: Eighteenth-Century Ottoman Cities after Dark**, Cambridge University Press, 2021.

YAYCIOĞLU, Ali; **Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions**, Stanford University Press, 2016.

YERASIMOS, Stefanos; “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İncelik, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

YILDIZ, Gültekin; **Mapusane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839 – 1908)**, Kitapevi Yayınları, 2012.

YOUNG, George; **Corps de Droit Ottoman: Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les plus Importants du Droit Intérieur, et d’études sur le Droit Coutumier de l’Empire Ottoman**, C. VII, Clarendon Press, 1906.

ZE’EVI, Dror; **Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900**, University of California Press, 2006.

ZENS, Robert ve Kent Schull, M. Safa Saraçoğlu, **Law and Legality in the Ottoman Empire and Republic of Turkey**, Indiana University Press, 2016.

ZÖHRAB, Kirkor; **Hukuk-ı Ceza**, İstanbul, 1325.

b- MAKALELER

ABDULLAH VEHBİ; “Suçun ve Suçlunun Vahdet veya Tadidi”, **Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. V, S. 30, Mayıs 1927.

AÇIKKAYA, Savaş; “Türkiye'nin Garb Meselesi–Yunan Galesi”, **Tarih Dergisi**, S. 54, 2011, 173-192.

ADAK, Ufuk; “Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In-Between Ideal and Reality”, **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, S. 4-1, 2017, 73-94.

AHMED REŞİD; “Kapitülasyonlar”, **Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Dârülfünun Hukuk Fakültesi, C. VI, S. 37, İstanbul, Temmuz-Ağustos 1928.

AKBULUT, İlhan; “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 52-1, 2003, 167-181.

AKÇA, Gürsoy ve Himmet Hülür, “Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 21, 2007, 235-269.

AKDAĞ, Mustafa; Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 8-14, 1970, 51-61.

AKGÜNDÜZ, Said Nuri; “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 4-8, 2016, 1-16.

AKIBA, Jun; “Kadılık Teşkilatında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta’limname-i Hükkam”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 29-29, 2007, 9-40.

AKIBA, Jun; “Sharī’a Judges in the Ottoman Nizāmiye Courts 1864-1908”, **Osmanlı Araştırmaları**, s 51.51, 2018, 209-237.

AKIN, Hatice; “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi”, **History Studies**, S. 3.3, 2011, 23-36.

AKMAN, Mehmet; “Örf”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2007, 93-94.

ALKIN, Ruhi Can; “Popper ve Foucault’daki Muhalif Bilim/Tarih Perspektifinin Karşılaştırmalı Analizi”, **Folklor/Edebiyat**, C. XV, S. 59, 2009, 7-22.

ANDRIAKAINA, Eleni; “The Promise of the 1821 Revolution and the Suffering Body. Some Thoughts on Modernisation and Anti-Intellectualism”, **Synthesis: An Anglophone Journal of Comparative Literary Studies**, N. 5, 1 Mayıs 2013, 49-70.

ANSCOMBE, Frederick F.; “Islam and the Age of Ottoman Reform”, **Past & Present**, S. 208-1, Ağustos 2010, 159-189.

AVCI, Mustafa; “İslam’ın Ceza Hukukuna Katkısı”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 8, 2006, 113-148.

AVCI, Mustafa; “Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 25-1, 2017, 11-71.

AYHAN, Halis; “Falaka”, **DİA**, C. XII, İstanbul, 1995, 140-141.

AYKUT, Ebru; “Toxic Murder, Female Poisoners, and the Question of Agency at the Late Ottoman Law Courts, 1840–1908”, **Journal of Women's History**, S. 28-3, 2016, 114-137.

AYTEKİN, Attila E.; “Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesi’ne Yönelik Yaklaşımlar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, S. 5, 2005, 723-744.

BAER, Gabriel; “The Transition from Traditional to Western Criminal Law in Turkey and Egypt”, **Studia Islamica**, S. 45, 1977, 139-158.

BAKTİR, Mustafa; “İçki”, **DİA**, C. XXI, İstanbul, 2000, 458-462.

BARDAKOĞLU, Ali; “Eşkiya”, **DİA**, C. XI, İstanbul, 1995, 463-466.

BARDAKOĞLU, Ali; “Hırsızlık”, **DİA**, C. XVII, İstanbul, 1998, 384-396.

BARDAKOĞLU, Ali; “Katl”, **DİA**, C. XV, Ankara, 2022, 45-48.

BARKAN, Ömer L.; “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, S. 11-3.4, 1945, 203-224.

BATMAZ, Eftal; “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi** S. 18-29, 1996, 39-50.

BIN MOHD SHARIF, Mohd Farid; “Baghy in Islamic Law and the Thinking of Ibn Taymiyya”, **Arab Law Quarterly**, S. 20-3, 2006, 289-305.

BOZKURT, Nurgül; “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Durumu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 5-21, 2012, 261-277.

BULUNUR, Kerim İlker; “An Honour Killing in Aintab: The Issue of Killing Fornicators in the Ottoman Empire”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, S. 69-3, 2016, 231-248.

ÇAĞLAR, Burhan; “1878-1879 Zeytun Ermeni İsyanları ve İngiliz Said Paşa’nın Aldığı Tedbirler”, **Ermeni Araştırmaları**, S. 46, 2013, 163-198.

ÇALIŞ, Halit; “Rakabe”, **DİA**, C. 34, İstanbul, 2007, 427-428.

ÇETİN, Atilla; “Halil Rifat Paşa”, **DİA**, C. XV, İstanbul, 1997, 327-328.

ÇETİN, Cemal; “Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)”, **History Studies**, C. VI, S. 6, 2014, 43-70.

ÇİZAKÇA, Murat; “A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900)”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, S. 23-1, 2, 1980, 142-152.

COŞGEL, Metin ve Boğaç Ergene vd.; “Crime and Punishment in Ottoman Times: Corruption and Fines”, **Journal of Interdisciplinary History**, S. 43-3, 2012, 353-376.

CZYGAN, Christiane; “Reflections on Justice: A Young Ottoman View of the Tanzimât”, **Middle Eastern Studies**, S. 46-6, 2010, 943-956.

DAĞCI, Şamil; “Kıyas”, **DİA**, C. XXV, Ankara, 2022, 488-494.

DEMİRTAŞ, Mehmet; “XIX. Yüzyılda İstanbul’a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler”, **Bellekten**, S. 73-268, 2017, 739-754.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi; “Zina”, **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, 2009, 440-444.

DURKHEIM, Émile; “Crime et santé sociale”, **Revue Philosophique de la France et de l’Étranger**, S. 39, 1895, 518-523.

ELROD, Richard B.; “The Concert of Europe: A Fresh Look at an International System”, **World Politics**, S. 28-2, 1976, 159-174.

ERGENE, Boğaç A. ve Metin M. Coşgel, “The Selection Bias in Court Records: Settlement and Trial in Eighteenth-century Ottoman Kastamonu”, **The Economic History Review**, S. 67-2, 2014, 517-534.

ERÜNSAL, İsmail; “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 53-53, 2019, 1-49.

ESEN, Hüseyin; “Zina”, **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013, 440-444.

ESMER, Tolga U.; “Economies of Violence, Banditry and Governance in the Ottoman Empire around 1800”, **Past & Present**, S. 224-1, 2014, 163-199.

EYİCİL, Ahmet; “1895 Maraş ve Zeytin İsyanı”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, C. XI, S. 11, 2007, 157-210.

GEDİKLİ, Fethi; “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, **Journal of Istanbul University Law Faculty**, C. LXIX, S. 1 - 2, 2011, 91-104.

GENÇOĞLU, Aylin Yonca; “Ticari Kapitalizminden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 7-13, 2013, 79-94.

GERBER, Haim; **Rigidity versus Openness in Late Classical Islamic Law: The Case of the Seventeenth-Century Palestinian Mufti Khayr al-Din Ramli**, **Islamic Law and Society**, S. 5-2, 1998, 165-195.

GINZBURG, Carlo ve John Tedeschi, Anne C. Tedeschi, “Microhistory: Two or three things that I know about it”, **Critical Inquiry**, S. 20-1, 1993, 10-35.

GÖKALP, Ziya; “Örf Nedir?”, **İslam Mecmuası**, 24 Recep 1332.

GREENE, Molly; “Goodbye to the Despot: Feldman on Islamic Law in the Ottoman Empire”, **Law & Social Inquiry**, S. 35-1, 2010, 219-242.

GÜMÜŞ, Musa; “Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, **Bilig**, S. 48, 2008, 215-240.

GÜNAY, Hacı Mehmet; “Vakıf”, **DİA**, C. XLII, İstanbul, 2012, 475-479.

HAKKI PAŞA; “Kapitülasyonlar yahud Uhud-u Kadime”, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, S. 14, İstanbul, 1326, 1-12.

HAKKI PAŞA; “Kapitülasyonlar yahud Uhud-u Kadime”, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, S. 16, İstanbul, 1326, 241-258.

HAKKI PAŞA; “Kapitülasyonlar yahud Uhud-u Kadime”, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası**, S. 23-24, İstanbul, 1327.

HALAÇOĞLU, Yusuf ve Mehmet Akif Aydın, “Cevdet Paşa”, **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, 443-450.

HALLAQ, Wael B.; “Was the Gate of Ijtihad Closed?”, **International Journal of Middle East Studies**, S. 16-1, 1984, 3-41.

HATİBOĞLU, Mehmed Said; “İslamda İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 23-, 1978.

HEINZELMANN, Tobias; “The ruler’s Monologue: The Rhetoric of the Ottoman Penal Code of 1858”, **Die Welt des Islams**, S. 54-3. 4, 2014, 292-321.

İNCE, İrfan; “Ridde”, **DİA**, C. XXXV, İstanbul, 2008, 91-93.

JENNINGS, Ronald C.; “Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System”, **Studia Islamica**, S. 48, 1978, 133-172.

KALKAN, İbrahim H.; “Between Medicine and Honor: The Legal Ban on Torture in the Ottoman Empire, 1840–1858”, **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, S. 4-1, 2017, 31-53.

KAŞTAN, Yüksel; “Osmanlı Devleti’nde “1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati” ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması”, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, C. II, S.2, 2016, 78-98.

KEYDER, Çağlar ve Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, “Port-cities in the Ottoman Empire: Some Theoretical and Historical Perspectives”, **Review (Fernand Braudel Center)**, C. XVI, N. 4, 1993, 519-558.

KILIÇ, Selda ve Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 24-38, 2005, 31-53.

KIVRIM, İsmail; “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, S. 8-1, 2009, 231-255.

KIŞI, Şule Ş.; “Egenin Namlı Eşkıyası Çakırcalı Mehmet Efe”, **İzmir Araştırmaları Dergisi**, S. 6, 2017, 77-123.

KOZAK, Yasin ve Olcay Kahraman, “Sivas Polis Teşkilatının Kuruluşu (1885-1893)”, **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XLIV, S. XLIV, 2020, 151-164.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf ve Caner Arabacı, M. Serhat Yenice, “Tarihi Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi”, **Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 5, 2020, 1-38.

LAWRENCE, Broz J. ve Richard S. Grossman, “Paying for Privilege: the Political Economy of Bank of England Charters, 1694–1844”, **Explorations in Economic History**, S. 41-1, 2004, 48-72.

MANSURİZE SAİD; **Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. I, S. 6, Kanun-ı Sani 1332.

MAOZ, Moshe; “Syrian Urban Politics in the Tanzimat Period between 1840 and 1861”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, S. 29-2, 1966, 277-301.

MARDİN, Şerif; “Power, civil society and culture in the Ottoman Empire”, **Comparative Studies in Society and History**, S. 11-3, 1969, 258-281.

MARDİNİZE Ebulula; “Hukuk Müessesesi Tarihi”, **Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. II, S. 13, 1340.

MAŞALI, Münteha; “Ölüm Cezası”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul, 2007, 40-43.

MASTERS, Bruce; “The 1850 events in Aleppo: an aftershock of Syria's incorporation into the Capitalist World System”, **International Journal of Middle East Studies**, S. 22-1, 1990, 3-20.

MASTERS, Bruce; “The Political Economy of Aleppo in an Age of Ottoman Reform”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, S. 53-1. 2, 2009, 290-316.

MAXWELL-STEWART, Hamish; “Convict Transportation from Britain and Ireland 1615–1870”, **History Compass**, C. VIII, S. 11, 2010, 1221-1242.

MEHMED ŞERİF; **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kevanin**, N. 13, Mart 1326.

MILLER, Owen Robert; “Back to the Homeland” (Tebi Yergir): Or, How Peasants Became Revolutionaries in Muş”, **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, S. 4-2, 2017, 287-308.

MILLER, Ruth A.; “Apostates and Bandits: Religious and Secular Interaction in the Administration of late Ottoman Criminal Law”, **Studia Islamica**, S. 97, 2003, 155-178.

MOHAMAD, Abdul Basir Bin; “Strict Liability in the Islamic Law of Tort”, **Islamic Studies**, S. 39-3, 2000, 445-462.

NADOLSKI, Dora G.; “Ottoman and Secular Civil Law”, **International Journal of Middle Eastern Studies**, S. 8-4, 1977, 517-543.

NAMIK KEMAL; “Fransa'nın En Meşhur Gazetelerinden “La Liberte” ki Hürriyet Demektir”, **Hürriyet**, Londra, 09 Kasım 1868.

ÖĞÜN, Tuncay; “Müsadere”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, 2006, 67-68.

ORBAY, Kayhan; “Financial Development of the Waqfs in Konya and the Agricultural Economy in the Central Anatolia (late sixteenth-early seventeenth centuries)”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, S. 55-1, 2012, 74-116.

ÖZBEK, Nadir; “Policing the countryside: gendarmes of the late 19th-century Ottoman Empire (1876–1908)”, **International Journal of Middle East Studies**, S. 40-1, 2008, 47-67.

PAZ, Omri; “Documenting Justice: New Recording Practices and the Establishment of an Activist Criminal Court System in the Ottoman Provinces (1840-late 1860s)”, **Islamic Law and Society**, S. 1-1. 2, 2014, 81-113.

RAFEQ, Abdul-Karim; “New Light on the 1860 Riots in Ottoman Damascus”, **Die Welt des Islams**, S. 28-1. 4, 1988, 412-444.

REYHAN, Cenk ve Serap Sert; “Asakir-i Zaptiyeden Jandarmaya: Osmanlı Kamu Düzeninde Mahalli Asayiş ve Emniyetin Korunmasında Güvenlik Kurumu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XL, Ekim 2021, 407-447.

ROGAN, Eugene; “Sectarianism and Social Conflict in Damascus: the 1860 Events Reconsidered”, **Arabica**, S. 51-4, 2004, 493-511.

RUBIN, Ashley T.; “The Unintended Consequences of Penal Reform: A Case Study of Penal Transportation in Eighteenth-Century London”, **Law & Society Review**, C. XLVI, N. 4, 2012, 815-851.

RUBIN, Avi; “Legal Borrowing and its Impact on Ottoman Legal Culture in the Late Nineteenth Century”, **Continuity and Change**, S. 22-2, 2007, 279-303.

RUBIN, Avi; “Modernity as a Code: The Ottoman Empire and the Global Movement of Codification”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, S. 59-5, 2016, 828-856.

SALZMANN, Ariel; “An Ancien Régime Revisited: “Privatization” and Political Economy in the Eighteenth-century Ottoman Empire”, **Politics & Society**, S. 21-4, 1993, 393-423.

SERBESTOĞLU, İbrahim; “Zorunlu bir modernleşme örneği olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 29, 2011, 193-214.

SCHULL, Kent F.; “Comparative Criminal Justice in the Era of Modernity: A Template for Inquiry and the Ottoman Empire as Case Study”, **Turkish Studies**, S. 15-4, 2014, 621-637.

SHATTUCK, Charles E.; “The True Meaning of the Term “Liberty” in Those Clauses in the Federal and State Constitutions Which Protect “Life, Liberty, and Property”, **Harvard Law Review**, S. 4, N. 8, 1891, 365-392.

SHAW, Stanford J.; “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement before 1876”, **International Journal of Middle East Studies**, S. 1-1, 1970, 51-84.

SİPAHİ, Barış ve İsmail Küçük, “Türk Ticaret Kanunları ve Muhasebenin Gelişimine Etkilerinin 160 Yıllık Öyküsü”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 2011, 181-193.

SONBOL, Amira; “Women in Sharia Courts: A Historical and Methodological Discussion”, **Fordham Int’l**, C. XXVII, 2003.

SUBAŞI, Turgut; “The Apostasy Question in the Context of Anglo-Ottoman Relations, 1843-44”, **Middle Eastern Studies**, S. 38-2, 2002, 1-34.

SWANSON, Glen W.; “The Ottoman Police”, **Journal of Contemporary History**, S. 7-1, 1972, 243-260.

ŞAŞMAZ, Musa; “İngiliz Konsolosu Stewart’ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 12, 2002, 57-97.

ŞAŞMAZ, Musa; “İngiliz Yüzbaşı Stewart’ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 11, 2002, 223-238.

TARDE, Gabriel; “Qu'est-ce que le crime?”, **Revue Philosophique de la France et de l'Étranger**, S. 46, 1898, 337-355.

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, “Tarihten Bir Sahife: Âli ve Fuad Paşaların Vasiyyetnâmeleri”, C. I, S. 2, 1910.

TAŞ, Hülya; “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki Şuhudü’l Hal Nasıl Değerlendirilebilir?”, **Bilig**, Kış-2008, 25-44.

TOK, Özen; “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1-18, 2005, 155-173.

ÜÇOK, Coşkun; “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 4-1, 1946, 48-73.

WALLERSTEIN, Immanuel ve Hale Decdeli, Reşat Kasaba, “The incorporation of the Ottoman Empire into the World-Economy”, **Historical Systems and Civilizations**, State University of New York at Binghamton, 1979, 89-97.

WILSON, David; “Millbank, The Panopticon and Their Victorian Audiences”, **The Howard Journal of Criminal Justice**, C. LXI, S. IV, 2002, 364-381.

WILSON, R.K.; “Modern Ottoman Law”, **Journal of the Society of Comparative Legislation**, C. VIII, S. 1, 1907, 41-50.

YAKUT, Esra; “Tanzimat Dönemi’ne Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, N. 2, 2006, 25-40.

YURTSEVEN, Yılmaz; “Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 9-3. 4, 2001, 265-292.

c- TEZLER

AKGÜNDÜZ, Said Nuri; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

AKPINAR, Özlem; **Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya Hapishaneleri (1876-1922)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017.

ÇIKAY, Nezif; **Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı**, Harran Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa, 2019.

ÇOBAN, Harun; **5 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.

DİRİHAN, Sezin; **Geç Osmanlı Dönemi Hapishaneleri**, İTÜ Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020.

KALLA, Mohammed Said; **The Role of Foreign Trade in the Economic Development of Syria, 1831-1914**, The American University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1969.

TURAN, Ali; **Divânı Ahkâmı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi**, Kırıkkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale, 2020.

EKLER

Ek 1. 1884 yılında Konya'nın genel görünümü
(<https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:12579203>)

Ek 2. 1920 yılında Halep'in Genel Görünümü (İkdam, 17 Muharrem 1337)

Ek 3. MAEAD Örnek Belgeler

a failli tomber, à la hauteur de
 Brakka, au milieu d'un parti de
 1,200 cavaliers et piétons qui l'auraient
 sans aucun doute enlevé, si, fort
 heureusement pour lui, ces maraudeurs
 n'avaient quitté la grande route,
 deux heures avant le passage de
 Son Excellence, pour aller piller
 un gros bourg des environs.

Pour peu qu'il eût été doué
 de prévoyance, le Gouvernement ottoman
 aurait pu épargner aux paisibles
 habitants les malheurs et les désordres
 dont ils sont actuellement victimes.
 En effet, alors que les tribus arabes
 étaient en effervescence et manifestaient
 hautement l'intention de recommencer,

insurrections du Kozan-Dagh et du
 Djézireh dont tous les auteurs ou com-
 =plices ont été graciés par la Haute-
 La raison de cette différence de traie-
 =ment est aisée à donner : c'est que les
 derniers sont musulmans, tandis que
 les autres sont chrétiens. En présence
 de la politique suivie à l'égard des chrétiens
 auxquels on a enlevé tout moyen
 de défense contre les agressions de leurs
 oppresseurs armés, les Circassiens, qui
 environne de soldats sous prétexte de
 les protéger, qu'on accable enfin de
 qu'ils sont dans l'impossibilité d'acquies-
 il est permis de supposer que la
 Porte poursuit l'anéantissement

Ek 4. Affaires arméniennes supplément 1895-1896

— 63 —

N° 78.

M. P. CAMBON, Ambassadeur de la République française à Constantinople,
à M. BARTHÉLEMY, Gérant du Consulat de France à Alep.

Péra, le 8 janvier 1896.

La médiation ne peut pas s'exercer à Alep. Vous devez vous entendre avec vos collègues pour vous transporter à Marache et vous mettre en relations avec les Zeitounlis.

Parmi les réfugiés de Zeitoun se trouvent 3 capucins du monastère latin de Yenidjekalé. Demandez au Vali de s'enquérir d'eux par télégramme auprès d'Edhem-Pacha et d'assurer leur retour à Alep.

P. CAMBON.

N° 79.

M. P. CAMBON, Ambassadeur de la République française à Constantinople,
à M. BERTHELOT, Ministre des Affaires étrangères.

Péra, le 10 janvier 1896.

Notre médiation a été acceptée avec reconnaissance par les habitants de Zeitoun. De son côté, le Sultan a fait prier les Ambassadeurs de presser l'intervention de leurs Représentants pour épargner aux troupes les souffrances d'une campagne par cette saison rigoureuse. Les six Ambassadeurs se sont mis aujourd'hui d'accord sur les instructions à adresser aux Consuls d'Alep. Ceux-ci devront se rendre immédiatement à Marache et même à Zeitoun.

P. CAMBON.

N° 80.

M. P. CAMBON, Ambassadeur de la République française à Constantinople,
à M. BARTHÉLEMY, Gérant du Consulat de France à Alep.

Péra, le 10 janvier 1896.

Les six Ambassadeurs réunis aujourd'hui ont décidé de donner à leurs représentants à Alep les instructions suivantes :

1° Les six consuls ou leurs délégués se rendront immédiatement à Marache pour exercer leur médiation.

Arrivés à Marache, les représentants des puissances apprécieront s'il convient de se transporter au quartier général d'Edhem-Pacha à Zeitoun.

بلدزرک افریق

باش کتابت داری

۲۰۲۱

اسکندریه قوه بولونوزنده اولدوقیا نام محله برطانیه فضاغ ایقاع ایله اولدی اناطولی شمه اولدوقیا
 تحت و نافه قهتت جیتتیه واقع اولدو اسکارنه اکتیبلت اتقینت دردی و منصوبتت استرادی
 بونوک ارضی اولوب اولدوقینت ظاهره جیغالی ایچویه برظوقه اردوانه هم یون بلد ولایات هانه ای
 انوی مستقیم انقای و صایا و اضرات اولدوقی و شمه در خطی بویه اتقه قدر سوار عسکر هانه نیت
 اقامی لایمونه بولونقی بایله بربابده استیانه اراده نیت ملکاتی حاوی و صلوات تقیم اولدوقیا
 تاریخ ۸۸۹ بندوقی تذکره علی صدارتیا هیری منطوقیا اولمه و بروج عصبه دانیه اولدوقیا
 ساری عسکر هانه شمه در خطی بویه اقدی خصه اراده نیت جناب خدیو شتر قلعده جیردی
 طرف ولای سرحری انقای تلغیات ایلمه اولوب انجو ملک هانه ده استیکت منق اولدوقی
 حقه بعضه بدخواهانه طرفده اوروبای برطانیه اشعانه بولنمو ایچویه اتقینت قوتونه
 شوقری اولونه ماکوظ اولدوقی کی استوقیقینک جاف و قانی اولدی فتح مجازت شیده
 دوچاره ایلدی ده لایم کده کلنه دویدیکه دنی جانب سکی قیغانه ریه تیغ قندی اولدوقیا
 مشورمت ارضی اولوب اولدوقی ظاهره افایق اولونه و حضرتده مجازت شیده ترتیب ایلدیک
 اولونه بدهک دروت ایلدی فتحه لایم کلنوره و بوشللو اتقینت قهات شقاوتکارانه
 قطعاً صیانه و برلیرک شیدا دفع و تنکیلدی ایچونه بلجد ولایات هانه ایوستقلاداره
 اولناه منظره تلغیات آیده انقای شوقدر اولدو اراده قطیه حضرت خدیو
 ایجاب صیغه بونسه اولدوقیا اولسایه اردوانه حضرت اولدوقیا

ساری
 کتابت
 داری

OSMANLI ARŞIVI
 1. HUS
 29 | 14
 1312. R. 14

ظاہر
صضیہ
مکتوبہ
علا
۱۱۸

مضامین مورخہ جناب صاحب

مردودہ جالبہ فرید

جواز ولایت صیدلی بولیں قومیر کہ ترفیعاً نیمیہ ولدہ دیوار سرعناست محلہ انعام اولیٰ فی ۱۶ عویلیٰ نایغ ولقب
 نوموت تکرہ حکامہ عرصہ انعام اولیٰ فی قومیر ابھم قذی قومیر کہ ترفیعاً نہ طوایف
 فرجہ اولیٰ فی انعام اولیٰ فی صا۔ فخریہ فی تذکرہ تیا اولیٰ فی انعام اولیٰ فی انعام اولیٰ فی انعام اولیٰ فی
 قو و اندو موفیہ ولدی تھی تھی۔ جوئی فی خیال و تیار۔ نہ ایترہ مقلد ذمہ نفعہ۔ جلیقہ سیماع علیہ اولیٰ فی
 جوئی بے لیاک موفیہ اعصی نفعہ۔ تیا لیا لیا۔ انعام نفعہ بے وہ لغو۔ برتر لیا۔ انعام نفعہ جلد با بونکے دیا خود
 فرجہ انک اعصی انعام نفعہ۔ تیا لیا لیا۔ انعام نفعہ بے وہ لغو۔ برتر لیا۔ انعام نفعہ جلد با بونکے دیا خود
 نیمیہ ولجمہ و بارضا جلیسہ بید جک قومیر فرجہ و برلی ال۔ و قوسین قرابا صولاً تیار اولیٰ فی انعام اولیٰ فی
 ابھم قذی فرجہ و برلی مامک ضروری بونمہ ولدی تھی مرقومی تیار۔ و سنا بے تیار موعود اولیٰ فی بید جلیسہ مکارا
 نفعہ انک موفیہ و برلی دین ساعہ جلیسہ جناب صاحب صاحب۔

اصول
۱۸۱
۱۸۲
۱۸۳

DH.MKT 280/74